ISBN 0236-3100

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

1997
1-2

ACADEMIA DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

1 - 2 (29-30), 1997 ianuarie-iunie

Revistă ştiinţifică.
Fondată în 1990.
Apare de patru ori pe an.

CHIŞINĂU 🕮 1997

RV-3334

Biblioteca naţională a Republicii Moldova
Exemplar legal Moldova

3334

COLEGIUL DE REDACŢIE

Demir DRAGNEV (redactor-şef),
Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROŞU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCÂRLĂ, Eugenia DANU, Andrei EŞANU,
Ion JARCUŢCHI, Gheorghe NICOLAEV,
Şerban PAPACOSTEA, Ion ŞIŞCANU,
Ion ŢURCANU, Ion VARTA, Alexandru ZUB,

REDACŢIA

Ion CHIRTOAGĂ – secretar de redacţie
Boris IARINCOVSCHI – redactor
Gheorghe BOSTAN – secretar tehnic

© Institutul de Istorie
al Academiei de Ştiinţe
a Republicii Moldova,
Centrul de editare, 1997

CUPRINS

STUDII

5 *Constantin Ungureanu,* **Procese migraţioniste în Bucovina din perioada administraţiei militare (1774–1786).**

18 *Ion Varta,* **Contribuţii la o biografie controversată a prinţului Constantin Moruzi.**

COMUNICĂRI

35 *Dan Haidarlî,* **Relaţiile moldo-tătare de la finele deceniului 6 şi începutul deceniului 7 ale secolului al XVIII-lea.**

48 *Angela Neamţu,* **Consideraţii asupra învăţământului primar din coloniile germane de pe teritoriul Basarabiei (1812–1914).**

56 *Zinaida Alexandreanu-Sîtnic,* **Constituirea sistemului bugetar al R.S.S.M. şi funcţionarea lui (1944–1950).**

68 *Viorica Nicolenco,* **Începuturile mişcării legionare în Basarabia (1929–1933).**

DOCUMENTAR

81 *Andrei Eşanu,* **O faţetă necunoscută a activităţii din Moldova a lui Mihail Strilbiţki.**

86 *Георгий Аствацатуров,* **Важный документ по истории Левобережного Поднестровья.**

90 *Gheorghe Negru,* **O tentativă nereuşită de a înfiinţa în Basarabia o "tipografie moldovenească".**

ISTORIOGRAFIE

101 *Ludmila Pavlov,* **Relaţiile internaţionale din 1866–1875 ale României în viziunea istoricilor români.**

PLAI NATAL

114 *Anatol Eremia,* **Toponimia raionului Ştefan-Vodă (II).**

132 *Ion Gumenîi,* **Istoricul apariţiei ţinutului Hotin**

138 *Dinu Poştarencu,* **Prima menţiune documentară despre satul Copceac din raionul Ştefan-Vodă.**

ÎN AJUTORUL PROFESORULUI

142 *Leonid Bulmaga,* **Agricultura RSSMoldoveneşti în deceniile 6–9.**

RECENZII

153 *Ion Dron,* **"Din istoria turcilor dobrogeni" (Bucureşti, editura "Kriterion", 1994, 255p.) de Mehmet Ali Ekrem.**

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

157 *Silvia Corlăteanu-Granciuc,* **Două manifestaţii cultural ştiinţifice.**

158 *Silviu Andrieş-Tabac,* **Al VII-lea simpozion de studii genealogice, Iaşi, 9-12 mai 1996.**

160 *Valentina Eşanu,* **Simpozionul ştiinţific "Mitropolitul Petru Movilă - 400 de ani de la naştere".**

161 *Gheorghe Nicolaev,* **Informaţii despre activitatea ştiinţifico-organizatorică a Institutului de Istorie al A.Ş.M. desfăşurată în anul 1996.**

CONTENTS

STUDIES

5 *Constantin Ungureanu.* **Migration processes in Bukovina in the period of military administration (1774-1786).**

18 *Ion Varta.* **Notes on a controversial biography of Prince Constantin Moruzi**

COMMUNICATIONS

35 *Dan Haidarly.* **Moldo-Tartar relations in the late 1760 - early 70s**

48 *Angela Neamtu.* **Considerations as to the primary education system in the German colonies situated in the territory of Bessarabia (1812-1914)**

56 *Zinaida Alexandreanu-Sytnic.* **The establishment of the budgetary system in the MSSR and its functioning (1944-1950)**

68 *Viorica Nicolenco.* **The rise of legionary movement in Bessarabia (1929-1933)**

DOCUMENTARY SOURCES

81 *Andrei Esanu.* **An unknown facet of Mikhail Strilbitsky's activity in Moldova**

86 *Georgii Astvatsaturov.* **An important document from the history of left-bank Moldova**

90 *Gheorghe Negru.* **An unsuccessful attempt to establish a "Moldovan press-house" in Bessarabia**

HISTORIOGRAPHY

101 *Ludmila Pavlov.* **International relations of Romania in the years 1866-75 as regarded by Romanian historians.**

LOCAL LORE

114 *Anatol Eremia.* **Toponymy of the Stefan-Voda district**

132 *Ion Gumenyi.* **The history of the emergence of the Hotin district**

138 *Dinu Postarencu.* **The earliest documentary record of Copceac village, Stefan-Voda district**

REFERENCE AID MATERIALS FOR HISTORY TEACHERS

142 *Leonid Bulmaga.* **Agriculture of the Moldavian SSR in the 1950-80s**

BOOK REVIEWS

153 *Ion Dron.* **Rec.ad op.: Mehmet Ali Ekrem "Din istoria turcilor dobrogeni" (From the history of Dobrudjan Turks) - Bucharest: Kriterion, 1994, 255 pp.**

SCIENTIFIC LIFE

157 *Silvia Corlateanu-Granciuc.* **Two events of cultural and scientific importance**

158 *Silviu Andries-Tabac.* **The 7th Symposium on genealogical studies, Yassy, May 9-12, 1996**

160 *Valentina Esanu.* **Scientific Symposium on the "400th anniversary of Metropolitan Petru Movila"**

161 *Gheorghe Nicolaev.* Information on research and organization activities of the Institute of History in 1996

STUDII

Constantin Ungureanu

PROCESE MIGRAŢIONISTE DIN BUCOVINA DIN PERIOADA ADMINISTRAŢIEI MILITARE (1774–1786)

Anexarea Bucovinei la Imperiul Habsburgic în anul 1774 a determinat o evoluţie sinuoasă a fenomenului demografic cu consecinţe deosebite pentru istoria acestei zone. Stăpânirea austriacă de 144 de ani a modificat semnificativ structura etno-demografică şi confesională a populaţiei din Bucovina, stimulând pe diverse căi colonizarea acestui ţinut şi imigrarea în el a străinilor. Treptat Bucovina a fost transformată într-un amalgam etno-demografic, în care locuiau reprezentanţii aproape a tuturor popoarelor din Imperiul Habsburgic, românii devenind o minoritate naţională.

După ocupare în Bucovina a fost instalată o administraţie militară, care s-a menţinut până în anul 1786. Noua administraţie, prin declaraţii şi promisiuni privind respectarea status-quo-ului existent, a contribuit la stabilirea unui număr mare de imigranţi din provinciile învecinate. Anume în această perioadă scurtă s-a produs cea mai bruscă creştere numerică a populaţiei care numai în 12 ani practic s-a dublat.

Pentru o apreciere mai obiectivă a acestor procese din perioada vizată este necesar de a stabili cât mai exact numărul populaţiei totale la momentul răpirii Bucovinei de către Imperiul Habsburgic. Acest număr este evaluat de către istorici diferit: de la 11421[1] sau 12443 de familii [2] pentru anul 1774 până la 17047 de familii[3] pentru anii 1775–1776.

Ca reper statistic a fost considerat iniţial recensământul efectuat în a doua jumătate a anului 1774 şi primele luni ale anului 1775 de către administraţia austriacă condusă de generalul Spleny. Conform acestui recensământ în Bucovina erau 290 localităţi şi 62 cătune, a căror populaţie număra 17047 de familii cu circa 85000 de locuitori (inclusiv 45 negustori, 58 armeni, 526 evrei şi 294 ţigani, care sunt menţionaţi la sfârşitul recensământului) [4]. La acestea se mai adaugă 18 mănăstiri mari şi 18 mănăstiri mici, cu 466 de călugări şi 88 de călugăriţe[5].

Însă după semnarea convenţiei de la Balamutca de la 2 iulie 1776 64 de localităţi cu 10 cătune (9 sate din ţinutul Hotin, 14 sate din ţinutul Cernăuţi şi 41 de sate cu 10 cătune din ţinutul Suceava), 2 mănăstiri mari şi 4 mici au fost retrocedate Moldovei[6]. Conform însă altor informaţii administraţia austriacă a fost nevoită să abandoneze în 1776 38 de sate din ţinutul Suceava, 12 sate din ţinutul Cernăuţi şi

© Constantin Ungureanu, 1997

toate cele 9 sate din ţinutul Hotin[7]. Această diferenţă se explică prin diversele informaţii despre numărul localităţilor de atunci din Bucovina. În urma convenţiei de la Balamutca Austria a fost nevoită să cedeze acele nouă sate din ţinutul Hotin, pe care le revendicase insistent din cauza importanţei lor strategice, ocupând în schimb nouă sate de la sud-est de Cernauca situate între Prut şi pîrăul Rachitna [8] (în prezent aceste sate fac parte din raionul Novoseliţa, reg. Cernăuţi).

Ca urmare a retrocedării acestor sate s-a micşorat şi numărul de familii şi cel de locuitori. Conform recensământului lui Spleny în localităţile retrocedate Moldovei locuiau 2430 de familii, iar în cele din Bucovina – corespunzător 13694 de familii[9]. Dacă acceptăm de asemenea, că toţi negustorii, armenii, evreii şi ţiganii se aflau pe teritoriul austriac, atunci numărul total de familii din localităţile, care după convenţia de la Balamutca au rămas în componenţa Bucovinei, se ridică la 14617 familii sau la circa 73085 locuitori. La aceştia se mai adaugă 425 călugări şi 87 călugăriţe, rămase pe teritoriul Bucovinei. M. Popescu-Spineni ?constata, că după încheierea în anul 1776 a convenţiei de la Balamutca au rămas sub stăpânirea austriacă 71750 suflete[10].

După cum afirmă generalul Enzenberg însă pe acest teritoriu la 1774 ar fi trebuit să fie numai 11421 de familii sau circa 57105 de locuitori [11].

Maiorul Mieg, care încă înainte de ocuparea Bucovinei a cartografiat zona dintre Prut şi Nistru şi a făcut parte din comisia mixtă austro-turcă, care a efectuat delimitarea pe teren a noii frontiere, relata, că acest ţinut era puţin populat, avînd 3 oraşe şi 263 sate, în care trăiau 14989 familii sau aproximativ 70000 locuitori [12].

Conform datelor indicate de D. Werenka, în 1774 pe teritoriul Bucovinei se aflau 3 oraşe şi 330 de sate, în care trăiau 12443 de familii sau circa 62215 locuitori[13].

Iar Johann Polek, care a scris un şir de articole despre istoria acestui pământ, susţinea că „la anexare populaţia Bucovinei constituia 11–12 mii de familii sau cel mult 70 mii de locuitori..."[14].

Publicarea în anul 1975 la Chişinău a materialelor recensămintelor populaţiei Moldovei din anii 1772–1773 şi 1774, efectuate la ordinul comandamentului milirar rus[15], a permis noi investigaţii în acest domeniu. Istoricul român P. Ţugui şi lingvistul de la Cernăuţi Ion Popescu au efectuat independent unul de altul o analiză a recensământului rus din 1774, pentru a determina componenţa naţională a populaţiei Bucovinei de atunci, evaluând populaţia din anul 1774 a ţinutului la 84514 locuitori [16] şi respectiv – la 82809 persoane [17]. Ambii autori, însă, au considerat ale Bucovinei şi unele sate, care iniţial au fost ocupate de către trupele austriece, dar care după delimitarea graniţei dintre Imperiul Habsburgic şi Imperiul otoman au fost înapoiate Moldovei. Deci, numărul de localităţi (respectiv, numărul populaţiei) este mai mic decât cele indicate de către aceşti autori.

Analiza antroponimică a recensămintelor ruseşti din anii 1772–1773 şi 1774 ne-au permis să constatăm, că atunci locuiau în Bucovina 13560 de familii sau circa 67800 de locuitori [18].

Diversitatea informaţiilor referitoare la numărul locuitorilor de atunci se explică prin situaţia foarte instabilă din cauza războiului şi a ocupării Bucovinei de către Austria; prin înfăptuirea incompletă şi inexactă a recensămintelor, în condiţiile când încă nu se hotărâse soarta părţii de nord-vest a Moldovei; prin eschivarea locuitorilor

de la recensămintele populaţiei din frica de recrutare sau de noi impozite; prin procesele migraţioniste intensive, situaţia instabilă favorizând trecerea nestingherită a locuitorilor dintr-o localitate în alta sau peste hotare.

Analiza detaliată a informaţiilor despre numărul populaţiei de atunci ne permit să afirmăm, că la începutul dominaţiei habsburgice în Bucovina locuiau cel puţin 65 mii şi cel mult 75 mii de locuitori. Pornind de la aceste cifre, vom analiza în continuare cum a evoluat numeric populaţia Bucovinei în perioada administraţiei militare (1774–1786).

La 12 octombrie 1777, după 3 ani de la ocupare, populaţia Bucovinei a depus un jurământ de credinţă faţă de noua stăpânire austriacă. Peste 6 luni după acest eveniment, la 6 aprilie 1778 în locul generalului Spleny în postul de guvernator militar al Bucovinei a fost numit generalul Karl Freiherr von Enzenberg, care până atunci fusese comandantul regimentului 2 de grăniceri români de la Năsăud.

Una din primele măsuri, întreprinse de către noul guvernator militar, a fost efectuarea în anul 1779 a unui recensământ al populaţiei, al cărui scop principal era stabilirea mai exactă a numărului contribualilor pentru impozite, de aceasta numărarea se înfăptui cu conştiinciozitate. Conform acestui recensământ atunci locuiau în Bucovina 23385 familii sau circa 116925 persoane[19].

În comparaţie cu datele indicate de către D. Werenka pentru anul 1774 s-a constatat o creştere a populaţiei cu 10942 familii sau un spor de circa 88%. R. Kaindl constata, că la acest recensământ au fost înregistrate 23154 de familii sau circa 115000 locuitori[20]. Se pare însă, că sporul menţionat este în parte aparent şi se explică, după cum am menţionat deja, prin imprecizia recensămintelor din 1774–1775. După mărturia lui Vasile Balş, mulţi vor fi căutat să evite comisiile de conscripţie, de care se fereau fiindcă se temeau de recrutare şi de încărcare cu biruri[21].

Totuşi această creştere a populaţiei s-a datorat în cea mai mare parte numărului mare de emigranţi, care pătrundeau în acest timp din provinciile limitrofe. Astfel istoricul austriac R. Kaindl scria într-un articol: „Numărul locuitorilor se mărea foarte repede ca urmare a reîntoarcerii locuitorilor refugiaţi din cauza războiului; prin nenumăratele imigrări de evrei şi armeni; prin imigrarea moldovenilor „de pe teritoriul moldovenesc şi turc", pe care, „jugul turcesc insuportabil" îi silea să emigreze; îndeosebi însă prin pătrunderea rutenilor din Galiţia, care, în pofida tuturor interdicţiilor, îşi părăseau patria din cauza drasticelor relaţii de supuşenie, de asemenea soseau nenumăraţi emigranţi din Maramureşul unguresc, din Polonia şi din Transilvania"[22]. J. Goehlert în articolul „Die Bukowina" scria printre altele: „Din Galiţia învecinată se refugiau în acest ţinut, care era scutit de recrutare, rutenii şi polonezii, şi din Moldova şi Turcia (din raiaua Hotin – n. n.) veneau oameni cu averea lor, deoarece erau oprimaţi şi nu aveau drepturi; astfel, de la anexare până în 1784 au imigrat din aceste părţi (raiaua Hotin – n. n.) 97 de familii cu 259 de copii (în total 453 persoane) şi cu un număr mare de vite"[23].

Referitor la bejenarii ardeleni, stabiliţi în Bucovina până la anul 1778, există două conscripţii, ambele din Cernăuţi şi semnate de generalul Enzenberg în toamna anului 1778 (la 3 noiembrie şi respectiv - 15 decembrie)[24]. Prima conscripţie cuprinde 1200 familii cu 5018 persoane 2623 bărbaţi şi 2395 femei), care după starea

lor socială constituiau 410 familii de grăniceri (308 familii din Regimentul 2 Românesc şi 102 familii din Regimentul 1 Secuesc în total 1768 persoane); restul refugiaţilor reprezentau alte pături sociale. Ardelenii indicaţi în această conscripţie s-au refugiat în Bucovina între anii 1718–1778 [25]. Din aceştia 4587 erau români şi 431 secui din estul Transilvaniei [26]. Istoricul R. Kaindl susţinea, că din totalul de 5018 de emigranţi ardeleni, care au fost înregistraţi în luna noiembrie 1778 în Bucovina, 1768 erau maghiari [27] (această cifră coincide cu numărul ardelenilor, care proveneau din regimentele de grăniceri).

Emigrările din Transilvania deveniră masive după anul 1760 şi au atins apogeul în anii 1761–1764 în legătură cu tulburările din Năsăud. Cei mai mulţi imigranţi ardeleni s-au stabilit în satele Botoşana, Bălăceana şi Tereblecea [28]. La anul 1778 Enzenberg constata, că în circa 50 de sate din sudul Bucovinei locuiau imigranţi din Transilvania, iar I. Nistor în „Istoria Bucovinei" enumeră 52 de sate, în care se adăpostise fugari ardeleni [29].

Mai sus am menţionat, că mai există o conscripţie despre imigranţii din Transilvania, în care sunt cuprinse 117 familii (413 persoane) [30], fiind indicat locul de unde au venit şi comunele în care s-au stabilit. Toţi aceşti imigranţi s-au aşezat în Bucovina în vara şi toamna anului 1778 şi erau originari din comitatele Someş, Turda, Năsăud, Maramureş, Cluj şi Bistriţa, adică din nordul Transilvaniei şi din Maramureş. Dintre aceşti migranţi 73 s-au stabilit la Molodia, 31 la Milişeuţi, 28 la Corlăţele, 27 la Tereblecea, 25 la Lehăceni, 18 la Uideşti, 20 la Bălăceana...[31]

Cauzele principale a emigrării românilor din Transilvania în Moldova (mai târziu şi în Bucovina) erau persecuţiile religioase, sociale şi naţionale, la care ei erau supuşi în Ardeal. Ion Nistor, referindu-se la un raport al lui Enzenberg din 12 ianuarie 1779, susţinea că ar fi existat o conscripţie referitoare la migranţii ruteni. Conform acestui raport ar fi existat atunci în Bucovina 14114 refugiaţi ruteni.[32] Pe de altă parte comandantul general de la Lemberg raporta la 12 ianuarie 1779, că în Bucovina numărul imigranţilor ruteni la sfârşitul anului 1778 s-ar ridica la circa 9000[33]. Iar D. Werenka, referindu-se la un raport al generalului K. Enzenberg, estima numărul total al imigranţilor, care au sosit în ţinut înaintea şi după ocuparea Bucovinei (până în anul 1779) la 14114 familii. El menţionează în continuare că după naţionalitate majoritatea imigranţilor din Bucovina aparţineau neamului slav al rusnacilor (rutenilor), urmaţi de români (din Transilvania şi Moldova) şi de maghiari [34] (în 1779 deja existau coloniile maghiare Fogodisten - Iacobeni şi Istensegits – Ţibeni)[35].

Posedăm deci de trei informaţii diferite despre numărul de migranţi din Bucovina de la începutul anului 1779. Dacă însă analizăm mai atent aceste informaţii, nu putem să nu observăm unele coincidenţe inexplicabile şi anume: 1) data raportului lui Enzenberg, la care face referinţă istoricul Ion Nistor, coincide cu data raportului comandamentului general de la Lemberg privitor la numărul migranţilor ruteni din Bucovina; 2) cifra de 14114 migranţi ruteni, expusă în lucrarea lui Ion Nistor, coincide cu numărul total al familiilor migrante din Bucovina, menţionat în articolul lui D. Werenka.

Analiza acestor informaţii ne permite să presupunem că afirmaţiile, expuse în articolul lui D. Werenka, sunt cele mai apropiate de realitate, deoarece conform

rapoartelor aceluiaşi general atunci majoritatea populaţiei Bucovinei era constituită din migranţi, care nu aveau un loc permanent de trai (în 1779 locuiau în ţinut 23385 familii sau cca 116925 persoane)[36]. Pentru a elucida veridicitatea acestor trei informaţii ne vom referi şi la raportul generalului Enzenberg de la 14 februarie 1781, adresat Comandamentului General al Galiţiei şi publicat de către istoricul austriac J. Polek[37]. În anul 1780 se vehicula în cercurile conducătoare ideea de a obliga locuitorii Bucovinei la seviciul militar de grăniceri. Generalul Enzenberg era împotriva realizării acestui plan pe care îl argumenta în raportul său de la 14 februarie 1781 în felul următor: „Populaţia, care se află în acest district bucovinean, constă în cea mai mare parte din refugiaţi, şi persoane din alte părţi şi eu n-am să greşesc, dacă am să afirm, că din cele 23000 de familii existente, cel mult 6000 sunt adevărate familii de moldoveni"[38]. Anume acest fragment din raportul lui Enzenberg a fost folosit ca argument principal de către istoricii ucraineni pentru a justifica, că iniţial rutenii (ucrainenii) constituiau majoritatea populaţiei Bucovinei[39] adică în 1781 din 23000 de familii existente 17000 familii erau de ucraineni [40]. Această argumentare a istoricilor ucraineni însă nu poate fi acceptată.

Generalul Enzenberg le considera drept "adevărate familii de moldoveni" pe acelea care trăiau în Bucovina din moşi strămoşi, nu s-au strămutat în afara hotarelor ei şi anume din rândul acestor familii ar fi fost posibile recrutările pentru regimentele de grăniceri. Tot din raportul generalului reiese clar, că restul cca 17 mii de familii erau refugiaţi, reprezentanţi ai diferitor popoare (inclusiv români), care s-au strămutat mai târziu în Bucovina. Această apreciere nu contravine afirmaţiilor lui D. Werenka, potrivit cărora la începutul anului 1779 numărul total al migranţilor din Bucovina se cifra la 14114 familii [41], care până în februarie 1781 posibil că s-a ridicat la cca 17000 de familii. Tot în articolul lui D. Werenka se menţionează clar, că majoritatea imigranţilor aparţineau neamului slav al rusnacilor (adică erau ruteni), dar printre imigranţi se afla şi un număr mare de români (din Transilvania şi Moldova), maghiari şi reprezentanţi ai altor naţionalităţi [42].

Într-o adăugare la descrierea Bucovinei a lui Spleny, care aparţinea probabil secretarului curţii de atunci Jenisch, se menţiona următoarele: „probabil s-ar putea face o deosebire între rusnaci şi moldoveni. Ambele naţionalităţi sunt de rit grec neunit, din partea ambelor naţionalităţi sunt supuşi pe noul teritoriu împărătesc din Moldova. Numărul primilor e mai puţin numeros, majoritatea sunt aşezaţi către graniţa poloneză, de unde se presupune că ar fi sosit"[43].

Iar în raportul lui Enzenberg din 30 octombrie 1779 se constata că o parte însemnată de locuitori, care consta din ruteni şi polonezi şi care de puţini ani se aflau în Bucovina, locuiau către graniţa Moldova, a raialei Hotin şi la graniţa cu Galiţia din cauza fricii ca în caz de ar trebui să fie ridicaţi şi restituiţi vechilor stăpâni, să poată să fugă în Moldova [44].

Prin aceasta probabil se explică faptul, că de-a lungul graniţei Bucovinei cu Moldova, îndeosebi în împrejurimile târgului Siret, au apărut sau au fost repopulate la începutul administraţiei militare un şir de sate, care nu au fost înregistrate în cadrul recensămintelor din anii 1774-1775. Astfel, în 1779 în satul Cerepcăuţi locuiau – 73 familii, în satul Rogojeşti - 60, Chindeşti – 32, Negostina – 37, Mihuceni – 21, Gârbăuţi – 16, Slobozia Gropana – 8 familii [45]. Conform

recensămintelor de mai târziu în toate aceste sate rutenii constituiau majoritatea populaţiei[46].

I. Nistor afirma, că la momentul ocupării în Bucovina locuiau 1112 familii de huţuli, 1261 familii de ruteni şi 11099 familii moldoveneşti[47]. Cifra de 1261 de familii de ruteni este dedusă de către I. Nistor dintr-un raport al generalului Enzenberg din ziua de 5 septembrie 1779, în care erau enumerate 18 sate (Cadobeşti, Toutri, Ocna, Pohorlăuţi, Slobozia, Cuciurul Mic, Sadagura, Mămăeşti, Iurcăuţi, Gavrileşti, Zastavna, Lascovca, Klivodin, Mitcău, Şişcăuţi, Verbăuţi, iar la sud de Prut – în Camena şi Budineţ), în care timp de 12–13 ani (adică din anii 1766–1767–n. n.) locuiau refugiaţi din Galiţia .[48] Această listă desigur că nu e completă, fiindcă atunci în majoritatea satelor dintre Prut şi Nistru şi din valea Ceremuşului deja locuiau ruteni, iar în satele enumerate mai sus nu toţi erau ruteni. Această constatare este confirmată şi de recensământul rus din 1774 în care (pentru ţinuturile Cernăuţi şi Câmpulung Suceava) este indicat numele de familie şi numele mic (de botez) al capului de familie,după care e posibilă o apreciere mai obiectivă a raportului numeric dintre români şi ruteni în Bucovina[49].

Totuşi care era numărul migranţilor ruteni din Bucovina în anul 1779? O apreciere mai obiectivă a raportului numeric dintre români şi ruteni în Bucovina la începutul dominaţiei habsburgice este foarte importantă, pentru a înţelege mai bine politica autorităţilor austriece în direcţia modificării structurii etnice a populaţiei din această provincie.

Mai sus am prezentat trei informaţii diferite despre numărul total de migranţi din Bucovina şi de migranţi ruteni în special pentru începutul anului 1779. Nu este exclus, dată fiind prezenţa unor coincidenţe incontestabile între aceste informaţii, ca în realitate să fie vorba despre o singură sursă, care mai târziu a fost, conştient sau inconştient, interpretată diferit. Analiza comparativă a altor surse şi informaţii originale ne permit să afirmăm cu certitudine, că la începutul anului 1779 în Bucovina erau 14114 familii de migranţi, dintre care erau de origine ruteană majoritatea (probabil cca 9000 de familii şi nu cca 9000 de persoane, cum se face în cazul referinţei la raportul comandamentului general de la Lemberg din 12 ianuarie 1779)[50]. Comandamentul General al Galiţiei avea motive serioase să-i considere pe toţi rutenii şi huţulii din Bucovina ca migranţi, chiar şi pe aceea, care s-au infiltrat în acest ţinut cu mai multe decenii înainte de anul 1774, deoarece era cointeresat nemijlocit de a-i înapoia pe aceşti refugiaţi vechilor stăpâni.

Problema refugiaţilor din Galiţia a devenit acută în 1779, când guvernatorul Galiţiei, contele Auersperg, insista ca aceşti refugiaţi să fie întorşi la vechii stăpâni. Enzenberg însă se împotrivea, replicând că „Bucovina ar putea să rămână foarte nepopulată, deoarece această parte de pământ este locuită de puţini naţional - moldoveni"[51].

Încă la 16 noiembrie 1772, la 3 luni după ocuparea Galiţiei, împărăteasa Maria Theresa se văzu nevoită a-i opri pe noii supuşi de a emigra în Moldova. În proclamaţie se spunea: „A ajuns la cunoştinţa noastră, că numeroşi ţărani supuşi din ţara Galiţiei şi a Podoliei părăsesc pe stăpânii lor şi se furişează peste cordon, deaceea oprim pe supuşii noştri de a fugi pe ascuns peste hotar"[52]. Maria Theresa şi Joseph II au fost nevoiţi pe parcurs prin proclamaţiile de la 3 iunie 1775, 1 martie

1777, 19 ianuarie 1779, 15 ianuarie 1784, 31 noiembrie 1785, 9 august 1786, 10 februarie 1789, 19 aprilie 1790 să reînnoiască aceste interdicţii[53].

Administraţia militară era cointeresată nemijlocit în popularea Bucovinei, pentru a obţine profit maxim în urma strângerii impozitelor, dar nu era în interesul imperiului, ca creşterea numărului populaţiei unei provincii austriece să se efectueze în detrimentul altei provincii austriece. Anume din aceste considerente au fost emise mai multe proclamaţii împărăteşti, prin care se încerca stoparea emigrării masive a ţăranilor galiţieni în Bucovina.

Consiliul Aulic de Război de la Viena a hotărât la 20 octombrie 1779, ca fugarii galiţieni, care s-au aşezat în Bucovina şi doreau să rămână aici, să fie lăsaţi în pace, iar cei care îşi exprimau dorinţa de a se întoarce, să nu fie împedicaţi să se întoarcă. Numai vagabonzii fără ocupaţie urmau să fie restituiţi cu forţa vechilor stăpâni. Pe viitor se interzicea, ca supuşii galiţieni să-şi părăsească satele din Galiţia fără permisiunea stăpânilor lor şi a autorităţilor administrative[54]. După înfăptuirea acestor măsuri emigrarea masivă a ţăranilor ruteni în Bucovina a fost în mare parte oprită.

Dar care erau cauzele acestei emigrări masive a ţăranilor ruteni în nordul Moldovei, mai târziu în Bucovina?

În primul rând rutenii se refugiau în nordul Moldovei, deoarece aici condiţiile de trai erau mai acceptabile. Încă la 1 ianuarie 1766 domnul Moldovei Grigore Ghica a stabilit pentru ţărani 12 zile de boieresc pe an pentru stăpânii de moşii. Acest an coincide cu izbucnirea răzmeriţelor interne în Polonia şi prin aceasta se explică, că începând cu acest an emigrarea rutenilor în Moldova a devenit mai intensă. Situaţia ţăranilor galiţieni era mult mai grea şi încă pe timpul lui Joseph II ei erau nevoiţi să lucreze pe moşiile magnaţilor polonezi de la 52 până la 156 de zile pe an, pe când în Bucovina se păstrase vechile legi moldoveneşti. O altă cauză importantă era faptul, că până la anul 1830 Bucovina, pentru a se favoriza popularea, a fost scutită de serviciul militar. De aceasta mulţi ruteni, temându-se să nu fie înrolaţi în armată, se refugiau în Bucovina. Ar mai fi de accentuat, că în comparaţie cu Galiţia populaţia Bucovinei era mai rară, aici multe pământuri nu erau valorificate, nu aparţineau boierilor sau mănăstirilor, nu exista o delimitare exactă între moşiile satelor. Din aceste considerente refugiaţii ruteni puteau să se stabilească pe neobservate pe acest teritoriu. Grozăviile războiului ruso-turc din anii 1768–1774 au provocat refugierea unei părţi a populaţiei, în special din zona dintre Prut şi Nistru, în alte zone din Moldova mai puţin ameninţate de război. Recensământul rus din anul 1774 a înregistrat în zona dintre Prut şi Nistru 411 case nelocuite (258 case în ocolul Prutului de Jos şi 153 case în ocolul Nistrului)[55]. După răpirea Bucovinei anume în această zonă s-a produs o mărire bruscă a populaţiei, mulţi ruteni având posibilitatea să se stabilească în casele părăsite.

După cum am menţionat deja, după anul 1779 s-a limitat simţitor posibilitatea rutenilor de a se refugia în Bucovina. Johann Budinszky, care în cursul anului 1782 a cartografiat 40 de sate dintre Prut şi Nistru, constata într-un raport de la 22 mai 1783, că „din Galiţia ar putea fi primiţi numai acei emigranţi, care posedă proprietate personală, deoarece oamenii din Moldova sosesc şi plătesc peste 3 ani impozitele necesare"[56].

Din aceste motive în perioada următoare sporul populaţiei bucovinene s-a datorat în cea mai mare parte emigranţilor din Moldova. Astfel, conform unei conscripţii, numai în 1781–1782 au sosit din Moldova 3209 persoane. Din aceştia 861 erau bărbaţi şi 789 femei cu 1559 copii (868 băieţi şi 691 fete)[57].

În timpul aflării sale la Cernăuţi la 19 iunie 1783 împăratul Joseph II menţiona: „Mărirea numărului populaţiei acestui pământ este cea mai importantă problemă, însă trebuie totul să se efectueze fără cheltuieli costisitoare deosebite"[58]. Acestor cerinţe corespundeau în cea mai bună măsură emigranţii din Moldova, numărul cărora crescu în aşa măsură, încât Enzenberg constata într-un raport oficial din 1782, că numărul populaţiei Bucovinei în cei 4 ani din urmă (anii 1778–1782 –n. n.) spori cu cel puţin 6000 de familii din Principatul Moldovei şi se preconiza în perioada următoare un nou spor de populaţie"[59]. Din cauza emigrărilor intensive din Moldova s-a sistat la 1783 colonizarea regiunii din zona Coţmani cu nemţi, fiindcă aşezarea acestora necesita mari cheltuieli din vistieria statului.

Imigrarea moldovenilor în Bucovina avea următoarele cauze: comunitatea de origine etnică, limbă, cultură, religie şi datini, reîntoarcerea refugiaţilor după încheierea războiului; promovarea de către administraţia militară a unei politici mai progresiste, care era atractivă pentru românii din Principatul Moldovei; existenţa unui hotar, care nu era delimitat de un obstacol natural, permitea pătrunderea pe neobservate a refugiaţilor din Moldova în Bucovina şi viceversa; imigranţii moldoveni erau preferaţi de noua stăpânire, deoarece majoritatea acestora erau înstăriţi şi puteau să plătească impozitele necesare.

În Bucovina în acest timp avea loc şi procesul invers, o parte din populaţie o părăsea. Emigrarea populaţiei de aici a devenit mai intensă către sfârşitul administrării militare. Acest proces se explică prin faptul, că din cauza numărului mare de imigranţi condiţiile de trai au devenit mai grele; din cauza micşorării numărului populaţiei în Moldova boierii moldoveni încercau prin diferite mjloace să-i ademenească pe emigranţi să se reîntoarcă în satele lor. Şi reorganizarea internă a diecezei bucovinene, în urma căreia a fost redus numărul de mănăstiri, iar din averile lor a fost creat Fondul Bisericesc, a influenţat aceste procese. Ţăranii de pe fostele moşii mănăstireşti nu se puteau deprinde aşa de repede cu noua stare de lucruri şi mulţi împreună cu egumenii şi călugării mănăstirilor desfiinţate au fugit în Principatul Moldovei. Consiliul Aulic de Război constata în legătură cu aceste procese, că „oamenii, care sosesc din Moldova, se aşază numai lângă graniţă şi nu în interiorul ţinutului, probabil ca la un anumit moment să poată uşor să plece..."[60]

Prin aceasta se explică de ce de nenumărate ori se raporta despre case părăsite, al căror număr era mare. Îndeosebi în 1785–1786 crescuse brusc numărul emigranţilor. Astfel, din noiembrie 1785 până în aprilie 1786 au emigrat în Moldova 6937 persoane în timp ce din Moldova în Bucovina au sosit numai 111 persoane[61].

În raportul de la 13 septembrie 1786 Enzenberg constata, că în urma emigrărilor au rămas 277 de case pustii şi anume: în districtul Suceava - 127, Siret – 118, Vijniţa – 30 şi districtul Cernăuţi – 2 case[62], adică cea mai afectată de aceste procese era partea centrală şi de sud a Bucovinei. Nu au fost ocolite de aceste procese nici coloniile maghiare, create în anii 1785–1786. Astfel în vara anului 1787 existau 7

case pustii la Andreasfalva (Măneuţi), 28 la Hadikfalva (Dorneşti) şi 16 la Joseffalva (Vorniceni)[63].

Probabil că una din cauzele principale ale acestui proces a fost înglobarea Bucovinei în anul 1786 în administraţia Galiţiei ca cerc administrativ. Această lichidare a autonomiei ţinutului constituia o încălcare flagrantă a promisiunilor autorităţilor habsburgice privind respectarea statu-quo-ului tradiţional. Bucovina nu avea nimic comun cu Galiţia, având un trecut istoric diferit, o altă structură naţională, confesională şi socială a populaţiei, se deosebea prin cultură, limbă, tradiţii şi datini. Românii bucovineni nu au acceptat niciodată această unire forţată cu Galiţia, una din formele cele mai frecvente de protest, cu urmări grave pentru românii autohtoni, fiind refugierea peste hotar în Principatul Moldovei.

În concluzie se poate constata, că în perioada administraţiei militare între Bucovina şi ţinuturile învecinate a existat un permanent schimb de populaţie. În urma imigraţiei necontenite din provinciile limitrofe s-a mărit şi numărul populaţiei totale a Bucovinei. În rapoartele de la 27 şi 31 octombrie 1783 administraţia ţinutului constata, că „numărul locuitorilor în anul 1778 consta din 15000 de familii şi de atunci s-ar fi aşezat 13000 de familii, adică pentru sfârşitul anului 1783 – deja cca 28000 de familii"[64].

Într-un raport de la 7 iunie 1784 Enzenberg era de părerea, că de când el se află în fruntea administraţiei, populaţia Bucovinei s-ar fi mărit cu jumătate, adică de la cca 15000 de familii în 1778 la cca 30000 de familii sau 140 000 – 150 000 de locuitori în anul 1784[65].

Pe de altă parte Ignaz Luca scria despre populaţia Bucovinei: „Numărul locuitorilor acestui ţinut se indică diferit. Manualul de geografie pentru elevii de la şcolile germane indică 120 000 de locuitori: dimpotrivă manualul de geografie pentru gimnazii constată 130 000 locuitori"[66]. În aceiaşi lucrare autorul scrie: „După alte date se indică în Bucovina (pentru anul 1780 – n. n.) 113 negustori, 111 armeni, 870 evrei şi 19026 familii ţărăneşti"[67]. Paldus Josef însă oferă date statistice mai complete despre structura socială a populaţiei de atunci. În afară de negustori, armeni, evrei şi familii ţărăneşti, datele despre care corespund cu cifrele expuse mai sus de către I. Luca, J. Paldus enumeră şi alte categorii sociale [68]. Din documentele publicate de E.Hurmuzaki reiese însă, că în 1783 în Bucovina existau 3 târguri şi 258 de sate, în care trăiau 26485 de familii sau cca 132425 locuitori [69].

Informaţii detaliate (pe parohii şi protopopii) oferă un recensământ al populaţiei de la începutul anului 1785, efectuat în urma împărţirii bisericii ortodoxe bucovinene în 6 protopopii. La începutul anului 1785 în Bucovina au fost înregistrate 239 de parohii, în care erau 247 biserici şi trăiau 26731 familii cu 296 preoţi sau cca 135135 locuitori [70]. La Cernăuţi, Suceava şi Câmpulung erau câte 4 biserici.

Istoricul austriac J. Polek scria despre populaţia Bucovinei către sfârşitul administraţiei militare: „Prin aceste imigrări, dar şi prin creşterea naturală s-a ridicat numărul populaţiei Bucovinei către începutul anului 1786 la 29102 familii sau 125039 persoane (69573 bărbaţi şi 55456 femei)[71]. În legătură cu numărul populaţiei de la 1786 I. Nistor, care se referea la documentele publicate de E. Hurmuzaki, scria: „La 25 februarie 1786 generalul Enzenberg înainta Consiliului Aulic de Război o descriere detaliată a stărilor politice şi economice din Bucovina, care era însoţită de o

tabelă statistică. Conform acestei tabele Bucovina era locuită de 27011 familii sau de 125039 persoane. La acestea se mai adăugau încă 2091 de familii „fără casă", care împreună cu familiile aşezate sporeau numărul populaţiei la 29102 familii sau 135494 locuitori"[72]. În sfârşit în lucrarea „Die osterreich – ungarische Monarchie in Wort und Bild" numărul populaţiei Bucovinei se estima la 171731 locuitori[73], această apreciere însă este cu mult exagerată.

Astfel în perioada administraţiei militare a avut loc o mărire însemnată a numărului populaţiei, care însă nu s-a produs uniform pe teritoriul întregii Bucovine. În unele zone această mărire a fost mai lentă, iar în altele - mai bruscă. În dependenţă de aşezarea geografică, relief şi obstacolele naturale pot fi evidenţiate 6 zone geografice diferite pentru Bucovina şi anume: 1)zona dintre Prut şi Nistru (ocoalele Prutului de Jos şi Nistrului din ţinutul Cernăuţi); 2) ţinutul Cernăuţi din dreapta Prutului (ocoalele Târgului şi Ceremuşului), care se delimita la sud printr-o fâşie lată de păduri seculare; 3) localităţile din valea râului Sirèt (fostul ocol Berhomet din ţinutul Suceava); 4) zona de şes şi de deal din ţinutul Suceava (sud-estul Bucovinei); 5) zona muntoasă din nord-vestul Bucovinei (fostul ţinut Câmpulung-Rusesc); 6) zona muntoasă din sud-vestul Bucovinei (fostul ţinut Câmpulung-Moldovenesc).

Pentru a analiza dinamica măririi numărului populaţiei din aceste şase zone geografice nominalizate din Bucovina în perioada administraţiei militare am folosit 4 recensăminte ale populaţiei, în care este expus numărul de familii pentru fiecare localitate (recensământul rus din anul 1774[74] , recensământul austriac al lui Spleny din anul 1775 [75]; recensământul lui Enzenberg din 1779 [76] şi recensământul de la începutul anului 1785, efectuat în urma împărţirii bisericii ortodoxe bucovinene în 6 protopopii)[77]. Analiza comparativă a acestor 4 recensăminte oferă unele informaţii foarte interesante, din care reiese, că în perioada 1774–1785 a avut loc o mărire bruscă, dar neuniformă a numărului populaţiei Bucovinei (vezi anexa nr.1). Astfel imediat după ocuparea Bucovinei numărul populaţiei dintre Prut şi Nistru s-a mărit cu cca 25% (reamintesc că recensământul rus din 1774 a înregistrat în această zonă 411 case nepopulate), în timp ce numărul populaţiei din partea de sud-est a Bucovinei s-a micşorat cu cca 11%. Acest fenomen se poate explica numai prin faptul, că intrarea trupelor austriece în nord-vestul Moldovei şi deschiderea hotarului cu Galiţia a contribuit la pătrunderea în nordul Bucovinei a unui număr mare de migranţi ruteni provocând totodată exodul unei părţi a populaţiei româneşti din sudul Bucovinei în Principatul Moldovei.

Până în anul 1779 s-a produs o sporire a populaţiei cu cca 72% faţă de anul 1774 sau cu cca 63% faţă de anul 1775. În acelaşi timp această sporire a fost mult mai bruscă în centrul Bucovinei (fostul ocol Berhomet din ţinutul Suceava) şi în zona dintre Prut şi Nistru şi mult mai lentă în zonele muntoase din nord-vestul şi sud-vestul Bucovinei. Reamintesc că anume în această perioadă au apărut sau au fost repopulate un şir de sate din împrejurimile târgului Siret (adică în fostul ocol Berhomet), neînregistrate de recensămintele precedente, în care mai târziu ucrainenii constituiau majoritatea populaţiei (satele Mihuceni, Cerepcăuţi, Rogojeşti, Chindeşti, Gârbăuţi, Negostina, Slobozia Gropana).

În perioada următoare (1779–1785) numărul total al populaţiei s-a mărit cu numai 16,3%, dar din nou acest spor a fost mai mare în fostul ocol Berhomet şi cu

totul neînsemnat în satele din valea râurilor Putila şi Ceremuş, populate compact de huţuli.

Luat în ansamblu numărul total al populaţiei Bucovinei s-a mărit în perioada 1774–1785 cu cca 100%. Această sporire a populaţiei a fost mult mai semnificativă în fostul ocol Berhomet (cca 177,5%) şi în zona dintre Prut şi Nistru (cca 131,8%) şi mai lent în fostul ţinut Câmpulung-Moldovenec (cca 32,6%) şi în fostul ţinut Câmpulung-Rusesc (cca 56%). Vezi anexa nr.1.

Analiza detaliată a tabelului din anexă ne permite să distingem în evoluţia numerică a populaţiei două perioade: 1). perioada, când guvernator militar al Bucovinei a fost generalul Spleny (anii 1775–1778) şi 2). perioada când a fost generalul Enzenberg (1778–1786).

În perioada guvernării lui Spleny s-a produs cea mai bruscă sporire a populaţiei Bucovinei, acest proces fiind haotic şi total necontrolat sau influenţat de către administraţie. Anume în această perioadă au fost întemeiate coloniile maghiare Fogodisten şi Istensegits şi coloniile cu lipoveni de la Climăuţi şi Mitocul-Dragomirnei (anul constituirii acestor localităţi nu este stabilit cu certitudine). Anume în această perioadă a avut loc o emigraţie masivă a rutenilor din Galiţia în Bucovina. În anul 1780, din cele 26062 de familii, care se aflau atunci în Bucovina, 1069 de familii erau evreieşti [78], faţă de numai 504 familii evreieşti în anul 1774 [79], iar numărul armenilor sporise până în anul 1779 la 131 de familii sau la 655 persoane[80], faţă de 58 de familii în anul 1775 [81]. Probabil că administraţia generalului Spleny nici nu putea să influenţeze asupra acestor procese, deoarece abia la 2 iulie 1776 a fost semnată la Balamutca convenţia despre delimitarea noii frontiere dintre Imperiul Habsburgic şi Principatul Moldovei şi abia la 12 octombrie 1777 populaţia Bucovinei a depus un jurământ de credinţă faţă de noua stăpânire austriacă.

Odată cu numirea generalului Enzenberg în calitate de guvernator militar al Bucovinei în viaţa acestei provincii au survenit unele schimbări pozitive. Administraţia noului guvernator a început să controleze efectiv situaţia şi să influenţeze real asupra proceselor migraţioniste. Încă în anul 1779 administraţia militară a reuşit să stopeze imigrarea intensă şi necontrolată a rutenilor în Bucovina. Cu sprijinul şi contribuţia nemijlocită a administraţiei au fost întemeiate coloniile maghiare Hadikfalva, Joseffalva şi Andreasfalva şi colonia cu lipoveni de la Fântâna Albă. Datorită activităţii nemijlocite a generalului Enzenberg numărul populaţiei evreieşti a fost micşorat până în anul 1785 la numai 175 de familii [82]. Majoritatea evreilor nu erau producători, şi de multe ori reuşeau să se eschiveze de la plătirea impozitelor necesare, ceea ce nu era în interesul statului. Din această cauză faţă de evrei au fost întreprinse măsuri aspre, majoritatea fiind impuşi să părăsească Bucovina.

În perioada administraţiei militare s-a produs un spor brusc al populaţiei Bucovinei în principal datorită imigrării intense în ţinut a locuitorilor din provinciile vecine a Imperiului Habsburgic (Galiţia, Transilvania, Maramureş) şi din Principatul Moldovei. Aceste procese migraţioniste aveau loc de la sine, purtând în principal un substrat economic şi social (mai sus am accentuat cauzele emigrării rutenilor, moldovenilor şi ardelenilor în Bucovina). Administraţia locală era cointeresată în

populareа ţinutului, pentru a obţine din impozitele plătite de către locuitori cu un profit mult mai mare.

ANEXA Nr. 1.

DINAMICA MĂRIMII NUMĂRULUI POPULAŢIEI BUCOVINEI ÎN PERIOADA 1774–1785, REPARTIZAT PE ŞASE ZONE GEOGRAFICE (Nr.DE FAMILII).

SURSA

1. Recensământul rus din anul 1774, publicat în Moldova în în epoca feudalizmului. Volumul VII, Partea I,Chişinău 1975, p. 65–66, 242–260, 336–353, 370–458.
2. J.Polek, Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775 // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Czernowitz, 1/1893, p. 27-44.
3. D. Werenka, Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785). Czernowitz 1895, p. 173–177.
4. D. Werenka. Op. cit. p. 185–195. NOTĂ: Numărul total de familii pentru anul 1779 este apreciat la ??? la anul 1785 – la 27027 (26731 de familii enoriaşe şi 296 preoţi). Cifrele de 23335 şi 27147 de familii au fost obţinute prin sumarea numerelor de familii pe localităţi.

NOTE

1. F. Zieglauer, Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation, Bd. 1, Czernowitz 1893, p.13.
2. D. Werenka, Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerburg durch Öesterreich (1774–1785), Czernowitz 1895, p. 173–177;
3. D. Werenka, Op.cit., P.137.
4. J. Polek, Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775// Jahrbuch des Bukowiner Landes - Museums (în continuare - JBLM), Czernowitz, 1/1893, p.30–39.
5. Ibidem, p.40.
6. Ibidem, p. 30–40.
7. M. Iacobescu, Din istoria Bucovinei, Bucureşti, 1993, p. 153.
8. Al. Grigorovici, Răpirea Bucovinei şi politica Franţei // Codrul Cosminului (în continuare - CC), Cernăuţi, X-XII/1993, p.444; G. Bădărău, Principatele Române în politica habsburgică sud-est europeană (1774–1787) // Anuarul Institului de istorie şi Arheologie „Xenopol" (în continuare - AIIAI), XXV/I, Iaşi 1988, P.67.
9. J. Polek, Op. cit., p. 30–39.
10. M. Popescu – Spineni ???, Harta Bucovinei din anul 1774 // Revista istorică română, vol. XI–XII (1941–1942), Buc. 1943, p. 159.
11. F. Zieglauer, Op. cit., p. 13. 12. J. Polek, - Major Friedrich vom Mieg, Topographische Beschreibung der Bukowina // J.B.L.M., 5/1897, p. 11.
13. D. Werenka, Op.cit., p. 173–177.
14. J.Polek, Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786 // J.B.L.M., 8/1900, p. 53.
15. Moldova în epoca feudalizmului, Volumul VII, Partea I, II, Chişinău 1975.
16. P. Ţugui, Populaţia Bucovinei între anii 1772–1774 //Academica, Buc., 1992, Nr. 4 (160), p. 4–5.
17. Ion Popescu, De ce românii din Ţara Fagilor sunt trataţi în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge totdeauna în 3 din 7 cazuri //Glasul Bucovinei, Cernăuţi - Bucureşti, 2/1994, p. 17.
18. C. Ungureanu, Populaţia Bucovinei în preajma anexării ţinutului de către Austria // Revistă de istorie a Moldovei (în continuare - RIM), 1) 25)/1996, Chişinău, p. 29.
19. D. Werenka, Op. cit., p. 173–177.

20. R. Kaindl, Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich, Insbruck, 1902, p. 6.

21. Ion Nistor, Românii şi rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic, Bucureşti, 1915, p. 78.

22. R. Kaindl, Kaiser Josef II in seinem Verhältnisse zur Bukowina // J.B.L.M., 4/1896, p. 18.

23. J.V.Goehlert, Die Bukowina // Mittheilungen der k.k. geographischen Gesellschaft (în continuare - M.G.G.), 18/1875, Viena, p. 114–115.

24. Ion Nistor, Bejenari arheleni în Bucovina // C.C., Cernăuţi, IV–V/1925–1926, p. 443.

25. Ibidem, p. 454.

26. Ion Nistor, Der naţionale Kampf in der Bukowina, Bucureşti 1918, p. 103.

27. R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p. 109.

28. I. Nistor, Bejenari ardeleni..., p. 458.

29. I. Nistor, Istoria Bucovinei, Bucureşti, 1991, p. 18.

30. I. Nistor, Bejenari ardeleni... p. 533.

31. Ibidem, p. 526–533.

32. I. Nistor, Der naţionale Kampf..., p. 103.

33. R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p. 112; J. Polek, Die Anfange des Volksschulwesens..., p. 42.

34. D. Werenka, Maria Theresia und die Bukowina // Wiener Zeitung 1888, Nr. 107.

35. Die Österreich - ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bukowina (în continuare - OUM), Wien, 1899, p. 314, M. Iacobescu Op. cit., p. 166.

36. D. Werenka, Topographie der Bukowina..., p. 173–177.

37. J. Polek, Joseph's II Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung fur letztere Provinz // J.B.L.M., 3/1895, p. 92.

38. Ibidem, p. 92; Şt. Purice, Colonizări şi imigrări în Bucovina între anii 1775–1848 // Analele Bucovinei, An II, 2/1995, Rădăuţi-Bucureşti, p. 358.

39. Буковина,ii минуле I сучасне,Париж - Філадельфія -Детройт, 1956 Н. В. Кабузан, Украинское население Галации, Буковины и Закарпатья в конце XYIII в – 30-е годы XX // (Этнодемографические исследования). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва, 1986, с.16.

40. Споконвічна українська земля. Історичні зв'язки Північної Буковини з Росією І Наддніпряньською Україною. Документи І Матеріали, Ужгород, 1990, с. 10; А Жуковский, І сторія Буковини. Частина друга після 1774 р; Чернівці, 1993, с. 7.

41. D. Werenka, Maria Theresia und die Bukowina // Wiener Zeitung Wien, 1888, Nr. 107.

42. Ibidem.

43. E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. VII, Bucureşti, 1876, p. 457; R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p. III.

44. R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p. 112.

45. D. Werenka, Topographie der Bukowina..., p. 173–177.

46. Spezial - Ortsrepertorien der im österreichischen Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, Bd. 13: Bukowina, Wien. 1894; Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, Bd. 13: Bukowina, Wien 1907; I. E. Torouţiu, Poporaţia şi clasele seciale din Bucovina, Bucureşti, 1916, p. 71–72.

47. I. Nistor, Istoria Bucovinei, p. 17.

48. I. Nistor, Der nationale Kampf..., p. 71, 93.

49. C. Ungureanu, Op. cit., p. 18–29.

50. R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p. 112.

51. F. Zieglauer, Op. cit., Bd. XII, p. 14; I. Nistor, Der nationale Kampf..., p. 79.

52. I. Nistor, Românii şi rutenii..., p. 61.

53. R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p. 114.

54. I. Nistor, Românii şi rutenii..., p. 65.

55. Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, Partea I, p. 370–458; C. Ungureanu, Op. cit., p. 23.

56. F.A.Wickenhauser, Molda oder Beitrage zur Geschichte der Moldau und Bukowina, Bd. II, p. 79; I. Nistor, Der nationale Kampf..., p. 132.

57. I. Nistor, Românii şi rutenii..., p. 96.

58. J. Polek, Josephs II Reisen..., // J.B.L.M., 3/1895, p. 38.
59. F. A. Wickenhauser, Op. cit., P. 73; I. Nistor, Românii şi rutenii..., p. 100.
60. F.A.Wickenhauser, Op. cit., II, p.III.
61. I. Nistor, Românii şi rutenii..., p.120; R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p.105.
62. Ecaterina Negruţi, Informaţii noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a sec. al XIX-lea // Anuarul muzeului judeţean Suceava (în continuare - AMJS), vol. VIII p. 259.
63. R. Kaindl, Ansiedlungswesen..., p.271.
64. Ibidem, p.7.
65. R. Kaindl, Kaiser Joseph...// JBLM, 4/1896, p.17.
66. Ignaz Luca, Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate, vol.V, Wien 1791, p. 325.
67. Ibidem, p. 327
68. J. Paldus, Die Einverleibung Galiziens und der Bukowina in die österreichische Monarchie im Jahre 1772 // MGG, 59/1916, p.477.
69. E. Hurmuzaki, Documente, vol. VII, p. 392–398.
70. D. Werenka, Topographie der Bukowina..., p.185– 195; N. Ciachir, Din istoria Bucovinei (1775–1944), Bucureşti 1993, p. 41
71. J. Polek, Die Vereinigung...//JBLM, 8/1900, p.54.
72. E. Hurmuzaki, Documente... vol. VII, p. 454; I. Nistor, Românii şi rutenii..., p. 94.
73. OUM, p.175.
74. Moldova în epoca feudalizmului, vol. VII, Partea I, p. 65–66, 242–260, 336–353, 370–458.
75. J. Polek, Ortschaftsverzeichnis..., // JBLM, 1/1893, p. 27–44.
76. D. Werenka, Topographie der Bukowina..., p. 173–177.
77. Ibidem, p. 185–195.
78. J. Polek, Statistik des Judenthums in der Bukowina // Statistiche Monatschrift (în continuare – SM), 15/1889, Wien, p. 251.
79. Geschichte der Juden in der Bukowina, Tel Aviv, 1958, p.12; J. Polek, Statistik.../ SM, 15/1889, p. 257.
80. M. Iacobescu, Op. cit., p.179.
81. J. Polek, Ortschaftsverzeichnis...// JBLM, 1/1893, p. 39.
82. J. Polek, Statistik... // SM, 15/1889, p. 253.

Ion Varta

CONTRIBUŢII LA O BIOGRAFIE CONTROVERSATĂ A PRINŢULUI CONSTANTIN MORUZI

Prinţul C. Moruzi (1816–1886) este un descendent al renumitei dinastii a Moruzeştilor, care a dat poporului român numeroşi domnitori, renumiţii reprezentanţi ai ştiinţei şi culturii româneşti.

Străbunicul său după tată – Constantin Moruzi, a fost între anii 1777 – 1782 Domn al Moldovei. N. Iorga îl aprecia, pentru meritele lui deosebite drept unul „dintre cei mai buni Domnitori după o epocă eroică de războaie sîngeroase şi de strălucite victorii”[1]. Bunicul după tată, Alexandru Moruzi a fost în repetate rînduri Domn al Moldovei şi Ţării Româneşti, făcînd şi el multe lucruri frumoase care i-au

© Ion Varta, 1997

imortalizat numele în analele române. A plătit scump, însă, pentru filorusismul său fiind scos din domnie, iar mai apoi arestat şi condamnat la galere[2]– cea mai umilitoare sancţiune turcă din acea epocă.

Suspiciunea turcilor faţă de Moruzeşti creşte, iar credibilitatea acestora faţă de puterea suzerană scade tot mai mult, pentru ca, în cele din urmă, să culmineze cu pedeapsa capitală a celor doi unchi drepţi ai lui C. Moruzi – Dimitrie şi Panaiot – ambii mari dragomani în componenţa delegaţiei turce la tratativele de pace de la Bucureşti, care au fost mai apoi decapitaţi din ordinul sultanului pentru actul „de mare trădare" a intereselor otomane ce a avut drept consecinţă trunchierea Moldovei şi anexarea Basarabiei la Imperiul rus[3].

Mişcarea eteristă, declanşată la 1821 pe teritoriul Principatelor Române, dar pregătită anterior în Rusia şi, în particular, în Basarabia, putea avea consecinţe din cele mai nefaste pentru soarta Moruzeştilor, care trăiau în or. Constantinopol . Suspectaţi de mult timp de simpatie faţă de Rusia, aceştia s-au văzut nevoiţi să părăsească pentru totdeauna metropola turcă. Cu concursul ambasadorului rus, acreditat pe lîngă Poartă, părinţii lui C. Moruzi, împreună cu copiii (Constantin avea pe atunci vre-o cinci ani) şi cu alte rude apropiate, părăsesc clandestin capitala imperiului, găsindu-şi refugiu la Odesa".

De la Odesa familia Moruzi, profitînd de protecţia nemijlocită a împăratului, pleacă la Petersburg, unde rămîne pînă-n anul 1829. În 1829, după terminarea războiului ruso-turc şi semnarea păcii de la Adrianopol, tatăl lui C. Moruzi, Dimitrie, împreună cu membrii familiei, se stabileşte în Moldova, la Pechea, nu departe de Galaţi[5]

Restituirea averilor pierdute în momentul părăsirii Constantinopolului de către familia Moruzi, a fost una din grijile permanente ale tatălui. Mulţi ani în şir familii de greci, refugiaţi în Rusia, au solicitat în permanenţă concursul guvernului rus în ceea ce priveşte restituirea averilor pierdute în timpul exodului de la 1821[6].

Prinţesa E. Moruzi, care trăia în Basarabia, la 8 februarie 1838, adresează o scrisoare guvernului rus, solicitîndu-i sprijinul unor compensări financiare a pagubelor suportate de către cîteva sute de familii de greci refugiate în Rusia în urma confiscărilor operate de către guvernul turc după exilul său forţat de la 1821[7] Prin intermediul acestei cereri se solicita pentru greci un tratament similar cu cel de care se bucurau supuşii ruşi, aflaţi în situaţii similare. Asemenea revendicări au urmat şi mai tîrziu rămînînd însă doar simple pledoarii.

În saloanele din Pechea ale familiei Moruzi se întruneau persoane ce constituiau grupuri de interese din cele mai selecte care nu erau mai prejos decît cele din ţările civilizate din Europa. Conversaţiile care nu conteneau erau axate, în special, pe probleme de ştiinţă şi artă, fiind susţinute, aproape în exclusivitate, în limba franceză, cum se obişnuia pe atunci în Moldova.

Tatăl lui C. Moruzi, care cunoştea la foarte bine istoria Principatelor Române, manifesta şi un interes deosebit faţă de botanică. În cele 6 sere ale sale, sub îngrijirea nemijlocită a unui grădinar german, erau cultivate flori dintre cele mai rare şi neobişnuite din lume. Dimitrie intenţiona să adune exemplare ale florei din toată Moldova, dar moartea nu i-a permis să-şi ducă proiectul la bun sfârşit. Moruzi-tatăl era preocupat şi de literatură. În 1825 el publică la Paris o culegere de versuri şi

poeme. A tradus, din franceză în greacă „Phedra" de Racine, imprimată în 1828 la Hermoupolis[8].

C. Moruzi a avut în familie o educaţie şi o instruire aleasă. Dimitrie încredinţase educaţia copiilor săi unor profesori greci, invitaţi special de la Constantinopol.

C. Moruzi, născut probabil în 1816, a studiat dreptul la Universitatea din Munchen şi, după unele aprecieri ale contemporanilor, devenise un bun jurist. În 1841 se căsătoreşte cu Pulheria Cantacuzino, care în 1842 îl naşte pe fiul Alexandru, iar după doi ani decedează. Alexandru şi-a petrecut o mare parte a vieţii în Basarabia, unde a ocupat posturi importante, ba chiar a făcut şi carieră de diplomat.[9]

În 1845 C. Moruzi, potrivit propriilor afirmaţii, nemaiputînd suporta vexaţiunile domnitorului M. Sturdza, obţine cetăţenie rusă şi se stabileşte cu traiul în Basarabia. În scurt timp după aceea revine în Moldova cu scopul de a-şi pune la punct afacerile; aici se căsătoreşte a doua oară, cu Ecaterina Sturdza, nepoata lui Ioniţă Sandu Sturdza, primul domn al Moldovei de origine română după suprimarea regimului fanariot, şi astfel se vede în imposibilitatea de a stărui asupra revenirii sale în Basarabia.[10]

Nu mult timp după sosirea în Moldova, C. Moruzi se evidenţiază, în mod deosebit, în timpul mişcării de la 24 ianuarie 1846 de la Iaşi, provocată de un conflict dintre militari şi cîţiva tineri din oraş. Se presupune că această mişcare ar fi avut proporţii mari; drept mărturie serveşte faptul că domnitorul Mihail Sturdza, părăsindu-şi palatul şi refugiindu-se în casa consulului rus, a promis, sub presiunea celor adunaţi în stradă, să satisfacă unele din revendicările lor.[11]

Prinţul Constantin Moruzi le cere boierilor participanţi la aceste tulburări să semneze un protest împotrivalui M. Sturdza, care-l declară demis din toate funcţiile; în acelaşi timp el promite să organizeze forţele necesare pentru a pune stăpînire pe capitală. Boierii refuză să accepte o asemenea măsură, considerînd că acest apel la o răsturnare „revoluţionară" ar fi avut drept consecinţă ocuparea militară a ţării de către Rusia. Nemulţumit, C. Moruzi condamnă cu asprime moliciunea şi apatia boierilor.[12]

Este recunoscut faptul că la etapa iniţială a revoluţiei de la 1848 din Principatele Române C. Moruzi s-a manifestat ca unul din principalii ei lideri.[13] Aparţinînd la aripa radicală a boierimii liberale el, alături de alţi 14 (sau15) lideri revoluţionari, participă nemijlocit la elaborarea Petiţiei–proclamaţiune care cuprindea un amplu program de revendicări format din 35 puncte. Această petiţie, semnată de sute de persoane, a fost înmînată Domnitorului de către o deputăţie din care făceau parte Vasile Ghica, C. Rolla, Constantin Moruzi ş.a.[14]

Cele două întrevederi ale acestei deputăţii cu Domnitorul n-au avut rezultatul scontat de petiţionari. M. Sturdza accepta semnarea petiţiei cu excepţia a trei puncte (Desfiinţarea Adunării, suprimarea cenzurii şi înfiinţarea gărzii naţionale).

Liderii mişcării intenţionau ca, în eventualitatea în care M. Sturdza refuza sancţionarea Petiţiei, să organizeze o manifestaţie de amploare similară cu cea care avusese loc la Paris în luna februarie 1848. Era astfel admisă eventualitatea unei „lovituri armate" în cazul eşuării mijloacelor legale şi împotrivirii lui M. Sturdza.[15]

Deci, se recurgea la scenariul propus de prinţul C. Moruzi încă la începutul anului 1846. Unul dintre cei care pledau consecvent în favoarea unei asemenea măsuri era tînărul prinţ.

Măsurile hotărîte de reprimare, întreprinse de Domnitor în noaptea de 29 martie, au stîrnit derută în sînul revoluţionarilor moldoveni. Mulţi dintre participanţii la aceste evenimente s-au văzut nevoiţi să părăsească Iaşii. O bună parte din protagoniştii începutului revoluţiei româneşti au fost arestaţi de autorităţi şi întemniţaţi.

C. Moruzi împreună cu alţi cîţiva camarazi ai săi se refugiază în ţinuturile de munte pentru a-i mobiliza pe ţăranii plăieşi cu scopul de a organiza o forţă care l-ar fi răsturnat pe Domnitor pe cale armată. Abia acum se conştientiza necesitatea unui apel la masele ţărăneşti pentru a contracara acţiunile reprimatoare ale autorităţilor.[16] Dar, spre regret, se miza nu pe adeziunea conştientă a ţărănimii pe baza unui program radical de transformări sociale, ci pe măsuri pur administrative de mobilizare a ţăranilor.

Au fost întreprinse mai multe tentative de a-i înarma pe ţăranii dintr-un şir de sate din judeţele Neamţ şi Suceava. Din aceste judeţe au fost recrutaţi şi înarmaţi peste o mie de plăieşi. Rolul de frunte în efectuarea acestor măsuri îi aparţinea prinţului C. Moruzi. Dar totuşi, ţăranii, în mare parte, au rămas indiferenţi faţă de evenimentele revoluţionare ce se desfăşoară în Moldova, considerînd această mişcare o continuare a conflictului dintre Domnitor şi boieri.[16]

Din mărturiile lui C. Moruzi rezultă că după ce s-a convins de imposibilitatea de a mobiliza ţăranii cu scopul de a-l răsturna pe M. Sturdza s-a decis să adune oameni înarmaţi şi să meargă la Galaţi pentru a-i pune în libertate pe liderii revoluţionari, arestaţi în noaptea de 29 martie la Iaşi.[18]

În ziua de 4 aprilie prinţul C. Moruzi este capturat la Barboşi, la postelnicul I. Cuza de către un detaşament înarmat, trimis pe urmele sale de însăşi M. Sturdza.[19]

Detaliile arestării lui C. Moruzi[20] le aflăm de la el însăşi. După cinci zile de oboseală şi mizerie, urmăriţi de către persoane, cărora Domnul M. Sturdza le-a promis 1000 de ducaţi pentru capul prinţului rebel istoviţi şi epuizaţi, Moruzi sosise,împreună cu prietenul său Cuza, la moşia tatălui acestuia. Spre dimineaţă s-au văzut înconjuraţi de cazaci; Cuza la plînsul bătrînului său tată şi a nefericitei sale mame a hotărît să se predea trimişilor guvernului. „Rămas singur, C. Moruzi" s-a decis sau să se salveze, sau să moară, încercînd să iasă din încercuire pe poarta grădinii şi să-şi încalece calul. Dar în acest moment s-a văzut înconjurat de patru cazaci, înarmaţi cu pistoale, îndreptate asupra sa. Prinţul le-a cerut acestora să prezinte ordinul privind arestarea sa şi, la răspunsul lor că nu-l au, le-a interzis să se apropie. Fără să-i dea ascultare, cazacii avansau şi C. Moruzi, conform propriilor mărturii, sesiza momentul de a fi prins. A tras în primul cazac, dar a ratat.; un foc de revolver l-a rănit şi el a simţit cum sîngele-i inundă figura. Pierzînd vederea, după o lovitură de sabie, primită în cap, el a încercat să tragă din pistol în cel care-l înhăţase de la spate, dar a dat greş şi o lovitură, aplicată cu mînerul revolverului peste cap şi ochiul stîng, l-a făcut să cadă la pămînt. Toţi cei patru cazaci au tăbărîn asupra lui, l-au legat, continuînd, timp de zece minute să-i aplice lovituri de sabie, după ce, agăţîndu-l de cai, l-au tîrît vreo 50 de paşi, pînă la o căruţă ţărănească, cu care l-au

transportat la Huşi. De acolo, ispravnicul l-a expediat la Iaşi, unde a fost închis în cazarmă. Tratamentul a fost de aşa natură, că medicul nu l-a putut recunoaşte într-atît se schimbase în timp de cîteva zile.[21].

Spre seară au venit şi i-au propus, în numele Domnitorului, să semneze, pentru a evita Siberia, un act prin care el, prinţul C. Moruzi, ar fi declarat că această mişcare este provacată de marele logofăt Constantin Sturdza, care urmărea scopul să devină Domnitor.[22] C. Moruzi le-a răspuns că, mai degrabă acceptă Siberia, decît să degradeze într-atît, încît să recurgă la calomnie. Către ora două de noapte, însoţit de 60 de soldaţi, C. Moruzi a fost transportat la Sculeni, unde, un bătrîn i-a acordat primele îngrijiri şi de unde, după dorinţa lui M.Sturdza, a fost expediat la Odesa, pentru a fi remis guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, Fiodorov.[23] Acesta a ordonat ca prinţul C. Moruzi, pînă la judecată, să fie întemniţat la Odesa. Aici, în aşteptarea sentinţei, tînărul prinţ a scris un amplu memoriu, adresat personal împăratului Nicolae al II-lea.[24]

În acest memoriu C. Moruzi a încercat să explice că evenimentele care s-au produs la Iaşi, la sfîrşitul lunii martie 1848, sînt cauzate, în viziunea sa, de proasta administrare a lui M. Sturdza.[25]

El susţinea că din perioada tulburărilor ţărăneşti din Bucovina, limitrofă cu Moldova, şi mai ales după masacrele de la Tîrnovo (Bulgaria) proprietarii moldoveni erau foarte îngrijoraţi de soarta care mai devreme sau mai tîrziu putea să-i aştepte şi pe ei.

Proprietarii, neavînd speranţe în susţinerea Guvernului, s-au văzut în necesitatea de a căuta singuri mijloace care le rămîneau, pentru a preîntîmpina eventualele evenimente „atît de funeste pentru averile lor, cît şi pentru existenţa lor". În toate cercurile boierilor proprietari, nu se discuta altă chestiune decît oportunitatea reformelor absolut necesare pentru ameliorarea situaţiei ţăranilor. Din nefericire, relata C. Moruzi, un obstacol insurmontabil se ridica în faţa tuturor proiectelor de ameliorare, în persoana Prinţului M. Sturdza, care fiind o cauză directă a tuturor nenorocirilor ţării, era obstacolul tuturor proiectelor ce aveau drept scop binele ţării, ameliorarea stării claselor suferinde ale societăţii.

Dacă s-ar impune sarcina de a dezvălui detaliile celor 14 ani de domnie a lui M. Sturdza, – continua C. Moruzi, – aceasta ar fi un roman, pe atît de absurd, pe cît de incredibil pentru acel care n-a trăit în această ţară şi cu ochi proprii să vadă succedarea infamiei , vexaţiunilor, chiar crimele din care domnia sa nu era decît o lungă ţesătură: „Dacă vă imaginaţi un om dotat cu toate facultăţile intelectuale, luminat printr-o instrucţiune şi educaţie fanariotă; pentru nenorocirile întregii ţări, înzestrat cu sentimentele cele mai perverse, şi de o rapacitate feroce; se va putea avea o ideie aproximativă despre acest individ".

Rînd pe rînd, opinează în continuare prinţul întemniţat, venind în discordanţă cu patria sa, căreia i-a jurat să respecte regulamentul, ponegrind şi profanînd religia, din interese financiare, calomniindu-şi propria soţie, încurajînd tîlhăria practicată de fiul său, jinduind imensitatea beneficiilor acestuia, într-un cuvînt: transformînd răul în principiu, compensîndu-l şi urmărind cu înverşunare persoana care încerca să manifeste un gînd cinstit. Iată aproximativ cine era prinţul M. Sturdza, căci

recunoştea sincer memorialistul; „tot talentul de a scrie ar fi insuficient pentru a oferi o ideie exactă, despre răul care îl caracterizează".

C. Moruzi încearcă în continuare să facă un rezumat al politicii practicate de M. Sturdza, din momentul urcării sale pe tron. Imediat după instalarea sa, Domnul M. Sturdza a distribuit, conform prerogativelor sale, înaltele funcţii civile şi militare, în maniera de a nemulţămi toate familiile, semănînd discordia şi invidia între prima şi cea de-a doua clasă a boierilor. Al doilea pas al său, continuă C.Moruzi a fost acela de a-şi asigura o cale legală pentru a deveni stăpîn absolut în ţară şi a fi complet liber de a acţiona după bunul său plac. Această cale era asambleia.

El a înaintat pretenţii asupra posturilor de deputaţi din partea persoanelor care, fiind interesate în diferite procese, erau sau întratît de slabi pentru a nu putea rezista lui M. Sturdza, sau deja atît de compromişi, gata pentru a sacrafica interesul ţării de dragul celui personal.

C. Moruzi demonstrează în continuare modul cum au fost aleşi aceştia: persoanelor care datorită rubedeniilor, aveau susţinerea mai multor alegători, M. Sturdza le-a acordat funcţiile de ispravnici, judecători, subispravnici şi toate funcţiile fără distincţie cu condiţia expresă ca ei să acorde voturile candidaţilor la funcţia de deputaţi pe care Domnul îi va desemna. Rangurile care, conform regulamentului, urmau să servească drept recompensă unor onorabili funcţionari, au fost distribuite persoanelor care doreau să iasă din clasa contibuabililor; făcîndu-i să plătească în bani o parte a ?boierimii?, estimată de la 60 la 500 ducaţi, şi impunîndu-i, pentru restul preţului; să servească alegerile prin votul care-l vor da, atunci cînd guvernul le-o va cere. Procedînd în acest mod, el a obţinut majoritatea în asamblee şi a făcut-o să accepte şi să recompensese infamiile pe care el le comitea în fiecare zi.

Domnul M. Sturdza opinează în continuare prinţul captiv şi-a asumat sarcina să-i umilească pe marii boieri, să-i slăbească; utilizînd sateliţii săi, a semănat discordie printre marile familii, şi a depus efort maximal ca să-i discrediteze în ochii compatrioţilor lor, atunci cînd aceştia intenţionau să ocupe o funcţie. El a profitat încă de 35 mii procese neterminate, obţinînd în rezultat 800.000 ducaţi. Căci un lucru rămînea incontestabil, – susţinea C. Moruzi „în Moldova nu pot fi numite 10 procese terminate fără ca Prinţul să nu fi profitat în mod individual, sau în alegeri, sau pentru a realiza o careva maşinaţie."

Insatisfăcut de aceste cîştiguri, „atît de considerabile, ilicite şi spoliatoare, obţinute într-un timp atît de scurt şi într-o ţară cu un milion de suflete",realizînd în rezultat o avere colosală: – 80.000 ducaţi, venit anual de pe moşiile sale şi 2 milioane şi 80.000 ducaţi, plasaţi în diferite bănci din Europa, „s-a preocupat de ruinarea totală a boierilor, prin intermediul proceselor, vinderii de ranguri şi funcţii, prin procese începute de el însuşi, cu cei ce au avut nefericirea să-i fie vecini, pentru a le uzurpa pămînturile, servindu-se în acest scop de plastografii executate cu propria mînă, şi de alte metode asemănătoare".

C.Moruzi constată în continuare că pentru a-şi mări rezervele financiare şi a-şi face averea şi mai considerabilă, M. Sturdza a format Comisii speciale, menite să majoreze artificial numărul contribuabililor. Astfel în fiecare sat lista acestora a fost mărită cu 20–30 de oameni inexistenţi, printre aceştia figurînd şi persoane decedate. În consecinţă M.Sturdza a obţinut ca „nenorocitul ţăran să plătească triplu contribuţia

legală, stabilită de regulament: în loc de un ducat el plăteşte 3. La toate aceste obligaţiuni se adaugă munca legală la proprietar pe care el o exercită în 50 de zile!"

Satele înfloritoare, care în perioada ocupaţiei ruse posedau cîte 500 de căruţe de transport, dispun acum doar aproximativ de 50." Mizeria atinsese asemenea culmi, constată cu amărăciune memorialistul întemniţat încît „un mare număr de ţărani se consideră fericiţi dacă în timpul iernii ei pot să-şi învelească nenorociţii copii cu puţine paie pentru a-i preserva de la o veritabilă moarte." În anul trecut 1847, – continua prinţul,– în diferite localităţi ale Moldovei s-au produs cazuri cînd ţăranii, însărcinaţi de boieri să transporte grîul şi păpuşoiul la Galaţi, pentru negustori, au adus grînele în satele lor şi după ce le-au împărţit între ei, au declarat că preferă să moară sub pedeapsa ce le-o va aplica guvernul, decît să vadă cum mor copiii lor de foame.

Exasperarea ţăranilor, a ajuns la un asemenea punct, considera C.Moruzi datorită neglijenţei lui M.Sturdza, căci el fiind preocupat doar de încasarea banilor; a ignorat completamente luarea măsurilor preventive, pe care orice guvern le aplică, cînd ţara este ameninţată de primejdia foamei. Fiind îngrijorat de responsabilitatea pentru consecinţele acestei neglijenţe, el dă o dispoziţie boierilor să hrănească ţăranii. Dar în consecinţă, proprietarul n-a fost preîntîmpinat printr-un ordin prealabil şi şi-a vîndut către acel moment porumbul negustorilor din Galaţi şi deaceea s-a văzut nevoit să cumpere, la un preţ exagerat, porumbul necesar pentru salvarea ţăranilor.

Pentru a nu lăsa nici o ramură a societăţii neexploatată, opinează în continuare prinţul C.Moruzi, M.Sturdza, a urzit faimoasa intrigă prin care a reuşit să-l alunge pe Mitropolitul Veniamin, „om venerat de către compatrioţii săi, deplîns chiar şi de evrei." Pentru perioada de 2 ani, veniturile mitropoliei au trecut în mâinile sale şi văzîndu-se în imposibilitatea de a amîna mult timp numirea unui succesor Mitropolitului destituit, el i-a vândut catedra arhiepiscopală episcopului de Roman pentru 24.000 ducaţi, bani pe care acesta din urmă i-a împrumutat de la boieri şi negustori. Astfel episcopatul Romanului precum şi alte funcţii ale ierarhiei ecleziastice, rămase vacante, au fost şi ele vîndute. Domnitorul a obţinut ca rezultat 70.000 de ducaţi.

Veniturile mănăstirilor, fiindcă nu le putea exploata personal, l-a însărcinat pe fiul său Grigore s-o facă. Acesta a reuşit să obţină nişte profituri fabuloase din această afacere - 200.000 de ducaţi doar în decurs de doi ani.

Mai mult de 400 de mici negustori aveau capitalurile plasate în industria exportatoare a lemnului de construcţie din pădurile mănăstirilor. Prinţul Grigore Sturdza afirmă autorul memoriului pur şi simplu i-a alungat pe aceşti negustori, instituind propriul monopol în această sferă. Suma tuturor profiturilor obţinute de Gr. Sturdza, în aceşti doi ani, conform mărturiilor tatălui său, atinsese cifra de 7 mln. ducaţi aflîndu-se în continuare, C. Moruzi expune versiunea proprie a evenimentilor ce se declanşaseră în ziua de 27 martie.

La sfîrşitul memoriului, prinţul Moruzi dorea să-i mai comunice împăratului nişte informaţii suplimentare, deoarece, „ afirmîndu-se în afara ţării şi fiind în imposibilitatea de a răspunde acuzaţiilor care îi vor fi aduse, dorea să redea suscint nişte fapte personale care au condus la extrădarea sa." Dorea să facă acest lucru, nu

pentru a se îndreptăţi căci se resemna „pentru a suporta pedeapsa, dacă Majestatea Sa va decide că o merită; ci doar pentru a nu cădea sub false acuzaţii. "

Crezîndu-se eliberat din supuşenia rusă, în urma cererii sale, adresate Consulatului rus, C. Moruzi s-a considerat, în calitate de proprietar moldovean, în drept să coopereze; prin semnătura sa, la ameliorarea situaţiei ţării. Fiind onorat de încrederea compatrioţilor săi, el a fost, necătînd la rugăminţile sale, ales membru al Comitetului din Iaşi.

Prinţul C. Moruzi îi mai recunoştea împăratului că plecase de la Iaşi cu decizia fermă care îi dicta onoarea sa de a utiliza toate mijloacele, inclusiv cele mai disperate, pentru a salva vieţile prietenilor săi întemniţaţi la Galaţi chiar, cu preţul propriei sale vieţi.

C. Moruzi îşi încheia memoriul cu speranţa că „Dumnezeu va demonstra veridicitatea afirmaţiilor sale," lăsînd în acelaşi timp Majestatea Sa Imperială să facă justiţie şi „să manifeste îndurare pentru un popor suferind".

În acest context rămîne să mai menţionăm că în februarie 1849 împăratul rus a sancţionat decizia judecătoriei militare din Odesa care l-a găsit vinovat pe C. Moruzi de participareaa la tulburările din Iaşi „ce urmăreau scopul schimbării cîrmuirii existente în Moldova." Acesta este surghiunit în gubernia Ecaterinoslav unde a fost supus unei supravegheri stricte.

Pentru a evita îndelungatul exil C. Moruzi decide să se adreseze guvernatorului Caucazului cu rugămintea de a fi eliberat din supuşenia rusă pentru a se instala cu traiul în Moldova „unde se află moşia sa şi a rudelor sale, care a fost adusă la o totală dezorganizare."[26]

Guvernatorul Caucazului, luînd în consideraţie antecedentele revoluţionare ale prinţului rebel, considera indezirabilă eliberarea lui din supuşenia rusă. În acelaşi timp admitea posibilitatea de a-i acorda acestuia o permisiune pentru a pleca în Moldova cu scopul „aranjării moşiei sale".

Soluţionarea definitivă a acestei chestiuni a durat aproape un an. În cele din urmă, împăratul Nicolae al II-lea, după ce noul Domnitor al Moldovei Gr. Ghica s-a pronunţat în favoarea întrării în ţară a lui C. Moruzi, a acceptat să-i ofere acestuia posibilitatea de a pleca, pentru o anumită perioadă, în Moldova.[27]

La Iaşi C. Moruzi se va afla câţiva ani, profitând de bunele sale relaţii pe care le avea cu Domnitorul Gr. Ghica, vechiul său prieten de copilărie.

În capitala Moldovei la 2 iulie 1850 se va naşte fiul său – Dimitrie, viitorul scriitor, autorul romanelor „Înstrăinaţii" şi „Pribegi în ţară străină".

Una din consecinţele declanşării războiului Crimeii a fost ocuparea Principatelor Române de către trupele austriece. C. Moruzi, care continua să se afle la Iaşi, a fost acuzat de comandamentul austriac că ar fi agent rus. În ciuda protestelor sale, autorităţile militare austriece i-au remis un ordin, prin care era obligat să părăsească Moldova în termen de 6 zile. Fiind nevoit să se resemneze, prinţul Moruzi, însoţit de soţie şi vărul său Panaiot, la 28 noiembrie 1854 trece în Basarabia. Se stabileşte împreună cu ai săi la Cosăuţi şi Ciripcău, judeţul Soroca, pe moşiile soţiei sale Ecaterina Sturdza, dar locuieşte o perioadă şi la Chişinău.

După semnarea tratatului de pace de la Paris în 1856 Moruzeştii se întorc la Iaşi, fiind găzduiţi în palatul Rosetti Roznovanu de către mama soţiei sale – Maria Ghica

Comăneşti (căsătorită a doua oară cu Nicolae Rosetti Roznovanu, mare vistiernic). În capitala Moldovei C. Moruzi îşi va reîntîlni aproape toţi vechii prieteni de la 1848: Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, A. Moruzi (fratele său mai mare), dar şi unii adversari, care l-au ameninţat în cîteva rînduri că vor pune în aplicare decretul de la 1854 privind expulzarea sa din ţară[28].

Prinţul C. Moruzi, dornic să se revanşeze pentru vexaţiunile suportate din partea autorităţilor austriece de ocupaţie precum şi a Domnului Gr. Ghica (se va vedea în continuare că învinuirile aduse Domniorului Moldovei au fost nejustificate) şi pornit de asemenea din intenţia de a obţine să fie repus în drepturile de mare proprietar în Moldova din dreapta Prutului, cu achitarea tuturor pierderilor materiale suportate în perioada surghiunului său forţat, se decide să meargă personal la Petersburg pentru a revendica susţinerea cancelarului Gorceakov în soluţionarea acestei probleme.

Pentru a-şi asigura succesul, în drum spre Petersburg, la începutul lunii iunie 1856, trece prin Varşovia, unde se întîlneşte cu o veche cunoştinţă a sa – generalul M. Gorceakov, guvernatorul-general al Regatului polonez şi fostul Comandant suprem al Armatei ruseşti de la Dunăre, ce ocupase Principatele Române în 1853–54.

Generalul Mihail Gorceakov în ziua de 3/15 iunie 1856 adresează o scrisoare cancelarului Gorceakov în care între altele susţinea că „ultima ocupaţie a Principatelor ne furnizase informaţii pentru a distinge acele personalităţi, ce se bucură de o veritabilă influenţă în aceste provincii şi a căror simpatie era în favoarea Rusiei. Principele C. Moruzi, mare proprietar în Moldova, a făcut constant parte din numărul celor mai sinceri devotaţi guvernului imperial. Fidel cauzei care o îmbrăţişase, el şi-a părăsit chiar ţara pentru a urma armata noastră, expunîndu-se astfel exilului şi pierzîndu-şi toată averea."

„Restabilirea păcii, – continua M. Gorceakov – l-a făcut să spere în restituirea averilor sale, arbitrar înstrăinate de către Domnitor, prinţul C. Moruzi se îndreaptă la Petersburg pentru a solicita în această problemă susţinerea guvernului imperial pe lîngă Poarta Otomană şi în trecerea sa prin Varşovia, el mi-a solicitat un cuvînt de introducţiune pe lîngă Excelenţa Voastră"[29]

Generalul Gorceakov recunoştea că a acceptat benevol să-i acorde sprijinul său lui C. Moruzi, crezînd că prin aceasta „îndeplineşte o datorie faţă de Prinţ care ne-a oferit la rîndu-i servicii semnalate nu numai în timpul ocupaţiei militare a Principatelor, dar chiar şi după evacuarea lor, datorită relaţiilor de familie pe care soţia sa, născută Sturdza, le-a conservat în Moldova, şi care pe tot parcursul războiului, le-a cultivat ca să ne fie utile".

Generalul Gorceakov nu se îndoia de importanţa ce o avea pentru guvernul rus „din punct de vedere politic, de a nu-i refuza asistenţa noastră unui om de talia prinţului C. Moruzi". M. Gorceakov îl mai ruga pe cancelar să obţină pentru C. Moruzi, din partea împăratului, funcţia de Chambelan la curtea imperială sau dacă aceasta nu era posibil – o decoraţie imperială.[30]

Împreună cu scrisoarea lui M. Gorceakov, cancelarului i-a fost transmis şi memoriul semnat de prinţul C. Moruzi care elucida pierderile ce le suportase şi factorii care contribuise la ruinarea lui.

Toate pierderile materiale şi financiare le însumau pe cele comise de avangarda turcă ce tăiase pădurea prinţului de la Pechea şi utilizase produse din depozitele sale fără achitarea plăţii, fără acoperirea cu chitanţe. În categoria pierderilor mai intra jefuirea casei de la Faurcei de către Muhlis Paşa (prinţul Grigore Sturdza), care conform mărturiilor sale, urmărea scopul de a se răzbuna pentru rechiziţiile ce le suportase ca urmare a ordinelor guvernului rus, şi încheia lista pagubelor suportate de reclamant cele provocate de abuzurile urmate de măsurile arbitrare ale ale Domnului Moldovei Gr. Ghika", care, în viziunea lui C. Moruzi, erau contrare chiar instrucţiunilor guvernului turc. Dintre aceste abuzuri, memoriul stăruia în special asupra tendinţelor de a transforma în perioada ocupaţiei austriece, oficiul poştal al prinţului C. Moruzi, în proprietate a Domnului Moldovei.[31]

Suma tuturor pierderilor suportate de cele 2 moşii ale Prinţului Moruzi din Moldova era echivalată, după propriile sale calcule, cu 28.000 de ducaţi. Pentru a-şi putea aduna rămăşiţele de avere din Moldova, C. Moruzi îi solicită cancelarului Gorceakov o scrisoare de recomandare din partea Ministerului de externe rus în vederea obţinerii, dacă va fi posibil, prin intermediul ambasadorului rus de la Constantinopol, a permis de a efectua o anchetă asupra atitudinii Domnitorului şi abuzurilor sale de putere privind averile lui C. Moruzi.

Se pare că această primă tentativă a prinţului C. Moruzi de a obţine concursul guvernului rus în soluţionarea problemelor sale din Moldova a avut, totuşi efectul scontat. Despre aceasta voi relata ceva mai jos.

Cît priveşte rugămintea generalului M.Gorceakov privind oferirea de către împărat prinţului C. Moruzi a unui titlu sau a unei distincţii guvernamentale, aceasta a fost trecută sub tăcere. De aceea peste un an şi patru luni, la 28 septembrie 1857, generalul, M. Gorceakov îşi reînnoieşte demersul către cancelarul Gorceakov cu aceeaşi rugăminte, demonstrînd din nou, cu lux de argumente, oportunitatea unui gest generos din partea împăratului Alexandru al II-lea faţă de sacrificiile dezinteresate ale prinţului C. Moruzi pentru cauza rusească în Principatele Române şi în Balcani.[32]

De această dată generalul M. Gorceakov revendica pentru prinţul Moruzi gradul de Asesor de Colegiu şi numirea acestuia în calitate de Camergher, urmînd ca el să fie ataşat pe lîngă guvernatorul militar al Basarabiei, în calitate de funcţionar pentru misiuni speciale , fără remunerare.

Necătînd la avizul pozitiv al cancelarului şi la verdictul, de asemenea pozitiv, al împăratului de a-i oferi prinţului Moruzi gradul de Asesor de Colegiu şi recomandarea adresată ministrului de interne S. Lanskoi privind oportunitatea de a-l angaja în cadrul acestui minister, ultima întîrzia să se realizeze.

Cauza acestor tărăgănări consta în faptul că prinţul dispunea de imobil peste hotare. Instrucţiunile normative şi regulamentul Ministerului de interne nu admitea angajarea persoanelor cu averi şi imobil, aflate peste hotarele imperiului.

În cele din urmă, aceste instrucţiuni, au fost totuşi, ocolite prinţul C.Moruzi devenind angajat la Ministerului de interne, fapt relatat de către ministrul S. Lanskoi cancelarului Gorceacov la 26 octombrie 1857.

Despre activitatea sa în calitate de funcţionar cu misiuni speciale pe lîngă guvernatorul militar al Basarabiei, ne vorbesc mai multe mărturii. La 27 octombrie 1861, într-o depeşă adresată cancelarului Gorceakov, general-guvernatorul Basarabiei

şi Novorosiei, Stroganov, solicita pentru prinţul C. Moruzi ordinul Sf. Stanislav de gradul II, „pentru serviciile sale impotante" care, începînd cu anul 1857, era angajatul guvernatorului militar al Basarabiei, furnizîndu-i acestuia „diferite informaţii cu caracter politic din Moldova de peste Prut care-i veneau din partea cunoştinţelor sale din capitala Principatului.[33]

La 18 martie 1861 printr-un ucaz al împăratului Prinţul C. Moruzi a fost decorat cu ordinul sus amintit „pentru o exemplară şi sîrguincioasă slujbă exercitată pe lîngă guvernatorul militar al Basarabiei."[34] Şi acum să revenim la litigiul prinţului C. Moruzi cu Domnul Moldovei Gr. Ghica, care, între timp, părăsise funcţia supremă din statul moldovenesc, în iunie 1856, odată cu expirarea celor 7 ani de domnie, prevăzuţi de Convenţia de la Balta-Liman.

Bucurîndu-se de susţinerea diplomaţior ruşi de la Constantinopol şi Iaşi C. Moruzi iniţiază în capitala Moldovei o activitate impetuoasă, menită să-i aducă cîştig de cauză în viitoarea anchetă în litigiul său cu Domnul Moldovei Gr. Ghica. Între timp, la 24 august 1856, Domnitorul a decedat subit într-un orăşel provincial din Franţa. Văduva Domnului Gr. Ghica, care trăia în Franţa, solicita prin intermediul ambasadorului rus la Paris, P. D. Kiselev, apărarea şi protecţia Ministerului de externe al Rusiei împotriva pretenţiilor supusului rus, Prinţul C. Moruzi, privind compensarea pagubelor suportate de către acesta în urma dispoziţiilor guvernului Moldovei şi personal ale domnitorului Gr. Ghica.[35]

Văduva Domnitorului Gh. Ghica, cunoscînd „noblеţea sentimentelor de dreptate şi înalta imparţialitate" a cancelarului Gorceakov, în 1857, se adresa acestuia, prin intermediul unei scrisori, rugîndu-l „să binevoiască a lua cunoştinţă de injustele pretenţii ale unui domn C. Moruzi, supus rus, expulzat din Moldova datorită ordinului superior al Porţii, ce fusese emis spre executare guvernului moldovean." C. Moruzi îl considera pe Domnul Gr. Ghica vinovat pentru pierderile suportate ca rezultat al expulzării.[36]

Prinţesa îi relata cancelarului că cei trei fii mai în vîrstă ai lui Gr. Ghica au protestat deja de mult timp, cînd era în viaţă încă tatăl lor, contra nelegiuitelor pretenţii ale dlui C. Moruzi, „dar acesta nu se descuraja; ameninţările sale continuînd," şi Prinţesa Ghica credea că „el nu-i va lăsa în pace pînă cînd cancelarul nu va invita Consulul Rusiei de la Iaşi să respingă odată pentru totdeauna reclamaţiunile prinţului C.Moruzi."

Pentru a-l face pe cancelar să înţeleagă mai bine inconsistenţa pretenţiilor şi învinuirilor prinţului C. Moruzi, care făcea ca toată responsabilitatea pentru pierderile suportate de acesta să cadă pe fostul Domnitor, prinţesa Ghica considera necesar, înainte de toate, să elucideze în ce stare se afla averea reclamantului în momentul expulzării sale.

În 1853 datoriile lui C. Moruzi, relata văduva Domnului moldovean erau atît de mari că bunurile sale funciare şi imobiliare nu puteau să le acopere; biletele sale de credit care trebuiau plătite acţionarilor ipotecau moşia sa de la Pechea.

Printre acestea din urmă erau bancherii Marco Vhol şi Michel Daniel, supuşi austrieci. Aceştia, prin intermediul agenţiei imperiale a Austriei, au reclamat administraţiei provizorii ruse din Principate achitarea creditelor lor expirate. Vice-Preşedintele Osten-Saken a dat ordin cancelariei Consulatului Imperial al Rusiei să

meargă la moşia Pechea, cu scopul de a-i indemniza pe cei doi bancheri prin vinderea recoltei din anul 1854; şi să comunice acest ordin secretariatului de stat, indicându-le totodată să informeze agenţia imperială a Austriei despre măsurile întreprinse. În conformitate cu acest ordin, emis de către autorităţile ruse, ministrul de interne moldovean a pus sechestru pe produsele obţinute pe moşia de la Pechea.[37]

Aceasta a fost starea afacerilor reclamantului C. Moruzi pînă la reinstalarea la putere a lui Gr. Ghica şi plecarea armatelor ruse. Atunci comisarul imperial otoman Dervis-Paşa a solicitat expulzarea imediată a colonelui Singurov şi a prinţilor Panaiot şi C. Moruzi, supuşi ruşi, pentru că au colaborat la constituirea unei legiuni greco-slave şi pentru că încă în 1854, după retragerea ruşilor întreţineau relaţii secrete cu armata acestora. Acest ordin le-a fost făcut cunoscut de către secretarul de stat şi el le-a acordat un termen: pînă la următoarele două ordine ce urmau să soseacă – unul îl însărcina pe Domnul Gr. Ghica să-i expulzeze de pe teritoriul Moldovei pe toţi supuşii ruşi şi greci, care participase la constituirea legiunii greco-slave.

Întrucît răspunsul cancelarului Gorceakov întîrzia, văduva defunctului Domn îi adresează acestuia o nouă scrisoare.

În cea de a doua scrisoare din ziua de 25 octombrie 1857 adresată cancelarului rus, Prinţesa Ghica reitera din nou că reclamaţiile prinţului C. Moruzi erau absurde, şi lipsite de temei, el fiind completamente ruinat, cînd îi venise ordinul de expulzare.[38] Domnitorul, – menţiona prinţesa văduvă, – a cărui inimă era o trezorerie inepuizabilă de caritate creştinească, fusese mişcat pînă la lacrimi de starea dezastruoasă în care se afla prinţul C. Moruzi, oferindu-i 1.000 ducaţi pentru ca să poată părăsi ţara fără a contracta noi datorii, fapt care i-a atras Domnului reproşuri severe din partea guvernului turc, aşa încît, – considera prinţesa Ghica, – dl. Moruzi era de o mie de ori ingrat faţă de prinţul şi binefăcătorul său, care nu i-a făcut, decît doar bine. În loc să-i fie recunoscător pentru serviciile făcute, C. Moruzi l-a persecutat fără încetare din momentul ce Domnul părăsise funcţia supremă: „Această înverşunare a duşmanilor săi, susţinea prinţesa văduvă, l-a condus pe nenorocitul meu soţ la deznădejde şi de la deznădejde – la moarte!". Între altele trebuie să recunoaştem că de moartea tragică a Domnitorului Gr.Ghica ce se sinucide, este vinovat într-o mare măsură şi prinţul C.Moruzi, ale cărui calomnii şi învinuiri nefondate au contribuit la amplificarea atmosferei insuportabile pentru Domnitorul moldovean ce a culminat cu acel deznodămînt atât de dramatic.

Soţia defunctului Domn considera că prinţul C. Moruzi, fiind unul dintre cei mai intimi prieteni ai caimacamului Vogoride, va face tot posibilul ca în componenţa comisiei să intre numai persoane nemulţumite de fosta administraţie a Domnului Gr. Ghica. Sub regimul actualei caimăcămii, aceştia deveniseră duşmani serioşi şi puternici ai fostului Domn şi era uşor de intuit ce vor decide ei.

Prinţesa Ghica implora cancelarul să intervină pentru a preveni noi suferinţe, care i-ar înteţi durerea. Pericolul unei sechestrări făcea poziţia sa tot mai oribilă, iar de cheltuielile suportate pentru funerariile soţului încă nu se achitase şi el se odihnea într-un cimitir rural în aşteptarea că ea îi va putea oferi o înmormîntare mai demnă de el şi de rangul pe care l-a ocupat în viaţă.[39]

Cancelarul Gorceakov a refuzat să satisfacă cererea văduvei Domnitorului moldovean, pe motiv că aceasta nu era în supuşenie rusă. Deznodămîntul acestui

litigiu nu-l cunoaştem, din lipsă de informaţii documentare, dar putem intui că izbînda a fost totuşi, graţie circumstanţelor elucidate mai sus, de partea prinţului C. Moruzi.

În perioada 1856–1859, cînd în Principatele Române se declanşase mişcarea unionistă, prinţul C. Moruzi întreţinea strînse legături cu fruntaşii unioniştilor moldoveni, fiind şi el un simpatizant şi artizan al Unirii Moldovei cu Ţara Românească de la 1859. La sfîrşitul lunii ianuarie 1859 C. Moruzi se găsea în Basarabia, unde primeşte o scrisoare de la Al. I. Cuza, Domn al Moldovei, în care acesta îi comunică că fusese ales între timp şi Principe al Ţării Româneşti.[40]

Tot în această perioadă Prinţul Moruzi l-a ajutat pe B. Petriceicu-Haşdeu să evadeze din „raiul rusesc, devenind mai apoi una din personalităţile care a dominat viaţa culturală a României din cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Există trei versiuni despre evadarea lui B. P. Haşdeu din Imperiul rus. Toate trei atestă concursul nemijlocit al lui C. Moruzi, acordat transfugului basarabean. Mai verosimilă pare a fi totuşi cea furnizată de tatăl lui B. P. Haşdeu, care mărturisea că prinţul Moruzi obţinuse de la guvernatorul Basarabiei un permis pentru fiul său de a pleca, pentru o anumită perioadă la Iaşi. În capitala Moldovei, C. Moruzi l-a prezentat pe tînărul basarabean caimacamului Principatului, Prinţului Vogoride, care l-a numit judecător la Cahul (Bogdan avea atunci doar 19 ani, fiind pe deasupra, cu studiile universitare neterminate).

Pînă la urmă, B. P. Haşdeu a obţinut eliberarea din supuşenia rusă, acceptînd-o pe cea moldovenească (ulterior românească) şi rămînînd pentru totdeauna în România. Bănuim că şi la soluţionarea acestei chestiuni n-a lipsit sprijinul dezinteresat al lui C. Moruzi.

După abdicarea forţată a lui Al. I. Cuza, îl găsim pe C. Moruzi din nou la Iaşi, dar cît de paradoxal nu ne-ar părea, în tabăra unui mic grup de boieri, adepţi ai dezmembrării statului român şi revenirii la existenţa separată a celor două principate. Comportamentul straniu, la prima vedere, al lui C. Moruzi, unul din simpatizanţii Unirii de la 1859, îşi are explicaţia în legăturile sale apropiate de rubedenie cu pretendentul la tronul Moldovei „dezunite" – tînărul Nicolae Rosetti Roznovanu, cumnatul său, care era dirijat din umbră de ambiţioasa sa mamă[41].

Această mişcare, ai cărei adevăraţi profitori erau autorităţile ţariste care, după 1864, promovează o tactică evidentă de dezmembrare a tînărului stat român, n-a avut amploarea scontată. Provincia n-a susţinut-o[42].

În ziua de 3/15 aprilie 1866 această mişcare capată forma unei adevărate rebeliuni, dar numai în capitală. În seara aceleiaşi zile o parte din instigatorii acestor tulburări au fost reţinuţi, iar alţii au reuşit să fugă. Printre ultimii era şi C. Moruzi, care a trecut frontiera în Basarabia.[43]

Opinia care s-a încetăţenit în istoriografia română, potrivit căreia în primăvara anului 1866C. Moruzi ar fi acţionat la Iaşi ca agent rus cu misiuni speciale, menite să ducă la dezmembrarea statului român, nu pare a fi lipsită de temei, dacă ţinem cont de funcţia pe care acesta o deţinea pe lîngă guvernatorul militar al Basarabiei. În Arhiva de politică externă a Imperiului rus am cercetat mai multe dosare ce reflectă aceste evenimente, dar mărturii incontestabile privind o eventuală misiune încredinţată lui C. Moruzi de către autorităţile ţariste, deocamdată n-am depistat.

Un document destul de curios din aceiaşi arhivă ne demonstrează că prinţul C. Moruzi a solicitat permisiunea guvernului rus să vină în faţa instanţei judecătoreşti din România pentru a-şi apăra onoarea şi demnitatea lezată şi a demonstra că el n-a fost un agent rus trimis la Iaşi cu misiunea specială de a submina statul unitar român. Vicecancelarul a respins oferta prinţului, considerînd că securitatea acestuia era mai importantă decît un proces ipotetic.[44]

După aceste evenimente prinţul Moruzi n-a mai fost în România. În Basarabia el a desfăşurat o activitate amplă care urmează a fi cercetată. Între altele, este cunoscut faptul că el, împreună cu Nicolae Cartacuzino a fost în fruntea delegaţiei boierilor basarabeni care a plecat la Petersburg pentru a-i înmâna împăratului Alexandru al II-lea petiţia boierilor din Basarabia, prin intermediul căreia se solicita evitarea aplicării în această provincie a legii de la 8 februarie 1861 privind reforma agrară, sub pretextul că aici nu există iobăgie.[45] Această lege însă prevedea nu numai suprimarea şerbiei, ci şi împroprietărirea ţăranilor. Scopul real urmărit de boierii basarabeni era menţinerea intactă a marilor latifundii şi evitarea împroprietăririi ţăranilor.

Acelaşi interes personal, de a-şi menţine aproape intactă moşia de la Dănuţeni şi Rezina, judeţul Iaşi, şi de a sacrifica minimum în favoarea ţăranilor din aceste două localităţi, ce urmau a fi împroprietăriţi, conform Legii de la 1868, din contul său, l-au făcut să revendice autorităţilor trecerea moşiei sale în prima categorie a localităţilor judeţului Chişinău, ceia ce i-ar fi permis să-i ofere fiecărui gospodar cîte 8 desetine, în locul celor 9,5 desetine, prevăzute iniţial de lege.[46] Organul regional, abilitat cu soluţionarea unor asemenea probleme la şedinţa sa din ziua de 10 mai 1871, satisface cererea lui C. Moruzi. Acesta, însă a rămas nesatisfăcut. El mai revendicase ca şi prestaţiile ţăranilor împroprietăriţi, pentru o desetină să fie la fel ca şi pentru prima categorie de localităţi din jud. Chişinău, adică în loc de 1,80 ruble ţăranul împroprietărit să achite anual cîte 2 ruble şi 50 de copeici.[48]

Plîngerea sa, adresată Ministerului de interne, în care era contestată această decizie a organului regional basarabean, a fost satisfăcută [49] şi ţăranii din satele Dănuţeni şi Rezina au fost nevoiţi să plătească cu 70 cop. anual mai mult pentru fiecare desetină decît fusese stabilit iniţial.[50]

Din aceleaşi considerente personale, prinţul C. Moruzi a reuşit să convingă un grup de 34 de gospodari din cei 160 ce urmau a fi împroprietăriţi din moşia sa, să accepte numai cîte 3 desetine şi 627 stînjeni pe gratis 51.....,? în schimbul celor 8 desetine care trebuiau să fie răscumpărate de către ţărani în timp de 30 de ani.

Trebuie să mărturisim că prinţul C. Moruzi dispunea de 4.213 desetine, dintre care 3.801 erau pămînt arabil, 371 desetine pădure şi 40 desetine pămînt nearabil. Deci, la o adică, putea să jertvească puţin pămînt şi ţăranilor, fără a recurge la diferite subterfugii, aşa cum procedase alţi mari proprietari din Basarabia[52]

Împroprietărirea ţăranilor din satul Dănuţeni a întîrziat cu câţiva ani. Oamenii considerau că C. Moruzi le oferea pămînt de cea mai proastă calitate; ei însă cereau să li se dea loturi cu un sol mai fertil. Declaraţiile repetate ale ţăranilor au fost considerate de autorităţi „nelegitime" şi au rămas fără consecinţe, cel puţin pînă în primăvara lui 1872, cînd acest litigiu mai continua să fie nesoluţionat[53].

Cîţiva ani în şir, C. Moruzi a încercat să soluţioneze un alt diferend cu 49 de ţărani din aceiaşi localitate, cărora le propunea în schimbul loturilor de pămînt pe

care acesta le deţinea la Dănuţeni, loturi echivalente la satul Rezina. Loturile celor 49 de ţărani din Dănuţeni erau ocupate cu vii şi, cu toate că moşierul le promitea să le permită să exploateze aceste terenuri în decurs de 4 ani, ţăranii convocaţi de cîteva ori la adunare de către judecătorul de pace N. Leonard, refuzau să accepte această rocadă cu boierul[54].

Proprietarul moşiilor Dănuţeni şi Rezina mai avea un litigiu similar cu 10 ţărani din satul Rezina ale căror gospodării împreună cu loturile pe care sădise livezi se aflau în pădurea lui C. Moruzi.

Cu toate că prinţul le oferea în schimbul acestor loturi altele echivalente ca suprafaţă dar fără livezi, angajînduse să suporte cheltuielile pentru construcţia noilor locuinţe; promiţînd de asemenea să permită timp de 8 ani exploatarea de către ţărani a fostelor lor livezi aceştia din urmă nu vroiau să accepte compromisul.

C. Moruzi a continuat şi în această perioadă să facă şi lucruri frumoase. În postura de mareşal al nobilimii din Basarabia, el a reuşit să-l salveze de la moarte sigură pe un alt român basarabean Z. Ralli Arbore, arestat în 1869 pentru activitate revoluţionară care, grav bolnav, lîncezea de acum al treilea an în închisorile ţariste[55].

C. Moruzi, în timpul întrevederii sale la Petersburg cu acest revoluţionar basarabean, îi promite că va solicita pentru el permisiunea autorităţilor ţariste să locuiască într-un oraş universitar pentru a-şi putea termina studiile.

Prinţul Moruzi, cu toate că şi-a dat cuvîntul de onoare drept garanţie că Zamfir. Ralli Arbore nu va evada din exil, nu s-a supărat atunci cînd a aflat că acesta, în scurt timp după punerea în libertate fugise din Siberia în Europa. Ba mai mult, i-a expediat tînărului nihilist la Zurich o scrisoare în care îşi propunea din nou serviciile, sugerîndu-i ideea să vină la Ungheni, unde îl va aştepta un evreu ce urma să-l însoţească pînă la moşia prinţului. Acesta făgăduia să demonstreze autorităţilor că Z. Ralli Arbore n-a fugit din exil în Elveţia, ci venise direct la el, obligându-se totodată să-i obţină şi graţierea.[56]

Z. Ralli Arbore n-a acceptat aceste oferte, dar i-a rămas recunoscător generosului prinţ pentru toată viaţa, numindu-l în memoriile sale „mare boier basarabean."[57]

Ulterior, cînd Z. Ralli Arbore, datorită activităţii sale revoluţionare, devine unul din cei mai redutabili adversari ai ţarismului, pricinuind, prin activitatea sa, multă bătaie de cap autorităţilor ţariste, boierii basarabeni, de nuanţă conservatoare, i-au reproşat lui C. Moruzi, inclusiv în presa timpului, gestul său nechibzuit, soldat cu punerea în libertate a nihilistului basarabean. Ţinem să mai subliniem că primăvara anului 1883 prinţul C.Moruzi, în componenţa unei delegaţii basarabene, va participa la serbările prilejuite de dezvelirea statuii lui Ştefan cel Mare, la Iaşi fapt consemnat de cotidianul liberal "Românul"[57a].

Prinţul C. Moruzi va trece în nefiinţă la 26 februarie 1886, la moşia sa de la Dănuţeni, după unii autori – la Odesa.

Exact după nouă luni de la decesul său, la 26 noiembrie 1886, Consulatul Franţei de la Iaşi, la rugămintea Ministerului francez de externe, solicita din partea Consulatului rus de la Iaşi informaţii privind averea rămasă după moartea lui C. Moruzi şi despre eventualii succesori[58]. Consulul rus a adresat aceste întrebări guvernatorului Basarabiei.[59]

Întrucît răspunsul întîrzia, Consulul francez, la 15.01.1887, repetă solicitarea sa, cerîndu-şi scuze pentru noul demers, dar îndreptăţindu-se totodată, prin faptul că, din partea ministerului său, i s-a scris deja de 3 ori pe această problemă.[60]

În cele din urmă, guvernatorul Basarabiei îi comunică consulului rus de la Iaşi, că C. Moruzi a lăsat după moartea sa 2 moşii în judeţul Iaşi (Basarabia) satele Dănuţeni şi Rezina cu o suprafaţă totală de 3.381 desetine, un variat imobil, bovine, cabaline şi altă avere; moştenitorii acestor avuţii fiind consideraţi doi fii ai săi: Alexandru şi Dimitrie, aflaţi în străinătate, precum şi văduva prinţului – prinţesa Ecaterina Nicolae Moruzi, care la acel moment administra aceste moşii. Guvernatorul mai relata că recunoaşterea acestor persoane în dreptul de moştenitori încă nu avusese loc şi formal, ele nu intraseră încă în posesiunea averii.[61]

În concluzie nu-mi rămîne decît să constat faptul că, prinţul C. Moruzi a trăit o viaţă palpitantă şi plină de miez, cu turnuri, uneori imprevizibile aşa precum imprevizibilă i-a fost şi firea, o viaţă demnă de peniţa unui romancier. (Între altele fie spus, în paginile revistei "Literatura şi Arta", cât şi în prefaţa la romanul anonim "Aglaia", primul roman de limbă română scris în spaţiul dintre Prut şi Nistru), enunţasem ipoteza că, prinţul C.Moruzi ar putea fi autorul acestei scrieri basarabene)[62] Prin activităţile sale diverse, cu implicaţii directe în evenimete importante, din istoria românilor, numele său rămîne, alături de numele altor figuri istorice din acea epocă, unul de referinţă.

NOTE

1. N.Iorga. Histoire des Roumains, t. VIII, Bucurest; 1944, p. 8–11
2. Florin Marinescu. Etude genealogique sur la familie Mourouzi, Atena, 1987, p.61.
3. Ibidem, p.68
4. Ibidem, p.112
5. Ibidem, p. 110
6. Arhiva de Stat a Federaţiei ruse. Secţia a III, F.109, Expediţia a II-a, inv 64, D.668, f.1–4
7. APEIR (Arhiva de politică externă a Imperiului rus) F. SPbg. – A I–I inv. 481, D. 14 (1838), f. 42.
8. F. Marinescu, Op. cit., p.84.
9. Ibidem, p. 27
10. APEIR, Fond Spb. GA 1–9, inv. 8, 1830, dosar 13, f. 313
11. Gh. Platon. Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848. Chişinău, 1993, p. 164.
12. C. Bodea . Lupta românilor pentru unitatea naţională. 1834–1849., Bucureşti, 1967, p. 66.
13. Istoria României. Vol. IV, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, p. 42; Gh. Platon. Op. cit. p. 316–332.
14. Istoria României, vol. IV, p. 45
15. Gh. Platon. Op. cit; p. 323
16. Apostol Stan. Revoluţia română de la 1848. Bucureşti; 1992, p. 47.
17. Gh. Platon, Op. cit., p. 330; APEIR, Fond Spb. GA? I–9, inv. 8, 1830, dosar 13, f. 313–314.
18. Ibidem, p. 332.
19. Gh. Platon. Op. cit. p. 331.
20. APEIR. F. Spb GA 1–9, inv. 8, 1830, D.13, f. 227–228
21. Ibidem, f. 313
22. Ibidem, f. 314
23. Ibidem, f. 327
24. Ibidem, f. 313-332

25. C. Moruzi n-a fost primul care a încercat să reducă cauzele declanşării revoluţiei române de la 1848 în Moldova la proasta administrare a Domnului M. Sturdza. Acelaşi lucru l-a făcut în memoriile sale şi N. Suţu, un alt participant la acele evenimente, (Gh. Platon. Op. cit., p.102–104).
Incontestabil, memoriul lui C.Moruzi prezintă o certă valoare din mai multe considerente. Totuşi, trebuie luată în calcul şi doza mare de subiectivism caracteristică acestui memoriu. Aprecierile date lui M. Sturdza de către contemporanii săi, chiar şi de către istoricii preocupaţi de istoria Principatelor Române din acea epocă, sunt uneori aproape diametral opuse. A. O. Xenopol îi judecă opera şi-i apreciază personalitatea cu o rară moderaţie şi comprehensiune. (A.D.Xenopol, Istoria românilor din Dacia troiană, XI (1822–1848), p. 187, 259. N. Iorga condamnă aspru viciile guvernării lui M. Sturdza înfăţişându-l pe aceasta ca pe „un stăpân egoist, tiranic şi lacom" dar înzestrat cu „o scânteietoare deşteptăciune, o ambiţie care nu e fără noblețe, cu un spirit organizator superior ". (N. Iorga, Istoria românilor, VIII, p. 384). O apreciere obiectivă şi multilaterală a personalităţii complexe şi contradictorii lui M. Sturdza o face cu mult profesionalizm academicianul Gh. Platon în monumentala sa lucrare „Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848" Ch. 1993.

26. APEIR, F.SPb, GA 1–9, inv. 8, 1830, dosar 13, f. 365–366
27. Ibidem, f. 329–330.
28. F. Marinescu. Op. cit, p. 113.
29. APEIR, F.SPb GA III–I, inv. 94, 1856, D. 16. F. 23.
30. Ibidem, f. 24.
31. Ibidem, f. 25.
32. Ibidem, f. 11.
33. Ibidem, f. 1.
34. Ibidem, f. 3–5.
35. APEIR., F. 161, SPb GA III–I, inv. 94, 1957, d. 2, f. 3.
36. Ibidem, f. 4.
37. Ibidem, f.5,
38. Ibidem, f. 1–2
39. Ibidem, f. 2.
40. F. Marinescu, op. cit., p. 114.
41. Ibidem.
42. Şt. Neagoe. Istoria unirii românilor, Bucureşti,1993, p. 87, 90.
43. F. Marinescu, op. cit, p. 114.
44. APEIR. F. Spb GA I-I, inv. 781, D. 42 (1866), f. 27.
45. I. Nistor. Istoria Basarabiei. Chişinău, 1991, p. 219.
46. Arhiva Naţională a Rep. Moldova (ANRM) F. 8, inv.1, D. 166, f.3.
47. Ibidem. D. 447, f. 15.
48. Ibidem, D.166, f. 9; D. 447, f. 3.
49. Ibidem, D. 166, f. 11; D. 447, f. 25.
50. Ibidem, D. 447, f. 29.
51. Ibidem, f. 16–21.
52. Ibidem, f. 32–35.
53. Ibidem, f. 30.
54. Ibidem, f. 32–35.
55. Z. Arbure Opere alese. Chişinău, 1957, p. 20.
56. Ibidem, p. 153.
57. Ibidem.
58. APEIR F. 312, D. 3176, f. 1.
59. Ibidem, f.2.
60. Ibidem, f. 3.
61. Ibidem, f. 4.
62 Literatura şi Arta Nr. 1995

COMUNICĂRI

Dan Haidarlî

RELAŢIILE MOLDO–TĂTARE DE LA FINELE DECENIULUI 6 ŞI ÎNCEPUTUL DECENIULUI 7 ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA.

La mijlocul secolului al XVIII-lea o bună parte a Moldovei de Sud-Est era ocupată de turci şi tătari. Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Ismail şi Renii, împreună cu satele cu populaţia românească din circumscripţiile lor se aflau sub jurisdicţia otomană. Localităţile româneşti cu centrul la Căuşeni erau supuse direct hanului din Crimeea, iar în cîmpia de la sud de Codri – cu întindere pînă la golfurile Mării Negre – se aflau nogaii[1], supuşii hanului care, însă de fapt, se bucurau de o anumită autonomie. Mai mult, domnul Moldovei îi plătea hanului şi demnitarilor superiori ai acestuia un tribut anual numit „banii mierii" şi îi făcea un număr impunător de dări şi cadouri[2].

Situaţia populaţiei româneşti se agrava în timpul luptelor interne din Hanatul din Crimeea, însoţite de acţiuni de jaf. În asemenea cazuri suferea nu numai populaţia părţilor beligerante dar şi cea a ţărilor vecine: Poloniei, Moldovei, Ţării Româneşti şi chiar a circumscripţiilor supuse direct Imperiului Otoman. Evenimente de amploare de acest gen au avut loc şi în anul 1758 când nogaii hoardei Edisan, aşezaţi cu traiul cu 35 ani mai înainte în spaţiul dintre Nistru şi Bugul de Sud[3], s-au răsculat împotriva hanului din Crimeea.

Luptele din 1758, ale nogailor edisani cu hanul din Crimeea, care au avut consecinţe grave pentru Moldova, au fost menţionate în lucrarea lui V. D. Smirnov[4]. Despre invazia de pradă a nogailor din acel an în Moldova au scris N. Iorga[5]. şi C. C. Giurescu[6]. Însă luptele interne din Hanatul din Crimeea, repercusiunile lor asupra populaţiei româneşti din circumscripţiile supuse otomanilor şi din cele rămase sub jurisdicţia domnitorului Moldovei, eforturile autorităţilor moldoveneşti şi ale celor de recuperare a pagubelor cauzate populaţiei paşnice, au rămas necercetate. Pentru examinarea acestor aspecte au fost utilizate rapoartele agenturii ruseşti din regiune, adresate Colegiului Ministerului de Externe al Rusiei, depistate în arhivele moscovite, şi în alte surse istorice.

Evenimentele menţionate au fost cauzate de campania de jaf în Zaporojia din anul 1757[7] a nogailor conduşi de mîrzacii din neamul edisam. Această Campanie s-a

© Dan Haidarlî, 1997

soldat cu demersul guvernului rus la adresa hanului Crimeea. Suveranul de atunci al Crimeei, hanul Halim-Ghirai (1756–1758)[8], a supus hoarda Edisană unei contribuţii considerabile în vederea recuperării daunelor aduse zaporojenilor[9]. Cu aceasta a fost însărcinat serascherul (comandantul) nogailor din Bugeac[10], care de obicei era un sultan (fiu) al hanului din Crimeea, cu sediul la Hancîşla (Cvâşla hanului), situată la gura Nistrului. De data aceasta s-a luat mai mult decît în alte cazuri similare [11], ceea ce a provocat reacţiunea hoardei edisane. Echipa următoare a incasatorilor de contribuţie trimisă de către serascher-sultanul de Bugeac din Căuşeni, a fost măcelărită[12]. Potrivit unei scrisori de mai tîrziu a sultanului Hagi-Ghirai (devenit calgai – locţiitor al hanului la 1758) către ober-comandantul Kievului Lopuhin, „acei oameni au venit la cîşla (locul de iernat) unui mîrzac, şi negăsindu-l, i-au terorizat rudele... iar mîrzacul, venind i-au ajuns şi i-a măcelărit pe toţi în afară de unul, care a dus această veste serascher-sultanului"[13]. Incidentul a servit drept imbold pentru o mişcare a nogailor edisani, veniţi de curînd în spaţiul dintre Nistru şi Bug, împotriva administraţiei hanului din Crimeea care se sprijinea pe tătarii de pe peninsulă şi pe nogaii din Bugeac, supuşii lui mai vechi:

„Mîrzacul (care suferise din cauza abuzului incasatorilor) a convocat căpeteniile hoardei împotriva hanului. Şi treptat s-a strîns o armată de 40 mii"[14]. Potrivit relatării agentului rus I. Tarasov de la 2 iunie 1758 adresată Colegiului de Externe, „Benderul se află în frică de edisani care s-au plîns în mod oficial paşalei de Bender, în sensul că serascher-sultanul Bugeacului şi trimişii lui comit faţă de edisani supărări insuportabile, le iau cu forţa vitele şi se dedau la excese, din care cauză reclamaţia lor e prezentată la reşedinţa serascherului, la Hancâşla"[15].

Primind vestea despre izbucnirea revoltei nogailor edisani serascherul Saadet-Ghirai i-a ameninţat că „nu doar prigonire le va pricinui, ba chiar în fruntea hoardei din Bugeac faţa ? sa armată le va întoarce. Ceea ce, de fapt, a şi făcut, strîngând o hoardă bugeacenă de 30 mii împotriva edisanilor, a forţat în persoană Nistrul, trecînd în stepa Oceacovului, şi cerînd la Bender şi tunuri"[16]. Însă administraţia otomană locală, nedorind să se implice prematur în conflict, i-a refuzat.

În faţa ofensivei serascherului „edisanii şi-au ascuns vitele şi şi-au adunat forţele. Serascherul a invadat Edisanul cu o hoardă de 40 mii (cifre exagerate n. n.), tăind un detaşament în frunte cu un mîrzac edisan, care i s-a nimerit în cale. Edisanii însă s-au adunat la 80 de mii,„(cifre exagerate –n. n.). La începutul luptelor hoarda din Bugeac obţinea succese.). Însă folosind o veche stratagemă nomadă, „nogaii edisani, recurgînd de 3 ori la fugă, în fine l-au ademenit pe serascher-sultan în ambuscadă şi încercuindu-l, au produs oştirii lui o înfrîngere zdrobitoare"[17]. La 6 iunie acelaşi Tarasov relata că „tătarii bugeceni s-au reîntors din campanie pe lîngă Bender, şi au mărturisit că edisanii i-au sdrobit în mod sîngeros, iar pe însăşi serascher-sultanul l-au luat în prizonierat"[18]. De fapt, potrivit relatării căpitanului Şaşistic din Bender din 6 august 1758 serascherul Saadet-Ghirai, reuşind să scape prin fugă şi urmărit de un cap de 10 mii de edisani a trecut Nistrul la Tighina şi a plecat la Căuşeni, unde a adunat „o hoardă de 50 mii de bugeceni. Edisanii, însă, au sosit la malul stîng al Nistrului cu o armată de pînă la 80 de mii de călăreţi"[19].

Vestea despre înaintarea edisanilor spre hotarele Moldovei ajunsese şi la Constantinopol, de unde la 11 august ambasadorul rus Obrescov relata că ei „au

trecut pe malul apusean al Nistrului, au ars 4 sate locuite de tătarii bugeaceni, căutînd insistent să-l prindă pe serascher-sultan. Acesta de abea a reuşit să fugă la Ismail. Iar nogaii şi-au ales un serascher din Rumelia (dintre fii hanului, ostateci ai Porţii – n. n.), Hagi-Ghirai, trimiţînd în acest sens cerere la Constantinopol şi reclamaţie asupra precedentului serascher, fiul hanului"[20]. Alături de acesta din Dobrogea de către căpetenia edisanilor mîrzacul Kandi este chemat sultanul Kârîm-Ghirai,[21] nepotul lui Hagi-Ghirai, care „se afla printre edisani"[23]. În cele ce au urmat el a şi fost înaintat de către rebeli drept pretendent la scaunul din Bahcesarai în locul vechiului han[23]. În caz de ignorare a acestei pretenţii din partea Porţii, rebelii ameninţau să ardă ariile de grîu moldoveneşti, din care trebuia să trăiască în iarnă Constantinopolul, şi nici o corabie turcească nu va fi lăsată să încarce hrană pentru capitală[24]. Noul han desigur, urma să facă o politică favorabilă celor care l-au adus la putere, adică edisanilor.

Pe acest timp atenţia curţii de la Constantinopol era într-atît de sustrasă de rebeliunea nogailor, încît a fost ignorată audienţa la sultan a nou-numitului (către 14 august) domn al Moldovei, Ioan Teodor Callimachi. Împreună cu audienţa zăbovi peste măsură de mult şi plecarea lui Ioan Vodă către scaunul domnesc, unde fusese trimis drept caimacam grecul Petrachi Vidale, numit pe urmă mare stolnic[25].

În asemenea împrejurări grele Poarta a trecut la o politică de zăbovire. Nu se lua nici o măsură la hotare, şi primirea lui Ioan Vodă la sultan fu necontenit amînată pînă la 26 septembrie[26].

Neprimind răspuns de la Poartă, nogaii au început să jefuiască populaţia creştină paşnică din Bugeac. Potrivit informaţiei praporşcicului Bastovic, agent rus la Tighina, de la 2 septembrie, „edisanii, atacînd Căuşenii, au ucis mulţi locuitori, au pîrjolit 230 de case, iar vechiul serascher a plecat la Chilia, iar apoi la Constantinipol. 27.

Hanul Crimeii, ale cărui posesiuni din Bugeac au fost atacate, a apelat la ajutorul Porţii. Întrucît Saadet-Ghirai „n-a reuşit să-i aducă pe edisani în supunere, hanul a prezentat către Poartă, că nu este speranţă de a-i aduce în supunere decît prin forţa armelor... există pericolul, că şi alţi tătari, reprezentanţi ai altor hoarde bucuroşi şi încurajaţi să nu se alipească la aceşti rebeli"[28].

Poarta a poruncit paşalei de Sofia ca împreună cu oastea paşalîcului de Rumelia şi garnizoanei de turci din Tighina, Hotin şi Oceacov să-i aducă pe nogai în supunere. Paşa a fost numit serascher (comandant), iar hanul – locţiitor al forţelor preconizate pentru înăbuşirea rebeliunii[29]. În timp ce otomanii concentrau forţele în Crimeea, se făcea o pregătire intensă în vederea luptelor cu nogaii edisani. Pe la mijlocul lunii august hanul „efectuează o întrunire la Bahcesarai. Nuredinul şi beiul Orului cu o ceată de crîmleni sînt trimişi peste linia Perecop, pentru mobilizarea hoardelor de nord", adică neamurilor ediciculi şi geambuiluc care sălăşluiau pe cursul inferior al Niprului[30]. Potrivit relatărilor ober-comandantului Kievului Lopuhin „la 7 august tătarii au anunţat, că pentru campanie să iasă 9 din 10 oameni din hoarda din Crimeea"[31], adică 90% din totalul populaţiei masculine tătare de pe peninsulă, apţi de luptă.

În timp ce beilerbeiul Rumeliei şi hanul din Crimeea adunau forţe pentru a potoli nogaii edisani, aceştia, împreună cu o bună parte din cei din Bugeac, care

trecuse de partea lor, şi masele considerabile a celor, ce s-au ataşat spontan din alte hoarde nogaice, au trecut la acte de presiune directă asupra Moldovei. La Iaşi a sosit cererea lui Cîrîm-Ghirai, conducătorul rebelilor, de a-i trimite o sumă de „bani şi ceva cojoace". Însă caimacamul Vidale, reprezentant cu frică al unui domn econom şi sărac, ce nu pornise însă din mijlocul datornicilor săi la Constantinipol, n-a cutezat să pună mîna în vistieria mai mult deşartă, nici a umbla după împrumuturi. Mai mult chiar, incompetenţa acestui conducător provizoriu al ţării l-a făcut să neglijeze cu insistenţă propunerile boierilor locali, care apreciau just situaţia, de a organiza într-un mod oarecare satisfacerea pretenţiilor financiare ale nogailor rebeli.

Vidale răspunse că Domnului I se cuvine a hotărî şi că deci, îi va scrie[32].

Primind acest răspuns nesatisfăcător, conducătorii rebelilor au ordonat atacarea ţinuturilor lipsite de apărare ale Moldovei. Potrivit comunicărilor, trimise spre Kiev din Iaşi, Orhei şi din alte localităţi ale ţării, pe data de 13 septembrie (stil vechi) 1758, „în aceste regiuni tătarii produc un mare dezastru, jefuind şi robind un număr enorm de oameni creştini"[33]. Rebelii au invadat „o bună parte din Moldova, făcînd mari pagube"[34].

Pînă şi turcii se salvau prin fugă de pericolul nogailor. Potrivit raportului lui Horvat, adresat senatului de la Sanct-Petersburg, la 13 septembrie 1758 „turcii din sloboziile lor pe teritoriul Moldovei, fugind de invazia tătaro-nagaică, trec peste Dunăre. Edisanii, chipurile în număr de până la 170 de mii călăreţi înarmaţi, avînd intenţia să dea o bătălie hanului, deocamdată devastează pe partea aceasta a Nistrului toate locurile şi sălaşele din jur ale tutror popoarelor supuse Porţii"[35]. Desigur că cifra de 170 de mii de oameni pare extrem de exagerată. Dar evident este faptul că numărul invadatorilor a atins un număr enorm, deoarece pe lîngă neamurile Edisan şi celor din Bugeac în rîndurile rebelilor s-au înrolat nogai din alte hoarde (cu excepţia celor din Crimeea şi Cuban). Cetele armate au inundat cu numărul lor ţinuturile de la Iaşi în jos. În aceste condiţii planurile lor de a prăda ţara „până la munţi" nu păreau irealizabile.

Potrivit datelor interne, revărsarea tătărimii ar fi început de Ziua Crucii, 14 septembrie (stil vechi[36]).

Hoardele nogaice s-au îndreptat spre vest, trecînd Prutul, „au trecut prin orăşelul Focşani în judeţul Buzău din Muntenia şi au devastat un sat al vizirului de lîngă Brăila , şi din Brăila nimeni n-a putut să-i împiedice"[37]. Domnul Ţării Româneşti, Scarlat Ghica Vodă, a reuşit însă să evite o eventuală invazie, trimiţînd nogailor 100 de pungi de bani ca preţ de răscumpărare[38]. De aici cetele rebele s-au îndreptat spre nord şi nord-est, invadând ţinuturile necălcate încă, pustiind, se afirmă, 7 din 18 cîte erau de toate[39].

Populaţia Moldovei, încercînd să se ferească de pericol, părăsi locurile de trai. Ţăranii fugiră în păduri, boierii – spre munţi, afară de cîţiva care, cu caimacamii, Vidale şi hatmanul Costachi Razul în frunte, au fost siliţi să rămînă de paza Iaşului[40]. Potrivit relatărilor lui Lopuhin de la 3 octombrie, „moldovenii se găsesc într-o mare frică, deoarece, părăsindu-şi locuinţele în Iaşi, toţi trăiesc într-o mănăstire întărită, din cauză că nogaii au hotărît ca la întoarcere din Brăila să distrugă totul până în munţi, iar apoi să vină şi în Iaşi"[41].

Conform relatării general-locotenentului Horvat din 8 octombrie 1758 (ceea ce se află în discordanţă cu datele interne, care apreciază durata invaziei ca fiind de 2 săptămâni[42], în timp ce nogaii edisani devastau ţinuturile Lăpuşna, Chigheri, Covurlui, Tecuci, Fălciu, parţial Iaşi, cei din Bugeac în această zi au atacat ţinutul Orhei, satele româneşti supuse hanului pe cursul inferior al Nistrului şi cele din circumscripţia Tighinei[43].

Devastările, săvîrşite de numeroşii invadatori, s-au dovedit a fi catastrofale, rămînînd pentru mult timp în memoria localnicilor. În scrisoarea clerului şi boierilor din Moldova către Poartă din 1764 e menţionat: "De 6 ani încoace (adică în 1758) tătarii din Bugeac şi nogaii, întrînd fără veste şi cu mare oaste prădalnică, au jefuit şi au pustiit şapte ţinuturi din ţară... prădînd avuţiile, ogoarele, vitele, raialelor, au ars case, omorît suflete, au robit femei şi copii"[44]. Aceasta s-a putu face lesne deoarece din cauza presiunii fiscale a Porţii Moldova a fost nevoită să lichideze forţele sale armate[45], şi deci nu putea face faţă pericolelor din exterior.

În fine, curtea de la Constantinipol s-a văzut nevoită să satisfacă cererile rebelilor, deoarece „măsurile luate contra edisanilor i-au înrăit şi mai tare: aceştea au atacat raialele împărăţiei (care erau cu prioritate de origine română - n.n.), multe cirezi de vite au răpit, locuitorii s-au împrăştiat prin păduri, şi nogaii au ajuns până la Dunăre, ameninţând cu devastarea altor provincii"[46] ale Imperiului Otoman. Sultanul a fost nemulţumit şi de hanul Halim-Ghirai, deoarece „el era extrem de moale, iar fii săi se ocupau mai mult cu devastări şi petreceri; această neglijenţă a dat prilej celor de neam nogai, care sînt întriganţi din fire, pricepuţi la tulburări, să scuture jugul supunerii, ci că a fost afectată securitatea întregii populaţii din acele locuri... din această cauză - hanul Halim-Ghirai a fost mazilit"[47]. Măsura luată de către Poartă a avut efectul scontat. Potrivit raportului lui Obrescov din 14 octombrie 1758 de la Constantinopol Kârâm-Ghirai (anii de hănie 1758–1764, 1768–1769[48] „a devenit han, numit de către Poartă, şi edisanii s-au potolit"[49] părăsind teritoriul Moldovei.

După potolirea rebeliunii nogailor urmau a fi recuperate pagubele cauzate populaţiei paşnice din Moldova. Deja la 25 noiembrie 1758 ober-comandantul Kievului raporta Colegiului de Externe, că noul han a încredinţat această sarcină sultanului Birulce, şi drept urmare „unii din volohi (români moldoveni – n. n.) ce au fost luaţi în robie sînt restituiţi"[50].

Aceste acţiuni de bună voinţă ale lui Kârâm-Ghirai erau o urmare a promisiunilor sale, date Porţii pentru a cîştiga scaunul hănesc, de a înapoia toată prada ce s-ar putea găsi şi să despăgubească locuitorii Moldovei, înapoind, firește, şi robii mînaţi în Bugeac (numărul cărora este socotit că ar atinge 25000[51]. Deci, cum mărturiseşte Enache Kogălniceanu, după ce însemnele de stăpînire fură acordate, un capugi-başa porni ca mumbaşir (trimis împuternicit) pentru a lua în primire numărul de „oi împărăteşti", ce a fost luat de jefuitori împreună cu averea moldovenilor[52]. Tot atunci porneşte de la Constantinopol spre Iaşi şi noul domn - Ioan Vodă Callimachi[53].

Însă numărul românilor „luaţi în robie" pentru a fi vînduţi ulterior în regiunile interne ale Imperiului Otoman, era impunător. La aceasta se adăugau şi pierderile materiale ale Moldovei, dintre care putea fi supus unei evidenţe oarecare doar

numărul mare de vite, răpite în lunile septembrie–octombrie din ţinuturile ţării. Din cauza jafurilor comise de către nogai şi a refugierii masive a populaţiei peste hotarele ţării - cu prioritate în voievodatele Braţlav şi Podolia a Poloniei, starea economică a Moldovei fu într-atît de afectată, încît „din această pricină dările (de fapt) nu sînt strînse"[54]

Domnul Moldovei, susţinut de paşalele de la hotar, insista pe la Poartă ca nogaii să restituie tot ce a fost jefuit. Despre aceasta în martie 1760 calgaiul Hagi-Ghirai îi scria comandantului Kievului Lopuhin: „Domnul voloh (Moldovei), neştiind de unde au venit aceşti tîlhari, a trimis un sol la Poartă pentru a raporta cazul şi a cere satisfacţie."[55] Şi mai explicit în această privinţă este noul han:„În timpul acestei rebeliuni, unii dintre participanţii ei au răpit vitele la locuitorii Bogdanii (Moldovei). Voievodul Bogdaniei, într-un mod impulsiv, caracteristic unei firi greceşti (de fapt Callimachi era de origine română – n. n.) a scris jalbă către Poartă, prezentând lucrurile într-un chip înfiorător, cu concursul lui Bender-paşa şi comandantul Ismailului."[56] Primind această reclamaţie Poarta „de asemenea a emis poruncă ilustră ca toate lucrurile prădate în Moldova să fie restituite."[57]

Însuşi noul han era implicat în jefuirea populaţiei româneşti. Potrivit unor surse turceşti, fără indicaţia anului,lui Kârâm-Ghirai, „însă fiind în postul de serascher al Bugeacului, i se atribuie o incursiune de jaf fără ştirea hanului, în fruntea mîrzacilor nogai asupra Moldovei până la Iaşi... Despre toate aceste acţiuni ale prinţului crîmlean voievozii Valahiei şi Bogdaniei... au scris la Poartă rapoartele lor. Însă Kârâm-Ghirai, care a dat prilej pentru jalbe la adresa sa din partea voievozilor Moldovei şi Valahiei... fu numit han anume în vederea pacificării ţinutului."[58] Astfel Kârâm-Ghirai devenind han cu ajutorul edisanilor era impis pe contul lor să satisfacă partea păgubaşă.

Starea ambiguă a lui Kârâm-Ghirai s-a răsfrînt asupra informaţiilor despre primii paşi ai noului han. Potrivit raportului unui agent rus către Colegiul de Externe „îndată ce acel han a sosit de la Poartă la Căuşeni unde se aflau edisanii, imediat a ordonat să plece în Moldova şi să devasteze."[59] S-ar părea că hanul era supărat pe domnul Moldovei pentru reclamaţia lui la Poartă. Însă deja la 16 noiembrie 1758 generalul Horvat relata că „actualul han Kârâm-Ghirai, fiind responsabil pentru satisfacerea pagubelor cauzate de edisani în Moldova, a supus hoarda unei dări şi percepe cîte 10 guruşi de cap de locuitor, aflîndu-se la Căuşeni. Şi din cauza importanţei cazului el va şedea acolo până la primăvara lui 1759."[60] Hanul se afla la Căuşeni din cauza că la Bahcesarai el nu avea adepţi: „La 14 noiembrie hanul se află la Căuşeni pentru stabilirea ordinii printre tătarii bugeceni şi nogai. Şi acolo şede deoarece în subordine se află adepţii lui, iar în Crimeea de aceştea nu sînt."[61] Mai mult decît atît, conştient de situaţia sa delicată, „hanul mai cere de la Poartă amnestierea tuturor rebelilor."[62]

Însă, Poarta dorea atît subţierea efectivului susţinătorilor lui Kârâm-Ghirai, cît şi restituirea pagubelor Moldovei, deoarece, în caz contrar ar putut fi afectate veniturile vistieriei otomane. Potrivit unei relatări a lui Obrescov de la 14 ianuarie 1759, „Poarta doreşte schimbarea hanului şi intenţionat, în modul cel mai sever îi ordonă hanului impunerea permanentă a tătarilor spre întoarcerea moldovenilor capturaţi şi recuperarea daunelor cauzate pentru a-i calma şi a mai reduce din

numărul adepţilor lui. Dar, probabil, hanul a sesizat intenţia Porţii şi ca s-o facă nevalabilă, este ascultător doar pe faţă, manifestă o oarecare severitate şi aceea doar contra tătarilor bugeceni. Iar pe edisani şi pe nogai, ca sprijinul său cel mai sigur, îi menajează foarte mult. Şi... nu numai nu-i constrînge să înapoieze vre-un suflet din moldoveni, ci pe diferiţi mîrzaci i-a decorat cu bani, iar cel mai mult – pe Kanai, principalul mîrzac al edisanilor, din iniţiativa căruia a fost mai înainte chemat din Dobrogea şi carele se află primul pe lângă han. Din toate reiese, că chestiunea tătară în cauză nici pe departe nu este potolită."[63]

Şi mai clar în această privinţă se pronunţă noul calgai Hagi-Ghirai, unchiul lui Kârâm-Ghirai: „Deşi acum Poarta a ordonat restituirea oamenilor capturaţi în regiunea volohilor (românilor) şi a diferitor vite, şi pentru executarea ordinului otomanilor la reşedinţa hanului se află trei persoane împuternicite ale domnului Moldovei, nu se observă vre-o grabă în această privinţă. Iar în locul vitelor bune ce le-au luat tătarii dau de ale lor din cele mai proaste. Dar şi pe acelea nu pe toate şi anevoie. Şi nici pe oamenii robiţi nu-i restituie pe toţi, declarînd, că unii din ei au evadat, alţii au murit. Şi nu se observă impunerea tătarilor pentru înapoierea celor luate şi chestia aceasta este lipsită de siguranţă, deoarece el, hanul în persoană, e pricina acestor încălcări, şi nici moldovenii nu-s în stare să preseze asupra hanului. Poate, doar cînd hanul va ordona mai sever tătarilor, va apărea probabilitatea că vor fi restituite pagubele. Dar se aude că oficial hanul face judecată dreaptă în cazurile cunoscute, însă pe ascuns utilizează toate mijloacele pentru ca să păstreze tot ce au jefuit tătarii. Deoarece în acelaşi timp tătarii au vândut turcilor toate vitele răpite în ţinuturile Moldovei."[64]

Comportamentul duplicitar al hanului şi tătarilor faţă de obligaţiile întru restituirea celor jefuite în Moldova a fost reflectat şi în arzamahzarul (reclamaţia) boierilor şi clerului ţării din 1764: „Ajungînd vestea (despre devastările comise în 1758) la auzul Porţii, au fost date porunci straşnice hanului Kârâm-Ghirai de a-i elibera pe toţi cei robiţi. Aceştea pe umilii din raiale şi cele mai proaste din cele prădate le-au întors după placul lor, celelalte le-au dosit fiindcă erau văzute şi ştiute pentru vindere în Turcia. Plus la aceasta „hanul şi saraschер-sultanul, contrar vechiului obicei, au făcut diferite răutăţi şi necazuri raialelor. Pe mulţi oamenilor chemînd, le puneau amenzi fără vină... săracile raiale, care mergeau la han, cerînd milă şi înapoierea neamurilor şi lucrurilor, ca să n-aibă obraz să ceară înapoi, diferite supărări prin necontenite iarlîcuri făcea, şi-i ducea pe la Crîm fără dreptate, păgubindu-i şi sărăcindu-i."[65]

Unicul, care într-o măsură mai concretă a încercat un timp să facă dreptate celor năpăstuiţi, a fost noul calgai Hagi-Ghirai. Potrivit scrisorilor lui din martie 1760, „marele sultan... i-a poruncit lui Hagi-Ghirai sultanul, fiul hanului precedent, deoarece el este stimat în acele pământuri, în vederea urmărilor gîlcevii, să inventeze metode spre a plăti moldovenilor unele sume de bani pentru recompensa devastării, pricnuite pământului lor. Acest sultan cu rîvnă, însă neavînd forţe destule pentru transpunerea ordinilor în viaţă, a ales şapte alţi sultani de rang mai inferior dintre neamurile sale. După multă muncă el în sfârşit a stopat toate aceste gîlcevi, prin creditul său organizând, că tătarii au promis să strângă la dînşii benevol - suma de bani pentru recompensa devastărilor şi pagubelor în pământul moldovenesc,

pentru împlinirea acestui iaşîr (prăzi), pe care l-au acaparat acolo, şi a relatat acestea marelui sultan."[66]. Pentru aceste eforturi Hagi-Ghirai a şi fost numit calgai. „Această contribuţie benevolă a fost strînsă în întregime... însă hanul din cauza zgîrceniei n-a vrut să se despartă de ea"[67] fapt care intră în contradicţie cu interpretarea lui Kârâm-Ghirai de către N. Iorga drept o fire darnică, „pe care răsăriteanul o cere totdeauna de la domnul şi stăpânul său", şi, plus la aceasta, „sobru la mîncare şi la băutură"68 - ce văzînd, calgaiul Hagi-Ghirai, unchiul hanului, începuse să-l dojenească. Hanul a numit un nou calgai, iar pe Hagi-Ghirai a poruncit să-l aresteze, însă acesta a fugit în Polonia"[69].

Cele expuse de Hagi-Ghirai la adresa hanului sînt confirmate de Lopuhin în raportul său din 7 octombrie 1759: „În timp ce de la Poartă a fost dat ordin despre plăţile în favoarea moldovenilor pentru cele jefuite la ei de către edisani în timpul rebeliunii, hanul deşi a adunat de la edisani 300 de pungi de bani, însă aceste pungi le-a reţinut la el, şi încă mai continuă perceperea dărilor, învinuindu-l în toate pe calgai, raportând Porţii, că din cauza aceluia a şi izbucnit rebeliunea. Şi a numit un nou calgai, nepotul lui Şelim Ghirai. Şi cu acelaşi pretext a poruncit să mai adune de la edisani încă 300 de pungi, dar mîrzacii edisani au început să fugă la precedentul calgai, Hagi-Ghirai, la Moghilev"[70].

Despre refugierea unor nogai la Podolia, posesiunea de hotar a Poloniei, se menţionează şi în rescriptul Colegiului de Externe din 25 iunie 1759 adresat ambasadorului Velicov: „Tătarii fug la Moghilev,... pentru a se feri de plata în folosul locuitorilor Moldovei şi Munteniei, pe care o cere Poarta în mod sever de la acei tătari pentru vitele şi avuţiile prădate"[71].

Deşi în problema restituirii pagubelor umane şi materiale lucrurile decurgeau extrem de lent, Poarta şi-a atins scopul în dezbinarea forţelor rebele. Potrivit raportului lui Obrescov din ziua de 14 ianuarie 1759 „creşte opoziţia mîrzacilor şi altor tătari faţă de han. La Stambul a sosit mîrzacul principal al hoardei din Bugeac, Tin Mehmed, cu jalbă contra hanului, care i-a ruinat definitiv pe tătarii din Bugeac, şi cu prioritate pe dînsul Tin Mehmed îl prigoneşte amar, din care cauză acesta nu se grăbeşte să revină în Patrie". Iar la 17 ianuarie 1759 la Poartă soseşte divan-efendi (secretarul) hanului, aducând informaţia despre nesupunerea a diferitor mîrzaci din Crimeea şi Bugeac"[72].

Însăşi hanul contribuia la rărirea rîndurilor nogailor, care în 1723 trecuse de pe Volga, din supuşenia Rusiei, şi se aflau în stînga Nistrului. Potrivit informaţiei, sosite în ianuarie 1761 la Colegiul de Externe „hanul Kârâm-Ghirai", sub chipul protecţiei graniţelor hanatului şi potolirea răufăcătorilor din hoardele Bugeac şi Edisan, a aşezat la 1759 pe Nipru de la Kizi-Kermen pînă la Belozeria aproape de 8000 de tătari din hoarda Edicicului, care pînă atunci a locuit lîngă Bender peste Nipru, şi dînşii mai tîrziu s-au adunat pînă la 40000 de suflete"[73]. Pentru Moldova, acest eveniment a dus la dezaglomerarea tătarilor la hotarele ei şi la scăderea ulterioară a presiunii acestora asupra ţării.

După dezbinarea forţelor rebele, la 1764 Poarta a găsit în sfîrşit posibilitatea de a-l destitui pe Kârâm-Ghirai din funcţie. Potrivit unei informaţii a agenturii ruse din anul următor „Poarta l-a făcut han pe Kârâm-Ghirai contra dorinţei sale, din această cauză el n-a fost în stare să se ferească de plăţile...pentru pagubele cauzate de

edisani supuşilor turcilor, din Moldova şi din alte locuri de acolo. Însă, adunînd cu acest scop bani de la poporul edisan, a reţinut o parte din aceste sume şi pentru sine. Edisanii priveau aceasta cu duşmănie, iar Hagi-Ghirai calga a plecat în Polonia la Paliaevo Ozero unde dorea să plece şi întreaga populaţie a hoardei edisane"[74].

Migrarea nogailor peste hotare nu intra în planurile otomanilor, Han a devenit Selim-Ghirai III (1764–1767, 1770–1771)[75].

De destituirea lui Kârâm-Ghirai s-au folosit boierii moldoveni, depunînd un nou efort în vederea recuperării daunelor suferite de Moldova la 1758: „De aceea cerem să se emită către hanul de acum un firman, pentru cercetarea robilor luaţi mai înainte cu forţa şi care se află în mâinile tătarilor în Crimeea, precum şi a tătarilor şi nogailor în alte ţinuturi, şi să fie eliberaţi şi predaţi oamenilor numiţi din partea supusului nostru voievod (Grigorie Ghica III)... să fie opriţi (tătarii de a ataca pământurile Moldovei şi a face asupreli, de a curma intrigile unor răufăcători; Moldova să fie apărată şi ocrotită, astfel ca sărmanele raiale să prindă viaţă. Pentru ocrotirea ţării să se dea preaînalte porunci la măria sa hanul de acum)"[76]. Primind acest document Poarta a dat ordinul de rigoare. Potrivit relatării consiliului rus din Bahcesarai Nikiforov din 29 decembrie 1764: „Pe baza numeroaselor jalbe, aduse din partea domnilor Moldovei împotriva han Kârâm-Ghirai şi hoardei edisanilor, despre pagubele cauzate Moldovei, hanul actual Selim-Ghirai a primit poruncă de la Poartă... ca de la acea hoardă, de la toţi mîrzacii şi tătarii, pentru pagubele cauzate sub conducerea lui Kârâm-Ghirai imediat să fie adunaţi bani, care se ridică la o sumă colosală şi de a-i da părţii păgubaşe, dar şi pe cei duşi în robie, pînă şi la ultimul găsindu-l să fie restituit, în vederea acestui caz la han a sosit postelnicul domnului Moldovei"[77].

Acoperirea pagubelor a mai durat încă cîţiva ani. Potrivit raportului unui agent rus de origine elenă către ober-comandantul Kievului Elcianinov de la 4 aprilie 1766 edisanii „au fost impuşi la o dare de cîte 10–30 de lei de argint, bani turceşti, de iurtă"[78]. Însă banii adunaţi, ca şi ,mai înainte, n-au ajuns la cei năpăstuiţi, Stăruinţele moldovenilor în această privinţă practic au luat sfîrşit spre anul 1768, cînd în vederea războiului cu Rusia Poarta din nou l-a numit han pe Kârâm-Ghirai[79].

Din cele relatate reiese că, pentru a îndeplini cererile Porţii în bani domnii Moldovei au fost nevoiţi să lichideze ultimele rămăşiţe ale armatei moldoveneşti. Rămasă fără apărare în 1758 populaţia paşnică a Moldovei a devenit o pradă uşoară pentru rebelii nogai. După potolirea rebeliunii la cererea conducerii Moldovei Poarta a ordonat hanului din Crimeea să restituie ţării oamenii robiţi şi vitele răpite. O parte din robi şi cele furate au fost vîndute în Turcia, iar banii adunaţi de la nogai pentru despăgubirea celor năpăstuiţi au nimerit în mîinile hrăpăreţe ale hanului. Recuperarea pagubelor s-a prelungit pînă la începutul războiului ruso-turc din 1768–1774, care a adus populaţiei Moldovei noi pagube din partea ambelor părţi beligerante.

NOTE

I. Драгнев Д.М. Экономическое развитие левобережных районов молдавского Поднестровья и Турецких рай Днестровского-Прутского междуречья в Х1Х в. // История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 года). Кишинев 1976, стр.408-410; Киртоагэ И. Г. Административно-териториальное деление юга Днестровско-Прутского междуречья под турецким владычеством в ХУ1–первой половине ХУ11 в. // Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинев, 1988б с.72–81.

2. V. Mihordea. Raporturile Moldovei şi Ţării Româneşti cu tătarii în secolele XVI–XVIII. // Revista de istorie, 1979, nr.
6, p.1069; 1076.

3. „Едисаны, ныне составляют число весьма велико... Се нагайския народы, к которым и эдисанцы принадлежат, кочевали издревле при Волге, но прочия давно перешли в места принадлежащия Порте Оттоманской напротив того эдисанцы и с ними татары ж по прозванию джембулуки, имевшие напоследок пребывание к калмыцком и в зависимости от хана кальыцкого, не прежде от Волги отошли как только в 1723 году, при случившихся тогда у калмык меежду усобий, эдисанцы в 12-ти а джембулуки в 3-х тысячах кибиток" // Архив Внешней Политики Росии (АВПР). Ф.112, Оп.1 „Дела едисанских татар и буджакских татар", 1765, Д-1, Л. 63.

4. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до присоединения его к России. //Записки Одесского Общества Истории и Древностей, том. ХУ, с. 152–392.

5. N. Iorga. Prădăciunea tătarilor de la 1758 după un nou document. // Revista istorică, II, 1916, p.26-27.

6. C.C. Giurescu. Istoria românilor, vol.III, Bucureşti, 1944..7. АВПР, Ф.112, Оп.1. 1757–1758, Д.1, Л. 2.

8. A.W.Fisher, The Russian annexation of the Crimea. Cambridge, 1970, p. 158.

9. АВПР, Ф. 112, Оп.1, 1757–1759, Д. 1, Л. 2.

10. „Хан Халим-Гирей сделал доклад вице губернатору Киева, Костобрану, что по его указу буджакский сераскер-султан собрал и отдал все погрaбленое едисанами у населения от Запорожья". Relatare din 19 decembrie 1757.АВПР. Ф.112, Оп.1, 1757–1758, Д.1. Л. 2. De obicei serascher-sultan al Bugeacului, post important în structura administrativă a hanatului, era numit fiul mai mare al hanului.. Vezi: А. Татарчевский, Путешествие и деятельность барона де Тотта в качестве консула в Крыму в 1767 г. М., 1957, С.14.

11. „Необычно большая дань на едисан, требуемая больше прежнего". АВПР, Ф.112, Оп.1, 1757–758, Л.111 Об.; „Хан наложил контрибуцию на несколько орд. послал для собрания одной некоторой число вооруженных людей состоящее по большей части из волохов в нагайскую едисанскую орду". АВПР, Ф.1122, Оп.1, 1759–1760, В.2, Л.208.

12. АВПР, Ф.112. Оп.1, 1759–1760, Д. 2, Л. 208.

13. „Ин те люди приехали для того прямо в кишлу некоторого мурзы, и не нашед его в оной, били его родню,
а мурза, вернувшись, догнал их и порубил всех в мелкие части кроме одного, который и привез се известие сераскер-султану".

14. „Мурза собрал начальников орды, и те произвели мобилизацию против ханаб и собралась постепенно армия в 40 тысяч" Ibid., Л. 208. Об.

15. „Бендеры в страхе от едисан, которые принесли жалобы Бендерскому старшине, что султан Буджака и его посланные чинят едисанам нестерпимые обиды, скот отнимают, людей бьют, отчего из Бендер четыре судви турецких были в Танкышле, где у сераскера резиденция, и представили ему жалобы едисан". Ibidem., Ф.112, Оп.1, 1757–1758, Д.1, Л. 56.

16. „Я им не только уреснение сделаю, но и с буджакской ордой вооруженное лицо свое обращу. Что точно и учинил, нарядя буджакскую орду против едисан 30 тысяч, сам переправился через Днестр на Очаковскую степь, и прося в Бендере еще пушек." Ibid., Л. 56,56 Об.

17. „Едисаны, увидев, спрятали скот и собрались. Чтоб их покорить, сераскер-султан с 40 тысячной ордой вторгся в Едисан. Одного мурзака и мурзачих по пути изрубил. Ногаи едисанские 3 раза бежали,засим занимали в засаду и окружив тяжкое поражение им учинили". Ibidem, Л.,111 Об.,118.

18. „Буджакские татары с походу поворотились к Бендеру, и по прибытии обьявили что едисаны их кровополитно разбили, и самого буджакского султана ухватили" Ibidem, Л.56 Об.

19. „Но сераскер-султан до Бендер ушел, 10 тысяч едисан пошли за ним в погоню, но Бендер-паша того не выдал. Затем сераскер-султан ушел к собравшейся в Каушанах орде, которой 50 тысяч буджаков. А едисаны по сю сторону Днестра с 80 тысяч конных". Ibidem, Л.111 Об.

20. „Перебрались на западную сторону Днестра, четыре деревни буджацкими выжгли, домогаясь схватить Буджакского сераскера, который от них... едва ушел в Смаилов. А ногаи избрали себе сераскера из Румели, Таджи Гирея судтана с братьями, послав о сем в Константинополь прошение, а на прежнего сераскера, ханского сына, жалобу". Ibidem, Л.192 Об., 227.

21. Ibidem, L. 296; C. Giurescu, op. cit., p. 170.

22. „Едисаны требуют при них находящегося Крым-Гирея султана ханом".Ibid., Л. 493.

23. Ibidem; N. Iorga, Documentele familiei Callimachi, I, p. XCIV–XCV.

24. „А притом пресекши в Константинополь провоз и хлеба, угрожали оправдать свои похвальбы". АВПР, Ф..112, Оп..1, 1765, Д.1, Л. 3 Об. 4.

25. M. Kogălniceanu. Cronicile României, III, p.233–235.

26. Hurmuzaki. Fragmente, V, p. 209.

27. „Из Бендер от наши известие: едисаны, напав на Каушан, поубивали, 230 изб выжгли, а прежний сераскер уехал в Килию, а затем в Константонополь". АВПР, Ф.112,Оп.1, 1757–1758, Д. 1б Л.298.

28. „Хан их к покорности привести не приуспел... и Порте представил, что нет надежды привести их в послушание кроме как оружием... и каковое опасно, чтоб и другие татаре с других орд, рады ободрясь к ним не пристали". Ibid., Л.192, Об.

29. Приведение едисан в послушание хану порученого
Румелийскому в звании сераскера с армией своей, ханему в помощь, и гарнизонам Очакова, Бендер и Хотина". Ibid.,Л.192 Об.,193.

30. „А в Бахчисарае происходит мобилизация. Нурэддин и орбей с войском за перекоп посланы, для мобилизации северной орды." Ibid.,Л.227,Nuredinul – al doilea locţiitor al hanului, Orbeiul-beiul cetăţii Orcapîsî, adică Perecop, situate la intrarea în Crimeea, a patra persoană în ierarhia hanatului. Vezi: Тунманн Н., Крымское ханство. Синферополь, 1936, с.48.

31. „7 августа в Крыму кричали, чтоб выходили в поход 9 из 10 человек". АВПР, Ф.112, Оп.1, 1757–1758, Д.1, Л. 227.

32.Cronicile României, III, p.234–235.

33. „В их областях татары весьма великое чинят возму щение, грабя и множество людей забирая в полон" Ibid., L. 237.

34.C. Giurescu, op.cit., p. 269.

35. „В молдавской земле турки со своих хуторов, спаса ясь от татарского нашествия, вывозятся за Дунай, Едисаны. якобы 170 тысяч, намерены сразится с ха ном, а пока опустошают по сю сторону реки Днестра все окрестные места и жилища подвластных хану и тур кам народов".Ibidem, Л.256 Об.

36.Cronicile Romвniei, III, p.235, Hurmuzaki, Suplimentul 1-1, p. 711; N.Iorga, Documentele familiei Callimachi, I, p. 422, nr.4.

37. „И они приехали через городок Фокшаны в Бузевский дистрикт в Валахию (Ţara Românească), и разорили там везирскую деревню около города Браилова,и им из города Браила никто не мог препятствовать"Ibidem, Л. 237ю

38.Cronicele României,III, p. 234–235; Hurmuzaki, IX-2, p.42–43, n.XXXIX.

39. Documente turceşti privind istoria României. Vol. I. Întocmit de M. Mehmet, Bucureşti, 1976, p. 285; Cronicele României, III, p.235; N. Iorga, Documente.... I, PXCV

40. N. Iorga. Documentele..., I, p.415-417.

41. "И молдавцы в немалом находятся страхе, ибо оставя свои домы, все живут в монастыре в Ясах, понеже нагаи усоветовали возвратясь от Браила назад разорить все по под горами, а потом и в Ясы притии." АВПР Ф.112 Оп.2, 1757-1758, Д.1, Л.237.

42. Cronicele României, III, p.234-235; Hurmuzaki, supl.1-1, p.711, nr.MVI; N.Iorga, Documentele..., I, p.422, nr.4.

43. АВПР, Ф.112, Оп.Ш, 1757–1758, Д. 1, Л. 248.

44.Documente turceşti, I, p. 270.

45. D. M. Dragnev. Înăsprirea jugului turco-fanariot în Moldova în secolul XVIII. // Istoria Moldovei, Chişinău, 1967, p.309.

46. „Турки, видя что принятые меры против едисан тех более озлобили, те напали на Бендер, в Молдавию, многие скотские стада охватили, обывателей по лесам разбежаться принудили, а иных и в неволю побрали, и добрались до самого Дуная, угрожая разорением других провинций". АВПР, Ф.112, Оп.1, 1759–1760, Д.2, Л.42.

47. Cronici turceşti privind ţările Române, III, întocmit de M. Mehmet, Bucureşti, 1980, p. 290.

48. A.W.Fisher, op.cit., p. 158.

49. „Крым-Гирей стал ханом, назначеным Портой, и эдисаны успокоились". АВПР, Ф.112, Оп.1, 1757–1758, Д.1,Л. 510.

50. „Когда новый хан доверил команду над сими татарами, султану татарскому Бирулче, то взятые в Молдавии в полон волохи некоторые возвращены" Ibidem, Л. 589.

51. Hurmuzaki, IX-2, p.42–43, nr. XXXIX.

52. Cronicele României, III, p. 235.

53. Ibidem.

54. C. Giurescu, op. cit., p. 270.

55. „Волосский господарь, не зная откуда пришли сии грабители отправил к Блистательной Порте нарочного для донесения о том и спрошения сатисфакции". АВПР, Ф.112, Оп.1, 1759–1760, Д. 2. Л. 209.

56. Смирнов В. Д., с.237–238.

59. „Как только хан прибыл к Едисанской орде в Каушан, где едисаны стояли, то также скоро велел итти в Волошину и разорять". АВПР, Ф.112, Оп.1,1759, Л. 201.

60. „Нынешний хан Крым-Гирей в ответе за во удовольствие за причиненное в Молдавии эдисанцами разорение наложа взыскивает с каждого едисанца пошлину 10 грошей, находясь сам в городе Каушане. и пробудет там долго, до весны 1759, ввиду важности дела". Л.6, 6 Об.

61. „14 ноября хан в Каушанах во наведение порядка меж буджакскими и нагайскими татарами. И сидит там, поскольку у него под руками там все татары его партии, а в Крыму таковых нет". Ibid., Л. 6 Об.

62.Хан просит у Порты еще амнистию всем бунтовщикам".Ibid, Л.7.

63 „Порта хочет сменить хана и умышленно весма строго хану наказывает неотменное принуждение татар к возвращению захваченных молдавцев, и к награждению причиненного ими вреда, дабы в остуду привести и партизанов его убивать. Но видно хан, проницая ея намерение и дабы его недействительным сделать, послушен для единого лица, некоторую строгость употребляет да и то только против буджакских татар, а едисанцев и нагайцев, яко его лучшую подпору, весьма менажирует. И ...не токмо ни единой души из захваченных оными молдавцов возвратить не принуждает, но разных мурз деньгами наградил, а наипаче Канай мурзу, который его ранее из Добружи привел и ныне при хане первейшим находится. Из чего явствует, что сие татарское дело еще совсем неуспокоено" Ibidem, Л.151, 151 Об.

64. „Взятых де в волосской области людей и всяких скот хотя по указу от Порты и велено ныне весь возвратить, и во исполнение сего три персоны из Ясс от волосского господаря при резиденции ханской и находятся, однако же поспешности в том мало имеют. А татары де вместо взятого доброго скота отдают свой никуда не годный, да и то не весь сполна и неохотно, да и людей не всех отдают, объявляют что один из них бежали, другие померли. А понуждения татарам о возвращениии взятого еще не видно да и ненадежно, ибо он, хан, сам тому причиною, и к тому же де и волохи на хана в том налегать не могут, но разве де в то время когда хан усилным образом татарам прикажет, возвращено взятое быть может. Но слышно что публично хан делает с едисанцами в известных обидах обидимым суд справедлив без понаровки, а стороною все силы употребляет защитить. К беде татары взятой в волошине скот в то время туркам распродали." Ibid, Л. 201.

65. Documente turceşti, I, p. 270/

66.„Великий султан, не зная как решить се дело, удовольствовал татар сменив хана, а затем поручил Гаджи Гирею султану, сыну прежнего хана, так как тот почитаем в своей земле, дабы тот сие возмущение утешил, изобрел способы к заплате волохам денежной суммы в награждение за причененное в их земле разорение. Сей султан охотно, но не имея достаточно сил, для

приведения указов в действие избрал он семь других султанов младших из сродственников своих, меж которыми находился племяник владеющего хана.

После довольного труда он наконец все сии возмущения прекратил, так им через свой кредит учинил он, что татары добровольно обещали собрать у себя, требованную диваном в Константинополь сумму денег для награждения за причененное разорение и убытки в волосской земле, для удовольствования того ясира, коего там схватили, и донес великому султану". АВПР, Ф.112, Оп.1, 1759-1760, Д.2, Л.209, 209 Об.

67. „Когда добровольная сия контрибуция собрана была, уже вся, надлежало оную отослать в Константинополь, но хан скупости ради, не хотел с оную разстатся." Ibidem, Л. 209 Об. 210.

68.N. Iorga, Documentele..., p. XCIV, XCV.

69. „Что видя Хаджи Гирей султан стал нарекание чинить хану, племяннику своему. Хан назначил другого калгу. Хан указал его поймать, но Хаджи Гирей сбежал в Полшу, для испрошения там себе приема и покровительства." Ibidem, Л. 210.

70. „Меж тем как от Порты дан был указ о заплате волохов, в погребленное у них эдисанами во время мятежа, хан хотя и собралс сих эдисан 300 мешков денег, но оные удержал у себя, и и еще делает с них поборы и свалил все на калгу, доложив Порте, что тот повинен в метяже. И взял нового калгу, племянника Селим Гирея. И повелел пшд тем же претекстом собрать с едисан еще 300 мешков но едисанские мурзы побежали к прежнему калге, Гаджи-Гирею, в Могилев." Ibidem, Л. 163 Об.

71. „Татары бегут в Могилев, в Подолию, видимо избегая платежа молдавским и мунтянским жителям, которой Порта на тех татарах строго взыскивает, за пограбленный у них скот и имение." Ibidem, Л. 46.

72.„Растет оппозиция хану среди мурз и других татар. В Стамбул прибыл главный буджакский мурза Тин Мегмет с жалобами на хана, который буджакских татар вконей разоряет, а особливо его, Тин Мехмета, крайне гонит, и он в отечество возвратиться не спешит. А 17 января 1759 приехал в Порту ханский диван-эфенди с обвинениями непослушания разных крымских и буджакских мурз." Ibidem, Ф. 112, Оп. I, 1759. Д. 152, ОБ., 153.

73. „Хан Крым-Гирей, под образом охраны своих границ и успокоения злодеев поселил в 1759 г. по Днепру от Кизи-Керменя до Белозерии до 8000 едичкуульских татар, которые жили перед тем близ Бендер за Днестром, и оных потом до 40000 душ умножил.". Ibidem, 1761, Д. I, Л. 3.

74. „Крым-Гирей учинен ханои против воли Порты, отчего немог однако уклониться от платежа, не оказав и себя противником за причиненное от едисанского народа разорения турецким поданным в Молдавии и других тамошных местах. Но собирая на то денег с эдисанского народа удерживал некоторую часть из того для себя. Едисаны видели сие с противностью, а Хаджи Гирей султан ушел в Польшу к Поляеву Озеру, к которому едисанский народ был склонен". Ibidem, 1765, Д.1, Л. 43, Об. 44.

75. A.W. Fisher, Op. cit., p. 158.

76. Documente turceşti, I, p. 270/

77.„ПО многим принесенным от Молдавских господарей на бывшего Крым-Гирея хана и едисанскую орду о разорении Молдавии жалобам, нынешний хан Селим Гирей от Порты получил указ, который и содержится у него в секрете, чтоб той орды со всех мурз и татар за учиненное под предводительством Крым-Гирея хана раззорение немедленно взыскать деньги, которыя де простираются до великой суммы, и отдать на обидимую сторону, да и побранных в неволю до единого человека отыскав возвратить. И ввиду сего время следования хана от Перекопа, с писмом был прислан постельничий молдавского господаря. Хан обьявил, что для исполнения предписания Порты идет в Ассерман" Ibid, 1765, Д.1-2, Л.1, 1 О.б.

78. „Налоги хана с каждой кибитки 10–30 левков серебром турецкой монетой". Ibid, Л. 46 Об.7.

79. A. W. Fisher, op. cit. p.158.

Angela Neamţu

CONSIDERAŢII ASUPRA ÎNVĂŢĂMÎNTULUI PRIMAR DIN COLONIILE GERMANE DE PE TERITORIUL BASARABIEI (1812–1914)

După ce anexează Basarabia (1812) Imperiul Rus începe aici un intens proces de colonizare pe care-l desfăşoară în virtutea politicii de stat ţariste. În această nouă regiune imperială, se urmărea cu perseverenţă crearea unui larg sprijin social şi economic al ţarismului, precum şi rusificarea şi denaţionalizarea populaţiei autohtone. Un rol de seamă în realizarea procesului de colonizare, pe lîngă ţăranii din guberniile interne amplasaţi pe pămînturile Basarabiei, l-au jucat coloniştii străini. Printre aceştia din urmă se evidenţiază cei de origine germană, veniţi în ţinut din diferite regiuni ale Europei.

Coloniştii germani s-au impus nu atît prin numărul lor, cît prin metodele agricole moderne, rasele superioare de animale, prin tradiţiile spirituale şi de instruire inedite, servind drept model de responsabilitate şi ordine exemplară.

Problemele ce ţin de istoria coloniilor germane din Basarabia şi în special de învăţămîntul primar din ele, nu şi-au găsit încă o reflectare corespunzătoare în istoriografie. Marea majoritate a publicaţiilor de pînă la anul 1918[1] au un caracter general, oferind informaţii de ordin statistic, economic, demografic, etnografic etc. Cît priveşte colonizarea generală a ţinutului, se aminteşte doar în legătură cu unele cercetări statistice sau demografice[2].

În aceiaşi perioadă apar lucrările lui A. Klaus, Z. Arbore, A. Veliţîn[3] în care se fac primele încercări de a trece în revistă şi de a analiza procesul de colonizare în ansamblu. În aceste publicaţii coloniile germane şi, deci, învăţămîntul n-au constituit un oobiect aparte de cercetare, despre ele vorbindu-se sub aspectul general al colonizării sudului Rusiei. Totuşi, aceste lucrări prezintă interes din punct de vedere istoriografic ca surse necesare la studierea temei. Istoria Basarabiei, inclusiv a colonizării ei a fost elucidată de asemenea în lucrările lor de către savanţii români, ale căror cercetări prezintă un interes deosebit pentru cei care studiază perioada istoriei acestui ţinut cînd el s-a aflat sub ocupaţia ţaristă[4].

În anii postbelici au văzut lumina tiparului lucrări ştiinţifice privind populaţia Basarabiei şi relaţiile social-economice, din secolul al 19-lea, în care tangenţial au fost descrise şi coloniile germane din sudul Basarabiei, fără a se menţiona specificul lor cultural[5].

Viaţa culturală a coloniştilor germani este relatată mai detaliat de către cercetătorii germani, mulţi din care au fost martori oculari la evenimentele din acea perioadă[6]. Cu toate că aceşti cercetători de cele mai multe ori nu au avut acces la arhivele ruseşti, ei au reuşit, pe baza altor izvoare şi numaidecît a memoriei legate de Basarabia, să editeze un şir de lucrări, atît ştiinţifice cît şi publicistice despre viaţa germanilor-basarabeni şi nu numai. Unele lucrări fac o trecere în revistă a istoriei fiecărei colonii germane din Basarabia, descriindu-i începutul fondării, viaţa social-economică şi culturală, religia, învăţămîntul, tradiţiile etc.

© Angela Neamţu, 1997

Germanii apar pentru prima dată în Basarabia în anul 1814, fiind veniţi din ducatul Varşovia în număr de 1743 familii, care au întemeiat 7 colonii în Bugeac[7]. În continuare în procesul de colonizare s-au încadrat germani şi din alte regiuni mai ales din Wurtenberg, Bavaria, Prusia, Meclenburg, Saxonia, Bohemia etc. Către anul 1825 numărul coloniştilor germani sosiţi în Basarabia în prima etapă a colonizării constituia 8286, dintre care 7405 luterani, 1817 catolici şi 64 calvinişti[8]. Coloniile intemeiate ating cifra 21. Ele au fost împărţite în două arondismente*: Maloiaroslaveţi şi Cleastiţ din ţinutul Akkerman cu 11 şi respectiv 10 localităţi. Germanii alcătuiau în a. 1897 16 % din întreaga populaţie a acestui ţinut[9]. În anul 1836 este creat al treilea district – Sarata, cu trei colonii de germani veniţi din Wurtenberg şi Bavaria[10]. Aşezaţi iniţial, cu precădere în partea de sud a Basarabiei, germanii se vor răspîndi cu timpul şi în regiunile centrale.

Conform Recensămîntului din anul 1897 în Basarabia numărul coloniştilor germani alcătuia 60,2 mii oameni, ceea ce constituia 3,11 % din numărul total al populaţiei[11].

În anul 1817 a fost adoptată legea cu privire la coloniştii germani din Basarabia, conform căreia lor li se acordă un şir de privilegii: fiecare familie primeşte cîte un lot de pămînt cu o suprafaţă de 60 desetine în folosinţă veşnică şi ereditară; bărbaţii sînt scutiţi de serviciul militar; coloniile sînt eliberate de obligaţia de a găzdui trupele de ocupaţie ruseşti; fiecărei familii i se acordă un împrumut de 270 ruble şi fiecărui om un ajutor de 5 copeici pe zi pentru hrană pînă la prima recoltă; sînt scutiţi pe un termen de zece ani de orice impozite şi prestaţii faţă de stat[12]. Toate familiile au primit cel puţin cîte 57 desetine de pămînt, mai mult decît atît la Tepliz au primit cîte 78, la Crasna cîte 80, iar la Briceni chiar cîte 104 desetine[13].

Punctul 6 al aceleaşi legi din anul 1817 acorda germanilor dreptul de a construi biserici, de a avea preoţii lor şi, în general, li se garanta libertate confesională.[14] Ba mai mult, iniţial, clerul german era întreţinut financiar din contul statului rus, preoţii avînd un salariu de 500–600 ruble pe an. Fiecare parohie avea rezervat cîte un lot de pămînt şi era scutită de impozite.[15] O astfel de politică a ţarismului faţă de coloniştii străini urmărea scopul nu numai de a stimula venirea lor pe pămînturile Basarabiei, dar şi de a întemeia moravuri noi şi a imacula un alt spirit gospodăresc faţă de cele care existau în acea perioadă în Rusia.

Treptat, odată cu îmbunătăţirea condiţiilor materiale şi de trai, urmărindu-se totodată izolarea confesională, conservarea şi menţinerea limbii materne, slujitorii cultului încep să fie întreţinuţi din contul perceperilor de mir, pomenindu-se într-o dependenţă totală de comunităţile germane. Astfel, în septembrie 1879 comunităţile săteşti din coloniile Maloiaroslaveţi 1 şi Maloiaroslaveţi 2, Tarutino, Culm ş.a., decid în unanimitate majorarea salariului pastorilor parohiilor lor de la 350 la 700 ruble pe an.[16]

Pe lîngă serviciile bisericeşti (botez, înmormîntare, cununie, confirmaţie etc.) preoţii erau responsabili şi de administrarea şcolilor parohiale-bisericeşti. Accentuarea conştiinţei religioase la coloniştii germani, ca rezultat al prigonirilor religioase din patria lor, punea pe prim plan studierea sistematică a religiei. Lipsa lăcaşurilor de cult i-a făcut pe colonişti să construiască din primele venituri băneşti edificii menite să servească drept centre ale culturii religioase. Datorită privilegiilor,

acordate inițial coloniștilor de către guvernul rus, germanii au reușit să-și deschidă scoli și biserici aproape în fiecare colonie. Tendința spre școlarizare la coloniștii germani a fost cu mult mai pronunțată decît la cei transdanubieni. În anul 1826 celor 60 de colonii bulgare (transdanubiene****) le reveneau cîte 2 școli și cîte 33 de biserici, pe cînd în coloniile germane construirea școlilor anticipa înălțareaa bisericilor.[17] Din cele 42 de școli gemane care existau către anul 1880 în județul Akkerman 16 au fost deschise în primul sfert al secolului al 19-lea, adică pînă la 1825.[18] O atare stare de lucruri la capitolul vizat în coloniile germane și în cele transdanubiene, avea să fie explicată în una din lucrările apărute în secolul trecut, prin lipsa de inițiativă la coloniștii de peste Dunăre, care spre deosebire de cei germani așteptau permanent indicații de sus, din partea epitropiei.[19]

Către sfîrșitul secolului al 19-lea o bună parte din școlile germane aveau local propriu, celelalte fiind cazate în casele de rugăciuni, dar, în ansamblu, majoritatea dispuneau de încăperi comode. Au avut loc și cazuri de închidere a școlilor care deja funcționau cum ar fi cele din coloniile Olighenthal și Alexanderthal,[20] iar mai tîrziu și din Danielsfeld.[21] Închiderea acestor școli era condiționată de factori obiectivi. Coloniștii din localitățile menționate se așezase cu traiul pe pămînturi arendate. La momentul expirării termenului prevăzut de contract ei au fost nevoiți să părăsească teritoriile ocupate, cu atît mai mult, că din cauza recoltelor proaste nici nu puteau să achite plata pentru arendă. De aceea ei se mutau în alte colonii germane. În acest caz copiii coloniștilor strămutați erau înmatriculați la școlile din coloniile în care se stabileau cu traiul.

Inițial, sarcina principală a școlilor gemane era în exclusivitate pregătirea pentru confirmație** a copiilor de ambele sexe. Toți copiii de la 15 ani erau obligați să frecventeze școala. În caz contrar ei nu erau admiși la confirmație. Conform statutului bisericii evanghelico-luterane, adoptat la 28 decembrie 1832, ceremoniile de confirmare încadrau toți copiii de ambele sexe de 15–18 ani.[22] Candidații trebuiau să poată cel puțin a citi și a scrie și să cunoască principalele dogme religioase și decizii ale Bisericii.

Introducerea în coloniile germane a învățămîntului primar obligatoriu se explică prin numărul mare de elevi de la școlile parohiale-bisericești. Conform datelor indicate de Direcția învățămîntului din Basarabia, în prima jumătate a anului 1868 la școlile germane învățau 3173 băieți și 3011 fete, numărul total al populației fiind de 15500 bărbați și 15000 femei. În același timp la școlile bulgare învățau 2460 băieți și 102 fete, numărul de locuitori fiind de 34 mii bărbați și 30 mii femei.[23] Comparînd cifrele de mai sus, observăm un decalaj considerabil între cele două grupe de coloniști, în ce privește starea învățămîntului. La germani numărul de copii care frecventau școala, raportat la numărul populației, constituia circa 21%, pe cînd la bulgari constituia cel mult 6%. În plus, la germani nu exista practic nici o diferență între numărul de băieți și cel de fete încadrați în procesul de învățămînt și, respectiv, al știutorilor de carte de ambele sexe. La alte etnii, femeile știutoare de carte erau cu mult mai puține decît bărbații. Conform Recensămîntului din anul 1897, la români știau carte 10,5% bărbați și 1,7% femei, la transdanubieni 31,4% bărbați și 6,4% femei, la ruși 39% bărbați și 21,1% femei. La germani erau știutori de carte 63,5% bărbați și 62,9% femei.[24] Realizările învățămîntului la coloniștii germani au atras

atenţia guvernului ţarist, care prin Ministerul bunurilor statului propunea coloniştilor transdanubieni să-şi trimită copiii să studieze agronomia şi silvicultura la şcolile germane. Aceştia, însă refuzau categoric, din motivul că ei nu acceptă credinţă şi limbă străină.[25]

Începînd cu deceniul 4 al secolului al 19-lea ia amploare dezvoltarea economică a Basarabiei şi, ca rezultat, extinderea legăturilor comerciale. Noile fenomene deşi contraveneau caracterului izolat al vieţii coloniştilor germani, le oferea totuşi un spaţiu de comunicare mai vast. Viaţa dicta necesitatea de a introduce la şcolile parohiale a noi elemente, ce presupuneau modificări ale programului de învăţămînt. Dar tentativele oricăror transformări se loveau mereu de poziţia conservatoare a comunităţilor germane, care continuau să insiste asupra ideii de a studia Biblia, de a pregăti copiii pentru confirmaţie. De aceea în deceniul 6 al secolului al 19-lea programul de studii pentru şcolile coloniştilor menoniţi,*** care includea astfel de discipline, ca citirea în limbile germană şi rusă, principiile credinţei, istoria religiei, istoria univesală şi geografia, elemente de matematică, desenul liniar.[26] Rolul de bază în realizarea procesului instructiv la şcolile germanilor-basarabeni îl jucau preoţii care au stăruit mult pentru dezvoltarea şi progresul învăţămîntului german. Activitatea lor era însă mereu supravegheată de către comunităţile germane, ce-i salarizau, reuşind astfel să oprească orice iniţiativă din partea lor. Aceasta se manifesta mai ales atunci cînd pastorii încercau să introducă în învăţămînt manuale şi cărţile de citire moderne pentru acea perioadă, care ar fi influienţat pozitiv dezvoltarea intelectului la copii. Astfel, la propunerea pastorilor de a introduce în anul 1875 la şcolile germane o nouă carte de citire, intitulată „Iugenfreund" („Prietenul adolescenţilor"), aprobată de către Comitetul de protejare şi consistoriul de la Sanct-Petersburg, o parte din comunităţile germane nu numai că au refuzat să procure această carte, dar le-au interzis copiilor să o citească chiar dacă ar fi avut-o. Cartea „Prietenul adolescenţilor", pe lîngă textele cu caracter religios, conţinea interesante fabule, poveşti şi istorii considerate de către reprezentanţii unor comunităţi (Cleastiţ, Berezina) drept dăunătoare pentru copii. Ei se opuneau utilizării acestei cărţi şi optau doar pentru abecedar, Biblie, carte de muzică şi catehizm. În concepţia multor colonişti germani şcoala avea nevoie doar de Biblie, care trebuia să fie carte de căpătîi atît pentru generaţiile noi, cît şi pentru cele înaintate.[27]

Astfel, evoluţia întregului sistem de învăţămînt german din Basarabia era determinată în special de poziţia comunităţilor germane şi a preoţimii, fără implicarea directă a administraţiei ruse.

Introducerea în Basarabia a limbii ruse drept limbă oficială de stat la toate instituţiile, inclusiv la biserici, s-a soldat cu urmări nefaste şi pentru şcolile germane, la care limba de predare era exclusiv germana. Comunităţile germane au fost obligate să invite pedagogi de limbă rusă pentru a asigura buna cunoaştere a limbii ruse de către copiii de origine germană. Fenomenul s-a făcut prezent mai ales după anul 1881, cînd potrivit deciziei guvernului rus, şcolile centrale şi cele parohiale germane au fost transferate din subordinea Ministerului bunurilor statului în cea a Ministerului Învăţămîntului.[28] În continuare problema studierii limbii ruse în satele germane s-a aflat la ordinea de zi pe întreg parcursul perioadei de administrare rusească, documentele timpului confirmînd totalmente acest fapt. Comunităţile germane

încercau pe toate căile să păstreze germana ca limbă de predare la şcoli. Aceste încercări se motivau prin imposibilitatea de a întreţine învăţătorul de limbă rusă. În multe cazuri acestora li se stabilea o leafă mai mică în comparaţie cu cea a altor pedagogi, obţinînd astfel plecarea lui benevolă de la şcoala germană în căutarea unui serviciu plătit mai bine şi a unei atitudini mai binevoitoare.[29]

În general, buna cunoaştere a limbii ruse de către elevii de la şcolile germane a rămas un deziderat nerealizat. Conform datelor indicate de către inspectorul şcolar M. Samoţvetov, către luna decembrie 1914 la şcolile germane din Basarabia îşi desfăşurau activitatea 54 de pedagogi, dintre care doar 7 erau de origine rusă, restul, adică 47, fiind germani.[30] La cele 20 de şcoli germane inspectate s-a constatat că predarea limbii ruse era insuficientă, elevii înţelegeau cu greu ori nu înţelegeau deloc limba rusă (coloniile: Berezina, Gnadenfeld, Cleastiţ, Leipţig etc.).[31] Pînă şi învăţătorii de limba rusă, fiind de origine etnică germană, posedau slab limba rusă. Ei se limitau doar la însuşirea de către elevi a minimului de a citi şi a scrie,[32] ceea ce nu le dădea posibilitate să pătrundă în esenţa celor lecturate sau să expună subiectul textului. Această stare de lucruri a impus Ministerul Învăţămîntului să schimbe sistemul de învăţămînt german. Predarea limbii ruse de către profesori de origine germană, finanţarea lor de către comunităţile germane, atenţia deosebită acordată obiectului religiei şi limbii germane, viaţa lor izolată, erau după afirmaţia funcţionarilor ţarişti „obstacole în faţa politicii promovate de guvernul rus orientate spre unificarea celor două naţiuni: germană şi rusă".[33]

Reorganizarea şi modificarea şcolilor parohiale germane după 1881 a început cu crearea sistemului unic de învăţămînt şi cu pregătirea noilor cadre de pedagogi. Inspectorul şcolar al judeţului Akkerman M. Samoţvetov considera că numai în acest mod prin prezenţa la şcolile germane a învăţătorilor de origine rusă, germanii vor putea fi asimilaţi şi va fi pus capăt izolării lor.[34] Conform deciziei Ministerului Învăţămîntului, în octombrie 1914 zemstva locală a deschis trei şcoli primare în localităţile Krasna (3 clase), Teplitz (2 clase),şi Mansburg (1 clasă).[35] Aceste şcoli deschise pe baza fostelor şcoli parohiale au fost organizate după modelul aplicat la şcolile din localităţile ruseşti, bulgăreşti, etc. Predarea în limba germană se permitea doar în cazuri excepţionale şi numai la lecţiile de religie. La şcolile din localităţile menţionate mai sus, conform deciziei Directoratului public din Basarabia de la ianuarie 1915, a fost mărit numărul de ore pentru studierea limbii ruse (de la 11 la 13) din din contul orelor pentru studierea religiei[36]. Aceste dispoziţii au provocat nemulţămirea coloniştilor germani, care s-a manifestat în adresări scrise către Direcţia învăţămîntului. Drept exemplu caracteristic ne serveşte adresarea parohului B. Leib din colonia Krasna către inspectorul circumscripţiei 2 din judeţul Akkerman M. Sticovschi, în legătură cu excluderea din programul de învăţămînt a studierii limbii germane la şcoala din localitatea respectivă. Parohul B. Leib accentua, că pînă la deschiderea şcolii zemstviale din Krasna, preşedintele Direcţiei învăţămîntului Iaroşevici a promis în prezenţa profesorilor, că predarea în limba germană se va păstra şi la noua şcoală proiectată. Bazîndu-se pe această promisiune, B. Leib cu greu a convins comunitatea germană din colonia Krasna să accepte deschiderea şcolii, ultima alocînd pentru acest scop mijloace materiale şi băneşti.[37] Excluderea limbii germane din programul şcolar a fost făcută pe neaşteptate, atît pentru B. Leib cît şi

pentru comunitatea germană. Religia, după cum afirma B. Leib, este obiectul de bază care trebuie însuşit numai şi numai în limba maternă, deoarece sarcina lui este de a educa la copii sentimentul religios şi patriotic.

Curtea de la Petersburg era, iniţial, interesată în perpetuarea culturii europene, ai cărei purtători erau coloniştii germani. Aceasta s-a manifestat prin oferirea unor privilegii, inclusiv posibilitatea de a-şi menţine şi conserva modul de trai, limba şi confesiunea, situaţie ce reprezenta cu adevărat un „statum in statu."[38] Etnicii germani obţinuseră dreptul de a-şi organiza şcoli naţionale, de a-şi înălţa biserici şi case de rugăciuni, cu oficierea serviciului în limba maternă etc. Toate aceste înlesniri au contribuit la sporirea nivelului cultural al populaţiei germane. Or, prin anularea la 4 iunie 1871 a legii cu privire la colonişti, s-a schimbat vizibil şi politica guvernului rus faţă de nemţii-basarabeni. În urma reformelor din cea de a doua jumătate a secolului al 19-lea toate coloniile au fost încadrate în sistemul administrativ existent în întregul imperiu. S-a început procesul de rusificare, la care coloniştii germani au reacţionat prompt.

În consecinţă, numai în anii 1872–1873 au părăsit Rusia şi s-au aşezat cu traiul în America 13 mii de foşti colonişti germani[39]. Acelaşi lucru a continuat şi în anii următori, mai ales după anul 1874, cînd s-a întrodus serviciul militar obligatoriu şi pentru tinerii germani din colonii. În continuare familii întregi renunţau la cetăţenia rusă, cerînd eliberarea paşapoartelor străine, pentru a emigra mai ales în America şi Turcia europeană.[40]

Primul război mondial a schimbat radical situaţia de la şcolile din coloniile germane. Invocîndu-se starea de război împotriva Germaniei, guvernul ţarist a sistat funcţionarea şcolilor de limbă germană, ele fiind considerate ostile naţiunii şi culturii ruse.

În conformitate cu Hotărîrea Direcţiei Învăţămîntului din regiunea Odesa de la 25 iulie 1915 NN 5658–5662 la 1 iulie 1915 şcolile parohiale germane au fost închise, astfel, că la 1 octombrie 1915 nu funcţiona nici una din ele.[41] În istoria învăţămîntului german din Basarabia urma să fie scrisă o altă pagină dureroasă.

Şcolile parohiale au influenţat mult asupra continuităţii tradiţiilor culturale germane, coloniştii fiind conştienţi de faptul, că numai prin dezvoltarea şi menţinerea însuşirilor spirituale vor putea supraveţui în cea de a doua lor patrie – Basarabia. Modificarea politicii naţionale a ţarismului i-a găsit pe coloniştii germani organizaţi şi gata de a-şi proteja limba şi cultura, în pofida faptului că erau departe de patria lor istorică şi supuşi presiunii din partea autorităţilor ruseşti.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. П. Н. Батюшков // Бессарабия. Историческое описание. С-П., 1892; Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. М.1903; Ф. Вигель // Записи. М.1828; Н. Лашков // Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство. С-П., 1918.

2. А. И. Защук // Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область. С-П., 1862; А. Дараган // Военно-статистическое обозрение Бессарабской области. С-П., 1849; А. О. Корнилович // Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака. Аккерман, 1899.

3. А.Клаус // Наши колонии. Материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. С-П., 1893. Zamfir Arbore // Basarabia în secolul al 19-lea. Bucureşti, 1898; I.Zucker // Basarabia. Chişinău, 1932.

4. L. Marian // Coloniştii nemţi din Basarabia. Bucureşti, 1920; L.Boga // Populaţia Basarabiei. Chişinău, 1926; A. Boldur // Istoria Basarabiei. Bucureşti. 1992; Autonomia Basarabiei sub stăpînirea rusească. Chişinău, 1929; I. Nistor // Istoria Basarabiei. Cernăuţi, 1923; Constantin Aldea // O istorie zbuciumată. Basarabia pînă în anul 1920. Bucureşti, 1993; P. Cazacu // Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812–1918. Iaşi, 1923.

5. А. Анцупов // Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812–1870). Кишинев, 1978; В. С. Зеленчук // Население Бессарабии и Поднестровья в 19 веке. Кишинев, 1979; Е. И. Дружинина // Южная Украина в 1800–1825. М., 1970; Т. А. Крачун // Очерки по истории развития школы и педагогической мысли в Молдавии. Кишинев, 1969; Т. А. Кабузан // Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец 18–перв. полов. 19 в.). Кишинев, 1974.

6. A. Klaus // Unsere Kolonien. Odessa, 1887; Georg Leibbrandt // Die deutschen kolonien in Gherson und Bessarabien. Stuttgart, 1926; Emil Hoffman und Alfred Thob // Der vierte Treck. Berlin-Leipzig, 1941; Albert Kern // Haimatbuch der Bessarabiendeutschen. Stuttgart, 1976; Karl Stump // Die Rublanddeutschen Zweihundert Jahre unterwegs.

7. A. Boldur // Istoria Basarabiei. Bucureşti., 1993, p. 491.

8. M. Bugnion // La Bessarabie ancienne et modern. Odessa, 1846, p. 87.

9. Л. Берг // Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство. Кишинев, 1991, стр. 116.

10. А. Защук // Материалы для географии и статистики России. С–П., 1862, стр. 514.

11. A. Boldur op.cit., p. 493.

12. Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗРИ), том 32, № 27029, стр. 749, 1817 год.

13. I. Georgescu // Coloniile germane din Dobrogea. Analele Dobrogei, anul 7. Cernăuţi, 1926, p. 4.

14. ПСЗРИ том 32, № 27029, стр. 749, 1817 год.

15. Э. Плесская-Зебольд // Наша драма. „Одесский вестник", № 184, 1993г.

16. Филиал Государственного Архива Одесской области в г. Измаиле. Фонд 1184, оп. 1, д. 43, лл. 80, 84, 86, 109, 118.

17. А.Клаус // Наши колонии. С-П., 1869, стр. 341.

18. Справочная книга Одесского учебного округа. Бессарабская дирекция. Одесса, 1891, стр. 34–40.

19. A. Klaus // op. cit., p. 341.

20. Государственный Архив Одесской Области (ГАОО), Фонд 42, оп. 35, д. 711, л. 50.

21. Arhiva Naţională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), Fondul 316, inv. 2, d. 15, f. 4 verso.

22. Ibidem, Fondul 305, inv. 1, d. 383, ff. 31–35.

23. Бессарабские губернские ведомости, 1875, № 5, стр. 16.

24. Первая Всеобщая Перепись Населения Российской Империи, 1897, часть 3, Бессарабская губерния, С-П., 1905, стр. 20.

25. А.Скальковский // Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848, стр. 139.

26. Э. Плесская-Зебольд // Из истории образования немецких колоний в Причерноморье и Одессе (19–20). „Наша школа", №2, 1994 г., стр. 35–36.

27. A.N.R.M., Fondul 2, inv. 1, d. 8344, ff. 1, 5, 6, 8,

28. ГАОО Ф.42, оп.35, д.1004, л.1.

29. A.N.R.M., Fondul 152, inv. 1, d. 1403, ff. 15 verso–18, 26.

30. Ibidem, Fondul 152, inv.1, d. 1478, f. 3 verso.

31. Ibidem, ff. 4–15 verso.

32. Ibidem, Fondul 316, inv. 2, d. 15, f. 22.

33. Ibidem, Fondul 152, inv. 1, d.1435, f.15.
34. Ibidem, f. 15 verso.
35. Ibidem, Fondul 152, inv. 1, d. 1386, f. 5.
36. Ibidem, f. 3.
37. Ibidem, ff. 6, 14.
38. П. Н. Батюшков // Бессарабия. Историческое описание. С-П.,1892, стр. 35.
39. Э. Плесская-Зебольд op.cit.
40. A.N.R.M., Fondul 6, inv. 5, dd. 27–28, 31–36.
41. Ibidem, Fondul 152, inv.1, d. 1405, f. 1.

NOTE

*Arondisment – circumscripţie administrativă, district;

**Confirmaţie – la catolici şi protestanţi, ritual de încadrare în obştea bisericească a copiilor – absolvenţi ai şcolilor primare;

***Menoniţii - sectă care a apărut în deceniul 4 al secolului 16 în Germania de Nord după înfrîngerea războiului ţărănesc din anii 1524–25. Denumirea provine de la numele întemeietorului ei Meno Simons. Secţia se detaşa de lupta activă contra răului şi propovăduia supuşenia. În Rusia menoniţii îşi fac apariţia odată cu coloniştii germani la sfîrşitul secolului 18, aşezîndu-se cu traiul mai ales în gubernia Tauria.

****Transdanubieni - denumirea dată etniilor slave de peste Dunăre, ai căror reprezentanţi (bulgari, molo - şi velicoruşi, greci, serbi, arnăuţi etc) au participat la colonizarea sudului Basarabiei după 1812 comun pentru toţi fiind doar credinţa ortodoxă. După A. Klaus (Haşi kolonii, C. 1869 c. 310) anume aceste etnii au fost strămoşii actualilor colonişti bulgari din Basarabia.

Zinaida Alexandreanu-Sîtnic

CONSTITUIREA SISTEMULUI BUGETAR AL R.S.S.M. ŞI FUNCŢIONAREA LUI (1945–1950)

Radicalele transformări socialiste impuse nou-constituitei R.S.S. Moldoveneşti au condiţionat schimbări similare şi în sistemul ei sociopolitic, economic şi cultural. Inclusă în componenţa Uniunii Sovietice, R.S.S. Moldovenească a constituit concomitent un teren de pătrundere şi de circulaţie a finanţelor sovietice.

Problematica interdependenţei dezvoltării economice şi social-culturale ale republicilor unionale de politica financiară a întregii Uniuni este oglindită în cercetările efectuate pe scară unională de către economiştii sovietici[1]. Diversele aspecte şi dimensiuni ale situaţiei economice financiare sunt abordate în lucrări aparte editate în R.S.S.M.[2] Eforturile pentru a aprecia rolul subvenţiilor statale în cultura Moldovei postbelice s-au concretizat în studii şi lucrări consacrate evoluţiei culturale a republicii[3].

Elucidînd problema sistemului financiar voi menţiona faptul că în istoriografie există un anumit consens de apreciere pozitivă a investiţiilor U.R.S.S. în sferele productivă şi neproductivă a republicii. Concordarea imaginii generale în majoritatea lucrărilor este însoţită de evitarea discuţiilor despre cuantumul concret al capitalului din sistemul bancar român, confiscat de partea sovietică în urma naţionalizării a 317 bănci comerciale, ce funcţionau pe teritoriul geografic cercetat către iunie 1940[4]. Totuşi, cifrele, deşi uneori contradictorii, nu lipsesc pe de-a întregul, de aceea unii istorici au prezentat unele estimări cantitative.

Spre exemplu, istoricii români Valeriu-Florin Dobrinescu şi Ion Constantin în studiul „Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial", prezintă următoarele date: „O primă evaluare a dimensiunii jafului făcut pe seama statului român prin faptul Basarabiei, Nordului Bucovinei şi a teritoriului Herţa" a fost făcută în toamna anului 1942 la ordinul mareşalului Ion Antonescu, prin analiza rapoartelor privind pierderile cauzate în provinciile răpite, întocmite de către instituţii şi ministere încă din toamna anului 1940. Potrivit datelor prezentate Consiliului de Miniştri, în luna octombrie 1942, de către Direcţiunea Inventarului Avuţiilor Publice, valoarea avuţiei publice acaparată de sovietici a fost de 157.120.000.000 lei, la nivelul preţurilor practicate în economia naţională în vara anului 1942. Valoarea totală a pierderilor este greu de evaluat, datorită faptului că n-a fost posibilă cunoaşterea mărimii capitalurilor firmelor particulare existente pe aceste teritorii în momentul ocupării lor. Potrivit legislaţiei româneşti din perioada interbelică comercianţii sau alţi agenţi economici individuali nu erau obligaţi să-şi declare capitalul în domeniul înregistrării firmelor. Nu se cunoaşte exact care a fost mărimea averilor aparţinând bisericilor, mănăstirilorr şi comunelor, deoarece inventarierea imobilelor şi a altor bunuri aparţinând acestor instituţii, începută la finele lui 1939, nu se terminase în momentul ocupării acestor teritorii de către Uniunea Sovietică.

© Zinaida Alexandreanu-Sîtnic, 1997.

În Basarabia, valoarea bunurilor instituţiilor publice şi mănăstirilor s-a ridicat la suma de 125.400.000.000 lei. Acestea se adaugă aproximativ 161.000.000.000 lei.

Pagube mult mai mari s-au înregistrat în compartimentele industriei, comerţului şi băncilor. În Basarabia s-a pierdut un capital învestit de 2,5 miliarde lei şi o producţie anuală de 4,1 miliarde lei. Valoarea pierderilor a fost însă mult mai mare, cunoscutul economist naţional-ţărănist Virgil Mărgeanu cotînd-o la 26400 miliarde lei[5].

În istoriografia sovietică lipsesc astfel de calcule, accentul punîndu-se pe ajutorul acordat de către U.R.S.S. la restabilurea economiei republicii. Logic ar fi trebuit de arătat la început cît a fost acaparat de partea sovietică în urma realizării pactului Molotov-Ribbentrop, şi apoi cît s-a investit. Tratarea unilaterală a acestei probleme a creat iluzia despre formarea primelor bugete ale R.S.S.M., în special, pe exerciţiul 1941, 1944 ca o dotaţie a U.R.S.S. pentru teritoriul ocupat de ea[6].

În limitele acestui articol, bazat pe diverse izvoare, în majoritate de arhivă,[7] inclusiv dările de seamă bugetare, încerc să realizez un studiu asupra politicii statale a U.R.S.S. în ceea ce priveşte formarea bugetului R.S.S. Moldoveneşti, asupra structurii veniturilor şi cheltuielilor bugetare, asupra sistemului fiscal.

Pentru o analiză complexă a problemelor nominalizate voi evidenţia unele trăsături şi particularităţi ale sistemului financiar, aîât în plan unional, cît şi republican.

Bugetului de stat îi revenea rolul principal în sistemul relaţiilor economice.

În primii ani postbelici 90% din toate resursele financiare ale U.R.S.S. erau concentrate în bugetul de stat cu ajutorul căruia erau redistribuite 2/3 din venitul naţional[8].

O importanţă primordială în acest sens îi revine aspectului legislativ al problemei.

Principiile de structură şi organizare ale sistemului bugetar, raporturile dintre republici, inclusiv R.S.S.M., cu organele unionale erau reglamentate pe baza Constituţiei U.R.S.S. din 1936 şi actelor legislative din anii antebelici în special: *„Regulamentul cu privire la finanţele locale"* (de la 25.04.1926), *„Regulamentul cu privire la drepturile bugetare ale U.R.S.S. şi ale republicilor unionale"* (de la 25.05.1927), şi altele. Multe dintre ele intrau în contradicţie flagrantă cu realităţile create în ajun şi mai ales după război. Planificarea şi finanţarea economiei naţionale erau complicate şi prin existenţa numeroaselor dispoziţii, instrucţiuni suplimentare, amendamente şi modificări, la actele legislative, la obligaţiuni. Toate acestea birocratizau sistemul financiar bugetar, unional, iar în cele din urmă loveau şi limitau drepturile organelor republicane.

Perioada de funcţionare a planului bugetar începea de la 1 ianuarie şi se termina la la 31 decembrie pe cînd procedurile de aprobare a lui la diferite niveluri întîrziau cu jumătate de an. Conform procedurii stabilite, Sovietul Suprem al R.S.S.M aproba bugetul anual al statului, de regulă, în aprilie–mai ale aceluiaşi an[10], apoi Sovietul Suprem al U.R.S.S. aproba Bugetul de stat prezentat de către Consiliul de Miniştri al U.R.S.S.în perioada iunie–iulie[11]. În cele din urmă, o bună parte din verigile sistemului economiei naţionale luni în şir nu puteau să funcţioneze după planurile

bugetare definitivate[12]. Structura bugetului statului includea: bugetul unional, bugetul republican şi bugetele locale.

În bugetul *unional* era concentrată partea principală a sumei din impozitul pe rotaţie, alocaţiile de la veniturile întreprinderilor de stat şi organelor de conducere de importanţă unională, impozitul pe venit de la întreprinderile socializate unionale.

În bugetele *republicane* erau încasate cota cuvenită a impozitului pe rotaţie stabilită de către guvernul unional, alocaţiile din veniturile întreprinderilor de stat şi impozitul pe venit de la întreprinderile de stat republicane.

În bugetele locale includeau o parte din impozitul pe rotaţie, impozitul pe venit de la întreprinderile socializate de importanţă locală, impozitul unic agricol, impozitul pe venit de la persoanele particulare, impozitul pe meserii, impozitul pe plusvaloare şi taxa vamală unică de stat[13].

Rămînînd sursa principală în finanţarea tuturor sferelor de activitate, fondurile bugetare ale ramurilor economiei naţionale se completau din bugetul unional (în 1946 – 80%, 1950 – 76%), din bugetele republicane (în 1946 – 6,5%, în 1950 – 7,3%), şi din bugetele locale, (respectiv, 13,9% şi 16%).

Astfel, bugetul de stat se afirma ca un instrument al conducerii centralizate de către stat a economiei societăţii socialiste[14].

O altă particularitate a legislaţiei financiare determina drepturile şi obligaţiunile republicii în coordonarea volumului bugetar. Întrucît pînă în 1959 legea permanentă cu privire la bugetul de stat al U.R.S.S. nu a existat, volumul bugetului republicii, era stabilit de către organele unionale. Această subordonare însemna că în cazul depistării unor venituri adăugătoare în perioada alcătuirii sau executării bugetului era interzisă folosirea lor în sfera social-culturală, în domeniul construcţiilor locative, inclusiv, construcţiilor capitale. Astfel Consiliului de Miniştri al republicii nu i se permitea să organizeze, reorganizeaze şi să lichideze întreprinderi şi alte organizaţii gospodăreşti de subordonare republicană, gospodării agricole de stat de subordonare republicană, staţii de maşini şi tractoare, precum şi alte staţii specializate, întreprinderi şi organizaţii săteşti auxiliare precum şi instituţii pedagogice, instituţii medii de specialitate, şcoli agricole, etc[15]. Dirijînd repartizarea produsului global social şi a venitului naţional în conformitate cu planurile financiare aparte, bugetul de stat asigură în practică centralizarea financiară. Prin aceasta se manifestă unul din criteriile caracteristice tuturor regimurilor socialiste: centralizarea şi uniformismul economiei, politicii şi culturii.

Primul plan bugetar al R.S.S.M., elaboratt pe baza legislaţiei sovietice a fost cel aprobat pentru anul 1941[16]. Următorul plan bugetar pentru republică a fost aprobat de către organele unionale în februarie 1944 şi el prevedea suma de 192 mln.rub.[17]. În structura bugetului de stat componentele principale le constituiau veniturile şi cheltuielile bugetare.

Analizând volumul veniturilor pe anii 1945–1950 putem deduce dintre indicii de formare şi de repartizare a veniturilor (vezi Tabelul 1). Defalcările de la impozitele unionale strînse pe teritoriul republicii (impozitul pe circulaţie, impozitul de la organizaţii şi întreprinderi, impozitul de la populaţie, împrumuturile de stat) în anii 1945, 1948, 1950 constituiau, respectiv, 57, 75 şi 86 la sută din volumul total al veniturilor bugetului R.S.S.M.

Sursele locale de venit, deşi majorându-se de la 98 mln. rub. (în 1945) la 180 mln. (în 1950), în acelaşi timp denotă o micşorare a ponderii lor de la 20,3 la 15,3 la sută, rezultat al intensificării centralizării şi dependenţei de organele centrale. În 6 ani volumul veniturilor strînse de la populaţie (impozitul de populaţie şi împrumuturile de stat, realizate prin subscriere) creşte de 3,3 ori.

Principalele cheltuieli bugetare erau repartizate la capitolele economie naţională, sferă social-culturală şi întreţinerea aparatului de conducere (vezi Tabela 2). Alocaţiile în economia naţională şi sfera social-culturală se repartizau în următoarele proporţii: 26,8% şi 49,9% (1945), 22,4% şi 64,5% (1950). Un atare coraport fiind caracteristic pentru toate republicile unionale.

Potrivit indicilor prezentaţi în Tabela 2 volumul cheltuielilorr bugetare a cunoscut o majorare esenţială de 2,3 ori pe parcursul anilor 1945–1950; în special: în economia naţională de 2 ori, inclusiv în industrie de 1,8 ori, în agricultură de 3,7 ori; în sfera social-culturală de 3 ori, în acelaşi rînd pentru învăţămînt de 3 ori, pentru ocrotirea sănătăţii de 3 ori; pentru întreţinerea aparatului de conducere de 1,3 ori. În descifrarea creşterii sumelor de mijloace financiare la toţi indicii trebuie de ţinut cont şi de reforma bănească din 16 decembrie 1947 în urma căreia banii vechi au fost schimbaţi pe cei noi în coraportul de 1 la 10.

În acelaşi timp ponderea cheltuielilor din bugetul de stat al R.S.S. Moldoveneşti pentru economia naţională s-a micşorat de la 28,1% la 22,4%, inclusiv în industrie de la 13% la 7,3%. În perioada de restabilire a economiei naţionale din bugetul de stat al republicii erau alocate pentru dezvoltarea ei numai 1/4 din mijloacele financiare. Cota cuvenită a subvenţiilor pentru dezvoltarea agriculturii a crescut puţin: de la 3,4% la 5,1%.

Întrucît Republica avea un teritoriu cu condiţii geografice naturale prielnice pentru dezvoltarea agriculturii, numai 5% din bugetul ei erau alocate pentru dezvoltarea acestei ramuri, fiind indiscutabil faptul că pentru o analiză complexă este necesar de a examina cheltuielile din bugetul unional şi sursa de credite, ceea ce e foarte greu de făcut după materilalele de arhivă. În literatura publicată în perioada sovietică nu se evidenţiază alocaţiile din bugetul unional pe republici, pe ramuri aparte ale economiei naţionale.

Şi dacă ponderea subsidiilor pentru dezvoltarea învăţămîntului au crescut de la 30,7% la 42,7%, apoi ponderea mijloacelor pentru ocrotirea sănătăţii au crescut de la 17% la 19%. S-au redus şi ponderea cheltuielelor pentru întreţinerea aparatului de conducere: de la 19,6% la 11,1%.

Realizarea cu succes a politicii sovietice era condiţionată de un aparat de conducere, pentru a cărui întreţinere în 1945 erau alocate 20 la sută din buget (de 11 ori mai mult decît în agricultură şi de 1,9 ori mai mult decît în industrie). Către anul 1950 ponderea acestor cheltuieli scade pînă la 11% din buget, concomitent suma subsidiilor creşte de la 91 mln. rub. la 120 mln. rub.[18].

O trăsătură caracteristică a sistemului bugetar al U.R.S.S. era practicarea dotaţiilor. În cazurile cînd veniturile acordate republicii nu acopereau toate cheltuielile ei, lacuna de mijloace băneşti formată în bugetul de stat al republicii era completată cu o dotaţie de la bugetul unional sub forma unor sume absolute, iar în bugetele locale cu o dotaţie de la bugetul republican. Această metodă de balansare a

bugetelor se înfăptuia prin confiscarea directă a surplusurilor din bugetele puternice şi loferirea ajutoarelor directe (dotaţiilor) de la bugetul unional[19].

Aici e important să menţionăm încă odată că bugetul unional se forma şi din impozitele strânse de la republici şi din veniturile întreprinderilor unionale amplasate pe teritoriul republicilor. Literatura publicată de regulă nu reflectă volumul impozitelor strînse în R.S.S.M.şi defalcate în bugetul unional. Spre exemplu, în rapoartele financiare se declara, că Bugetul de stat al R.S.S. Moldoveneşti pe exerciţiul financiar 1944 a fost îndeplinit în sumă de 192,3 mln. rub., inclusiv dotaţia din bugetul unional în sumă de 148,3 mln.rub. În contextul dat se trecea în umbră, faptul că îndeplinind hotărârile Sovietului Comisarilor Popoprului. din U.R.S.S., populaţia Moldovei prin strîngerea de mijloace pentru împrumutul al patrulea de stat a dat (şi forţat şi benevol) statului sovietic 128 mln. rub. din rezervele proprii, depăşind planul stabilit de 1,5 ori. În plus, au fost adunate pentru fondul Armatei Roşii 20 mln. rub. (pentru tehnica militară), un milion de puduri de pîine şi confiscate vite, de la populaţia băştinaşă în timpul operaţiilor militare[20].

Concomitent, din anul 1940, apoi din 1944 un anumit număr de întreprinderi din Moldova, cărora le-a fost conferit statutul de importanţă unională, n-a fost subordonat organelor puterii de stat republicane[21]. S.C.P. din U.R.S.S. finanţa aceste întreprinderi şi determina cota cuvenită din veniturile lor în bugetul R.S.S.M. (alocaţiile nu erau stabilite). În 1949 producţia globală industrială a republicii (în preţurile de livrare cu ridicata fără impozitul pe rotaţie) pe întreprinderile de importanţă republicană constituia 1.469.397 mii ruble şi pe cele de importanţă unională 377.220 mii rub.[22]. Aceasta însemna, că 20% din produsul industrial total, fabricat în R.S.S.M.aparţinea întreprinderilor unionale de pe teritoriul dat. Volumul profilului lor defalcat de ele în bugetul unional, de regulă,. nu era dat publicităţii. Dacă comparăm acuma dotaţia U.R.S.S. la formarea bugetului R.S.S.M. şi sursele stoarse de la populaţie şi de la întreprinderile unionale şi cele republicane, atunci investiţiile bugetare ale Uniunii Sovietice se prezintă altfel decît o dotaţie.

Bugetul republicii însă nu oglindea valoarea totală a veniturilor R.S.S.M. Spre exemplu, în conformitate cu legile despre Bugetul U.R.S.S. pe anii 1946 şi 1950 în bugetul R.S.S.M. rămîneau respectiv: 45,8% şi 54,8% de la impozitul pe circulaţie, cîte 50% din impozitul de la populaţie, cîte 50% din impozitul agricol de la membrii gospodăriilor colective şi din impozitul gospodăriilor agricole colective, 25% şi 50% din veniturile staţiilor de maşini şi tractoare, cîte 50% din suma împrumuturilor de stat pentru populaţie şi membrii gospodăriilor colective[23].

Indicii de îndeplinire a bugetului R.S.S.M. pe anii respectivi se prezintă astfel: în 1946 din suma tuturor veniturilor republicii – 739 mln. rub. rămîneau în bugetul republicii şi 644 mln. rub. se transferau în bugetul unional; în 1950 cifrele nominalizate constituiau: 1117 mln. rub. în bugetul R.S.S.M. şi 954 mln. rub. în bugetul unional.

În anii 1944–1950 alocaţiile acordate republicii din bugetul unional au constituit 466 mln. rub., dinamica pe ani prezentîndu-se astfel: 1944 – 148 mln. rub., 1945 – 108 mln. rub., 1946 – 1 mln. rub., 1947 – 68,9 mln. rub., 1948 – 82,9 mln. rub., 1950 – fără dotaţii[21].

Din calculele efectuate reiese, că dotaţiile primite de R.S.S.M.prin bugetul republican în anii 1944–1950 (total 466 mln. rub.) au fost acoperite sau restituite U.R.S.S. pri0n impozitele strînse în decursul unui singur an – 1946 (în total 644 mln. rub.). Ţin să remarc că impozitele unionale erau strînse anual şi suma lor depăşea volumul dotaţiei primite pentru anul corespunzător. O parte din suma vărsată în bugetul U.R.S.S. se repartiza republicii prin subvenţiile la rubricile: finanţarea din bugetul unional, dotaţii, credite ce rămîn a fi un obiect de studiu pe viitor. Dar evident este faptul, că veniturile considerabile ale sistemului de impozitare permiteau trimiterea diverselor forme de ajutoare, de către Uniune fiindcă ele se formau şi din impozitele strînse din republică.

Investigaţiile indicilor impozitului de la populaţie şi a subsidiilor din bugetul unional din anii 1946–1947 denotă un alt aspect – realitatea atroce a foametei. În anul 1946 populaţia republicii a furnizat statului prin impozite şi împrumuturi de stat 18,9% din veniturile R.S.S. Moldoveneşti. În acelaş timp în anul 1946 alocaţiile din bugetul unional au constituit 1,4% din bugetul republicii (cel mai mic indice din cincinal 1 mln. rub. din cele 325,4 mlrd. rub. venituri în bugetul U.R.S.S. pe anul 1946. (vezi Tabelul 1).

În condiţiile sistemului bugetarr unic şi ale unei concentrări mari de mijloace în bugetul unional nu era greu de a rezolva problema micşorării impozitului de la populaţie şi de a mări dotaţiile pe anii 1946–1947. Prin aceasta s-ar fi evitat pierderile de vieţi omeneşti.

Politica U.R.S.S., inclusiv politica financiară, nu a putut însă preveni cele 150–200 mii de victime ale foametei din anii postbelici. Mai mult decît atît, în anii 1946, 1947 şi 1948 impozitele strînse de la populaţie şi împrumuturile, realizate prin subscriere au continuat să crească alcătuind respectiv 139,8, 118,8, 170,4 mln. rub. Iar la capitolul „impozitul de la populaţie" – în anul 1948, populaţia încă nerevenindu-şi după foamete, a fost impusă să achite impozite de două ori mai mari în comparaţie cu anul 1947. Materialele prezentate confirmă incapacitatea planificării şi conducerii supracentralizate, spulberînd în acelaşi rînd declaraţiile despre umanitatea societăţii socialiste.

Paralel cu dotaţiile se practica şi altă formă: fondurile de reglare, care erau create pe lîngă bugetele superioare cu scopul de a redistribui mijloacele între verigile inferioare[25].

Aplicarea acestor metode poate fi îndreptăţită prin pertinenţa manevrărilor cu mijloacele financiare în condiţiile de război şi restabilirii postbelice. Dovadă a tezelor de mai sus serveşte şi Raportul Ministrului de finanţe din R.S.S.M. A.Diodriţa „Cu privire la realizarea bugetului R.S.S. Moldoveneşti în anul 1949": „În legătură cu îndeplinirea nesatisfăcătoare a veniturilor proprii de către unele raioane, C.M. al R.S.S.M., în scopul finanţării normale a celor mai importante măsuri, a alocat bugetelor locale 22.163 mii ruble. Concomitent, reeieşind din situaţia financiară a altor raioane, care au supraîmplinit planurile pe impozitul pe rotaţie şi posedau sume considerabile, au fost confiscate 14.314 mii ruble şi micşorată cu scopul de a regula mijloacele în numerar din veniturile bugetului republican dotaţia cu 5.446 mii ruble"[26].

Pe de altă parte sistemul de dotaţii şi confiscări directe neutraliza activantul de a folosi alte surse de venituri bugetare, prevăzute pentru bugetele locale, cheltuirea cu economie a mijloacelor, micşorarea preţului de cost ? Factorii enumeraţi reduceau cointeresarea conducătorilor întreprinderilor şi gospodăriilor de a obţine rezultatele eficace.

Materialele de arhivă ale Ministerului de Finanţe conţin o mulţime de informaţii despre susţinerea şi dezvoltarea întreprinderilor din ramurile nerentabile ale economiei naţionale pe baza celor rentabile. Prin metoda confiscărilor directe ale veniturilor întreprinderilor profitabile. În anii 1945–1950 prin astfel de metode erau întreţinute întreprinderile Ministerelor industriei de carne şi lapte, Ministerul industriei alimentare, Ministerul industriei forestiere, Ministerul industriei uşoare, Ministerul industriei comerţului, Ministerul industriei locale, direcţiei principale a industriei materialelor de construcţie, trestului republican al industriei de combustibil[27].

În dările de seamă despre realizarea bugetului în R.S.S.M. pe anii 1944–1950 deseori citim astfel de concluzii: „Supraîndeplinirea generală a planului de alocaţii a veniturilor nu caracterizează activitatea eficientă a ministerelor şi întreprinderilor. Indicii pozitivi ascund lucrul insuficient al lor în îndeplinirea planului de producţie şi micşorării sinecostului, în folosirea nerentabilă a materiei prime, cît şi cheltuieli nelegitime ale mijloacelor băneşti.

Ca rezultat un şir de ministere au rămas datoare statului cu sume considerabile"[28]. Nivelul scăzut de dezvoltare al ramurilor gospodăriilor locale, existenţa multor întreprinderi nerentabile contribuiau la existenţa dotaţiilor.

În perioada dată s-au făcut cîteva încercări de a lichida dotaţiile, micşorînd preţul de cost şi mărind volumul producţiei. Însă metoda principală a fost majorarea preţurilor producţiei într-un şir de ramuri ale industriei grele[29]. Tendinţa de a lichida dotaţiile nu a rezolvat însă problema, din care cauză ele s-au păstrat pînă la sfârşitul deceniului 9. Cauza existenţei lor consta în însăşi sistemul socialist de gospodărie, care evident era paralizat din interiorul său de stabilirea artificială de către stat a preţurilor şi a cantităţii de producţie şi din exterior – de lipsa concurenţei şi a preferării de către consumatori.

Un alt motiv al existenţei dotaţiilor erau dificultăţile întîlnite la repartizarea surselor de venit între verigile sistemului bugetar şi metoda de sustragere a mijloacelor în buget. Ca exemplu, în legătură cu condiţiile diferite din R.S.S.M. bugetele săteşti au fost introduse pretutindeni din anul 1948. Bugetele sovietelor săteşti şi ale localităţilor de tip orăşenesc după cheltuielile reale erau obligate să menţină punctele agronomice, să repare casele aflate în posesia sovitelor săteşti, să finanţeze întreprinderile comunale, lucrările de amenajare a localităţilor, a pieţelor, menţinerea şi repararea grădiniţelor de copii, şcolilor, bibliotecilor, cluburilor, precum şi măsurile de alfabetizare a populaţiei (excepţie făceau salariile care se plăteau din bugetele raionale).

Bugetele săteşti, raportate la bugetul republican, nu erau mari, constituind: în 1945 – 14,6 mln. ruble, în 1946 – 12,7 mln. ruble, în 1948 – 52,5 mln. ruble, în 1950 – 68 mln. ruble, în 1951 – 80 mln. ruble[30]. Însă sovietele săteşti nu-si aprobau bugetele, nici dările de seamă, deşi în anul 1949 funcţionau 1196 de soviete săteşti şi

în anul 1950 1236. Acest exemplu vorbeşte convingător despre realizarea principiilor de independenţă ale verigelor inferioare.

Dar şi ceea ce se făcea era îndeplinit cu întârziere. În anul 1950 au fost aprobate 1827 bugete săteşti, dintre care la termenul fixat numai 67.[31] Lipseau nu numai cointeresarea, dar şi cadrele calificate. Nu întîmplător în materialele despre activitatea verigilor inferioare ale sistemului bugetar se menţiona subaprecierea bugetelor săteşti.

Altă trăsătură caracteristică era neînsuşirea tuturor mijloacelor băneşti. Finanţarea întreprinderilor şi realizarea planului economic erau zădărnicite cu toate că la sfîrşitul anului pe conturile secţiilor financiare raionale rămîneau fonduri băneşti de 753 mii, 900 miişi de 1100 mii ruble.[32]

Totalurile cincinalului al IV-lea au demonstrat vicisitudinile planificării bugetare în R.S.S.M. Din cauza necoordonării la elaborarea planurilor financiare anuale şi cincinale un şir de obiecte de construcţie n-au fost incluse în planurile anuale şi construcţia lor n-a fost începută.[33]

* * *

Generalizînd materialele propuse în articolul de faţă, ţin să menţionez importanţa izvoarelor de finanţare pentru restabilirea şi dezvoltarea economiei şi culturii R.S.S. Moldoveneşti în anevoioasa perioadă de după cel de al II-lea război mondial. Întrucît statul sovietic deţinea rolul decisiv şi solitar în domeniul finanţării, investiţiile esenţiale se realizau prin două forme: prin bugetul de stat unional şi bugetul de stat al republican. Reglamentarea relaţiilor financiare republică–uniune pe baza actelor legislative antibelice, stabilirea şi reglarea centralizată a volumului bugetar al R.S.S.M. pe venituri şi cheltuieli, detalizarea şi limitarea riguroasă a tuturor investiţiilor de către organele unionale determinau situaţia de restrîngere a drepturilor republicii şi deseori ignorarea specificului dezvoltării ei.

În condiţiile economiei postbelice distruse formarea şi executarea bugetului de stat se confrunta cu numeroase adversităţi.

Bugetele anuale erau aprobate în aprilie–iunie ale anului respectiv, ceea ce crea o instabilitate economică din cauza lipsei planului financiar la început de an. Sistemul bugetar impus Moldovei în ceea ce priveşte conducerea economiei naţionale era ataşat pînă la sfîrşitul deceniului 9 în exclusivitate cu posibilităţile de acumulare a veniturilor diverselor ramuri ale economiei naţionale şi cu redistribuirea centralizată a lor. În aceste condiţii finanţarea centralizată a ramurilor şi sferelor constituia cea mai mare parte a subvenţiilor bugetare, vărsările întreprinderilor socialiste în buget fiind în creştere.

Prin confiscarea unei părţi considerabile din veniturile lîntreprinderilor socialiste în fondul centralizat de stat era subminată cointeresarea economică a acestor întreprinderi de a spori eficacitatea producţiei, de fapt ele erau înlăturate de la participarea la rezolvarea problemelor ce ţineau de dezvoltarea lor. Aceste probleme erau considerate de competenţa organelor centrale de conducere. Finanţarea irevocabilă de la bugetul de stat reducea cointeresarea întreprinderilor de a folosi raţional resursele financiare, condiţionînd astfel o politică de întreţinere a întreprinderilor nerentabile.

Bugetul de stat de multe ori îndeplinea funcţii improprii de corectare a deficienţelor sistemului de preţuri, oferind dotaţii de milionare pentru a acoperi diferenţa dintre cheltuieli şi preţuri.

Susţinerea sistemului de dotaţii, repartizarea nerentabilă a surselor de venit între verigile bugetare, gradul înalt de concentrare a resurselor financiare în buget şi independenţa restrînsă a verigilor republicane din cadrul sistemului bugetar unional au contribuit la transformarea bugetului de stat într-un instrument de conducere centralizată de stat a economiei societăţii socialiste, inclusiv a republicilor unionale.

În pofida tuturor părţilor pozitive care sunt atribuite planificării socialiste, anume politica şi planificarea statului sovietic nu au prevenit pierderile de vieţi omeneşti în anii de după război în R.S.S.M. Sistemul bugetar a devenit şi mijloc de promovare a unei politici, care neglija interesele legitime ale oamenilor de rînd, pentru care infaibilitatea consta în necontravenirea vieţii cotidiene.

Tabelul nr. 1

Îndeplinirea bugetului pe venituri în anii 1945–1950

	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Suma	%	Suma	%	Suma	%	Suma	%	Suma	%	Suma	%
Volumul total al bugetului pe îndeplinirea veniturilor Inclusiv:	483		739		1044		996		1114		1177	
I. Defalcările din venit. unional	275	56,9	623	84,3	1.d.		737	73,9	898	80,6	997	84,7
a) impozitul pe circulație	162	33,5	478	64,6	661	63,3	535	53,7	640,7	57,5	782	66,4
b) impozitul de la organizații și întreprinderi	5,7	1,2	4,6	0,62	13,7	1,3	16,1	1,6	18,8	1,7	31	2,6
c) impozitul de la populație	46	9,5	71,6	9,7	60,3	5,8	110,4	11	98,4	8,8	98	8,3
d) împrumuturile de stat realizate prin subscriere	60	12,4	68,3	9,2	56,7	5,4	60,5	6	68	6,1	74	6,3
II. Izvoarele de venituri locale	98	20,3	73,9	10	62,1	5,9	114,2	11,5	184,3	16,5	180	15,3
a) defalcările de beneficiu	7	1,4	22,1	2,9	52,3	5,0	47,3	4,7	106,1	9,5	85	7,2
b) impoz. pe venit de la organizațiile cooperative și obștești	5	1,0	0,1		0,4		5,3	0,5	11,8	1,1	17	1,4
c) impoz. locale, incasările, taxele vamale de stat, ș.a. imp.	28	5,8	39,6	5,4	37,2	3,6	35,7	3,6	38,2	3,4	42	3,6
III. Soldul mijloacelor bugetare la început de an, transferat pentru acoperirea cheltuielilor.	33	6,8	2,5	3,4	73,4	7,0	61,2	6,1	31,6	2,8	8	0,6
IV. Alocațiile din buget. unional	108	22,4	1,0	1,4	68,9	6,6	82,8	8,3	55,9	5	fără dotații	

Tabelul nr. 2

Îndeplinirea bugetului RSSM pe cheltuieli în anii 1945-1950

	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Suma	%	Suma	%	Suma	%	Suma	%	Suma	%	Suma	%
Volumul total al bugetului pe îndeplinirea cheltuieleleor	467	100	669	100	982	100	970	100	1098	100	1078	100
Inclusiv:												
I. Pentru economia națională	125	26,8	188	28,1	230	23,4	260	26,8	309	28,1	240	22,4
Din ele												
în industrie	48,3	10,3	87,1	13	101,9	10,3	118,2	12,2	137,3	12,5	8,1	7,5
în agricultură	15,8	3,4	31,1	4,6	39,5	4	47,4	4,9	48,6	4,4	56	5,1
II. Activități social-culturale	233	49,9	346	51,7	580	59,1	585	60,3	652	59,4	694	64,5
Din ele												
în învățământ	143,7	30,7	219,2	32,8	347,5	35,2	383,7	39,5	431,9	39,3	460	42,7
pentru ocrotirea sănătății	79,4	17	114,9	17,8	212	21,6	177	18,2	194,6	17,7	214	19,1
III. Aparatul administrativ	91,5	19,6	112,8	16,9	121,4	12,4	109,8	11,3	112,8	10,2	120	11,1

Tabelele sunt alcătuite în baza rapoartelor bugetare anuale ale Ministerului de finanțe a capitolele venituri şi cheltuieli

NOTE

1. А. Зверев. Национальный доход и финансы СССР, М., 1961;

Н.А. Ширкевич. Роль бюджета в развитии экономики и культуры союзных республик. М., 1972; Г.К. Шеховцов. Бюджет социалистического государства. М., 1983; Л.П. Павлова. Роль государственного бюджета СССР в экономическом и социальном развитии страны в условиях повышения эффективности общественного производства. М., 1986; Финансы и кредит СССР. М. 1983; Н.А. Ширкевич. Местные бюджеты СССР. М., 1965; В.П.Дьяченко. История финансов СССР (1917-1950). М., 1979.

2. Г.Я. Рудь. В братской семье народов Советского Союза. К., 1959; А. Гудыш. Динамичность экономики Молдавской СССР. Кшн., 1969; С.Н. Катрук. Молдова ын комплексул економик уник ал Униуний РСС. Кишинэу, 1976; Л. Никитина. Государственный бюджет Молдавской ССР. Кшн., 1963; А.Кожухарь. Развитие непроизводственной сферы в Молдавской ССР. Кшн., 1973; А.Ф. Кожухарь. Проблемы воспроизводства рабочей силы в непроизводственной сфере. Кшн., 1981.

3. Строительство социалистической культуры в Молдавии. 1917-1960. Кшн., 1987; И.А. Цуркан. Развитие материальной базы культуры села Молдавской ССР (1951-1970). Кшн., 1978; Г.И.Быркa. Подготовка кадров высшей и средней квалификации в Молдавской ССР. Кшн., 1981.

4. История народного хозяйства МССР. Кшн., 1974, с.157.

5.Valeriu-Florin Dobrinescu, Ion Constantin „Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial", Iaşi, 1995, p.209–210.

6. История Молдавской ССР, Киш., 1983.

7. Arhiva Naţională a Republicii Moldova: fondurile Consiliului de Miniştri, Ministerului de Finanţe, Sovietului Suprem al R.S.S.M., etc.

8. К. Плотников. Бюджет социалистического государства, М., 1983, с.13.

9. A.N.R.M., Fond. 2845, ind. 3, d. 13, f. 88;

10. A.N.R.M., Fond. 2845, ind. 3, d. 13, f. 91–92; Fond. 2948, ind. 6, d. 8, f. 43; d. 33, f. 9–11; d. 14, f. 46–48; ind. 1, d. 127, f. 2–3.

11. Народное хозяйство С.С.С.Р., М., 1951, с. 339–381.

12. A.N.R.M., Fond 2848, ind. 3, d. 13, f. 91–92.

13. В. П. Дьяченко. История финансов С.С.С.Р. (1917–1950), М., 1978б с. 300–340.

14. Ширкевич Н. А. Роль бюджета в развитии экономики и культуры Союзных республик, М., 1972, с. 28.

15. Финансы и кредит С.С.С.Р., М., 1974, с. 143.

16. A.N.R.M. Fond. 2845, ind. 1, d. 615, f. 261.

17. Ibidem, Fond. 2948, ind. 6, d. 8, f. 43.

18. A.N.R.M. Fond 2845, inv. 3, d. 13, f. 116–117.

19. В. П. Дьяченко. История финансов С.С.С.Р. /1917–1950/, М., 1978, с. 291.

20. A.N.R.M. Fond 2948. ind.1, d.54, f.33-35.

21. Ibidem.

22. Ibidem, Fond 3021, ind.5, d. 643, f. 19.

23. Бюджетная система Союза С.С.Р., М., 1947, с. 682.

24. A.N.R.M. Fond 2845, inv. 5, d. 23, f. 9–10; Fond 2848, inv. 14, d. 7, f. 20–21, d. 35, f. 3.

25. В. П. Дьяченко, История финансов С.С.С.Р. /1917–1950/, М.,1978, с. 291, p. 292, Ширкевич Н. А. Местные бюджеты, с. 921. Вопросы советского бюджетного права, М., 1940, Плотников К. М., Очерки истории бюджета советского государства, М., 1955, с. 158.

26.A.N.R.M. Fond 2848, ind. 14, d. 115, f. 215.

27. A.N.R.M. Fond 2848, ind. 14, d. 3, f. 23.

28. A.N.R.M. Fond 2848, ind. 14, d. 26, f. 4.

29. Ширкевич Н. А., Местные бюджеты с. 22, В. П. Дьяченко, История финансов С.С.С.Р., p. 291.

30. A.N.R.M. Fond 2845, ind.3, d. 11, d.96.

31. Ibidem, d. 19, f. 2. Volumul mediu al unui buget sătesc alcătuia în a. 1947 48000, în 1950 58000 ruble. Vezi d. 8, f. 81; d. 11, f. 197, 259.

32. Ibidem Fond 2848, ind. 14, d. 3, f. 23.

33. A.N.R.M. Fond 3021, ind. 5, d. 743, f. 102–104.

Viorica Nicolenco

ÎNCEPUTURILE MIŞCĂRII LEGIONARE ÎN BASARABIA (1929–1933)

La 24 iunie 1927, la Iaşi, C.Z.Codreanu cu I.I.Moţa, I.Gârneaţă, C.Georgescu şi R.Mironovici puneau bazele *Legiunii Arhanghelul Mihail*[1]. Aceasta trebuia să aibă caracterul unei mari şcoli spirituale[2], să materializeze spiritualitatea nouă a tinerei generaţii, care împotriva ideilor de libertate, fraternitate şi egalitate purtate pe drapelul înaintaşilor scrisese pe steagul ei de luptă: credinţă, muncă, ordine, disciplină şi ierarhie[3].

Rădăcinile acestui mesaj se aflau în marea dezamăgire resimţită faţă de condiţiile existente şi faţă de reavoinţa sau incapacitatea conducătorilor ţării de a le îmbunătăţi[4].

Numeroşi autori români şi străini s-au preocupat de cele mai diverse aspecte ale apariţiei, evoluţiei şi ideologiei Mişcării Legionare[5], întrunind păreri dintre cele mai diverse, deoarece, pe bună dreptate, o mişcare politică nu poate pretinde a fi judecată doar după declaraţiile de intenţii[6].

În acelaşi timp, s-a scris încă foarte puţin despre felul cum s-a manifestat legionarismul în Basarabia, parte componentă a României Mari[7].

Basarabia era considerată de către legionari o provincie de unde se puteau recruta elemente foarte bune, dar, paralel, o provincie de unde venea "primejdia cea mare a puhoiului evreiesc şi a mişcării comuniste"[8]. Această informaţie, provenită din sursele Siguranţei, este confirmată şi de supunere lui Codreanu, în timpul întrunirii de la Cahul, din 3 februarie 1930, despre scopul superior al venirii legionarilor în Basarabia: "Întărirea conştiinţei naţionale contra pericolului de peste Nistru şi a celui evreiesc din ţară"[9].

Prima acţiune a Legiunii apare în 1929, la Chişinău, la Facultatea de Teologie, şi este condusă de studentul acestei facultăţi Tudorache Gheorghe[10]. Acesta va deveni în continuare unul din liderii conducători ai mişcării în Basarabia.

Totuşi, despre pătrunderea legionarismului în judeţele de dincoace de Prut se poate vorbi mai ales începând cu 1930. La 10 decembrie 1929, în cadrul unei conferinţe care a avut loc la Iaşi, C.Z. Codreanu spunea, între altele, că în curând Legiunea va începe în Basarabia o intensă propagandă pentru a câştiga aderenţi[11].

Prima încercare are loc la 27 ianuarie 1930, când Codreanu împreună cu 28 de călăreţi din comuna Oancea, judeţul Covurlui, a venit la Cahul cu intenţia de a ţine o întrunire publică în piaţa oraşului, unde, fiind zi de târg, se aflau peste o mie de oameni. Au fost distribuite manifeste în public, iar Codreanu a început să ţină un discurs. Însă între timp au sosit autorităţile civile şi militare locale şi dispus împrăştierea celor adunaţi, iar Codreanu, care luase o atitudine ostilă faţă de autorităţi, a fost izolat de ceilalţi şi "invitat" la Prefectură, de unde a şi părăsit apoi oraşul[12].

© Viorica Nicolenco, 1997.

Următoarea încercare are loc la 2 februarie 1930. Codreanu, împreună cu avocatul M.Lefter (viitorul conducător al organizaţiei din judeţul Cahul) şi încă vre-o zece studenţi au sosit la Cahul solicitând autorizaţie pentru a organiza o întrunire în oraş. Cererea le-a fost respinsă, dar s-a admis organizarea unei întruniri, la 3 februarie 1930, la marginea oraşului, spre bariera Oancei. La această adunare au participat C.Z.Codreanu, tatăl său Ion Z. Codreanu, profesorul Moţa, I.Cârneaţă, C.Georgescu, M.Lefter, vre-o 80 de studenţi şi vre-o 500 de locuitori din comunele vecine ale judeţului Covurlui. Din oraşul şi judeţul Cahul s-au adunat aproximativ 5000 de oameni. Liderii mişcării au ţinut cuvântări în faţa mulţimii. Astfel, C.Z. Codreanu spunea că "descalecă a doua oară pe pământul Basarabiei şi de acum încolo porţile sunt rupte". De asemenea a afirmat hotărârea de a salva ţara de "primejdia comunismului şi primejdia distrugătoare a jidanilor", şi promisiunea că va colinda satele şi comunele basarabene pentru a "asculta păsurile şi durerile creştinilor". Recomanda respectarea ordinii şi legalităţii şi anunţa susţinerea pe care o aveau în lupta lor din partea Primului ministru. Ion Z.Codreanu a proclamat că scopul venirii lor în Basarabia e superior: întărirea conştiinţei naţionale contra pericolului de peste Nistru şi contra "pericolului jidovesc din ţară". În încheere, C.Z.Codreanu le-a cerut tuturor să se împrăştie în linişte[13].

Tactica propagandei legionare părea să fie destul de eficientă, capabilă să influenţeze imaginaţia oamenilor, dar şi să atragă numeroşi simpatizanţi[14].

Astfel, prima organizaţie legionară din Basarabia, alimentată cu propagandişti mai ales din judeţul Covurlui, se va forma la Cahul şi va rămâne şi cea mai puternică din această provincie. Până la mijlocul lunii aprilie 1930 existau organizaţii constituite de legionari aproape în toate comunele din împrejurimele oraşului Cahul şi în toate centrele mai aglomerate[15].

Organizaţia din Cahul va forma Batalionul 7 al Gărzii de Fier. Datorită propagandei active mişcarea luase proporţii mari în oraş şi judeţ, mai ales printre tineret şi populaţia din comunele şi satele de pe malul stâng al Prutului, începând de la sudul Leovei şi până în sudul judeţului. Populaţia se înscria în masă în organizaţie, luând parte la toate congresele şi întrunirile din Cahul, Galaţi şi Bereşti, judeţul Covurlui, unde se anunţau intenţiile organizaţiei de a izgoni din ţară evreii, a pedepsi pe toţi îmbogăţiţii cu banul public şi a salva ţara. Mişcarea lua avânt, oamenii se organizau pe comune, având drapele cu insignele Gărzii, învăţau salutul şi cântecul legionarilor, unii încercau să convingă şi pe alţii de seriozitatea acestei mişcări. (Popularitatea Legiunii a fost suficient de bine confirmată de rezultatele alegerilor din vara anului 1931)[16].

Un adevărat eveniment al verii anului 1930 trebuia să devină marşul legionarilor în Basarabia cu scopul intensificării propogandei naţionale şi organizării în fiecare comună a nucleelor legionare. Marşul trebuia să aibă un caracter paşnic şi sarcina participanţilor era de a demonstra sătenilor, cât mai aproape de înţelegerea lor, tendinţele şi scopul urmărit de Legiune. Populaţia creştină privea acţiunea legionarilor cu multă simpatie şi viu interes. Totuşi, marşul nu a putut să aibă loc, deoarece a fost interzis de guvern. În comunicatul Ministerului de Interne pentru presă se spunea că această interdicţie este o urmare a evenimentelor petrecute în

Maramureş şi Bucovina, precum şi a rapoartelor venite de la autorităţi asupra stării de spirit din Basarabia[17].

Spre sfârşitul anului, în afară de Cahul, în curs de formare mai erau şi acţiunile din judeţele Tighina, Ismail şi Hotin[18].

La Bălţi, şefului Legiunii i s-a adresat doar cunoscutul agitator cuzist Novitchi V. care în acel timp fusese exclus din L.A.N.C.[19] pentru motivul că avea veleităţi de şef, provocând agitaţie şi desordine în organizaţia locală. Codreanu nu l-a primit, având informaţii asupra antecedentelor lui. Acesta s-a întors înapoi în L.A.N.C., unde a fost din nou primit[20].

În ultimele zile ale anului 1930, Inspectoratul Regional de Poliţie era informat de la Bucureşti despre un nou marş în Basarabia proiectat de legionari. Acesta urma să aibă loc după 6 ianuarie 1931 şi avea ca scop aceleaşi acţiuni de propogandă şi înfiinţare a nucleelor Legiunii. Basarabia era împărţită în trei sectoare:

Sectorul Nord cuprindea judeţele Soroca, Hotin şi Bălţi;

Sectorul Centru – judeţele Lăpuşna, Orhei şi Tighina;

Sectorul Sud – judeţele Cahul, Ismail şi Cetatea-Albă.

O propogandă specială se intenţiona în coloniile germane din Sud şi în judeţul Bălţi, pentru a atrage membrii L.A.N.C., în număr mare aici. Dar şi acest marş a fost interzis de Ministerul de Interne, iar împotriva celor ce ar fi intenţionat să treacă în Basarabia, în grup sau individual, urmau să fie luate măsuri stricte. De asemenea, se ordona confiscarea manifestelor şi urmărirea atentă a stării de spirit a populaţiei[21].

La începutul anului 1931, Garda de Fier a fost dizolvată de guvernul naţional-ţărănesc. Întrunit la 2 ianuarie 1931, Consiliul de Miniştri a hotărât să autorizeze Ministerul de Interne "să împiedice funcţionarea şi să dizolve pe cale administrativă organizaţiile şi asociaţiile cu caracter subversiv", în frunte cu Legiunea Arhanghelul Mihail – Garda de Fier. Pe această bază, Ministerul de Interne a cerut, la 3 ianuarie, organizaţiilor în subordine să efectuieze percheziţii la sediile Gărzii de Fier şi la domiciliul fruntaşilor, să ridice toate scriptele, care să fie înaintate Siguranţei Generale, să ridice permisele port-armă ale membrilor legiunii, să confişte armele acestora, să închidă şi să sigileze sediile, să nu admită ţinerea de întruniri, editarea de ziare, broşuri, manifeste sau calendare[22].

Şi în Basarabia, drept urmare a ordinelor venite de la centru, poliţia desfăşoară o activitate intensă, făcând percheziţii, arestări, confiscări de material scris, scrisori, oprind diferite manifestaţii – sfinţirea drapelelor, de exemplu. Materialele existente în dosarele poliţiei crează impresia ca propoganda pentru atragerea de noi membri, activitatea de răspândire a unor publicaţii era desfăşurată mai ales de studenţii de la Facultatea de Teologie din Chişinău, precum şi de învăţătorii (deseori foarte tineri) de la sate[23].

Decretând scoaterea Gărzii de Fier în afara legii, Armand Călinescu, Subsecretar de Stat la Ministerul de Interne, a dispus arestarea şi trimiterea în faţa tribunalului a unui lot de fruntaşi legionari. Adevăratele intenţii ale autorităţilor au fost dezvăluite de I.Mihalache, care spunea: "Ca ministru de interne, am dizolvat Legiunea Arhanghelul Mihail pentru că era o organizaţie anarhistă şi clandestină, pentru a o sili să se legalizeze sub formă de partid de guvernământ". Ceea ce Garda a

şi făcut, adoptând denumirea de Gruparea Corneliu Z. Codreanu, sub care s-a prezentat în alegerile parlamentare[24].

Realitatea succeselor Gărzii de Fier în Basarabia, în pofida acţiunilor întreprinse de organele poliţiei, s-a manifestat în timpul alegerilor din iunie 1931[25]. Sub denumirea Gruparea Corneliu Codreanu, Garda a depus candidaturi pentru Adunarea Deputaţilor în 17 judeţe, obţinând 1,05% din voturi pe întreaga ţară. În acelaşi timp, în judeţul Cahul, gruparea obţinea 24,03% (6039) din voturi, locul doi după lista guvernului. Al treilea rezultat din cele 17 judeţe, unde au fost înaintate liste, era obţinut în judeţul Ismail, cu 14,66% (5027) din voturi. În sfârşit, în judeţul Tighina Garda a căpătat 2,96% (1270) din voturi[26].

Până la aceste alegeri, în judeţul Cahul erau două sectoare ale Batalionului 7, unul cu sediul în comuna Români, al doilea cu sediul în comuna Colibaşi. În decembrie 1931, avocatul M.Lefter, stabilindu-se cu domiciliul în Cahul, pe la jumătatea lunii ianuarie 1932 a luat contact cu membrii mai de seamă ai Legiunii şi a pornit o campanie de propogandă intensă şi de reorganizare a vechilor cadre pentru a mări numărul aderenţilor. În acest scop, guvernul era făcut responsabil de toate greutăţile, iar C.Z.Codreanu prezentat ca singurul în stare să soluţioneze problema datoriilor faţă de cămătari şi evrei, să micşoreze impozitele faţă de Stat. După reorganizarea celor două sectoare, s-a organizat al treilea – cu sediul la Vulcăneşti, conducătorul acestuia, Gogu Delistoian, fiind un "personaj suspect, care a făcut parte din organizaţia comunistă, descoperită în cursul lunii ianuarie 1925 în legătură cu atacul de la Tatar-Bunar, achitat de Consiliul de Război al Corpului III Armată"[27]. Acesta s-a înscris în Legiune la începutul anului 1931, după ce a cutreerat toate partidele politice. Desfăşurând o activitate largă, a înfiinţat comitete în comunele: Vulcăneşti, Gavanoasa şi în câteva sate din judeţul Ismail[28].

Organizaţia din Vulcăneşti avea legături mai mult cu cea din Galaţi, decât cu cea din Cahul, şi îndrumările le primea de la prima. Corneliu Codreanu obişnuia să cunune şi să boteze legionari din judeţul Cahul, cu care ocazie era întâmpinat de sute de oameni, care îl întâlneau şi îl însoţeau până în comunele, unde trebuia să aibă loc sărbătoarea acestor acte[29].

Totuşi, cu toată extinderea organizaţiei pe teritoriul judeţului Cahul, nu va mai fi atins nivelul de popularitate înregistrat în vara anului 1931. Slăbise într-o anumită măsură legătura dintre activiştii mişcării şi populaţia de aici. Scăzuse din entuziasmul locuitorilor cu care participase la organizarea Gărzi de Fier. Din această cauză "iniţial studenţii şi intelectualii s-au retras din organizaţie, apoi ţăranii, văzând şi ei că nu au nici un folos şi fac cheltuieli şi pierderi de timp preţios vara pe la Galaţi, au început să refuze să mai facă parte din organizaţie şi să participe la întruniri şi congrese"[30].

Faptul se confirmă cu ocazia alegerilor din iulie 1932, când Gruparea C.Codreanu obţine 18,32% (4360) din voturi, cu mult mai puţin decât în anul 1931, când era organizată numai 1/4 din judeţ. Totuşi, dat fiind procentul pe ţară, – 2,37% – de data aceasta Garda obţinea un mandat din partea judeţului Cahul. Şi la Ismail are loc o scădere simţitoare a numărului de voturi acumulate – 8,67% (2822), deci, aproape în jumătate faţă de 1931[31].

La Tighina, adepţii lui Codreanu obţin 12% (4419) din voturi. Într-un raport, din noiembrie 1932, al Chesturii Poliţiei Tighina se menţiona că rezultatele legoinarilor la Tighina se datorau unui grup de tineri, veniţi din Regat, care a umblat din comună în comună făcând propagandă, iar ţăranii confundau această organizaţie cu cea a profesorului A.C.Cuza şi le dădeau voturile[32].

În afară de judeţele din Sud, Garda mai obţinea la aceste alegeri 4,53% la Bălţi (de altfel, foarte puţin faţă de L.A.N.C., concurentul principal, care reuşea să trimită şi un deputat din partea acestei circumscripţii) şi la Soroca – 3,80%[33].

Cu ocazia acestor succese electorale, consideră F.Veiga, a ieşit în evidenţă capacitatea de adaptare a discursului legionar la contextul social, economic şi cultural din regiunile din sudul şi centrul ţării, unde argumentele antisemite nu mai puteau servi pentru explicarea tuturor necazurilor de români[34].

Spre toamna lui 1932, activitatea şi popularitatea Gărzii în Basarabia este în descreştere. La întrunirea din 13 noiembrie 1932, ţinută de către trei deputaţi ai Gărzii în Cahul, deşi fusese anunţată cu trei săptămâni înainte, nu au luat parte decât aproximativ două sute de persoane, şi aceştia, majoritatea, ca asistenţi curioşi ce se aflau întâmplător prin oraş, la târg. După întrunire, delegaţii au plecat la Galaţi fără să aibă vre-o consfătuire cu partizanii din judeţ sau să ia vre-o hotărâre referitor la activitatea lor[35].

La Tighina, în acea perioadă nu exista nici o organizaţie, iar în judeţul Lăpuşna activitatea Gărzii continua să se limiteze la un mic număr de studenţi grupaţi în jurul lui Gh.Tudorache de la Facultatea de Teologie[36]. Cel puţin aşa era prezentată situaţia în rapoartele Siguranţei.

La Bălţi, se editează un ziar propriu al organizaţiei din acest judeţ – *"Garda Basarabiei"*. În primul număr, din 1933, ziarul relata despre consfătuirea ţinută la Bălţi, la 18 decembrie 1932, de către D.Ifrim, conducătorul Gărzii din judeţ, însoţit de studenţii I.Banea şi I.Taşca împreună cu Raul Lucreţeanu. Consfătuirea, la care a luat parte "un număr însemnat de tineri", a avut loc la sediul organizaţiei. D.Ifrim a dat lămuriri asupra felului cum se organizează în cuiburi (aceasta în legătură cu dispoziţiile şefului legionar despre transformarea în cuiburi a tuturor comitetelor înfiinţate în comune) şi a stabilit câmpul de activitate a cuiburilor din oraş:

– vor împărţi sătenilor, în zilele de iarmaroc, gazeta, broşurile şi tot materialul venit de la centru;

– vor da toate informaţiile asupra felului de organizare;

– vor aduna, prin săteni şi de la ei, toate ştirile care ar putea interesa conducerea şi organizaţia.

De asemenea a recomandat să se răspândească cât mai mult cântecele legionare. Se mai comunica în ziar că Taşca şi Lucreţeanu, comandanţi legionari, rămâneau să organizeze împrejurimele şi că propaganda trebuia să înceapă mai puternic, în tot judeţul, după Sfintele sărbători[37].

În primăvara anului 1933, şi organizaţia centrală din Basarabia, condusă de Lilian Sârbu, începea să editeze un ziar săptămânal (anunţat în calitate de continuare a ziarului "Spada"), care se numea "Garda de Fier" şi trebuia să aducă la cunoştinţa cuiburilor din regiune informaţia necesară privind modul de desfăşurare a activităţii lor, diferite circulare, iniţiative, ştiri etc.[38]

În dosarele Inspectoratului Regional de Poliţie al Basarabiei se găsesc trei numere ale acestui ziar.

În nr.2, din I aprilie 1933, sub titlul "Voim şi vom face" erau incluse următoarele puncte:

1. Introducerea pedepsei cu moartea pentru toţi defraudatorii banului public, spionii şi trădătorii.
2. Revizuirea şi confiscarea averilor necinstit dobândite.
3. Răspunderea ministerială.
4. Administraţia gratuită: Prefect, primar, consilier comunali fără plată.
5. Stârpirea intervenţiilor de la ministere prin dreptate pe loc şi imediat.
6. Parlamentul gratuit. Deputaţii şi senatorii vor avea la Bucureşti casă şi masă; biletul de cale ferată tur–retur.
7. Rezolvarea problemei jidăneşti ca în Germania[39].

În nr.3, din 9 aprilie 1933, în legătură cu acţiunea de boicotare a mărfurilor germane, pornită de întreaga populaţie evreiească din lume, inclusiv din România, se publica "Pentru Guvernul Român" un protest împotriva evreimii basarabene care prin boicotul său împotriva Germaniei hitleriste leza raporturile României cu această ţară "salvată de primejdia evreo-comunistă"[40].

Drept răspuns, era declarat boicot contra boicot, în nr.4-5, din 23 aprilie fiind înserat un ordin pentru legionari şi toţi prietenii mişcării de a nu cumpăra nimic de la evrei, a nu consulta avocaţi şi medici evrei şi a nu cumpăra medicamente de la farmaciile evreieşti[41].

La începutul lui august 1933, se forma un comitet însărcinat de la centru de a conduce toată mişcarea şi de a forma o cooperativă cu tot felul de alimente, având şi manufactură, pentru a declara boicotul mai sus amintit[42].

O preocupare frecventă a legionarilor din Chişinău, pe parcursul verii, era organizarea unor marşuri propagandistice.

La 22 iunie 1933, în localul asociaţiei "Astra Basarabiei", avea loc o întrunire consacrată marşului ce urma să se efectueze în iulie spre Râmnicul Sărat. Echipele trebuiau să pornească la 10 iulie, mergând exclusiv pe jos, trecând prin oraşe şi sate şi încercând a împărtăşi ideile ce-i călăuzeau atât autorităţilor, cât şi ţăranilor. Punctul final al marşului era satul Vişani, unde, împreună cu camarazii din toată ţara, intenţionau să ridice un dig pentru a salva satele din acel judeţ, ce erau supuse inundaţiilor. La construirea digului trebuia să participe o parte din legionari, iar restul, rămaşi în oraşe şi sate, să continue activitatea de propogandă[43].

Autorităţile împiedică desfăşurarea acţiunii şi la 24 iulie I.Sârbu cu încă trei legionari se întorc în Basarabia[44].

Aveau loc marşuri şi pe teritoriul Basarabiei. De exemplu, la 2 mai 1933, Gh. Tudorache şi alţi patru studenţi din Chişinău au fost la Criuleni, iar la 6 iunie un grup de propogandişti, în frunte cu I. Sârbu, a făcut un marş până aproape la Tighina şi trecând prin mai multe sate, inclusiv Cobuşca, unde la apariţia legionarilor liberalii lui I.G.Duca au renunţat la ţinerea unei întruniri regionale proiectate[45].

La 13 octombrie 1933, organizaţia centrală din Basarabia închiria două camere pentru sediu, care a fost sfinţit de preotul Eremia Cecan. Liderii locali ai mişcării,

I.Sârbu şi S.Florescu, au ţinut cuvântări despre necesitatea respectării disciplinei, îndemnând la luptă pentru salvarea ţării[46].

Tot în acest sediu se afla şi şcoala de cadre (înfiinţată încă în august) pusă sub conducerea lui Petru Asrahanţev. La cursurile organizate în fiecare marţi seara trebuiau să participe toţi şefii de cuib, pentru a primi instrucţiuni după *Cărticica şefului de cuib*[47].

În judeţe se încearcă, de asemenea, recrutarea de noi aderenţi cu ajutorul lozincilor tradiţionale: pedepsirea jefuitorilor banului public, lichidarea salarizării demnitarilor de stat, confiscarea şi împărţirea de către ţărani a averii evreilor. Dintre greutăţile întâmpinate în această campanie propagandistică, ar fi de menţionat: vigilenţa unităţilor de jandarmi, concurenţa din partea altor partide de dreapta (cuzişti, naţional-socialişti), pătrunderea în rândurile mişcării a unor elemente "ce nutresc idei de stânga, având intenţii dubioase". În legătură cu aceasta se recomanda de la centru să se acorde o atenţie mai mare celor ce se înscriu[48].

La Cahul, până la sfârşitul lui mai – începutul lui iunie 1933, curentul Gărzii de Fier era în descreştere. Partizanii ei începuseră să se retragă în bloc şi să se înscrie în alte grupări politice, în special în P.N.L. (Duca) şi în P.N.T. Şeful organizaţiei locale, dându-şi seama de acest lucru, a încercat să ia măsuri. Tineretul din Cahul şi din judeţul Covurlui era organizat să facă agitaţie în favoarea Gărzii de Fier. Totodată a fost anunţată convocarea a câteva congrese: la Tatar-Copceac, Ceadâr-Lunga, promiţându-se că va veni la ele însuşi C.Z.Codreanu, care apoi va merge din sat în sat, din casă în casă, "spre a alina durerile ţăranilor". La congresul din Ceadâr-Lunga a participat, în locul lui C.Z.Codreanu, tatăl său, care, împreună cu avocatul Lefter şi încă câţiva tineri, au vizitat, după congrese, mai multe sate din judeţ[49].

La congresele anunţate, care au avut loc în iulie, a luat parte puţină lume. Probabil, din cauza faptului că ele s-au convocat tocmai în toiul lucrărilor de câmp, dar şi graţie străduinţelor organelor de poliţie. Totuşi, s-a constatat, cu această ocazie, că în localităţile populate de reprezentanţi ai grupurilor etnice, unde mai înainte Garda de Fier nu avea membri sau avea câte un cuib, numărul aderenţilor crescuse simţitor. Aceştea erau, mai ales, foştii social-democraţi care din cauza dizbinării în sânul partidului se aflau "în pragul agoniei"[50].

În oraşul Tighina activitatea Gărzii de Fier era foarte slabă şi numărul de simpatizanţi foarte mic[51]. În judeţ mişcarea era mai promiţătoare. Aici se ocupa de propogandă Ion Cocoveica din satul Cobuşca-Veche[52]. Satele judeţului erau vizitate şi de echipe de propagandişti. La 3 mai, un grup de 10 legionari este arestat la Căuşeni, iar la mijlocul lui iunie la Căinari a venit un grup de legionari care au tras în curtea postului de jandarmi[53].

Şi în judeţul Ismail activitatea era destul de redusă. Echipele de propogandişti din Galaţi, Brăila care încercau să vină în judeţ (iunie 1933) pentru a intensifica mişcarea erau oprite şi chiar arestate de jandarmi, fiind împiedicaţi în activitatea lor[54]. Totuşi, dacă la sfârşitul lui iulie nu existau organizaţii ale Gărzii de Fier în acest judeţ, la sfârşitul lui septembrie în oraş era deja un corp de legionari cu opt cuiburi identificate de organele Siguranţei, precum şi tendinţa de a forma noi organizaţii în sud-vestul judeţului[55].

În judeţul şi în oraşul Bălţi activitatea Gărzii de Fier este redusă, după aprecierile organelor locale de poliţie, din cauza fricţiunilor dintre propogandiştii Gărzii şi ai L.A.N.C., care "reciproc se batjocoresc şi se discreditează unii pe laţii"[56].

Din octombrie 1933, în locul lui Raul Lucreţeanu funcţia de preşedinte al organizaţiei din Bălţi este exercitată de către studentul Constantin Petrovici, împuternicit de D.Ifrim din Iaşi, adevăratul preşedinte al Gărzii de Fier din Bălţi. Petrovici a răspândit câteva exemplare din ziarul "Garda Moldovei" şi a înmânat circa 50 de carnete de membru. La 21 octombrie, la sediul Gărzii, a avut loc o consfătuire secretă la care au luat parte câţiva şefi de cuiburi şi aproximativ 50 de membri. Petrovici le-a dat instrucţiuni cum să facă propogandă, cum prin exemplul propriu să atragă noi membri în organizaţie, sfătuindu-i ca să meargă în fiecare duminică şi sărbătoare la biserică[57].

În judeţul Cetatea-Albă, în 1933, au loc primele încercări de organizare a Gărzii de Fier[58], agenţii de propogandă şi aderenţii recrutându-se cu precădere din foştii militari şi diferiţi foşti funcţionari publici[59].

La Orhei, situaţia era, în general, defavorabilă propagandiştilor Gărzii, deoarece aici domina L.A.N.C., care avea cadre locale mai vechi şi permanent lecătură cu populaţia[60]. Conducătorii Gărzii, majoritatea fiind studenţi la diferite universităţi, nu aveau posibilitatea să activeze pe teren permanent şi să exercite asupra populaţiei o influenţă puternică. De aici şi numărul de membri foarte redus: în mai 1933 – nuclee în 12 sate şi comune, iar în septembrie acelaşi an –numai în 8 localităţi[61]

Şi aici se observă fenomenul atragerii în rândurile organizaţiei a foştilor funcţionari[62].

Un moment de maximă activizare a propagandei legionare se constată în campania electorală din 1933. O trăsătură caracteristică a acestei campanii pare să fi fost predispoziţia evidentă a legionarilor pentru folosirea forţei, corelată cu măsurile de restrucţii realizate de guvernul liberal[63].

Odată cu începutul campaniei electorale, organizaţia centrală a Gărzii de Fier a dat ordin organizaţiilor provinciale să intensifice activitatea de propagandă, lucru, de altfel, realizat şi pe teritoriul Basarabiei[64].

În acelaşi timp, Inspectoratul Regional de Poliţie trimite în Basarabia, la 23 noiembrie 1933, un ordin circular privind măsurile ce trebuiau luate în timpul campaniei electorale. Printre altele se ordona să fie reprimate cu toată severitatea actele de violenţă ale organizaţiilor de extrema dreaptă, arestând şi trimiţând justiţiei pe vinovaţi[65].

Astfel, campania Gărzii se va desfăşura destul de încordat, cu numeroase confiscări de material electoral, arestări, conflicte cu autorităţile.

La Chişinău lista electorală a fost depusă în pofida tuturor încercărilor poliţiei de a împiedica acest lucru. Înainte de aceasta ea a fost autentificată la un notar din Nisporeni, judeţul Lăpuşna, iar la 24 noiembrie – depusă la Tribunalul din Chişinău de către avocatul Buţureanu împreună cu S.Florescu. Acesta din urmă, ştiind că nu va fi admis în tribunal, a declarat poliţiştilor că a fost chemat la interogatoriu de către procuror şi numai aşa a putut intra[66].

S-a reuşit, de asemenea, depunerea listelor în judeţele Orhei şi Ismail, însă cele de la Tighina şi Soroca au fost anulate[67].

După depunerea listelor, toată activitatea era concentrată asupra propagandei în oraşe, suburbii, prin judeţe. Echipele de legionari, ca formă de propaganda pe viu organizau marşuri prin diferite comune[68].

În această perioadă Basarabia a fost vizitată de mai mulţi lideri gardişti, unii din ei, însă, au fost arestaţi şi percheziţionaţi[69].

Menţionăm, totodată, că legionarii nu se supuneau întotdeauna dispoziţiilor primite de la reprezentanţii puterii. Davadă servesc diferitele confruntări cu reprezentanţii autorităţilor, precum şi cu agenţii altor partide.

La 6 decembrie, la oborul de vite din Chişinău, agenţii L.A.N.C. şi ai Gărzii de Fier s-au bătut cu agenţii electorali ai P.N.T.[70]

La Reni, la sfârşitul lui noiembrie, sosise o echipă din 18 legionari, veniţi din Galaţi, şi alta de 14 oameni, veniţi din direcţia Cahul, care "au arătat nesupunere şi au provocat incidente cu autorităţile", baricadându-se în două hoteluri[71].

La 23 noiembrie, la Tighina, în timp ce şeful Biroului Siguranţei şi comisarul-adjunct îl cercetau pe I.Cocoveica, şeful organizaţiei Gărzii de Fier din judeţ, "întrucât aveau informaţii că are asupra sa manifeste cu caracter sediţios", acesta a scos din buzunar un revolver, trăgând un foc asupra comisarului-adjunct. Apoi Cocoveica a fugit, dar a fost prins a doua zi[72].

La 22 noiembrie, profesorul Simulescu -de la liceul "Mihai Viteazul" din capitală, însoţit de I. Vladău, au cerut primăriei comunei Sculevcea autentificarea semnăturilor pentru lista Gărzii de Fier. La refuzul primarului şi al notarului ei au scos revolverul şi au ameninţat pe cei doi că îi împuşcă. După mai multe peripeţii, ambii au fost arestaţi şi înaintaţi justiţiei[73].

Gardiştii au fost, însă, lipsiţi de posibilitatea de a participa la alegeri. La 14 noiembrie, I.G. Duca devenea şef al guvernului, îndreptând întreaga forţă respectivă a statului pentru a-i ţine pe legionari departe de viaţa politică. În urma şedinţei Consiliului de Miniştri din 9 decembrie 1933 şi ca urmare a intervenţiei directe a lui N.Titulescu, I.G.Duca a semnat decretul de dizolvare a Gărzii de Fier. Prin decret s-a hotărît şi axcluderea acestei grupări din campania electorală, închiderea localurilor legionare şi confiscarea documentelor de arhivă, interzicerea adunărilor, manifestaţiilor, uniformelor, iar listele de candidaţi şi semnele electorale au fost declarate nule[74].

La 10 decembrie, Codreanu emitea un ordin, prin care ordona legionarilor să se supună măsurilor justiţiei şi planifica "împărţirea celor două sute mii voturi" ale lor în felul următor:

I. Legionarii din Ardeal trebuiau să voteze cu I.Maniu.

2. Legionarii din Vechiul Regat şi celelalte ţinuturi trebuiau să voteze cu Gh. Brătianu.

3. În judeţele în care candida personal Avereşcu, voturile trebuiau să-i fie date în susţinerea lui.

Pentru aceşti trei oameni camarazii lui Codreanu erau chemaţi să lupte "cu acelaşi dor" cu care ar fi luptat pentru propria lor mişcare. Aceşti oameni, se spunea în ordin, "nu au credinţele noastre, dar mai bine cu ei decât cu cei ce s-ar părea că au credinţele noastre, dar sunt lipsiţi de caracter". Aici erau vizaţi direct cuziştii, fapt precizat mai jos cu o argumentare desfăşurată[75].

Între timp, la 9–10 decembrie 1933, în toată ţara, inclusiv şi în Basarabia, împotriva gardiştilor au început percheziţii şi arestări. S-au făcut arestări în mai multe rânduri. În total, în şase judeţe (Bălţi, Cahul, Ismail, Lăpuşna, Soroca, Tighina) s-au înregistrat 110 arestări[76].

Legionarilor care erau puşi în libertate în urma trierii, li se luau declaraţii că nu vor mai activa în Garda de Fier (Ismail)[77]. Sau chiar mai mult, erau impuşi să jure că vor denunţa organele poliţieneşti orice activitate desfăşurată de această organizaţie (Bălţi)[78].

La 29 decembrie 1933, I.G.Duca a fost împuşcat, pe peronul gării din Sinaia, de către trei legionari – N.Constantinescu, I.Caranica şi D.Belimace.

În legătură cu aceasta, la 30 decembrie, Inspectoratul de Poliţie trimite un ordin circular privind arestarea membrilor Gărzii de Fier capabili de acte teroriste, a capilor propagandişti şi a agitatorilor marcanţi[79].

Toţi arestaţii, conform dispoziţiilor Ministerului de Interne, au fost depuşi la arestul preventiv, cum s-a procedat şi la dizolvarea acestei organizaţii[80].

Impactul ordinului respectiv pentru legionarii din Basarabia a fost următorul: până la 8 ianuarie 1934 erau arestaţi 51 de oameni la Chişinău, 14 la Bălţi, 4 în judeţul Bălţi, 27 la Ismail, 2 la Cetatea-Albă, 5 la Cahul, 2 în judeţul Cahul, 2 la Orhei, 22 la Tighina şi unul la Soroca, în total – 130, inclusiv studenţi şi elevi[81].

O parte din cei arestaţi au dat declaraţii că se retrag din Garda de Fier şi nu vor mai activa în viitor, menţionând că declaraţia poate (sau chiar roagă) să fie publicată în ziare. Unii declarau că nu ştiau de apartenenţa lor la această organizaţie, alţii credeau că era o organizaţie sportivă. Unii care recunoşteau că au fost membri menţionau persoanele ce i-au atras în organizaţie. Toţi se declarau indignaţi de asasinarea lui I.G.Duca[82].

La 18 ianuarie 1934, Ministerul de Interne ordona Inspectoratului Regional de Poliţie punerea în libertate a legionarilor care nu purtau nici o vină. Totodată se ordona să fie luate cele mai stricte măsuri de supraveghere asupra activităţii de mai departe a acestora[83]. În circulara Inspectoratului se preciza că "eliberarea se va face individual, la distanţă de timp pentru a se evita demonstraţii"[84].

La 28 ianuarie se ordona o nouă triere a membrilor Gărzii de Fier deţinuţi, exceptând pe cei care prin activitatea desfăşurată şi antecedentele lor puteau fi capabili d acte teroriste[85].

La 31 ianuarie, Inspectoratul trimite Direcţiunii Generale lista desfăşurată a membrilor Gărzii de Fier din Basarabia deţinuţi la acea dată, menţionându-se care dintre ei, în urma unor noi cercetări, s-au dovedit a fi capabili de acte de violenţe şi teroare. În acest tablou nominal erau incluşi 4 memebri ai Găîrzii din Chişinău – I.Sârbu, C.Buruiană, S.Vavila, V.Chiparis, 3 din Tighina – I.Cocoveica, L.Ghipeţchi, P.Becalov şi 2 din Cahul – T.Lungu şi Al. Nistor[86].

La 8 februarie deţinuţii de mai sus au fost duşi la Bucureşti şi predaţi Consiliului de Război al Corpului 2 Armată[87].

Procesul asupra legionarilor învinuiţi de asasinarea primului-ministru a avut loc în primăvara anului 1934 în faţa unui tribunal militar: Cei găsiţi vinoveţi au fost condamnaţi la închisoare pe viaţă, iar Codreanu, Gh. Cantacuzino-Grănicerul, împreună cu alţi 40 de legionari implicaţi ca autori morali, au fost achitaţi.

Acest proces asupra legionarilor nu a redus afluenţa de noi militanţi în rândurile mişcării. După exprimarea termenului legal prevăzut în decizia de dizolvare a Gărzii de Fier legionarii înfiinţează partidul *Totul pentru Ţară* şi desfăşoară o largă activitate.

NOTE

1. **Radiografia dreptei româneşti (1927–1941),** *coordonator: Gh. Buzatu,* Editura FF PRESS, Bucureşti, 1996, p. 52.

2. Corneliu Zelea Codreanu, **Cărticica şefului de cuib,** Colecţia "EUROPA", München, 1987, p. 111.

3. Ion Banea, **Rânduri către generaţia noastră,** *Cu un cuvânt introductiv de Ion I. Moţa,* f.a., p. 17.

4. Hans Rogger, Eugen Weber (coordonatori), **Dreapta europeană. Profil istoric,** Bucureşti, Editura "Minerva", 1995.

5. 1) Mihai Fătu, Ion Spălăţelu, **Garda de Fier. Organizaţie teroristă de tip fascist**, ed. II, revăzută şi adăugită. Bucureşti, Editura politică, 1980; 2) Vlad Georgescu, **Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre.** Ed. IV, Bucureşti, Editura "Humanitas", 1995; 3) Andreas Hillgruber, **Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţii româno-germane (1938–1944),** traducere din limba germană, Bucureşti, Editura "Humanitas", 1994; 4) **Împotriva fascismului,** Bucureşti, Editura politică, 1971; 5. N.I.Lebedev, **"Jeleznaia gvardia", Carol II, Ghitler,** Moscva, IMO, 1968; 6) N.I.Lebedev, **Crah fascisma v Românii,** Moscva, Izdatelistvo "Nauka", 1976; 7) Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, **România după Marea Unire, I, 1918–1933; II, 1933–1940,** Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986; 8) Florea Nedelcu, **De la restauraţie la dictatura regală. Din viaţa politică a României, 1930–1938,** ed. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981; 9) Z. Ornea, **Anii treizeci. Extrema dreaptă românească,** Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995; 10) Hans Rogger, Eugen Weber (coordonatori), **Dreapta europeană. Profil istoric,** Bucureşti, Editura "Minerva", 1995; 11) Al.Gh.Savu, **Sistemul partidelor politice din România. 1919–1940,** Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976; 12) Ioan Scurtu, **Viaţa politică din România. 1918–1944,** Bucureşti, Editura "Albatros", 1982; 13) Francisco Viega, **Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941. Mistica ultranaţionalismului,** traducere, ed. II, Bucureşti, Humanitas, 1995.

6. George Alexandru, **Bolşevici noştri,** în *"România literară"*, 17–23 noiembrie 1993, Anul XXVI, Nr. 45.

7. M.Cernenco, **Politiceskie partii v Bessarabii (1918–1940),** în ***Straniţî istorii Sovetscoi Moldavii,*** c.I, Chişinău, 1990; Anton Moraru, **Istoria românilor. Basarabia şi Transnistria (1812–1993),** Chişinău, Aiva, 1995.

8. **A.N.a R.M.**, fond 680, inv. I, d.3433, f. 668–671.

9. **A.N.a R.M.**, fond 680, inv. I, d.3433, f. 121.

10. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3589, f.47.

11. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3433, f.92.

12. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3433, f.101.

13. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3433, f.121.

14. Succesul primelor campanii (inclusiv cea de la Cahul) l-a încurajat pe Codreanu să dea valoare naţională mişcării legionare, transferându-şi centrul de comandă de la Iaşi la Bucureşti. Pe de altă parte, elitista Legiune a Arhanghelului Mihail era prea mică pentru noile proiecte. Acum era nevoie să se constituie o organizaţie mai amplă, un mijloc politic de luptă, cu o strategie de masă, susceptibilă să integreze militanţi care nu erau atât de angajaţi ca legionarii, oganizaţie care să se prezinte inclusiv în jocul electoral. Aceasta a fost originea Gărzii de Fier, fondată în aprilie 1930 şi în cadrul căreia Legiunea era prezentată ca nucleu ales, de la care emană stilul şi ideologia mişcării; ca simbol a fost aleasă o cruce, inspirată din gratiile închisorii. (Francisco Veiga, **Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941**), **Mistica ultranaţionalismului,** traducere, ed. a II-a, Humanitas, 1995, p.116).

15. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv. I, d.3433, f.144.

16. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d. 3589, f.128.
17. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3433, f.162–304.
18. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3433, f.358.
19. Liga Apărării Naţional-Creştine, înfiinţată la începutul linii martie 1923, la Iaşi, sub preşedinţia lui A.C. Cuza.
20. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3589, f.29.
21. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3433, f.419.
22. Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, **România după Marea Unire,** Volumul II, Partea I, 1918-1933, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p.933.
23. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, , d.3433.
24. M.Muşat, I.Ardeleanu, **op.cit,** p.933.
25. La 21 decembrie 1930, în perspectiva alegerilor parlamentare, anunţate pentru primăvara 1931, are loc şedinţa de constituirea Senatului Legionar, "organ de îndrumare" a Gărzii de Fier. Codreanu dă citire programului şi cadrului general de activitate a Gărzii. Programul..., conţinea o virulentă critică la adresa situaţiei economice, sociale şi politice din România, aruncând întreaga vină asupra partidelor politice şi regimului politic existent. În document se propuneau unele soluţii, precum: ştergerea datoriilor făcute la cămătari şi bănci, cărora li s-au aplicat dobânzi mai mari decât permitea "legea morală"; "stârpirea hoţiei"; "afirmarea unei politici agrare ferme, ca bază a întregii economii naţionale"; "ridicarea nivelului ortodoxiei"; "întărirea credinţei în Dumnezeu"; crearea unui parlament corporativ etc. (M. Muşat, I. Ardeleanu, **România după Marea Unire,** Volumul II, Partea a II-a, noiembrie 1933-septembrie 1940, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p.322.
26. **"Monitorul Oficial"**, nr.131, 10 iunie 1931.
27. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3589, f.23–24.
28. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3589, f.23–24.
29. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3589, f.5–10.
30. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3589, f.129.
31. **"Monitorul Oficial"**, nr.173, 26 iulie 1932.
32. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3639, f.9.
33. **"Monitorul Oficial"**, nr. 173, 26 iulie 1932.
34. F.Veiga, **op.cit.**, p.147.
35. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3589, f.129.
36. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv. I, d.3639, f.8.
37. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3639, f.35.
38. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, ff.724–729.
39. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, ff.724–725, **"Garda de Fier"**, Anul I, nr, I aprilie 1933.
40. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, ff.726–727, **"Garda de Fier"**, Anul I, nr./, 9 aprilie 1933.
41. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, ff.726–729, **"Garda de Fier"**, Anul I, nr.4-5, 23 aprilie 1933.
42. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.199.
43. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.5.
44. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.203.
45. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3739, f.28, 101.
46. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.451–452.
47. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.497.
48. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.231.
49. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.96.
50. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.96.
51. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.38.
52. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.38.
53. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3639, f.12.
54. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, ff.28,35.
55. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.380.
56. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.97.

© Andrei Eşanu, 1997.

57. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.503.
58. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.377.
59. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.14.
60. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3639, f.28.
61. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3639, f.139, d.3640, f.375.
62. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3639, f.62.
63. F.Veiga, **op.cit.**, p.196.
64. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.446.
65. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3648, f.24–25.
66. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.620.
67. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3648, ff. 345, 365, 105.
68. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.692.
69. Ion Banea, Nicolae Totu, Mihail Stelescu.
70. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3648, f.205.
71. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3648, f.693.
72. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.682, 628.
73. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3640, f.605.
74. M. Muşat, I. Ardeleanu, **op.cit.**, p.323.
75. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3648, f.322.
76. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, ff.125–126.
77. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, f.86.
78. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, f.92.
79. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, f.219.
80. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, f.302.
81. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, ff.336–341, 395, 398.
82. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, ff.450–473.
83. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, ff.663–664, 756.
84. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, f.757.
85. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, f.901.
86. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, ff.952–953.
87. **A.C. a R.M.**, fond 680, inv.I, d.3638, f.1039.

DOCUMENTAR

Andrei Eşanu

O FAŢETĂ NECUNOSCUTĂ A ACTIVITĂŢII DIN MOLDOVA A LUI MIHAIL STRILBIŢKI

Protoiereul Mihail Strilbiţki , stabilindu-se pe la mijlocul veacului al XVIII-lea în Moldova, desfăşoară o vastă activitate tipografică şi culturală timp de aproape 50 de ani.Acest domeniu al vieţii şi activităţii sale se află de multă vreme în atenţia cercetătorilor, dedicîndu-i-se pe deplin meritat un număr considerabil de ample lucrări, studii şi articole, care în totalitatea lor au elucidat activitatea sa de editor, gravor şi tipograf[1]. Însă unele izvoare, publicate cu mai mult de o sută de ani în urmă, care pînă în prezent nu au atras atenţia istoricilor, scot în vileag încă un aspect al activităţii sale din Moldova[2].(Vezi Anexe, 1) Este vorba de trei documente din perioada războiului ruso-turc din 1787–1791, din care constătăm cu deplină claritate, că în aceşti ani cunoscutul tipograf a efectuat acţiuni ce nu au avut nimic comun cu activitatea cunoscută pînă în prezent. Este vorba despre aceea că M. Strilbiţkii, ca un bun cunoscător al oamenilor şi locurilor din Moldova, al limbii şi obiceiurilor locale, a fost atras, după cum se va vedea din cele de mai jos, într-o vastă activitate de...informator şi chiar de spion în folosul comandamentului armatei ruse. În această calitate, se pare, el a organizat o reţea de informatori şi de oameni de legătură din Moldova cu ajutorul cărora aduna şi transmitea informaţia necesară comandamentului armatei ţariste. Din numărul informatorilor săi de pe teren făcea parte se pare chiar şi mitropolitul Ţării Moldovei. Spectrul de probleme, pe care îl interesau era foarte larg, incluzînd starea de spirit a populaţiei, tot ce ţinea de domnie, domnitor şi anturajul său, locul aflării acestora, despre dizlocarea şi numărul trupelor străine (turceşti), despre asigurarea lor cu alimente, cu furaj pen-tru cai ş.a. În continuare voi încerca să ilustrez toate acestea.

Primul dintre cele 3 documente reprezintă un fragment de scrisoare (finalul este rupt şi lipseşte) a lui M.Strilbiţki către Mitropolitul Moldovei purtînd data de 20 noiembrie 1787 din localitatea Vneajoe de peste Nistru, cu puţin timp înainte de intrarea armatei ruse pe teritoriul Moldovei. (Vezi Anexe, 1). Deşi în acest document numele adresatului nu se indică, este evident că vorba e de mitropolitul Leon Gheucă, care a deţinut scaunul arhipăstoresc al Moldovei din martie 1786 pînă în decembrie 1788. După cum arată izvoarele istorice protoiereul M.Strilbiţki şi fiul său Policarp

© Andrei Eşanu, 1997.

erau în bune relaţii cu Mitropolitul Leon încă pînă la declanşarea războiului ruso-turc din 1787–1791, căci aceştia în calitate de tipografi la tiparniţa mitropoliană din Iaşi au scos în lumină în 1786, un „Octoih mic " şi o Pastorală ale ierarhului moldovean[3]. Din scrisoare se distinge clar gîndul că protoiereul nu îi scrisese sau nu se văzuse cu Mitropolitul încă de la 14 Octombrie a aceluiaşi an. Dar autorul scrisorii, după cum mărturiseşte, a fost nevoit să-şi părăsească în grabă locuinţa din Iaşi, deoarece era urmărit şi urma să fie arestat de către turci şi de hatmanul ţării, care era de partea otomanilor. Aceştia au reuşit să reţină o slugă de-a lui M. Strilbiţki cu scopul de a obţine informaţii despre stăpînul său. Din aceeaşi scrisoare se vede clar că M.Strilbiţki îndeplinea mai multe misiuni pe lîngă feldmareşalul P. A. Rumeanţev, comandantul armatei ruse. În primul rînd el era intermediar între comandantul rus şi mitroplitul Moldovei, iar în al doilea rînd tălmăcea corespondenţa evident strict confidenţială, dintre cei doi. După ce îl roagă pe Mitropolit să-i scrie numai „moldoveneşte", căci din greceşte nu are cine-i tălmăci (deci, Mitropolitul îi scrisese), lui Rumeanţev şi pînă la această dată, dar în limba greacă), M. Strilbiţki trece la expunerea cerinţelor feldmareşalului, arătînd, că el a tradus scrisoarea comandantului. În scrisoare se arată, că în curînd armata rusă va trece Nistrul cu forţe mari şi îi cere Mitropolitului să-i ofere informaţii referitoare la „ venirea celor străini, care din cei mai mari Paşi (comandanţi din armata turcă. – Nota aut.), anume cu poreclele lor şi cu cîte somi (numere – Nota aut.) s-au aşezat pe alocuri şi cîte zahara (produse alimentare, provizii – Nota aut.), şi fîn, sau şi orz, toate anume şi la ce loc toate le-am arătat". Protoiereul îl mai roagă pe Mitropolit să aibă încredere în omul de legătură, pe care îl trimite la el, căci este de nădejde „că-i iscusit şi la minte şi la umblet"[5].

A doua scrisoare a lui Mihail Strilbiţki către acelaşi Mitropolit al Moldovei, Leon, datează de la 21 februarie 1788 şi este expediată din oraşul Breslau (azi Wroclaw, Polonia) (vezi Anexa Nr 2. De astă dată M. Strilbiţki îi cere înaltului prelat moldovean un spectru şi mai larg de informaţii, de care are acută nevoie comandamentul armatei ruse în persoana lui P. Rumeanţev. Pentru mai multă convingere aducem în continuare un fragment din această scrisoare. După ce îl asigură pe mitropolit că armata ţaristă v-a lovi cu forţe mari de-a lungul Nistrului de la Cameniţa pînă la Iagorlîc îndată ce rîul va îngheţa, M. Strilbiţki îl roagă pe corespondentul său din Moldova să afle următoarele: „Preosfinţia ta vorbeşte şi te sfătueşte cu boierii cari sunt întru una, şi voesc binele sei şi a ţerei, îndemnă-i ca să descoasă peste toate locurile ştiinţele ce se mai născu nou acum în Moldova despre Ţarigrad, de la Dunăre. Hanul unde este şi încotro vra să margă? la Bălţi cine mai este şi cu cîtă somă? Tătarii de la Cobile cu Sultanul lor încotro s-a tras? şi mai în scurtă unde se strîng cei mai mulţi? În Ieşi cine este păzitor din boieri, au din Turci şi cu cîtă somă? Vodă unde-au eşit cu urdie sa? Vodă de ţara muntenească se aude c'au eşit cu urdie sa spre hotarul Moldovei, la movila Rabîei cine este la Hotin, ce se face, se strîng au cum? Cu Nemţii cum se au şi ce vorbă se poartă printre Turci?[6]

În a doua parte a scrisorii autorul îi comunică Mitropolitului că „informaţia transmisă de el este de mare importanţă şi ajunge în cea mai scurtă vreme la P. Rumeanţev, iar de la acesta direct la împărăteasa Ecaterina II: "Voescu ca să ştiţi şi

aceasta, că cărţile ce vină la Generalul Baronă îndată le trimite la Rumianţovulă, şi Rumeanţovulă şi mai îngrabă cu curierii le trimite către împărăteasa, de o înştiinţează şi de acolo vine ori ce poruncă ar fi. Generalul acesta este mai mare peste totă armie Ucrainei şi toţi Generalii ilă ascultă pre elă, iară peste dinsulă este mai mare Graful Rumianţovulă"[7]. În încheiere M. Strilbiţki i se destăinuie pe larg Mitropo-litului privitor la misiunea sa de important informator asupra stării de lucruri din Moldova în faţa comandamentului armatei ruse şi curţii imperiale din Petersburg: „iară de vei ave ceva a scrie, care sară păre că nu-i cu cale a scrie către obrazile aceste mari, scrieţi pe largu la mine, căci şi acele prină mijlocirea mea le tocmăscu şi să trimată şi acele la Peterburh, veţi şti şi acesta că pe mine m'au orenduit de amă venit la malul Nistrului cu cîţi-va Cazaci pentru slujba mea, şi acumu aşteptă respunsulă di pe aceste remăiu ală tuturor de obşte slugă credinciosă şi mijlocitoriu binelui Moldovei"[8]. Este adresată Mitropolitului şi ultima scrisoare din această serie (20 februarie 1788, Wroclaw (vezi Anexe, 3) care reprezintă de fapt o depeşă cu caracter explicativ şi trebuia să însoţească scrisoarea prezentată mai sus a lui M. Strelbiţki (de la 21 februarie 1788) din partea Baronului Elmpt. (unul din comandanţii aflaţi în subordinea lui P. Rumeanţev). În depeşă, Baronul Elmpt îl recomandă pe M. Strelbiţki ca pe un om de mare încredere şi legătură şi îl sfătuie pe Mitropolitul Ţării Moldovei să-i expedieze informaţiile prin oamenii acestuia. Tot odată Baronul ţine să-l asigure pe Mitropolit de importanţa misiunii, pe care o îndeplineşte şi că autorităţile ţariste îi vor răsplăti numaidecît efortul şi nobila misiune pentru creştinătate[9].

Aşa dar aceste trei scrisori, al căror conţinut l-am analizat mai sus, dintre care două sînt semnate de cunoscutul tipograf M. Strilbiţki, iar cea de a treia de contele Elmpt, care veneau din afara graniţelor Ţării Moldovei şi erau adresate Mitropolitului Leon Gheucă. Se pare că aceste scrisori reprezintă o parte a corespondenţei strict confidenţiale ale lui Leon Gheucă, aflat pe atunci la Iaşi, cu oameni din serviciile de recunoaştere din tabăra armatei ţariste. Un rol important în calitate de reprezentant al acestui serviciu l-a avut protoiereul M. Strilbiţki, care în timpul războiului a îndeplinit şi o altă funcţie decît cea atît de cunoscută pînă acum – de tipograf. Probabil nu voi greşi dacă voi susţine că Mitropolitul Leon a acceptat colaborarea cu serviciile secrete ale armatei ţariste expediind informaţiile necesare peste Nistru prin agenţii de legătură ai protoiereului M. Strilbiţki. După cum reiese chiar din scrisoarea de pe data de 20 noiembrie 1787 turcii au fost informaţi despre caracterul activităţii lui Strilbiţki în favoarea Rusiei, de aceea după încheierea păcii de la Iaşi în 1792 protoiereul nu mai îndrăzneşte să-şi reea activitatea de tipograf la Iaşi, ci se stabileşte peste Nistru. Iată de ce după aceasta îl aflăm pe M.Strilbiţki tipărind cărţi la Dubăsari (1792–1794) şi Movilău (1796–1800)[10]. În legătură cu cele arătate mai sus am putea de asemenea admite că undeva în arhivele imperiale din Petersburg sau ale Ministerului de război al Rusiei, probabil, sau precipitat acele scrisori-răspunsuri ale Mitropolitului Leon Gheucă din Moldova. Deci descoperirea acestora de către istorici va putea completa cu noi date aspectele expuse mai sus.

1

Прѣосф҃щите ши маре стѫпжне Мнтрополит алк Молдовен. милостивкѣлк меѣ стѫпжнк.

Плекѫчюнк мк чк сѫракѫ ши ѣмплнтѫ о адѣкк .рнанптк Прѣосф҃щїи тале ши мѫ рогъ ка сѫ ам ертѫчюне кѫ фѫрѫ де весте мамк дѣс де ла каса мк. мѫкар кѫ .рн мѣате рѫндѣри ам трємѣратъ кѣ трѣпѣл ши кѣ инима деспре нще сѫжитор ай хатманѣлѣй. каре сѫ лѫѣдатъ кѫ мѫ ка жѣка. нѣ попеще чи тѣрчеще. осекитъ де ачесте, не о сѫгѫ а мк о .рнкисесе ди не ѣлщѫ ка сѫ мѫ сиѣе ѣнде сѫнт. ши центрѣ ачкеа цире нѣ цамк дат. ка .ѫ трекѫндѣте сѫ нѣ мѫ цій ѣнде сѫнт. ши ничй .ѫ препѣс сѫ нѣ поцй .рнтра деспре чинека. Ячастѫ карте де ла фелдмаршалѣл ди не рѣсїе ам тѫламѫчито не молдовенїе ши сѫ печетлѣнт де графѣлк Рѣм. ка сѫ нѣ сѫ порте (sic) не ла тѫламѫчиторій чен че нѣ сѫнтъ ла ѡ Ѣнпрк .ѫ лѣкрѣрите челе де танѫ. нѣмай четиндѣш сѫ прк сокотици кѫ воркеле ей сѫнт форте налте. кѫ дѣпѫ скѣртарел анлкий молдовенецій нѣ поате сѫ ацюнгѫ ла .рнѫлцимк ей. Дар не кътъ амѣ (sic) фост пѣтрк цїпнцїй ам тѫламѫчито. Прѣосфпнцїе та ка ѣнк архипѣсторію ши рѫкнторію кѣнк центрѣ православнпчій дни патрїе Прѣосф҃щїи Тале. колиндѫ кѣ инима центрѣ .рнтристарк тикѫлоѣѫѣй нородѫ. ши адеса wрй кѫѣтѫнд ла сѣспинѣрите лор, кине ан кон ка сѫ ле дескоперй ла мѣлцй тапна ачастѫ аскѣнсѫ ; дарѫ аратѫ нѣман челор че сѫнт ла ѡ Ѣнпрк ши ла ѡ крєдпнцѫ кѣ кисерика рѫсхрптѣлѣй, ка сѫ се кѣкѣре. ши ка сѫ се ѣлнле де пѫдежде.кѫчй тоате пѣтерите армїей сѫѣ порнпт .ртрачастѫ ѫѣпѫ а ѫѣи Поемкрїе ; некѫѣтѫнд ничи .ргрижпндѣсѫ де церѣрите ши омѫтѣрите челе неконтените. сѫ силескѣ май .ѫ грак ка сѫ скотъ *(sic)* дни грижите *(sic)* не тикѫлоѣѫ молдока. Мѫкарѫ кѫ еѣ ши фѫр де сиѣсѣл а прѣосф҃щїи тале. сѫѣ а коернлор цкрій амк цїѣтъ май кине че сѫ гржескѣ. кѣмк центрѣ прѣосф҃щіе та ши центрѣ коерїи Молдокей. апнждерк ши центрѣ нгѣщиторїй. ана ши центрѣ сѣспинѣак нородѫѣи челѣй .рсрчинат ши де тот прждатъ ши сѫрѫчитъ. центрѣ кенирк челорѣ стренй. каре дни чен ман мари Панй. анѣме кѣ поректеле лор ши кѣ кътѫ сомѫ сѫѣ апѣзатъ не алокѣрй. ши кътѫ зѫхара ши фѫнѣ. сѫѣ ши орзѣ. тоате анѣме ши ла че локъ тоате акам арѫтатъ. Янпждерк ши прѣосф҃щїе та кѣ чен че сѫнтецѣ ла ѣи гѫндѫ. сѫ арѫтацй тоате .ѫ скрисѣ че сѫѣ май .ѫ поптъ де ла ѡктоврїе .ѫ 14 ши пѫнѫ акмѣ. Ши ачесте арѫтѫндѫ. ши лателе карете ле кецй ши сѫ .рцїпнцацѣ не генѫралѣл анпефтѫ *(sic)* еламта : кѫ генералѫ аѣ орѫнтѣнтѣ ла малѣк Пистрѣѫѣи ом .рнѫрѫтескѣ каре ка арента рѫспѣнсѣлѣ. нѣмай фѫрѫ зѫкакѫ. кѫ шцпле сѫнт не кале. ши ка сѫ се цїе кътѫ есте *(sic)* сѫ кор орѫндѫи ши ла че локѣ. ѣнде сѫнтъ тѣрчи май мѣлцй. ши ѣнде сѫнтъ май пѣцпий. касѫсе *(sic)* поатѫ сокоти сома кѣ пѣтркрк опнрїй. кѫ кор одатѫ не тоате пѫрцпле сѫ кѣпрндѫ ши сѫ

сѫкаскѫ тоат. . . (rupt).
мѫхпнрк молдокей id.
пѫрните алк молдокеі id.
кѣ тоатѫ цара молд... id.
ши де кътѫ цецй тр... id.
ши кѣ мѣатѫ зѫкакѫ... id.
митере ла малѣлк id.
че есте орѫндѫить id.
кѫндѫ ком тримете id.
анпефтъ генерал id.
ла ачестѣ генерал id.
...кенїе не рѣсїе, ши .ѫ id.
Графѣлк Рѣмпнцок id.
есте .ѫ мало россїе id.

Л. Россіеі. дарѫ .ѫ id.
Кіекѫ ка сѫй гѫтъкскѫ id.
мѫкар кѫ де ши рѫмѫи. .. id.
...мсѫ полкѣрите маї .ѫ id.
полкѣрй гречеще сѫ id.
нимпнк нѣ сѫ гѫсеще id.
сѫнтѫ орѫндѫит анче к... id.
пентрѣ тѫламѫчитѣ id.
кон кепи ши еѣ кѣ д... id.
кътрѫ тоци. шй... id.

Протоіер....

1787
Поемк. 20.
Дни кнѫжоѳ

Ячеста че ка да рѫкапѣлк ка спѣне локѣлк не ѣнде мѫргѣ кѫрцпле нестѳ Пистрѣ. кѫй локѣ есте форте прѣнтосѣ. ши де дѫнсѣ нпмпнкѣ сѫ нѣ кѫ темецѣ кѫи пскѣсит ши ла минте ши ла ѣмблете.

2

„Prea osfinţite archipăstoriule al meu de bine-roitoriu,
„N'am lipsit eu smeritul şi aşternutul picioarelor preaosfinţiei tale a nu te înştiinţa cu cele trebuincioase înştiinţări, asemenea şi celor ce voesc binele patrii sale: graba dintâia a oştilor au fost, că era să calce Cazacii ce sunt mestecaţi cu Tătarii pe urma lor şi Turcii în ţara leşească ca să robască şi să prade, dar viind mai înainte oştile Rosiei s'au lăsat şi ei a o robi, cu tot şartul lor, care dzice că au pace cu Leşii, că era gândul şi gătirea lor de o dată să lovească prin Ucraina şi peste Nistru, că aşa aşedzase, cum va îngheţa Nistrul îndată să triacă, cărora gândul le-au fost în zădar. Că oştile Rosiei s'au aşedzat de la Cameniţă până drept Ehurlucul şi când va veni vreme, de o dată pe togle părţile să intre în Moldova, la Tighina astă armii este, şi până la Vozia, care şi aceştie tot o dată vor să intre, aşijdere şi cei dipe mare, cum şi cei ce sunt în potriva astor locuri şi a Ţarigradului. Pentru aceea este întârdziere. Preosfinţia ta vorbeşte şi te sfătuieşte cu boerii cari sunt întru una, şi şi voesc binele său şi a ţărei, îndeamnă-i ca să descoasăpeste toate locurile ştiinţele ce se mai nascu nou acmu în Moldova despre Ţarigrad, de la Dunăre. Hanul unde este şi încotro vra să meargă? la Bălţi cine mai este şi cu câtă somă? Tătarii de la Cobile cu Sultanul lor în cotro s'a tras? şi mai în scurtă unde se string cei mai mulţi? în Ieşi cine este păzitor din boeri, au din Turci şi cu câtă somă? Vodă unde au eşit cu urdie sa ? Vodă de ţara muntenească se aude c'au eşit cu urdie sa spre hotarul Moldvei, la movila Rabaei cine este la Hotin. ce se face se string au cum? cu Nemţii cum se au şi ce vorbă se poartă printre Turci? toate acestea prea milostiva monarchina voesce ca să le ştie, de la preosfinţia ta, cum şi de la boerii ce voesc Rusiei binele, şi făcând înştiinţare adevărată să o trimeteţi cu acestt om ala meu ce l'ama trimesă cu aceste cereri. Voescă ca să ştiţi şi aceasta, că cărţile ce vină la Gheneralul Baronă îndată le trimite la Rumeanţovulă, şi Rumeanţăvulă şi mai în grabă cu curierii le trimite către împărăteasa, de o înştiinţează şi de acolo vine ori ce poruncă ar fi. Gheneralulă acesta este mai mare peste totă armie Ucrainei şi toţi Gheneralii ilă ascultă pre elă, iară peste dinsulă este mai mare Graful Rumeanţovul, iară peste Rumeanţăvulă este Împărăteasa, şi intra ceastă armie a Ucrainei ea este Polcovniţă, iară de vei avea ceva a scrie, care s'ară părea că nu-i cu cale a scrie către obrazile aceste mari, scrieţi pe largu la mine. căci şi acele prină mijlocirea mea le tocmăscu şi să trimată şi acele la Peterburh. veţi şti aceasta că pe mine m'au orenduit de arma venit la malul Nestrului cu câţi-va Cazaci pentru slujba mea, şi acumu aşteaptă respunsulă di pe aceste cărţi, şi cu aceste remâiu ală tuturor de obşte slugă credincioasă şi mijlocitoriu binelui Moldovei.
Protoierei Mihailă Strilbiţki.
1788 Fevral 21
Din Braslavă tîrguşor.
Nurorii mele îi voescă tot binele şi sănătate; că suntă sănătos într'un locă cu feciorul meu Policar podporucică."

3

Пр'к .ѓнлтъ прѣwсф'ците Стѫжне. Милостиве архиѫсторюле.
Сѫ мѫ ерцъ, милостиве архиѫсторюле. кѫц факъ сѫнѫраре. ши ѻстенилѫ кѕ рѕгѫминт'к лм'к. цѣѕ кѫ ан мѕлтѫ гриѫ пентрѕ тнкѫлосѣлъ норо,ъ ал Мол,ован. минѫ,ер'к ши а нострѫ ч'к .ѓтрѕ тотъ милостника монархина кѕ фачери ,е кине .ѓгракѫ ле воеце афи. ши ан словозн пре ен ,е нѫкѫмр'к крѫжмашилор че ѧѕ кенитъ песте крецинн ; пентрѕ каре некое не есте ка сѫ цнмъ че сѫ фаче .ѓ молдова. ши ,е есте ѻ'ърешъ каре а,ѧшцер'к ѻцнрїи? Gѕ нимѫрѕѫ алтѣл кѕ мѫ .ѓкре,инцезь атѫта кѫтъ прѣwсф'нцїи тале милостивѣл мѣѕ стѫжне. ши пентрѕ ач'кѫ мѫ рог сѫ мѫ .ѓ,аторецн кѕ ачастѫ .ѓцїинцар'к. ши .ѓцїинцкрнле чемъ кен трнмнте. сѫ .ѓтреки ши пре чен че сѫнтъ .ѓтрѕ ѿ Ѕнпр'к кѕ пр'кс : кашн ен сѫмй трѫмать .ѓтрачастѫ парте. прнвъ оменїи че кор фи орнн,Ѕнцъ ,е нѫринтеле Миханль Протопопѣл Стр'кавкцкїи. ши кѫ нѫ,ѫжѫ,Ѕнцъ кѫ ѿ фачер'к ,е кине ка ачаста ,еспре парте колстрѫ. нѕ кецн рѫмане фѫр,е .ѓ,аторнтъ мѣлцѫмире. ши .ѓнкре-,инцаре сѫ акецн. кѫ еѕ кѕ лм'к ч'к кѫѕѣтѫ ши кѕ ч'к .ѓнлатъ сокот'кѫ. кѕ чинсте лмѫ а претрече.
Ѣлк прѣwсф'нцїи тале мѫрир'к милостивѣлѕи архиѫсторю.
Пре плекатъ слѣгѫ.
Каронь Галнтъ.

20 Февралъ 1788.
.ѓлешаска тѫргѕшор краславѫ.

лнче сѫ портѫ корка. кѫ .ѓ'ешъ ар фи чюмѫ. мѫ рогъ ши пентрѕ ачаста сѫмѫ .ѓцїи'цезь.

BIBLIOGRAFIE:

I. Picot E. Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strelbickij, graveur et imprimeur a Iassy, a Mogilev Podolie et a Dubossar. - Paris, 1905, 30 p; Chiriac V. Cartea şi tiparul în Moldova, - Chişinău, 1977 p. 89–98; Levit E. O tipăritură necunoscută a lui Mihail Strelbiţki...,// " Nistru ", 1977, Nr 12, p. 96–103; Кирияк В; Мадан И., Книжная деятельность Михаила Стрельбицкого (1730–1807).//Кодры 1973, № 8, стр. 132-134.

2. Urechia V. A. Documente dintre 1769–1800 // Analele Academiei Române. Ser.II, Mem. secţ. ist, tomX, 1887–1889, (doc.8, 10, 11).

3. Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Romîne. Vol.II. –Bucureşti, 1994, p. 448–449.

4. Urechia V. A. Documente dintre 1769–1800. //Analele Academiei Române. Seria II. Memoriile Secţ. istorice. Tom X, 1887–1889, p. 279 (doc. Nr 8).

5. Ibidem.

6. Ibidem, p. 284.

7. Ibidem.

8. Ibidem.

9. Ibidem,p. 285.

10. Cartea Moldovei sec. XVII–începp. sec. XX. Catalog general. –Chişinău, 1990, p. 144–147, 150–155, 163, 226.

11. Se publică după Urechia V. A. Documente dintre 1769–1800, în Analele Academiei Române. Seria II. Mem. Secţ. istorice., Tom. X. 1887–1889, p. 277–285.

Георгий Аствацатуров

ВАЖНЫЙ ДОКУМЕНТ ПО ИСТОРИИ ЛЕВОБЕРЕЖНОГО ПОДНЕСТРОВЬЯ

Специалистам давно известен дефицит источников по истории Левобережного Поднестровья. В связи с этим представляется достаточно важной проблема извлечения максимума информации из документов которые уже находятся в сфере внимания историков. Таким любопытным документом являются Пятые ревизские сказки Тираспольского уезда 1795–1796 г.г.[1] которые несколько раз упоминались исследователями,[2] однако в монографиях были использованы в основном статистические данные. Между тем, анализ информации, имеющейся в документе, особенно в сравнении с другими архивными данными, позволяет намного расширить полезность „сказок" как источника.

Ревизские сказки 1795–1796 г.г. – уникальный документ, позволяющий проследить сложные миграционные процессы большого региона в конце XVIII века. Тираспольский уезд в то время охватывал населенные пункты нынешних Дубэссарского, Григориопольского и Слобозийского районов, ряд городов и сел современной Одесской области, в том числе и г. Одесса, который до получения статуса порто-франко в 1817[3] входил в состав Тираспольского уезда. Содержащиеся в документе объемом более 800 листов краткие биографические

© Георгий Аствацатуров, 1997.

данные поселян, примечания о их социальном положении и национальной принадлежности дают исследователю богатую пищу для размышлений.

Указ императрицы Екатерины II о проведении V ревизских сказок был подписан 23 июня 1794 г. В Тираспольском уезде перепись населения началась летом следующего года. Ревизская сказка города Тирасполя была составлена к концу сентября. Ее данные позволяют с достаточной подробностью проследить становление этого приднестровского города. Видимо, историки и краеведы г. Тирасполя поторопились отмечать его двухсотлетие в 1992 году, взяв за отправную точку указ Екатерины II о строительстве крепости Среднея[4]. Заселение посада началось позже, с конца 1794 года когда по приказу губернских властей были переселены жители ряда приднестровских сел[5]. 27 января 1795 года крепость Средняя была переименована в Тирасполь и объявлена уездным городом. Почти половину его населения составили жители села Парканы, полностью переселенные под стены крепости[6]. Анализ ревизских сказок позволяет сделать вывод о том, что опустевшие во время русско-турецкой войны 1787–1791 г.г. Парканы спустя несколько лет превратилтсь в многолюдный населенный пункт. Достаточно сказать, что среди новоиспеченных жителей Тирасполя оказались 26 купцов „велико-русской", „малорусской", „греческой", и „еврейской породы", проживавших до 1795 г. в бывших „Парканах". В своем большинстве это были маркитанты (мелкие торговцы) русской армии, купцы из Бендер, Ясс, Сучавы и других городов и местечек Молдавских княжеств, а также из бывших польских владений. Данные ревизских сказок подтверждают упоминание одесского историка XIX века А. Скальковского о том, что в Парканах начала последнего десятилетия XVIII века „находилось довольно значительное поселение"[7]. Присланные в новоприобретенные земли царские чиновники Ф. П. де Волан, Сичкарев, Савицкий избрали Парканы местом своего пребывания и отдыха после многочисленных поездок по окрестным селам[8].

Значительную часть населения приднестровских сел составили старожилы, вернувшиеся на свои родные пепелища после окончания очередной русско-турецкой войны. Данные ревизских сказок позволяют подтвердить мнение тех ученых, которые относят образование левобережных сел не только северной, но и южной части к первым десятилетиям XVIII века[9]. Сведения о поселянах пестрят пометками „родился в сей округе", „родился в сей области", а в ряде случаев встречаются и более конкретные свидетельства: „Кузьма Степанов сын Воробьев, 45 лет, родился в селе Чобручи,"[10] „цыган Терентий Коваль, 45 лет родился в Суклее,"[11] „Флорий Алексеев сын Шеремет, родиился в Слободзее"[12] и т.д. В ряде научных изданий как первое документальное упоминание о селах южной зоны от Парканы до Незавертайловки упоминается 1768 или даже 1791 годы.[13] Однако существуют и более ранние документы, позволяющие подтвердить наши предположения. К примеру, на плане Бендерской крепости, датированном 1738 годом, на левом берегу Днестра напротив устья р. Ботна обозначена „деревня Суклея."[14]

К 1795 году значительно изменился национальный состав левобережных сел. Ревизские сказки существенно уточнают и конкретизируют сведения В. М.

Кабузана, почерпнутые из центральных российских архивов.[15] Первоначально царское правительство предполагало заселить нижнюю часть левобережья от Паркан до Незавертайловки черноморскими казаками, а верхнюю – „для поселения молдаван, армян и бессарабов."[16] Вполне очевидно, что в третью категорию царским чиновником Ф. П. де Воланом вкладывался географический смысл. Под переселенцами из Бессарабии подразумевались не только молдаване, но и болгары, сербы, русские старообрядцы. Но уже в 1792 году после указа Екатерины II о переселении казаков-черноморцев на Кубань началось активное заселение южного левобережья как старожилами, так и новыми выходцами из-за Днестра. Любопытно, что молдавские крестьяне в ревизских сказках подразделялись на „хлебопашцев молдавской и волошской нации". К примеру, бывшая кошевая резиденция черноморцев Слобозия к 1795 году по своему национальному составу стала однородной и ее заселили 113 крестьянских семей„нации молдавской, веры греческой, упражняющихся в хлебопашестве."[17]

Анализируемый документ является неоценимым источником для краеведов. Именно в конце XVIII века стал закладываться генофонд приднестровских сел, в первую очередь, молдавских семей. Это подтверждается сравнительным анализом ревизских сказок Тираспольского уезда 1795 и 1858 годов[18] и современными данными по селам региона. К примеру, в с. Суклея с конца XVIII века встречаются родо-начальники современных сельских фамилий: Чебан, Унтиловы, Константиновы, Китайко, Репида, Бразда, Майка, Возиян, Теса, Апостоловы и другие. В с. Терновка: Флоря, Попушой, Гросул, Бурдюжа, Соколан, Чебан и другие. Такое же явление характерно и для других сел с преобладанием молдавского элемента.

Ревизские сказки дают ответ на причины "русского" происхождения фамилий ряда молдавских семей. В основу распостраненных молдавских родов Слобозии, Суклеи, Терновки и других сел легли имена отцов первых поселенцев: „Петр Константинов сын". „Иван Васильев сын". „Иван Гаврилов сын" и т. д. Некоторые весьма распросространенные в наши дни фамилии с русскими окончаниями Унтиловы, Апостоловы имели в 1795 году иное написание: „Унтила", „Апостол",

Молдавский элемент левобережных приднестровских сел оказался наиболее устойчивым и неподверженным частым миграциям. И наоборот, значительное число русских и украинских семей уже через несколько лет исчезает со страниц местных документов. Основная часть осевших в левобережном Приднестровье русских и украинских крестьян появилась здесь уже в первых десятилетиях XVIII века.

Составление ревизских сказок для многих крестьянн стало равносильно стихийному бедствию. В конце XVIII века наблюдается массовое бегство населения из окрестностей Тирасполя и Дубэсарь в Бессарабию. Это объясняется не только попытками новоявленных помещиков закрепостить крестьян, но и тяжестью налогового бремени, когда поселяне, не успев как следует обустроиться, вынуждены были платить подушную подать, выполнять ряд денежных и натуральных повинностей. Внедряемые в левобережных

поселениях порядки русской общины,в первую очередь, круговая порука, когда все общество обязано было до следующей ревизии выплачивать подати не только за себя, но и за бежавших, умерших, больных и т. п., побуждали крестьян и горожан уходить за Днестр. Особенно массовым это явление стало в 1797–1798 г.г., о чем красноречиво свидетельствует „Опись делам Тираспольского уездного суда,"[19] где наибольшее число рассматриваемых дел было посвящено „намерениям бежать за границу". В итоге царское правительство было вынуждено смягчить налоговый гнет, а в 1812 г. ввести пятилетнее освобождение от уплаты налогов.[20]

Вместе с выходцами из-за Днестра в левобережные села прибыли и священнослужители. Ревизские сказки сопровождались и переписью священно- и церковнослужителей и их семей. Несомненный интерес могут вызвать краткие биографические справки о них, помеченные в документах. К примеру, сын священника Иоанн Литкевич до своего переселения проживал в Яссах, с 1782 года служил там в монастыре Святых сорока мучеников, с 1792 года стал священником Покровской церкви с. Чобручиу.[21] Священик Онуфрий Глижинский „роду молдавского, произведен в сан к Успенской церкви с. Незавертайловка."[22] Впоследствии род священников Глижинских стал достаточно известным не только в Тираспольском уезде, но и за его пределами. Сын священика Иван Синьчевский с 1785 года служил в Григорьевском монастыре г. Бендер. С 1791 г. стал священником Николаевской церкви с.Глиное.[23] И так далее.

Ревизские сказки 1795 года позволяют проследить и судьбу арнаутов (молдован, сербов, болгар) офицерского и рядового состава, служивших в царской армии и получивших земельные наделы. Больше всего их проживало в с. Глиное – 20 семей, в с.Чобручиу – 15, в с. Коротна – 11, в с. Слобозия о- 13. К селам были приписаны и казаки – черноморцы, не пожелавшие отправляться со своими старшинами на Кубань.

Несомненный интерес историков и краеведов могут вызвать содержащиеся в документе переписи населения не только Тирасполя, но и других городов: Дубэсарь, Григориополя и Одессы. Тем более, в Херсонском областном архиве сохранились и следующие ревизские сказки указанных населенных пунктов.[24] что значительно облегчает задачу исследования процессов в регионе. Привлечение же и других имеющихся в архивах списков поселян может помочь краеведам в составлении родословных значительного числа приднестровских семей.

ПРИМЕЧАНИЯ:

1. Херсонский областной государственный архив (в дальнейшем ХОГА), ф. 22, оп. 1, д. 1.
2. С. К. Марецкий. Тирасполь. Историко-географический очерк. Кишинев, 1958; И. А. Анцупов. Крестьяне Левобережного Поднестровья в дореформенный период. 1990.
3. Полный Свод Законов Российской империи. Т. 37. Н 28633.
4. Указы Екатерины II В. В. Каховскому.- - „Русская старина", 1900, N11, стр. 292.
5. С. К. Марецкий. Тирасполь... стр. 19.

6. Г. Аствацатуров. Очерки истории села Парканы. Часть первая. Бендеры, 1995, стр. 22.

7. А. А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. Часть II. Одесса, 1838, стр. 129.

8. Письма В. В. Каховского П. А. Зубову,- - Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 12. Одесса. 1881, стр. 378, 414.

9. И. Г. Киртоагэ, И. И. Жаркуцкий. Из истории левобережья Днестра с древнейших времен до 1918 г.– Revista de istorie a Moldovei. 1992, N. 3.

10.ХОГА, ф. 22, оп.1, д. 1, л. 8.

11.там же, л. 57.

12.там же, л. 62.

13.Очерки истории Тирасполя. Кишинев, 1967, стр. 8.

14. РГВИА, ф, ВУА, д. 21683, л. 1.

15. В. М. Кабузан. Население Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья. Конец XVII – первая половина XIX в. Кишинев, 1974, стр. 26.

16. В. И. Григорович. Записка о пособиях к изучению южнорусской земли, находящихся в военно-ученом архиве Главного штаба. –Летопись истоико-филологического общества при Новороссийском университете. Т. 25. Одесса, 1916, стр. 386.

17. ХОГА, ф. 22, оп. 1, д. 1, л. л. 814–828 об.

18. там же, д. 73.

19. НА РМ, ф. 303, оп. 1, д. 4, л. л. 4–8.

20. И. А. Анцупов. Крестьяне Левобережного Поднестровья... стр. 27.

21. ГАОО, ф. 37, оп. 2 а, д. 82, л. 57.

22. там же, л. 63.

23. там же, л. 59.

24. ХОГА, ф. 22, оп. 1, д. 2.

СОКРАЩЕНИЯ:

НА РМ – Национальный архив Республики Молдова.
ГАОО – Государственный архив Одесской области.
РГВИА – Российский Государственный исторический архив.

Gheorghe Negru

O TENTATIVĂ NEREUŞITĂ DE A ÎNFIINŢA ÎN BASARABIA O "TIPOGRAFIE MOLDOVENEASCĂ"

A doua jumătate a sec. al XIX-lea se caracterizează prin intensificarea politicii de rusificare a guvernului ţarist, dar şi prin încercările tot mai contiente ale românilor din Basarabia de a rezista şi de a-şi păstra limba şi cultura. Încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea limba română a fost izgonită din administraţie, justiţie şi viaţa publică, iar în deceniile 7–8 şi din toate tipurile de şcoli din Basarabia, inclusiv cele săteşti. Spre deosebire de prima jumătate a sec. al XIX-lea, literatura didactică

© Gheorghe Negru, 1997.

românească nu a mai putut vedea lumina tiparului. O excepţie au constituit manualele profesorului de limbă română de la gimnaziul din Chişinău, Ioan Doncev, publicate în 1865, din cont propriu („Cursulu primitivu de limba română", „Abecedâ rumânâ). Însă, în pofida tuturor calităţilor menţionate de recenzenţi, cărţile respective nu au fost acceptate de funcţionarii ţarişti în calitate de manuale pentru şcolile din Basarabia. În 1871 a fost suprimată traducerea românească a ziarului "Bessarabskie eparhialinâie vedomosti", iar în 1884 a fost interzis ziarul românesc „Mesagerul Besarabiei", care abia începuse să fie editat. La 14 decembrie 1884, sinodul rus închide unica tipografie românească din Basarabia, organizată în prima jumătate a sec. al XIX-lea de G. Bănulescu-Bodoni.

În condiţiile înăspririi politicii naţionale ruseşti din Basarabia, în deceniul 7 al sec. al XIX-lea aici se constituie o grupare a boierilor moldoveni în frunte cu fraţii Cotruţă, Casso, Cazimir, Cristi ş.a. care urmărea în temei scopul de a crea condiţii pentru a salva de la dispariţie limba şi cultura naţională. Această grupare a cerut în 1863 autorităţilor ţariste ca predarea disciplinelor şcolare de la gimnaziul din Chişinău să se facă în limba română, iar în 1874 şi 1883 tot ea a propus să fie reintrodusă limba română la "şcolile populare" şi să fie utilizată în procesele juduciare şi în discursurile de la adunările nobilimii şi ale zemstvei, dar nu a reuşit. În 1863 şi 1865 boierii moldoveni Gheorghe Gore şi, respectiv, Nicolae Casso au încercat, iarăşi fără succes, să editeze un ziar românesc şi să organizeze o tipografie românească în Basarabia. În aceeaşi serie de acţiuni nereuşite se înscrie şi tentativa boierului Constantin Cristi din ziua de 24 iunie 1862 de a înfiinţa o tipografie şi litografie „moldovenească" la Chişinău (*vezi documentele publicate mai jos*). Iniţial guvernatorul Basarabiei a încercat să demonstreze că deschiderea unei noi tipografii la Chişinău este inutilă din cauza insuficienţei de comenzi. Dar întrucât Constantin Cristi a insistat asupra dreptului său de a organiza tipografia, adresând chiar şi o reclamaţie către Senat, guvernatorul Basarabiei, Fanton de Verrayon, a fost nevoit să-şi descopere motivele reale care le-au determinat să se pronunţe împotriva proiectului boierului moldovean. „Tipografia, după câte se pare, - menţiona Fanton de Verrayon în raportul secret nr. 97 din 31 noiembrie 1862 adresat general-guvernatorului ad-interim al Novorosiei şi Basarabiei – are menirea să tipărească abecedare şi broşure ieftine în limba moldovenească pentru popor. Aceasta nu ar fi încă prea important, deşi ar duce la înlocuirea cunoaşterii limbii ruse, atât de necesare poporului în raportul lui cu instituţii, cu cea a limbii moldoveneşti. Dar dacă se va lua în seamă că d. Cristi face parte din numărul acelor „moldovanofili", care visează o Românie unită şi contopită, nu se poate garanta că din tipografia lui, „pe lângă cărţi de folos, nu vor ieşi şi de acelea care nu corespund cu vederile guvernului nostru cu privire la populaţia moldovenească a Basarabiei"[1].

Nr. 1

[iunie 1862. *Cerere a "moşierului şi dvoreanului" Constantin Crisri adresată guvernatorului militar al Basarabiei de a se permite să deschidă o tipografie şi litografie "moldovenească" în or. Chişinău*]

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому
Военному Губернатору

от Помещика дворянина
Константина Кристи

ПРОШЕНИЕ

Желая открыть в г.Кишиневе топографию и литографию под фирмою ,,Молдавская типография", (для чего) и прилагая подписку о соблюдении всех правил касающихся типографии, честь имею просить о дозволении мне открыть вышеупомянутую типографию в г. Кишиневе и снабдить меня законным свидетельством.

Помещик и Дворянин Кон. Кристи

Добавленному слову ,,и Литографию" верить Кон. Кристи[2].

Nr. 2

[24 iunie 1862. *Angajament al lui Constantin Cristi de a înființa o tipografie și litografie "moldovenească" cu respectarea legilor în vigoare*]

ПОДПИСКА

1862 года Июня 24 дня я ниже подписавшийся даю сию подписку в том, что при открытии мною в городе Кишиневе типографии и литографии под фирмою ,,молдавская типография" обязываюсь соблюдать все правила касающиеся типографии в том порядке, как определено по закону.

Помещик и Дворянин Кон. Кристи.

Добавленному слову ,,и Литографию" верить Кон. Кристи[3].

Nr. 3

[2 iulie 1862. *Raport al poliției orășenești din Chișinău către guvernatorul militar al Basarabiei privind sosirea tipografiei și litografiei lui Constantin Cristi la Chișinău și relativ la acțiunile pe care urma să le întreprindă poliția.*]

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому
Военному Губернатору.

Кишиневской Городской Полиции

№ 11269
2-го Июля 1862 года

РАПОРТ

Помещик Дворянин Константин Кристи обявлением своим, довел до сведения Полиции, что предполагая открыть в г. Кишиневе Типографию и литографию, на что он испрашивал разрешения Вашего Превосходительства, но так как подобное разрешение может быть выдано одним Министерством, то впредь до получения разрешения, объявляет, о прибытии к нему всех принадлежностей нужных для типографии и литографии, и, что они имеют быть сложены в доме Г. Герца1[й] части города Кишинева.

Вследствие чего, Градская Полиция вместе с ним предписала Приставу 1[й] части, на основании 421 ст. 2 тома свод. зак. (изд. 1857 года) тотчас освидетельствовать эти принадлежности, и, если таковые окажутся сложенными в таковом порядке, что могут действовать, то ныне же закрыть эту типографию и литографию, опечатав принадлежности оной таким образом, чтобы они не могли быть приведены в действие. О чем на месте прибытности Г. Кристи и постороних лиц постановив акт представить в Полицию для последующего донесения Вашему Превосходительству.

О чем Гражданская Полиция Вашему Превосходительству имеет честь донести, докладывая, что по получении донесения от частного Пристава тотчас будет иметь честь рапортовать,

Полицмейстер iscrlitura
Пристав гражд.дел iscrlitura
Письмоводитель iscrlitura[4]

Nr. 4

[10 iulie 1862. *Raport al guvernatorului militar al Basarabiei adresat Ministrului Afacerilor Interne referitor la inutilitatea organizării unei tipografii "moldoveneşti" în Chişinău, din cauza insuficienţei comenzilor.*]

Ciornr

Стол 3 Господину Министру
О дозволении гн.Кристи Внутренних Дел
открыть типографию

№ 409.
10 июля 1862
По Департаменту Полиции исполнительной.
По делам книгопечатания.

РАПОРТ

Бессарабский помещеник, дворянин Константин Кристи, просит о дозволении ему открыть в г. Кишиневе типографию и литографию, под фирмою „Молдавская Типография" для чего представил подписку, в которой обязывается соблюдать все правила касающиеся типографий. Вслед за тем Кишиневская Полиция донесла мне, что г. Кристи заявил ей о прибытии в город всех принадлежностей, нужных для типографии и литографии, и что полиция тотчас распорядилась об опечатании всех этих вещей, если они сложены в таком виде, что годны для производства работ, впредь до разрешения.

Имею честь почтительнейше донести Вашему Высокопревосходительству о просьбе помещика Кристи, на разрешение, согласно циркуляру от 22 апреля текущего года, № 55, докладывая, что из существовавших в прошдом году в Кишиневе трех частных типографий одна закрыта самим содержателем, по недостатку заказов, другая объявлена хозяином в продажу по той же причине, а третья (с литографиею) едва существует, по незначительности заказов, что кроме самих типографий в Кишинев есть еще две частные: одна при областном правлении, а другая – при архиерейском доме (последняя печатает и по-Молдавски), и что поэтому я не вижу особенной подобности в учреждении в Кишинев еще одной типографии и литографии[5].

Nr. 5

[21 iulie 1862. *Adresă a Ministrului Afacerilor Interne, Valuev, trimisă guvernatorului militar al Basarabiei pe care-l informează despre respingerea cererii lui Constantin Cristi de a fonda o tipografie în or.Chişinău.*]

Секретно
Министерство
Внутрених Дел

Господину Бессарабскому
Военному Губе рнатору

Особенная

Канцелярия.
21 июля 1862 г.
№1806

По изложеным в представления Вашего Превосходительства, от 10 сего Июля, обстоятельствам, я, согласно с мнением Вашим, нахожу неудобным дать в настоящее время, помещику Константину Кристи разрешение на открытие в г. Кишиневе типографии и литографии, о чем и имею честь уведомить Вас в ответ на помянутыя представления.

Министр Внетрених Дел,
Статс-Секретарь Валуев
Правитель Канцелярии[6]

iscrlitura

Nr. 6

[10 august 1862. *Adresă a guvernatorului militar al Basarabiei către poliția orășenească din Chișinău prin care-i comunică despre refuzul Ministrului Afacerilor Interne de a-i permite lui Constantin Cristi să întemeieze tipografie în Chișinău.*]

Ciornr
Военного Кишиневский Городской
Губернатора Полиции
Управляющего и Гражданскою частью
Канцелярия
Стол 3й
10 Августа 1862 г.
№ 7382
Кишинев

Впоследстствии представления моего о дозволении дворянину Константину Кристи открыть в г. Кишиневе типографию и литографию под фирмою „Молдавская типография" г.Министр Внутренних Дел, приняв в соображение, что из существовавших в прошлом году в Кишиневе трех частных типографий одна закрыта самим содержателем, по недостатку заказов, другая объявлена хозяеном в продажу по той же причине, а третья с литографиею едва существует, по незначительности заказов и что кроме этих типографий в Кишиневе есть еще две казенные: одна при областном правлении и другая при Архиерейском доме (последняя печатает и по молдавски) предписанием от 21 истекшего июля, за № 1806, уведомляет меня, что Его Высокопревосходительство, по изложенным причинам находит неудобным дать в настоящее время г. Кристи разрешение на открытие в Кишиневе означенной Типографии и Литографии.

Об этом я даю знать Городской Полиции, впоследствие рапорта ея от 2го истекшего июля за № 11269 для объявления г. Кристи и дальнейшего распоряжения[7].

Nr. 7

[18 august 1862. *Demers al lui Constantin Cristi adresat guvernatorului militar al Basarabiei, Mihail Livovici Fanton de Verrayon, în care cere să i se spună "toate motivele" refuzului de a i se da autorizație pentru deschiderea tipografiei, deoarece, suportând cheltuieli, intenționează să facă reclamație către Senat.*]

Его Превосходительству Господину Бессарабскому
Военному Губернатору Генерал Лейтенанту и Кавалеру Михаилу Львовичу Фантон де Веррайону.

Помещика и дворянина Константина Кристи

ПРОШЕНИЕ

Осведомился я, что Г. Министр Дел отказал в ходатайстве моем об открытии мною типографии в г. Кишиневе. Так как на это распоряжение Г-на Министра, подвергающее меня убыткам, я хочу принести жалобу Правительствующему Сенату, на что закон предоставляет мне полное право; то я прошу объявить мне в Канцелярии Вашего Првосходительства полное содержание, отношения Г. Министра, последовавшего к Вашему Превосходительству, ибо незная всех причин по которым мне отказано, я не могу принести означенной жалобы.

Августа 18 дня
1862 года

г. Кишинев Помещик и Дворянин Кон. Кристи[8]

Nr. 8

[3 septembrie 1862. *Adresă a guvernatorului militar al Basarabiei privind lipsa de temei a demersului din 18 august 1862 al lui Constantin Cristi.*]

Ciornr

Бессарабского
Военного Губернатора
Управляющего и
Гражданскою Частью
Канцелярия
Стол 3
3 сентября 1862 года
№ 8138
Кишинев

Господину Помещику и
Дворянину Константину
Васильевичу Кристи.

На прошение Ваше от 18 текущего августа, имею честь известить, что в посланом Вам 10 сего августа № 7382, объявлении об отказе учредить новую типографию в Кишиневе, объяснена вполне причина отказа, причем присовокупляю I[e], что 421 cm 2m.св. зак.изд. 1857 года, по 2 продолжению, представляющая губернаторам [право] разрешать открытие типографий (в настоящее время с ведома Министерства В. Дел) не обязывает их отчитываться о приичинах дозволения или недозволения открывать эти заведения, и 2-[e], что при существовании закона дозволяющего открывать типографии не иначе как с разрешения правительства, всякий затрачивающий капитал на подобное предприятие до получения разрешения подверґается добровольному риску, в случае не получения разрешения, и претендовать за потери ни на кого не может.

Генерал - Летейнант
Ид. Старш. Помощика. Правит. Канцелярии[9] iscrlitura[9].

Nr. 9

[9 octombrie 1862. *Adresă a general-guvernatorului interimar al Novorosiei şi Basarabiei în care-i solicită opinia guvernatorului Basarabiei privitor la reclamaţia şi cererea repetată a lui Constantin Cristi de a i se aproba deschiderea tipografiei moldoveneşti în Chişinău.*]

Управление
Новоросийского
и Бессарабского
Генерал-Губернатора.

Господину Начальнику
Бессарабской Области

Отделение 1.
Стол 2.
9 Октября 1862 года
№ 10484
Одесса

Препровождая при этом к Вашему Превосходительству присланную Г.Министром Внутренних Дел просьбу помещика Бессарабской Области Константина Кристи, в коей жалуется на неразрешение ему открытия типографии для печатания книг на молдавском языке, имею честь покорнейше просить Вас, Милостивый Государь, сообщить мне в скорейшем времени, с возвращением приложения надлежащия по сему предмету сведения и Ваше заключение.

Исправляющий должность
Генерал-Губернатора,
Генерал-Лейтенант
Правитель Канцелярии iscrlitura[10]

Nr. 10

[30 octombrie 1862. *Raport al guvernatorului Basarabiei adresat general-guvernatorului interimar al Novorosiei şi Basarabiei cu privire la menţinerea opiniei sale negative faţă de intenţia lui Constantin Cristi de a organiza o tipografie moldovenească în Basarabia.*]

Ciornr
№ 96
30 Ноября дня 1862
О
дозволении помещику
Кристи открыть
типографию.
По
1 отделению.
Донесение на предложение
№ 10484

в. Нуж.

Господину исправляющему
должность Новоросийского
и Бессарабского
Генерал-Губернатора

РАПОРТ

27 июня текущего года Бессарабский помещик Константин Кристи подал мне прошение о дозволении ему открыть в г.Кишинев типографию и литографию под фирмою: ,,молдавская типография". При прошении этом он представил подписку, в которой обязался соблюдать все правила, касающиеся типографий. Вслед за тем Кишиневская Полиция донесла мне, что г. Кристи заявил ей о прибытии в городе всех принадлежностей, нужных для типографии и литографии, и что полиция тотчас распорядилось об опечатании всех этих вещей, если они сложены в таком виде, что годны для производства работ, впредь до разрешения учередить типографию.

Основываясь на циркулярном предписании г. Министра Внутрених [Дел] от 22 апреля текущего года, за № 55, я об изьясненном ходотайстве помещика Кристи донес на разрешение г. Министру Внутренних Дел и доложил его высокопревосходительству, что из существовавших, в прошлом году, в Кишиневе трех частных типографий, одна закрыта самим содержателем, по не доставку заказов, другая объявлена хозяином в продажу по той же причине, а третья (с литографиею) едва существует, по незначительности заказов, что кроме этих топографий в Кишинев еще есть две казенные: одна при областном правлении, а другая при архиерейском доме (последняя печатает и по молдавски) - и что по этому я не вижу особенной надобности в учреждении в Кишиневе еще одной типографии и литографии.

На это г. Министр, в предписании от 4 июля, № 1806 (по особенной канцелярии) дал мне знать, что Его В-во согласно с мнением моим, находит неудобным, в настоящее время дать помещику Кристи разрешение на открытие в Кишинев типографии и литографии. Об этом обьявлено г Кристи через Кишиневскую Полицию 10 августа № 7382, с изложением тех обстоятельств, какие я представлял на благоусмотрение г. Министра. Г. Кристи, вследствие этого письмом от 18 августа потребовал, чтобы ему было обьявлено полное содержание разрешения г. Министра, так как оно доводит его до убытков и он намерен жаловаться Правительствующему Сенату. На что я 3 сентября, № 8138, обьявил г. Кристи 1-е, что в обьявлении 10 августа обьяснена в полне причина откказа, 2-е что 421 ст, 2 т. св. зак. суд. 1857 г., по II прод., представляющая губернаторам [право] разрешать открытие типографий (в настоящая время с ведома Министерства Вн. Дел) не обязывает их отчитываться о причинах дозволения или не дозволения открывать эти заведения, и 3-е, что при существовании закона, дозволяющего открывать типографии не иначе, как с рарешения правительства, каждый кто затрачивает капиталов на подобное предприятие до получения разрешения, подвергается добровольноми риску, в случае не получения разрешения, и претендовать за потери ни на кого не может.

Почтительнейше донеся об этом В. Пву, во исполнении предписания о 9 октября, № 10484, с возвращением письма помещика Кристи к г. Министру Внут, Дел., имею честь доложить, что относительно недозволения г. Кристи в настоящее время я остаюсь при прежнем своем мнении, обьясненном в донесении г. Министру[11].

Nr. 11

[13 februarie 1863. *Adresă a general-guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei, Coţebu, trimisă guvernatorului interimar al Basarabiei privind respingerea reclamaţiei şi cererii repetate a lui Constantin Cristi de a i se permite instituirea unei tipografii moldoveneşti în Chişinău.*]

Управление
Новоросийского
и Бессарабского
Генерал-Губернатора
Отделение 1.
Стол 2
13 февраля
1863 года
№ 1500
Одесса.

Господину Исправляющему
должность начальника
Бессарабской Области

Об основаниях, изложенных в представлениях бывшегоо Начальника Области от 30 и 31 минувшего ноября № 96 и 97, по которым он находил неудобным дозволить помещику Бессарабской Области Константину Кристи открыть типографию для печатания книг на Молдавском языке, Исправлявший должность Генерал Губернатора сообщал Г. Министру Внутрених Дел, присовокупив, что и с своей стороны он находит причины, побудившие Генерал Лейтенанта Фантон-де-Веррайона к этому отказу, заслуживающими полного уважения.

Ныне Статс Секретарь Валуев, уведомляя меня, что он, согласно с мнением Генерал Лейтенанта Жуковского, отставил ходатайство Кристи без последствий, просит объявлять ему об этом.

О чем сообщаю Вашему Превосходительству для надлежащего исполнения.

Генерал-Губернатор
Генерал-Адъютант
Правитель Канцелярии[12]

Коцебу

iscrlitura

Nr. 12

[27 februarie 1863. *Adresă a guvernatorului Basarabiei către poliţia orăşenească din Chişinău prin care i se indică să-l informeze pe Constantin Cristi despre hotărârea Ministrului Afacerilor Interne de a nu-i acorda autorizaţie pentru constituirea unei tipografii moldoveneşti în Basarabia.*]

Ciornr
Стол 3
№ 2072

Кишиневской Гор. Полиции

27 февраля 1863

Г. Министр Внутрених Дел, на представление исправляющего должность новор[осийского] и бессараб[ского] Генерал Губернатора нашел неудобным дозволить помещику Константину Кристи открыть в Кишиневе типографию для печатания книг на молдавском языке и поручает мне обьявить Кристи, что ходатайство его поэтому предмету оставлено без последствий.

О таковом заключении Статс-Секретаря Валуева, сообщенном мне в представлении Генерал Адъютанта Коцебу от 13 февраля № 1500, даю знать Кишиневской Полиции для обьявлении Константину Кристи[13].

NOTE

1. În dosarul de la Arhiva Națională din Chișinău, deși el oferă indicii clare privind existența documentului citat (*vezi doc. Nr. 11*), raportul secret nr. 97 al lui Fanton de Verrayon nu s-a păstrat. Acesta a fost, cu certitudine, sustras în perioada sovietică, când s-a purces la epurarea arhivelor de la periferiile imperiului rus și sovietic de documentele compromițătoare ori "incomode" pentru regimurile respective și la concentrarea lor în arhivele centrale din Moscova ori Sankt-Petersburg, unde accesul îl aveau doar persoanele de încredere. Conținutul documentului îl aflăm totuși din lucrarea lui A.Boldur, **Istoria Basarabiei** (București, 1992, p. 476), care în perioada interbelică nu a putut, evident, consulta alt dosar, decât tot acela de la Arhiva din Chișinău.
2. **Arhiva Națională a Republicii Moldova,** fond 2, inv.1, dosar 7462, fila 1.
3. **Ibidem**, fila 2.
4. **Ibidem**, fila 3–4.
5. **Ibidem**, fila 5 verso–6.
6. **Ibidem**, fila 7.
7. **Ibidem**, fila 8 – 8 verso – 9.
8. **Ibidem**, fila 10.
9. **Ibidem**, fila 11–11 verso.
10. **Ibidem**, fila 12.
11. **Ibidem**, fila 13 – 13 verso – 14 – 14 verso.
12. **Ibidem**, fila 15 – 15 verso.
13. **Ibidem**, fila 16 – 16 verso.

ISTORIOGRAFIE

Ludmila Pavlov

RELAŢIILE INTERNAŢIONALE DIN 1866—1875 ALE ROMÂNIEI ÎN VIZIUNEA ISTORICILOR ROMÂNI.

Rolul instituţiilor de guvernămînt în evoluţia relaţiilor interstatale au fost şi sunt o preocupare constantă a istoricilor români (1).

În 1866–1875, perioadă care a precedat şi pregătit terenul pentru cucerirea Independenţei de către Statul Român, deşi aflat „dejure" sub garanţia colectivă a Puterilor Garante, s-a impus ca un factor important în evoluţia relaţiilor interstatale. Referitor la problema enunţată în literatura de specialitate au apărut mai multe studii, semnate de N. Adăniloaei şi P. Câncea (2), P. Constantinescu-Iaşi (3), A. Zub (4), D. Berindei (5) ş. a..Cu părere de rău, o lucrare mai recentă lipseşte. Pornind de la aceasta, prezenta comunicare urmăreşte scopul de a completa în măsura posibilităţilor lacuna în cauză. În perioada 1866–1875 evenimentele din România, cu semnificaţii şi consecinţe externe s-au axat în jurul câtorva probleme-cheie, ce au atras atenţia cercetătorilor români.

O problemă importantă privind această perioadă este detronarea lui Cuza Vodă, instaurarea la 1866 a dinastiei Hohenzollernilor şi a monarhiei constituţionale. Nu încape îndoială că domnia lui Al. I. Cuza şi noul regim al monarhiei constituţionale sunt evenimente ce decurg unul din altul şi între care există o interdependenţă directă, ca elemente importante ale procesului unic de modernizare a României (6). Marile realizări ale Domnitorului Unirii erau apreciate atunci, ca şi acum la trecerea unui secol şi ceva, drept consecinţe ale unei „glorioase domnii" (7) Existînd aceste adevăruri incontestabile, apar mereu tulburătoarele întrebări: cum a fost posibil ca domnitorul care, realizînd aspiraţiile şi voinţa românilor, clădise un stat nou şi o ţară nouă să-şi termine domnia în urma unui act de„urâtă trădare" (8). Problema detronării lui Al. I. Cuza şi succesiunii lui la tron a cunoscut în istoriografia română aprecieri de diferite nuanţe.

Atenţia acordată actului de la 11 februarie în literatura de specialitate este firească, fîndcă, provocînd agitaţii în interior „a readus în disbatere diplomaţiei europene problema organizării şi chiar a existenţei României ca stat" (7).

În opera istorică a lui A. D. Xenopol, în care se elogiază domnia lui Al. I. Cuza, (8) constituie o dovadă a unei atitudini negative faţă de domnia străină. Relevînd

© Ludmila Pavlov, 1997.

diverse momente în legătură cu mişcările antidinastice din perioada 1866–1871 (9), A. D. Xenopol explică esenţa lor prin maniera şi raţiunile, ce au stat la baza înlăturării de la tron a lui Al. I. Cuza şi a înlocuirii lui cu un prinţ străin.

Analizînd situaţia politică generală de la începutul anului 1866 înflăcăratul adept al dinastiei străine, istoricul T. Maiorescu, va conchide că ea „reclama poate în România un domnitor care să inspire mai multă încredere" (10). Chiar şi în asemenea condiţii, credea Titu Maiorescu, era de preferat ca „alegerea Domnului să fie făcută fără violenţă şi cu liberul consimţămînt al Prielnicului Cuza" (11). Astfel, în vizunea lui T. Maiorescu modul în care s-a făcut această răsturnare rămâne condamnabil. „Cuza, subliniază Maiorescu, merită o soartă mai bună" (12).

Spre deosebire de A. D. Xenopol şi T. Maiorescu, Dimitrie A. Sturdza, adept al dinastiei străine şi admirator al regimului Carol I, era convins că „Domnia lui Cuza Vodă nu mai dăinuie",„în ziua de 11 februarie 1866, o califică ca un "fapt patriotic" " (13).

Evenimentul de la 11 februarie 1886 a fost apreciat de către contemporani în mod diferit. Unii prieteni şi adepţi ai fostului domnitor l-au considerat drept un act de trădare faţă de el şi de interesele ţării, iar adversarii politici şi potrivnicii săi – un act politic menit să asigure dezvoltarea pe căi normale a vieţii convenţionale şi dinastice a noului stat român. Mai puţin au fost scoase în evidenţă de către contemporani, cauzele şi raţionamentele ce au stat la baza faptului împlinit la 11 februarie 1866.

Istoricul român Al. Lăpedatu aprecia ziua de 11 februarie 1866 „departe de a fi fost cea mai frumoasă zi a domniei lui Cuza-Vodă", dar, în acelaşi timp „o zi bună norocoasă pentru destinul istoric al neamului" (14) După opinia sa, marile reforme înfăptuite de Cuza-Vodă îcu scopul de a consolida şi organiza statul au zdruncinat mult poziţia acestuia, iar ca rezultat al intenţiilor sale dictatoriale a început o luptă înverşunată împotriva lui (15) Al. Lepădatu surprinde adecvat poziţia PuterilorGarante faţă de aflarea lui Cuza Vodă la tronul României, afirmînd că după tulburările din august 1865 din Bucureşti ele l-au părăsit, considerîndu-l iremediabil pierdut, şi că aceste puteri în acţiunile lor porneau de la faptul că abdicarea de bună voie sau forţată a domnitorului român ar putea produce complicaţii în Orient. Se putea ridica şi problema instalării unui prinţ străin pe tronul României „asupra căruia Puterile nu erau de acord."

În istoriografia postbelică: Istoria României vol IV (2), lucrările lui M. Constantinescu (3), A. Oţetea (4), care sintetizează realizările istoricilor din deceniile 6–7, şi remarcă existenţa unei crize politice acute în primăvara anului 1866, determinate de răsturnarea lui Cuza Vodă şi multiplele frămîntări politice interne în legătură cu ocuparea scaunului domnesc M. Constantinescu, subliniază că „perspectiva aducerii domnitorului străin se reducea la rolul de mediator al neînţelegerilor lăuntrice dintre grupările celor clase dominante (5)

În anii 1960–1975 au apărut un şir de monografii (6) studii (22) în care se descrie în ce situaţie s-a pomenit România în urma actului din ziua de11 februarie 1866, sunt indicate tendinţele vădit antidinastice din sociatatea română în momentul venirii la putere a lui Carol de Hohenzolleren.

În a doua jumătate a deceniului 8 şi, mai ales, în decenile 9–10 istoricii români, lărgesc sfera investigaţiilor istorice cu problema succesiunii la tron şi a dinastiei

străine. Ei justifică în mare măsură acţiunile care au pus capăt domniei lui Cuza-Vodă, explicîndu-le prin necesitatea de a aduce în fruntea statului un domnitor străin (23).

În lucrările semnate de Gh. Cliventi (24), acad. Gh. Platon (25) V. Russu (26) se relatează pe larg despre importanţa dinastiei străine pentru România.

Oprindu-se asupra personalităţii istorice a lui Al. I. Cuza (27), istoricii contemporani au calificat domnia acestuia, de altfel cum considera şi el însăşi drept o etapă de tranziţie (28) intermediară în procesul de realizare, fără a solicita ajutorul Europei, a dorinţelor exprimate de adunările ad-hoc (29) Potrivit concepţiilor unor oameni politici, Al. I. Cuza trebuia să acţioneze în vederea aducerii în ţară a unui prinţ străin. Istoriografia română actuală a demonstrat nu odată că la sfârşitul anului 1865 chiar însuşi domnitorul îşi considera misiunea oarecum incheiată (30).

Istoricul ieşean V. Russu consideră că reformele înfăptuite pe timpul domniei lui Al. I. Cuza, au generat noi cerinţe pe care el nu le mai putea îndeplini. În asemenea condiţii detronarea lui Al. I. Cuza pare a fi un act necesar (31). Actul de la 11 februarie1866 este conceput de V.Russu ca „un protest faţă de regimul de garanţie colectivă" (32) cu vădite tendinţe de revoluţionarism (33) Aceleaşi constatări le fac şi acad. Gh. Platon, care consideră ziua de 11 februarie 1866 începutul revoluţiei naţionale (34), şi Gh. Cliventi (35).

Consemnăm aici o evoluţie a punctului de vedere al istoricului V. Russu, care în studiile sale anterioare manifesta un vădit antidinastism, dar după 1975 va susţine că„de prinţul străin erau legate în consecinţă stabilitatea internă, unitatea naţională, dobîndirea mai rapidă a Independenţei" (36).

Referitor la actul istoric de la 11 februarie 1966 şi în prezent se emit păreri controversate. Astfel în dezacord cu opiniile lui Gh. Platon şi V. Russu, deja citate, istoricul D. Vitcu, fără a neglija importanţa dinastiei străine pentru România, califică actul de detronare drept o lovitură de stat (37), şi nu o revoluţie cu atît mai mult naţională. În viziunea lui D. Vitcu, chiar dacă înlăturarea de la tron a lui Al. I. Cuza urmată de ocuparea lui de către un principe străin a tulburat pentru moment raporturile României cu Puterile Garante, ea n-a modificat statutul politico-juridic internaţional al ţării faţă de trecutul apropiat (38). Această afirmaţie minimalizează în mod vădit aspectul internaţional al problemei detronării lui CuzaVodă şi instaurării dinastiei străine. Spre deosebire de D.Vitcu, istoricii V. Russu şi Gh. Cliveti, avînd drept obiect de studiu relaţiile internaţionale ale României în perioada dată şi folosind un bogat material de arhivă, au dovedit că chestiunea succesului depăşea cu mult sfera unor interese locale, şi atingea mult altele de ordin european (39).

Despre aceasta mărturiseşte, dealtfel, şi atitudinea Puterilor Europene manifestată la Conferinţa Internaţională de la Paris ce şi-a desfăşurat lucrările la 10 martie 1866 sub preşedinţia lui Drouyn de Lhuys, ministrul afacerilor externe al Franţei. Analizînd problemele de care se interesau în mod deosebit la Conferinţă puterile Europene, V. Russu delimitează cu precizie grupul de ţări favorabil cauzei Române, în care intrau Franţa, Anglia şi Prusia, şi statele ce tindeau să impună Principatelor separarea.(Turcia, Rusia şi Austria) (40) Însă el afirmă în mod eronat, „Rusia a făcut serioase eforturi pentru a împinge Turcia la o intervenţie militară, care să-i faciliteze ocuparea Moldovei" (41) În această ordine de idei, de asemenea este

lipsită de temei afirmaţia că „adâncirea crizei orientale era un lucru dorit de cercurile conducătoare dinRusia" (42) pentru că ştie de depeşa lui Gorceacov către Alexandru al II-lea şi către Ignatiev, în care Rusia prevenea guvernele statelor balcanice că le va acorda întru totul o susţinere morală şi diplomatică, dar nu va intra în război contra Turciei dacă aceasta nu va fi dictat de interesele ei personale" (41) În mod exagerat tratează istoricul poziţia Franţei, considerând-o oficial susţinătoare a unirii şi a instalării pe tronul ţării a unui prinţ străin. Exagerarea rolului Franţei şi al lui Napoleon al III-lea în constituirea României este de fapt o tradiţie mai veche a istoriografiei române (42). În investigaţii de ultimă oră (43) politica oscilatorie a guvernului francez din primăvara anului 1866 este descrisă cu mai multă obiectivitate, fiind scoase la iveală şi unele momente lăsate în umbră. Este vorba, în esenţă, de intenţiile guvernului francez de a ceda Principatele Unite Austriei în schimbul Veneţiei, care urma să intre în componenţa Italiei, proiecte ce nu coincideau cu interesele Turciei şi ale Rusiei, fiind în defavoarea lor. Se ştie care era poziţia Rusiei în problema ocupaţiei Principatelor Române (3) (deşi V. Russu susţine contrariul), dar nu trebuie de afirmat că scopul urmărit de Rusia servea cauzei României, deoarece Rusia avea interese proprii (43). V. Russu subliniază just că Conferinţa reprezentanţilor Puterilor Garante (44) a fost de fapt un instrument îndreptat împotriva aspiraţiilor de independenţă ale României (45), însă „datorită profundelor deosebiri de interese Marile Puteri nu au putut ajunge atunci, ca şi altă dată la un acord în problema Unirii şi a Prinţului Străin (46) Astfel,conchide autorul, „Conferinţa pusă mereu în faţa unor fapte împlinite a resemnat să accepte desfăşurarea evenimentelor" (47).

O opinie deosebită de cea a lui V. Russu, privitor la situaţia internaţională de la 1866 are istoricul Gh. Cliventi care consideră că multe lucruri ar fi mai clare, dacă am pătrunde în dedesubturile politicii prusiene promovate de Bismarc, deoarece „întreaga împrejurare fiind privită ca o luptă dintre Franţa şi Rusia, Prusia ocupînd o poziţie hotărâtoare" (48). Gh. Cliventi conchide că, „trebuind" să ţină Parisul în „şah", Bismarc îl va îndemna pe Carol să plece în ţara la a cărei domnie a fost chemat, dar aceasta să prezinte aparenţele unei întreprinderi patronate numai de Franţa. Prin stratagema sa cabinetul prusian va reuşi într-adevăr să încurce mult politica guvernului de la Paris (1). Pe aceleaşi poziţii se situează şi acad. Gh. Platon, care afirmă că „la 1866 Bismarc a fost acela care a urmărit să folosească România pentru a exercita influenţa împotriva Austriei în preajma războiului cu aceasta" (2).

Spre deosebire de V. Russu, istoricii Gh. Cliveti?şi Gh. Platon sunt de părere că, la 1866, Prusia a jucat un rol hotărîtor în„problemele române". Mai mult decît atît, Gh. Cliventi afirmă pe bună dreptate, că „problema română" şi cea „germană" la 1866 se condiţionau reciproc, chiar dacă aceasta nu ieşea la „suprafaţa lucrurilor" (3).

Analizînd mai multe viziuni asupra relaţiilor internaţionale de la 1866, credem că mai adecvată este opinia istoricului Gh. Cliventi că „Politica românească ţinea să meargă pe propriile ei picioare, fără să se lase tutelată sau sancţionată de factorii externi" (4). Gh. Cliventi apreciază just că ?„în anul 1866 regimul de garanţie colectivă va intra ca şi suveranitatea otomană într-o tot mai evidentă contradicţie cu veleităţile de Independenţă ale Românilor" (5).

Astfel investigaţiile istoriografice din ultimele două decenii permit să tragem concluzia că „analiza tuturor evenimentelor anului 1866 îngăduie includerea acestui an în suita momentelor semnificative din istoria luptei pentru Independenţă a poporului român". În multe probleme a fost conturată o imagine mai clară şi adecvată.

Dintre formaţiunile politice, care au adus o importantă contribuţie la lupta pentru independenţa României şi constituirea ei ca un factor activ pe plan european, s-a remarcat în mod deosebit, gruparea liberal-radicală, condusă de C. A. Rosetti şi I. C. Brătianu (martie 1867–noiembrie 1868). Politica acestei guvernări, pe a cărei bază a stat elementul „naţionalului" (54), n-a lipsit din cîmpul de vedere al istoricilor români. Cu părere de rău, în istoriografia antebelică s-a vorbit foarte puţin despre aspectele externe ale acestei guvernări radicale. S-a atras mai mult atenţia asupra politicii interne, a menifestărilor de ordin antidinastic.Constatări episodice referitor la impactul internaţional al guvernării radicale găsim în lucrările de sinteză ale lui A. Oţetea (55), D. Berindei (56) şi în Istoria României, vol. IV (57).

Începînd cu sfârşitul deceniului 8, prin cercetările istoricilor V. Russu (58), N. Corivan (59), Gh. Cliventi (60), N. Adăniloaei (61) şi alţii, s-au adus noi argumente de valoare privind aspectul internaţional al politicii radicalilor.

Nu este lipsită de temei şi afirmaţia că „tentativa radicalilor de a schimba statutul juridic al Statului Român într-un viitor mai apropiat nu a putut să nu trezească nemulţumirea Puterilor Garante" (1). Într-adevăr, lupta împotriva sistemului dualist austro-ungar, încheierea tratatului din anul 1868 cu Serbia, susţinerea şi ajutorul acordat patrioţilor bulgari organizaţi militar pe teritoriul României (2) nu puteau să nu rămînă în afara atenţiei Puterilor Europene.

N-a fost trecută cu vederea de către specialişti nici problema în legătură cu puterea care a determinat înlăturarea radicalilor de la conducerea guvernului român. Istoricul V. Russu apreciază, just că numai la o analiză a atitudinii principalelor Puteri Garante faţă de guvernarea radicală se va putea contura un tablou adecvat al motivelor ce au stat la baza acestui act. După V. Russu, una din puterile care au jucat un rol extrem de important în retragerea silită a radicalilor a fost incontestabil Franţa (3).

De aceeaşi părere e şi istoricul A. Stan (65). V. Russu însă, alături de Franţa, mai plasează şi astfel de puteri ca Austro-Ungaria (66) şi Prusia (67). Într-o lucrare editată la 1893 el scrie că „rolul decisiv în plecarea radicalilor de la putere i-a revenit Prusiei" (18), pornind, probabil, de la faptul că după 1866 creşte mult influenţa politicii lui Bismarc asupra României.

Un alt aspect nu mai puţin important, invocat de V. Russu, este permanenta stare conflictuală dintre domnitor şi radicali. Această situaţie este explicată de istorici prin pronunţatele deosebiri de vederi în ceea ce priveşte organizarea regimului instituit după ziua de 11 februarie 1866 existente între cele două părţi (69). El conchide că colaborarea dintre domnitor şi radicali, colaborare impusă de împrejurările excepţionale din anii 1867–1868, nu a contribuit cu nimic la atenuarea divergenţelor" (70).

Este evident că în viziunea istoricilor contemporani presiunea Puterilor Garante şi plus poziţia unui domnitor ce manifestă preferinţe vizibile faţă de conservatori ce,

urmăreau scopul instaurării în România a unui regim autoritar au contribuit la înlăturarea radicalilor. Analizînd conjunctura internaţională în momentul plecării radicalilor de la putere, unii istorici români evidenţiază rolul hotărâtor, în acest act, al Franţei, alţii al – Prusiei. Sunt de părerea că tensiunea crescândă în relaţiile franco-române, pecum şi sporirea influenţei Prusiei asupra României în această perioadă, au făcut ca ambele puteri să fie implicate deopotrivă în actul demiterii liberal-radicalilor.

Istoricul D. Vitcu susţine că deşi după anul 1866 garanţia colectivă a fost spulberată cu timpul de interesele, orientările şi acţiunile disjuncte ale puterilor alcătuitoare, totuşi actul din noiembrie 1868 rămâne ilustrativ. Oricît de temerară a fost angajarea noilor forţe şi factori politici, liberal-radicalii s-au confruntat cu principalele Puteri europene – conchide autorul.

Îngrijorate de „vocaţia revoluţionară" a liberal-radicalilor, cabinetele europene au fost atunci pătrunse de convingerea de a-i înlătura pe aceştia de la Putere (71).

Guvernele care au venit conducerea Statului Român după radicali şi până la guvernarea L. Catargiu prezintă, în planulrelaţiilor internaţionale, un interes mai scăzut. Din acest motiv se acordă o atenţie sporită politicii externe aconducerii conservatoare.

Este indiscutabil faptul că plecarea liberal-radicalilor de la putere a avut consecinţe importante, care au determinat reorientarea politicii externe a Statului Român.

Istoricii români au expus păreri multiple şi controversate asupra ponderii internaţionale a guvernării conservatoare din această perioadă.

Adept al ideii conservatoare, T. Maiorescu susţinea că guvernul L. Catargiu inaugurează „o nouă epocă în dezvoltarea politică a Statului Român." El afirmă că „această guvernare a reuşit să scape ţara din pericole imediate, să menţină tronul, să micşoreze bolnăvicioasa agitaţie a momentului" (73).

O părere contrară celei expuse de către T. Maiorescu atest la istoricul N. Iorga, care menţiona că „politica externă a României de la martie 1871 pînă la începutul anului 1875 are o însemnătate mult mai slabă, pe lîngă interesul pe care pînă atunci îl avuse politica ei externă faţă de marile întîmplări din viaţa Europei şi faţă de fixarea liniilor conducătoare ale acţiunii sale proprii" (74).

În perioada de după 1945 istoricii români au caracterizat, în temei, politica externă a guvernării conservatoare drept o politică atentă, orientată spre menţinerea relaţiilor normale cu Puterile Centrale. Analizându-se politica internă a guvernării conservatoare, s-a susţinut că de la L. Cataragiu începe una din cele mai reacţionare perioade din viaţa internă a României (75).

Abia la sfîrşitul deceniului 8 istoricii români, dispunînd de multiple documente diplomatice din România, Franţa, Germania, Italia, .vor scoate în evidenţă adevărata pondere a politicii internaţionale a conducerii conservatoare. Astfel, istoricul ieşean Gh. Cliventi apreciază just că „Stabilirea noului echilibru european se va repercuta foarte serios asupra situaţiei României,într-un sens vădit defavorabil acesteia" (76).

Mai mult decît atât, el va demonstra că „primăvara şi vara anului 1871 va persista pericolul unei intervenţii din partea unui sau a celor trei state – imperii limitrofe cu scopul de a restabili ordinea în România" (77) În asemenea condiţii, va

conchide istoricul, „guvernarea L. Catargiu va aduce în viaţa politică un interstiţiu de calm relativ" (78). Afirmaţie justă, fiindcă în urma unor încredinţări din partea lui Carol şi a guvernului conservator de a pune capăt situaţiei instabile din ţară, ministrul de externe al Turciei va declara agentului diplomatic român de la Constantinopol despre „intenţii bune" faţă de Carol şi România" (79). În asemenea împrejurări desigur recurgerea la acţiuni revoluţionare, nu mai putea fi justificată. De aceea Gh. Cliventi vede misiunea guvernului L. Catargiu în înlăturarea dificultăţilor externe ale Statului Român pe calea reglementărilor politico-diplomatice de a încerca „cu mijloacele politicii paşilor mărunţi să apropie perspectivele Independenţei" (70) Prezenţa conservatorilor la putere – în viziunea lui Gh. Cliveti – a fost dictată, în deosebi, de necesitatea de a revaluă conduita Statului Român în raport cu factorii externi, principalele argumente ţinînd de politica externă" (81).

Istoricul V. Russu de semenea susţine că noile împrejurări necesitau prudenţă, dar aceasta nu echivala cu pasivitatea. Nu era vorba de renunţarea la lupta pentru Independenţă, ci doar la adaptarea manierei de acţiune la noile împrejurări" (82).

În această ordine de idei se înscrie şi concluzia acad. Gh. Platon, care pare cea mai reuşită şi obiectivă în dezvăluirea esenţei politicii internaţionale a guvernării conservatoare. Istoricul afirmă că „aranjamentele şi convenţiile economice sau de altă natură, companiile de presă iniţiate şi dirijate de Boerescu (1870; 1873–1874), demersurile domnitoruului Carol la Viena şi la Berlin (1873) în vederea proclamării Independenţei – toate se încadrau într-o limpede şi unitară politică, ce urmărea să însereze România în cuprinsul noilor relaţii politice, să-i creeze situaţia de subiect în cuprinsul noilor relaţii politice internaţionale, să-i spere suveranitatea şi să-i asigure Independenţa" (83).

Astfel istoricii români spre afîrşitul deceniului (8) au acea pondere care într-adevăr a avut-o politica conservatorilor pe arena internaţională.

O problemă importantă cu care s-a confruntat chiar de la început politica conservatoare a fost „afacerea Strousberg", ce vizează incontestabil unele aspecte ale relaţiilor internaţionale din perioada 1871–1875. Pînă în anul 1980 n-au fost realizate studii detaliate asupra concesiunii, în afară de unele aprecieri generale din lucrările istoricilor români (84). Acest vid informativ a fost competat în mare măsură prin lucrările istoricilor Gh. Cliveti (85) şi An. Iordache (86).

Gh. Cliveti, analizînd situaţia raporturilor dintre România şi Germania la 1871, ajunge la concluzia că „afacerea Strousberg" se plasa deja pe un teren de politică internaţională (77). Politizarea „afacerii Strousberg", considera istoricul, a fost impulsionată cu prioritate de manevrele cabinetului de la Berlin, care pornea de la premisa falsă (cum va demonstra Gh. Clibeti), că Statului Român îi revenea întreaga responsabilitate pentru riscurile financiarilor germani.

Intervenţia lui Bismarc în această afacere va fi calificată de către Gh. Cliveti drept o „lezare a suveranităţii de stat a României" (88). În ultimă instanţă, considera el, comportamentul Germaniei, care invită Poarta la invenţie şi caută să supună diferendumul româno-german deliberărilor Curţilor Garante, a atins problema statutului juridic al Statului Român, punînd în discuţie nu numai chestiunea „căilor ferate, ci şi chestiunea română" (89). Istoricul ieşean apreciază just: „Cabinetele de la Viena, Paris, Londra, Petersburg, Roma s-au eschivat de antrenarea lor la cererea

Berlinului într-o presiune colectivă, dar nu au sprijinit fie şi în secret intersele părţilor române" (90). Analizînd poziţia Puterilor Europene, Gh. Cliveti conchide că „episodul diplomatic desfăşurat la 1871 a demonstrat imposibilitatea practică pentru survenirea unui consens între garanţi iar Germania va fi cea mai cointeresată de a conserva noul raport de forţe pe plan continental" (91).

Istoricul A. Iordache, deşi tratează în temei în lucrarea sa aspecte interne ale afacerii Strousberg, invoacă şi unele momente de ordin internaţional, legate de concesiune. El uurmăreşte evoluţia scandaloasă a afacerii de la un conflict comercial la un conflict politic şi apoi la unul diplomatic de proporţii, menit să antreneze şi alte mari puteri (2). Nu este lipsită de temei afirmaţia istoricului că „Guvernul German evident nu din interese de stat, ci particulare leza demnitatea naţională a poporului român" (92).

Făcînd o analiză a evoluţiei concesiunii, istoricul A. Iordache conchide că „Afacerea Strousberg" a fost una din cele mai scandaloase afaceri pe seama avutului public cu largi implicaţii interne şi externe" iar „Meritul principal în rezolvarea crizei politice revenea desigur guvernului conservator." (93) Loscar Catargiu – afirmă A. Iordache - merită recunoştinţă căci oferise singura soluţie posibilă de guvernare, în sensul dorinţelor tânărului domnitor, consolidînd poziţia tronului prin restabilirea creditului moral al lui Carol în faţa ţării şi a străinătăţii, prin aplanarea conflictului politic general cauzat de afacerea Strousberg (94).

O discuţie aprinsă în literatura de specialitate au trezit şi alte aspecte ale politicii externe a guvernului L. Catargiu. Spre exemplu campania de prersă condusă de V. Boerescu, ministru de externe, la 1873, cu scopul de a proclama Independenţa, demonstrează odată în plus poziţia activă intenţionată a acestei guvernări. Istoricii români vor demonstra adecvat necesitatea unui sondaj preventiv în problema Independenţei României la astfel de state ca Austro-Ungaria, Germania, Rusia (95). Se va concluziona că deşi „Guvernul României va fi confruntat cu succes de către diplomaţii Marilor Puteri" (96), acţiunea de la 1873 n-a rămas stearpă" (97). Experienţa va fi semnificată pentru cunoaşterea poziţiei şi înţelegerea atitudinii Marilor Puteri faţă de problema în cauză.

Istoricul A. Stan de asemenea va observa adecvat că prin această campanie „s-a acţionat mult în vederea dobîndirii concursului opiniei publice europene" (98), fiindcă „spre sfîrşitul anului 1987 (3) opinia publică europeană se va pronunţa în favoarea idealului român de emancipare naţională" (99).

Un alt moment ce remarcă importanţa guvernării conservatoare pe plan internaţional a fost înfiinţarea agenţiilor diplomatice (100). Istoricul V. Russu este imparţial cînd afirmă că prin agenţiile sale diplomatice Statul Român reuşea să pună în valoare unul din atributele esenţiale ale Independenţei şi anume dreptul la o politică externă proprie (101).

Analizînd procesul de înfiinţare a agenţiilor oficioase, Gh. Cliveti declară cu certitudine că „toate aceste amabilităţi sau concesii nu vor exprima poziţia reală a puterilor faţă de România. Ele vor porni nu atît din simpatii faţă de statul român, cît din „precauţiuni reciproce" (102) Afirmaţie adecvată, fiind cunoscute poziţia defavorabilă a agenţilor diplomatici la Berlin (103) şi laViena (104) Gh. Cliveti se va

opri amănunţit şi asupra greutăţilor întîlnite de statul român la înfiinţarea agenţiilor diplomatice.

Statul Român întreprinde şi acţiuni energice în vederea încheierii de tratate comerciale. Destul de importantă este convenţia cu Austro-Ungaria din vara anului 1875 ce a cauzat multiple discuţii în literatura de specialitate. Marele istoric N. Iorga va spune despre ea că „deşi dezavantajoasă pentru România, ea era o necesitate politică, pentru că Austria fie şi pe preţ bun recunoştea dreptul nostru de a încheia asemenea tratate (105). Autorii Volumului IV al Istoriei României califică Convenţia drept „O trecere de la vasalitate faţă de Poartă la subjugarea economică şi politică faţă de Austro-Ungaria şi Germania" (106).

Consideraţii de acelaşi gen atest şi în lucrarea de sinteză a istoricului M. Constantinescu (107).

Spre sfârşitul deceniului 8 majoritatea istoricilor români au dat Convenţiei României cu Austro-Ungaria o apreciere pozitivă, considerînd-o o reuşită a politicii internaţionale a guvernării conservatoare. De exemplu, istoricul An. Iordache va aprecia Convenţia drept o „intrare în Europa", (108), drept „un nou jalon pe calea Independenţei". O părere contrară are istoricul T. Drăganu, care conchide că „prin conţinutul său Convenţia a constituit un act de înfeudare a ţării la monarhia dualistă" (109). Mai aproape de adevăr este concluzia lui Gh. Cliveti, care afirmă că „succesul diplomatic de la 1875 a fost obţinut cu un preţ enorm" (110). Totuşi „din perspectiva unui secol şi mai bine convenţiile economice ne par astăzi, sacrificii ce au potenţiat valoarea supremă a idealului neatîrnării la români" (6)

În concluzie, trebuie menţionat că discuţiile în jurul multiplelor probleme vizînd perioada guvernării conservatoare, denotă o dată în plus locul pe care l-a jucat ea în politica internaţională a României.

Prin străduinţa istoricilor menţionaţi problematica privind relaţiile internaţionale din 1866–1875 ale României a fost cercetată în modul cel mai serios. S-au elaborat lucrări de sinteză, monografii studii, în care au fost determinate obiectiv locul şi rolul jucat de România în procesul de evoluţie a raporturilor dintre statele din Europa. Faptul că România a devenit în această perioadă subiect al relaţiilor internaţionale istoricii l-au demonstrat cu prisosinţă. Începînd cu sfârşitul deceniului 8, tratarea problemei în cauză se face în conformitate cu alte principii, se sesizează o reîntoarcere la valorile aşa-numitei „istoriografii vechi." Credem că pînă în prezent relaţile internaţionale nu s-au bucurat de atenţia cuvenită din partea cercetătorilor, lacună ce necesită a fi lichidată în viitor.

NOTE

1. România în relaţiile internaţionale 1699–1939, Iaşi, 1980, N. Ciachir, Gh. Bercan, Diplomaţia europeană în epoca modernă,Bucureşti, 1984; România în istoria universală, Bucureşti 1986;

N. Ciachir, România în Sud-estul Europei, Bucureşti, 1986; Românii în istoria universală, Bucureşti, 1987. Gh. Cliveti, România şi Puterile Garante 1856–1877, Iaşi, 1988;

M. Milin Relaţii politice româno-sîrbe în epoca modernă, Bucureşti 1992 etc.

2. N. Adăniloaei şi P. Cîncea, Războiul pentru Independenţă 1877–1878 (istoriografia burgheză despre problemele războiului de Independenţă), Studii // Revistă de istorie 1962, nr.6.

3. P. Constantinescu-Iaşi, Războiul de Independenţă în istoriografia românească, // Analele, 1967, nr. 2.

4. Al. Zub, Istoriografia română în slujba Independenţei, // RevueRoumaine d'Histoire, 1977, nr.2.

5. Dan. Berindei, Realizări şi perspective ale istoriografiei moderne // Revista de istorie nr. 7–8, 1980.

6. Gh. Platon, V. Russu, V. Cristian, Gh. Iacov şi I. Agrigoroaei, Cum s-a înfăptuit România modernă, Iaşi, 1993.

7. Gr. Chiriţă Preludiile şi cauzele detronării lui Cuza Vodă //Revista de istorie 12976, nr.3, vol.XXIX, p. 349.

8. N. Iorga, Istoria Românilor, 1983, p. 393. Unificatorii, Bucureşti.

7. V. Russu, Constituţia de la 1866 şi ideea de Independenţă //Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Istoriei ?, T.XXII-s. III, Iaşi, 1976.

8. A. D. Xenopol .Domnia lui Cuza Vodă, vol.II, Iaşi, 1903.

9. A.D. Xenopol Istoria partidelor politice din România, Iaşi, 1911, vol. II, p. 501–504.

10. T. Maiorescu Istoria comtemporană a României (1866–1900), Bucureşti, 1925, p. 47.

11. Ibidem, p. 8.

12. Ibidem, p. 6.

13. Dimitrie A. Sturdza, Domnia regelui Carol I.Fapte. Cuvîntări.Documente 1866–1876, Bucureşti, 1906, p. XXII.

14. Al. Lăpedatu, II februarie 1866 // Analele Academiei Române.
Memoriile secţiunii istorice, Ser. III, T. XXXIII, 1940–1941, p. 21.

15. Ibidem, p. 9.

16. Ibidem.p.10.

17. Istoria României, vol. IV Bucureşti, 1964.

18. Istoria României Compendium. Sub redacţia lui M. Constantinescu, Bucureşti, 1970.

19. A. Oţetea, Istoria poporului român Bucureşti, 1970.

20. M. Constantinescu, op, cit. p. 350.

21. Vezi: D. Berindei. Cucerirea Independenţei României 1877–1878, Bucureşti, 1967.
V. Mihordea, Răscoala grănicerilor de la 1866, Bucureşti 1958.
C. Corbu, Ţărănimea din România între 1864–1888, Bucureşti, 1970.

22. Mişcări şi frămăntări anticoreiste ? 1866–1871, // Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Istorie, T. XX S.III. a. f. I, Iaşi, 1974; Idem – Frămăntări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moşieresc (martie–iunie) 1866; Ibidem, T.XIII, 1967. Idem. Din frămîntările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală şi parlamentară (1866–1871), Ibidem, t. XVIII, f.I – 1972; V. Russu şi D. Vitcu, Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica - M.Kogălniceanu (1868–1870) // Anuarul Institutului de istorie şi arheologie. A. D. Xenopol, vol. VIII, Iaşi, 1971; Gh.Cristea,Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie–mai 1866) Studii. // Revistă de istorie, nr.6,1967; Conspiraţia republicană din august 1970 Studii. // Revistă de istorie, nr.6, 1967, p. 231–246. P.Cîncea, Opoziţia parlamentară faţă de alegerea lui Carol I ca domnitor al României // Studii şi articole de istorie, vol. X, 1967, p. 173–181.

23. Gr. Chiriţă, Preludiile şi cauzele detronării lui Cuza Vodă, // Revista de istorie, t. XXIX, 1976, nr.3, p. 350.

24. Gh. Cliventi, România şi Puterile garante 1856–1857, Iaşi 1968.

25. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacov ş.a. Cum s-a înfăptuit România modernă. Iaşi, 1993, p. 107.

26. V. Russu, România în Relaţiile internaţionale, Iaşi, 1980, p. 199–203.

27. N. Adăniloaei, Personalitatea istorică a lui A. I. Cuza. Studii. // Revistă de istorie, 1970, t. XXIII, nr.5.

28. D. Berindei, Les antecedents de'labdication de Prince Cuza // Revue Roumaine D'Histoire, t. XVIII, 1979 nr.4, p. 785.

29. V. Russu, Monstruoasa coaliţie şi detronarea lui Cuza,// Cuza Vodă.In memoriam, Iaşi, 1973, p. 53.

30. N. Adăniloaei, op. cit., p. 911.

31. V. Russu, Monstruoasa coaliţie..., p. 548.

32. V. Russu, România în relaţiile internaţionale 1399 ?-1939, Iaşi, 1980, p. 186–187.

33. V. Russu, Monstruoasa coaliţie..., p. 549.

34. Gh. Platon, Istoria Românilor epoca modernă. Chişinău–Galaţi, 1992, p. 79.

35. România şi Puterile Garante, 1856–1878, Iaşi, 1988, p. 75.

36. Gh. Platon , V. Russu ş.a., Cum s-a înfăptuit România modernă. Iaşi, 1993, p. 107.

37. D. Vitcu, 11 februarie 1866: Hermeneutica unei pretinse revoluţii // Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol" Iaşi,1992, vol. XXIX, p. 187.

38. D. Vitcu, Op. cit., p. 186.

39. Aceste considerente i-au făcut pe autori să considere schimbările survenite în România drept un moment din cele mai însemnate care a dus la declanşarea unei crize ce a avut urmări esenţiale asupra evoluţiei întregii chestiuni orientate pînă la războiul din 1877–1878.

40. România în relaţiile internaţionale 1699–1939, Iaşi, 1980, p. 188–189. Istoricul V. Russu observă că scopul urmărit de Rusia şi Austria în problema dată era acelaşi. Deosebiri existau doar în privinţa metodei, mijloacelor şi a posibilităţilor de realizare a lui: Austria, ameninţată tot mai mult de Prusia, vroia să-şi asigure sprijinul Franţei, fapt ce era imposibil, prin promovarea unei politici agresive faţă de principate. A se vedea: N. Corivan. Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877.Bucureşti, 1984, p.182. Autorul afirmă că Rusia nu tindea să abordeze chestiunea orientală la acel moment.

41. Ibidem, p. 190.

42. Ibidem, p. 191.

41. Depeşa lui Gorceakov către Alexandru II şi Ignatiev 6.III.1967. Arhiva Centrală de Stat a Revoluţiei din Octombrie, 1828,op. I, d. 1445, l.122–123, 165, citat după E. E. Certan, Великие державы и формирование Румынского независимого государства Кишинев, 1980.

42. D. Sturdza, Domnia regelui Carol 1866–1876. Bucureşti 1906. În viziunea lui Sturdza singurul suveran ce se interesa de soarta principatelor era Napoleon al III-lea, susţinând în mod exagerat că lui i se datorează dezvoltarea acestora după Războiul Crimeei, p. XXIII. Vezi de asemenea, N. Iorga. Politica externă a regeluiCarol I, Bucureşti, 1923, p. 38.

43. Vezi Gr. Chiriţă, România şi Conferinţa de la Paris din februarie–iunie 1866 // Revista istorică, t.XXXVIII 1985, nr.10–11, p. 977–978; D. Berindei, Independenţa–dorinţă unanimă a naţiunii // Magazin istoric, XXII nr. 9, 1988, p. 32â?. N. Corivan, Relaţiile diplomatice ale României de la 1895 la 1877, Bucureşti 1984, p.186–187.

3. Rusia era categoric împotriva ocupaţiei principatelor. În telegrama ţarului în legătură cu această chestiune se menţiona „A nu permite mergînd pînă la ameninţare cu război" – Demersul lui Redern către Bismarc 15 (27) 11.1866 - A.P.P. (BDVIS, 649) după E.E.Certan, Великие державы и формирование Румынского независимого государства Кишинев, 1980.

43. România în relaţiile internaţionale 1699?–1939, Iaşi, 1980, p. 195. Prin eforturile sale în vederea reluării problemei Unirii Budberg nu urmărea doar scopul revenirii la separaţie ci şi crearea unei premise pentru anularea tratatului de la Paris.

44. Vezi mai detaliat: Gh. Chiriţă, România şi Conferinţa de la Paris (februarie–iunie 1866). // Revista istorică, t. XXXVIII, 1985.

45. România în relaţiile internaţionale 1699–1939, Iaşi, 1980, p. 193.

46. Ibidem, p. 196.

47. Ibidem, p. 1977.

48. Gh. Cliventi, Interferenţe româno-germane în raporturile politice internaţionale de la 1866 // Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", t. XXIII, 1986, nr. 2, p. 633.

49. Ibidem. p. 634.

50. Gh. Platon, Istoria României epoca modernă, Iaşi, 1985, p. 228.

51. Gh. Cliventi, Interferenţe româno-germane..., p. 636.

52. Gh. Cliventi, România şi Puterile Garante (1856–1878), Iaşi,1988, p. 128.

53. Ibidem.

54. România în relaţiile internaţionale, Iaşi, 1980, p. 227.

55. A. Oţetea, Istoria poporului Român, Bucureşti 1970, p. 281.

56. D. Berindei, Cucerirea Independenţei României (1877–1878), Bucureşti, 1967, p. 19.

57. Istoria României. V.IV, Bucureşti, 1964, p. 249.

58. România în relaţiile internaţionale..., Iaşi, 1980, p. 227–243.

59. N. Corivan, Relaţiile diplomatice ale României de la 1859–1877, Bucureşti, 1984, p. 208–220.

60. Gh. Cliventi, România şi Puterile Garante..., Iaşi 1988, p. 104–140.

61. N. Adăniloaei, Unitatea Naţională a Românilor în epoca modernă, Bucureşti, 1985, p. 88–90.

62. N. Corivan, Op. cit., p. 185.

63. În ceea ce priveşte relaţiile liberal-radicalilor cu patrioţii bulgari în literatura de specialitate există păreri diferite.Cunoscînd demersurile Guvernului Român către Puterile Garante, în care se dezmintea ajutorul acordat cetelor bulgare, unii istorici au negat existenţa faptului ca atare, fără a aminti de depeşa lui Gracevski către Stremouhov de la 10.XI.1867 (Arhiva Politicii externe a Rusiei, Arhiva Centrală. V - A2, 1867, d.1164, l.32–33, citat după: E. E. Certan. Великие державы и формирование Румынского независимого государства Кишинев, 1980, care susţinea că liberal-radicalii insistau ca România să participe la mişcarea de eliberare naţională a popoarelor balcanice.

64. România în relaţiile internaţionale. Iaşi, 1980, p. 231.

65. A.Stan, Grupări şi curente politice între Unire şi Independenţă, Bucureşti, 1979, p. 185.

66. România în relaţiile internaţionale, Iaşi, 1980, p. 235–238.

67. Ibidem, p. 238–240.

68. Gh. Platon, V. Russu, V. Cristian ş.a., Cum s-a înfăptuit România modernă, Bucureşti, 1993, p. 122.

69. V. Russu, Mişcări şi frămîntări anticorliste (1866–1871) A.Ş.U.„A. I. Cuza", Iaşi, t. XX, s. III a f., 1974, p. 51.

70 Gh. Platon, V. Russu, V. Cristian ş. a., Cum s-a înfăptuit..., p. 125.

71. D. Vitcu, 11 februarie 1866: hermeneutica unei pretinse revoluţii, // Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol",Iaşi, t. XXIX, 1992, p. 188.

72. T. Maiorescu, Istoria contemporană a României Carol I. Bucureşti, 11923, p. 88.

73. Ibidem. p. 34–35.

74. N. Iorga, Politica externă a Regelui Carol I, Bucureşti, 1923, p. 88.

75. Istoria României, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 562.

76. Gh. Cliventi, România şi Puterile Garante (1856–1877), Iaşi,1988, p. 180.

77. Ibidem, p. 181.

78.Ibidem, p. 180.

79. Demersul lui Strat către Carol (20).IV.1871 //Corespondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er, Bucureşti, 1938, p. 87).

80. Gh. Cliventi, România şi Puterile Garante 1856–1877?. Iaşi, 1988, p. 181.

81. Ibidem, p. 183.

82. România în relaţiile internaţionale, Iaşi, 1980, p. 244.

83. România în istoria universală. Coord. I. Agrigoroaei, Gh. Buzatu ş.a. - Iaşi, 1987, p. 29.

84. Istoria României, V. IV, Bucureşti, 1964, p. 556; A.Oţetea, Istoria poporului Român. Bucureşti, 1970, p. 282; N. Corivan, Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1878, Bucureşti,1984, p. 263 –264; Gh. Platon, V. Russu ş. a. Cum s-a înfăptuit România modernă, Bucureşti, 1993, p. 121.

85. Gh.Cliventi, România şi Puterile Garante (1856–1878), Iaşi,1988, p.185–193.

86. A. Iordache, Sub zodia Strousberg, Bucureşti, 1991, p.60–82.

87. Gh. Cliventi, op., cit., p. 185.

88. Ibidem, p. 187.

89 Gh. Cliventi, România şi Puterile Garante (1856–1878), Iaşi,1988, p. 190.

90.Ibidem, p. 189.

91. An. Iordache, Sub zodia Strousberg, Bucureşti, 1991, p. 70.

92. Ibidem, p. 68.

93. Ibidem, p. 80.

94. An. Iordache, Sub zodia Strousberg, Bucureşti, 1991, p. 81.

95. Pentru amănunte vezi: A. Stan, op., cit., p. 385; Gh. Cliventi – op. cit., p. 201; România în relaţii internaţionale, Iaşi, 1980, p. 250.

96. A. Stan, Grupări şi curente politice în România între Independenţă şi Unire 1859–1877, Bucureşti, 1979, p. 389.

97. România în relaţii internaţionale, Iaşi, 1980, p. 251.

98. A. Stan, op. cit., p. 389.

99. Ibidem, p. 390.

100. În perioada guvernării conservatoare se înfiinţează agenţii diplomatice la Berlin, Roma, Petersburg respectiv în 1872, 1873 şi 1874.

101. România în relaţiile internaţionale, 1699–1939, Iaşi, 1980, p. 253.

102. Gh. Cliventi, op. cit., p. 196.
103. Reprezentanţele diplomatice ale României, V.I., Bucureşti,1967, p. 223–293.
104. Demersul lui Creţulescu către Carol II (23).1.1874 //Correspondance..., p. III.
105. N. Iorga, Istoria poporului român pentru poporul românesc, Bucureşti, 1940, p. 4113.
106. Istoria României, V. IV, Bucureşti, 1964, p. 580.
107. M. Constantinescu, Istoria României. Compendium - Bucucreşti, 1970, p. 352.
108. A. Iordache, Sub zodia Strousberg, Bucureşti, 1991, p. 130.
109. T. Drăganu, Începuturile şi dezvoltarea regimului parlamentar în România, Bucureşti, 1991, p. 217.
110. Gh. Cliventi. România şi Puterile Garante (1856–1877), Iaşi, 1988, p. 207.
111. Ibidem, p. 208.

PLAI NATAL

Anatol Eremia

TOPONIMIA RAIONULUI ŞTEFAN-VODĂ (II)

Continuare. Începutul a se vedea în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3(27), 1996.

OLĂNEŞTI

Sat, reşedinţă de comună în raionul Ştefan-Vodă. Este situat în partea de sud-est a raionului, pe malul drept al Nistrului, la 25 km de centrul adminisrativ raional. 6506 locuitori (1987). Nivelul poziţiei geografice: 60–80m. Altitudini marcante: 118,9 m, 150,8 m, 154 m. Menţiuni documentare: *Ola(s)nesta* (H-1658), *Olo(s)nesta* (H-1674), *Ola(s)nesta* (H-1736), *Ol(s)nesta* (H-1736/1739), *Olonest* (H-1779), *Olăneştii* (R-1817, 179), *Olaneştî* (1859, SNM-1861,15), Olăneşti (1904, Arbore, DGB, 156) ş.a.Dinamica populaţiei: 122 gospodării (R-1817,179), 444 loc. în 1818 şi 571 loc. în 1827 (Cabuzan, NB, 93), 244 case, 1322 loc. (1859, SNM-1861,15), 1063 loc. (1850, Cabuzan, NB, 146), 302 case, 1738 loc. (PNM-1870/1875, 101), 372 case, 2820 loc. (1904, Arbore, DGB, 156), 3573 loc. (AR-1930, 566), 3686 loc., dintre care 3327 români, 55 germani, 116 ruşi, 32 ucraineni, 6 bulgari, 2 polonezi, 110 evrei (1930, ER, II(I), 128).

Toponimul provine dintr-un antroponim: *Olan* + suf. *-eşti* sau din *Olănescu*, prin pluralizare. Cf. num. de fam. *Olan* < *olan* „piesă de argilă arsă, cu care se acoperă casele", *Olangiu* < *olangiu* "meşter care face olane", *Olănică* < *Olan* +suf.-*ică*, *Olănescu* < *Olan* + suf. *-escu* (Iordan, DNFR, 341), Olan < tc. Oglan „fiu", Olănelu, Olăniţă (Constantinescu, DOR, 338).

MICROTOPONIMIA:

1. **Băltoagele Halbagiului**, lăcuşoare în preajma lacului Halbajiu, la sud-est de sat. Din entop. *băltoagă* (lit. *băltoacă*) „apă stătătoare provenită din ploi", „baltă mică".

2. **Bisericeasca**, parte de moşie, denumită şi *Soci.* Din adj. *bisericesc,* toponimul referindu-se la un pămînt arabil aflat în posesia unei biserici sau mănăstiri.

© Anatol Eremia, 1997.

3. **Chioru,** baltă, la sud-est de sat. Din antrop. *Chioru* sau entop. *chior* „(lac) mocirlos, noroios, cu apă tulbure, noroioasă".

4. **Cişmeaua Curugiului,** cişmea (fîntîniţă). Din entop. *cişmea* „instalaţie prin care este adusă pe conductă apa dintr-un izvor; şipot", „izvor" +apel. *curugiu* „*paznic* de câmp; jitar".

5. **Dealul cel Mare,** deal la sud de sat, notat pe hărţile topografice şi cu denumirea *Dealul Mare.* Are înălţimea de aproximativ 150 m deasupra nivelului mării.

6. **Domuz-Bugeac,** cotitură a rîului Nistru. Etim.: tăt. *domuz* „porc", „încăpăţinat, îndărătnic" + entop. turcic *bucak* „colţ", „cot, cotitură"; *domuz bucak* „cotul porcului".

7. **Drumul Cirezii,** drum pe care erau scoase din sat cirezile de vite.

8. **Drumul Socilor,** drum vechi care ducea spre partea de moşie numită *Soci* (=*Bisericeasca*).

9. **Ghenghea,** cotitură a Nistrului. Din antrop. *Ghenghea.*

10. **Gheorghieşu,** lac, hidronim de origine antroponimică.

11. **Gîrla lui Minciună,** gîrlă. Din entop. *gîrlă* „apă curgătoare în lunca unui rîu care leagă între ele (şi cu vreun râu) bălţile, lacurile" +antrop. *Minciună.*

12. **Groapa,** mahala, partea de est a satului Olăneşti. Toponimul redă o particularitate fizico-geografică a terenului.

13. **Halbagiu,** lac, la sud-est de sat. Toponim de origine antroponimică.

14. **Hodoba,** mahala, partea dinspre sud a satului. Etim. nec.

15. **În Jos**, mahala, parte dinspre sud a satului. Denumirea indică poziţia geografică a mahalalei.

16. **În Sus,** mahala, partea de nord a satului. Toponim topografic ce redă poziţia geografică a obiectului desemnat.

17. **Între Cracii Şăhănoaiei,** loc în hotarul satului. Pentru componentul secund să se compare entopicul *crac* „ramificaţie a unei ape curgătoare; afluent, braţ".

18. **Japşa,** lac. Din entop. *japşă* „depresiune în lunca unui rîu, acoperită cu apă", „baltă", „lac".

19. **Movila Zmăului,** movilă. Reprezintă un microtoponim mitologic. În legendă se povesteşte că aici, pe această movilă, un voinic din sat l-ar fi răpus pe un zmeu din cei mai răi şi vicleni care îi furase ursita şi o ascunse în tainiţele de sub moviă.

20. **Ochiul Mării,** băltoacă mlăştinoasă în lunca Nistrului, la sud-est de sat. Din entopicul compus *ochiul mării* „întindere de apă de formă circulară într-o regiune mlăştinoasă".

21. **Podişu,** pămînt arabil. Din entop. *podiş* „loc plan, larg şi întins, la o anumită înălţime", „platou".

22. **Podul Holovălii,** parte de teren agricol, unde a fost un pod. Din apel. *pod* + dial. *holova* „conducător, căpetenie, şef", „primar".

23. **Răxugea,** pămînt arabil, la vest de sat. Denumit după valea *Răxugea* (=*Răpşiuza*), care începe la sud-vest de sat, trece prin satele Starokazacie şi Monaşi, mai la sud purtînd denumirea *Alcalia.* Etim. nec.

24. **Sărături,** teren agricol. Din *sărătură* „teren sărături os, cu fertilitatea scăzută", „păşune în astfel de loc".

25. **Sînodîrea**, vale. În structura toponimului distingem termenul entopic *dere (derea)* „vale", „pîrîu", primul element component urmînd să fie identificat etimologic.

26. **Soci,** parte de moşie, denumită şi *Bisericească.* Din apel. *Soc* (pl. *soci*) „specie de arbuşti de dimensiuni mici".

27. **Staniştea**, loc în sat unde pe vremuri se forma cireada pentru a fi scoasă la păscut. Din entop. *stanişte* "loc unde se odihnesc vitele la amiază; amezătoare", „loc unde se strînge cireada în sat".

28. **Suhatu**, cu varianta fonetică locală *Sohatu*, păşune în lunca Nistrului, la est şi sud-est de sat. Din entop. *suhat* „păşune", „păşune de şes sărături oasă", „loc de adăpat vitele la o apă (rîu, baltă)", „vad".

29. **Şăhănoaia**, grind în baltă. Din antrop. feminin *Şăhănoaie* (< *Şahan, Şagan* + suf.=*oaie*).

30. **Şetlacul din Cot**, loc la un cot al Nistrului. Din entop. *cetlac* (dial. *şetlac*) "loc într-un lac sau râu unde apa nu îngheaţă iarna".

31. **Şleahu**, şoseaua dintre Căuşeni şi Cetatea Albă, la vest de sat. Din entop. *şleah* (lit. *şleau*) „drum de ţară principal, neamenajat".

32. **Şucheru**, pămînt arabil. Etim. nec.

33. **Unghiul Mielului**, cu varianta fonetică locală *Undinelului*, cotitură a Nistrului. Din entop. *unghi* „cot, cotitură de rîu" + apel. *miel.*

PALANCA

Sat, reşedinţă de comună în raionul Ştefan-Vodă. Este situat în partea de sud-est a raionului, pe malul drept al Nistrului, la 43 km de centrul raional. 2176 locuitori (1987). Nivelul poziţiei geografice: 20–60m. Altitudini marcante: 39,7m, 95,5m, 131,5m. În preajma localităţii a existat o fortăreaţă, menţionată la 1447 cu denumirea *Cetatea Iurgheci* (Iorga, Chilia, 99–100; Doc. turc., I, 10; Chirtoagă, p.35). Componentul secund al toponimului reprezintă numele demnitarului Iurgheci, pîrcălab al Cetăţii Albe în anii 1443–1447. Hărţile vechi (sec. XVII–XVIII) consemnează aşezarea ca important centru economic şi comercial pe Nistru, acesta fiind reprezentat grafic prin simbolul cartografic specific burgurilor şi tîrgurilor. La 1657 călătorul turc Evlia Celebi găseşte cetatea în plină putere, ea aflîndu-se sub stăpînirea turcilor (Celebi, 13). În anul 1570 cetatea apare cu denumirea turcească *Ianuk hisar*, adică „cetatea arsă" sau „cetatea de piatră auxiliară", probabil faţă de cea considerată principală, de prim rang Akkerman (Cetatea Albă) (Caniers, XIII, 277, 306, 309, după Chirtoagă, p.36; Celebi, 413). Mai tîrziu Palanca devine o aşezare din cele mai importante, sursele documentare calificînd-o drept tîrguşor. Alte menţiuni documentare: *Palancow* (H-1658), *Palancov* (H-1674), *Palancow* (H-1736/1739), *Palanka* (H-1737), *Palanka* (H-1770), *Palanca* (R-1817), *Palanka* (H-1820) ş.a. Dinamica populaţiei: 57 gospodării (R-1817), 297 loc. (1818, Cabuzan, NB, 93), 482 loc. (1850, Ibidem, 146), 84 ogrăzi, 632 loc. (SNM-1859/1861), 146 case, 877 loc. în 1870 şi 134 case, 967 loc. în 1875 (PNM-1870/1875, 100), 204 case,

1171 loc. (1904, Arbore, DGB, 21), 2063 loc., dintre care 1449 români, 252 ruşi, 326 ucraineni, 24 evrei ş.a. (1930, ER, II (1), 124).

Toponimul *Palanca* are ca etimon termenul entopic românesc *palancă*, cu sensul de „fortificaţie de pămînt; cetăţuie", în afară de cele din graiuri: „adăpost pentru vite în cîmp", „aşezare păstorească". Pălăncile-fortificaţii reprezentau nişte întărituri de pămînt, formate dintr-un şanţ adînc şi un val, pe care se instalau druci de lemn sau pari înalţi ascuţiţi la capătul de sus, înfipţi în pămînt şi fixaţi între ei cu scoabe de fier. Construite pe mari înălţimi sau pe maluri înalte de ape, acestora le serveau în loc de şanţuri pantele abrupte de dealuri şi malurile priporoase ale rîurilor şi lacurilor. Asemenea întărituri au existat şi în interiorul ţării, nu numai la frontiere, populaţia băştinaşă folosindu-le ca locuri de pază, de apărare şi de refugiu în cazuri de primejdii. Palanca de pe Nistru avea o importanţă strategică, economică şi militară, servind drept centru economic şi comercial, vamă şi avanpost de frontieră. Strămoşii noştri au luptat cu înverşunare pentru apărarea fortăreţelor de graniţă întru păstrarea independenţei şî întregirii Ţării Moldovei.

MICROTOPONIMIA

1. **Baibolu**, loc de păşune, la sud de Palanca. Etim. nec. (probabil de origine turcică).

2. **Balcazia (Balcazia cei Mare)**, vale la sud-vest de Palanca, între valea Răpşiuza şi Valea Câşlei; începe la sud-vest de sat, trece prin localitatea Kazaţkoe, numită anterior *Gura Roşie*, şi se deschide în Limanul Nistrului. Pentru ea sursele cartografice vechi fixează denumirea *Roşia* (H-1870; cf. şi Arbore, DGB, 178). Pe această vale, mai la nord de Kazaţkoe, a existat un cătun *Balcazia* (tăt. *Balkazî*), de aici şi denumirea în discuţie.?

3. **Băieţelu**, fostă gîrlă în baltă, acum pămînt arabil şi pădure, la sud-est de sat. Din entop. *băieţel* „afluent", „gîrlă" (cu sens figurat).

4. **Beloe** (ist.), lac de stînga Nistrului, la nord-est de sat. Atestat documentar: *Oz. Beloe* (H-1870). Etim: rus. belîj „alb, de culoare albă".

5. **Chioru**, lac în formă de semicerc, la nord-est de sat. Atestat documentar: *Oz. Tiora* (H-1870). Etim.: adj. *chior* „orb", sensul toponimului fiind „lac tulbure" sau „lac în formă de semicerc".

6. **Cobanu**, pădure pe malul drept al Nistrului, la nord-est de sat. Etim.: antrop. *Coban*, microtoponimul referindu-se, probabil, la un vechi proprietar al pădurii.

7. **Costirec**, teren agricol, fostă pădure, la nord-est de sat. Etim. nec.

8. **Cotul Tudorii**, cot de dreapta al Nistrului, la nord-est de sat, în apropiere de localitatea Tudora. Din entop. *cot* „cotitură de rîu" + top. *Tudora* în genitiv.

9. **Cruhlea**, lac la sud-est de sat. Atestat dooumentar: *Oz. Krugloe* (H-1870). Etim.: rus. *kruglîj* „rotund"; denumirea se referă la forma lacului (rotund).

10. **Cureni** (ist.), loc pe malul stîng al Nistrului, la sud-est de sat. Atestat documentar: *Kureni* (H-1870). Etim.:rus. kuren' „colibă, baracă", „căsuţă căzăcească", unitate a cazacilor din Zaporojie" (DRR, 574).

11. **Cut Abî** (ist.), cot al Nistrului, la est de sat. Atestat documentar: *Kut Abî*. Etim.: rus. *cut* „cot, colţ, unghi" + antrop. *Aba*, cu formă de genitiv, microtoponimul

avînd sensul „cotul lui Aba".

12. **Davidu**, lac la sud de Palanca, atestat documentar *Davîdovo, Davidovo, Ovidovo, d'Ovid, Ovidin* (H-1870). O legendă de circulaţie locală susţine că denumirea lacului derivă de la numele poetului roman Ovidiu, exilat la Tomis. După Gh. Bogaci, însă, această explicaţie poartă un caracter livresc, etimologia fiind răstălmăcită de cărturari (Bogaci, ZMTI, 91–100).

13. **Drumul Vadului**, drum vechi la est de sat, în lunca Nistrului; pe vremuri ducea spre Vad (Vadul Turcului, Vadul Tătarilor).

14. **Fîntîna la (cu) Linie**, fîntînă în cîmp, la nord-vest de sat. Componentul substantival secund *linie* indică poziţia fîntînii pe o linie de drum în afara satului (entop. *linie* „drum de cîmp foarte îngust").

15. **Grindul lui Fiodor**, loc în baltă, pămînt arabil, la sud-est de sat. Etim.: entop. *grind* „porţiune de teren uscat într-un rîu (lac, baltă)" + antrop. *Fiodor*, precedat de articolul posesiv *(al) lui.*

16 **Habdiu**, lac la sud-est de sat. Etim. nec.

17. **În Coada Chiorului**, loc mlăştinos la est de sat. Etim.: prep. în+apel. *coadă* „capăt, sfîrşit, extremitate a unui obiect" + hidr. *Chior* în genitiv.

18. **În Cot**, parte de moşie la o cotitură a Nistrului, la sud-est de sat. Din entop. *cot* „cotitură de rîu".

19. **La Cruce**, teren agricol situat în apropierea unei răspîntii de drumuri, la sud-est de sat. Din prep. *la* + apel. *cruce* „răscruce de drumuri".

20. **Maioru**, loc în baltă, pămînt arabil, la sud de sat. Localnicii explică denumirea terenului prin termenul *maior*, grad al unui ofiţer care stăpînea pe vremuri această parte de moşie.

21. **Maruşca**, pămînt arabil şi stuhării în baltă, la sud de sat. Din antrop. Maruşca, diminutiv al pren. *Maria.*

22. **Movila**, movilă la vest de sat. Din entop. *movilă* „ridicătură mică de pămînt cu vîrful rotunjit".

23. **Pe Cetate**, parte a satului, dinspre răsărit, unde, conform tradiţiilor locale, a existat o veche fortificaţie. Urmele întăriturii s-au păstrat pînă în zilele noastre.

24. **Rănia**, parte de moşie la est de sat. Din entop. *rănie* (lit. *renie*) „mal întins şi nisipos al unui rîu".

25. **Răpşiuza,** vale la vest de Palanca, între văile Caplani şi Balcazia, începe la vest de Crocmaz, trece prin Starokazacie şi Monaşi, mai departe purtînd denumirea *Alcalia.* Etim. nec.

26. **Şofranu**, lac la sud de Palanca, cu stufării şi păpuriş. Etim.: antrop. *Şofran* sau apel. *şofran* „plantă erbacee agricolă".

27. **Ţarna**, loc de păşune şi pămînt arabil în baltă, la sud de sat. Din entop. *ţarnă* „ţarină, ogor".

28. **Vadu**, vad de trecere peste Nistru, între satele Palanca şi Beleaevka (Ucraina). Localnicii mai în vîrstă îşi amintesc şi de alte denumiri pentru acest loc: *Vadul Turcului, Vadul Tătarilor.* O hartă din sec. al XVII-lea fixează respectiv denumirea *Turecki brod* („vadul turcilor", H-1632). În sec XV-XVII aici, conform mărturiilor documentare, într-adevăr, a existat un vad peste Nistru, prin care adesea

năvăleau hoardele tătarilor din Crimeea. Mult timp vadul s-a aflat sub controlul turcilor, de aici denumirile *Vadul Turcului*, Turecki? brod.

29. **Valea Cîşlei**, vale la sud-vest de sat, începe la vest de Palanca , trece pe la nord de satul Udobnoe (Ucraina, reg. Odesa) şi se deschide în lunca Limanului Nistrului în marginea de sud a satului Palanca. Toponimul provine de la numele localităţii *Cîşla*, numită şi *Cîşla Hanului*, precum şi *Hancîşla*, azi *Udobnoe* (Arbore, DGB, III)..

PURCARI

Sat, reşedinţă de comună în raionul Ştefan-Vodă. Este situat în partea de est a raionului, pe malul drept al Nistrului, la 19 km de centrul adminisrativ raional. 2686 locuitori (1987). Nivelul poziţiei geografice: 15–100m. Altitudini marcante: 162,6 m, 164,7 m. *Viişoara*–localitate subordonată comunei Purcari, situată în fundul văii Bogdana, avînd altitudinea de aproximativ 160 m. Aceasta a luat fiinţă pe locul unei şcoli agricole, fondate la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Satul Purcari e menţionat pentru prima dată în documentul de la 11 aprilie 1560, cînd este donat de către Alexandru Lăpuşneanu voievod mănăstirii Căpriana: „Purcarii, la fîntîna Purcarilor, şi cu un iezer şi toate gîrlele Fătului, şi Fincova, şi Pepelii, unde cade în balta Copanca" (MEF, 1, 74–75). Atestări cartografice: Parkarre (H-1658), Parcarre (H-1701/1705), Parcare (H-1736/1739), Purkara (H-1745), Purkar (H-1770/1774), Purkar (H-1779) ş.a. Dinamica populaţiei: 133 gospodării, moşia aparţinând mănăstirii Căpriana (R-1817, 179), 458 loc. în 1818 şi 860 loc. în 1827 (Cabuzan, NB, 94), 516 loc. în 1850 (Ibidem, 147), 125 ogrăzi, 653 loc. (1959, SNM-1861, 15), 102 case, 393 loc. în 1870 şi 164 case, 1237 loc. în 1875 (PNM-1870/1875, 105), 202 case, 1690 loc. în 1904 (Arbore, DGB, 169-170), 2923 loc. în 1929 (AR-1930, 577), 2579 loc., dintre care 2213 români, 39 germani, 181 ruşi, 90 ucraineni, 1 sârb, 37 bulgari, 2 polonezi, 26 evrei, 1 grec, 1 albanez în 1930 (ER, II (I), 128). Toponimul are la bază un antroponim: *Purcari* < num. fam. *Purcaru*, prin pluralizare; *Purcaru* < apel. dial. *purcar* (lit. *porcar*) „lucrător care paşte şi îngrijeşte porcii". Cf. num. fam. *Porcaru*, *Purcaru*, *Purcărete*, Purcăruş (Constantinescu, DOR, 351).

MICROTOPONIMIA

1. **Bahna**, baltă în lunca Nistrului, la nord-est de sat. Din entop. *bahnă* „baltă cu apă stătută", "ochi de apă mlăştinos".

2. **Banghea**, fost lac într-o veche albie a Nistrului, la nord-est de sat. Probabil din antrop. *Banghea*.

3. **Beca**, cot al Nistrului, la est de sat. După hidr. *Beca*, lac în lunca Nistrului.

4. **Bogdana**, vale care începe dinspre Viişoara şi se deschide în lunca Nistrului, la nord-vest de Purcari. Din antrop. *Bogdan* + formantul *-a*.

5. **Brazda Răscăieţilor**, partea de nord a moşiei, care se mărgineşte cu pămînturile satului Răscăieţi. Din entop. *brazdă* „hotar"+ top. *Răscăieţi*.

6. ***Carpănă***, cu varianta locală *Carpina*, pădure la nord-est de Viişoara. Din *carpăn* „ specie de plantă arborescentă" + formantul -a. Toponimul se referă la specia

de arbori predominantă în pădure.

7. **Căliana**, veche albie a Nistrului, la nord-est de sat. Din antrop. *Călian* + formantul - *a*.

8. **Căuşu**, fost lac la est de sat. Din entop. *căuş* „depresiune de formă circulară", „rîpă, groapă adîncă", „hîrtop".

9. **Chetrăria**, locuri cu mici cariere de piatră, la sud de sat, între Coarna şi Valea Hamzei.

10. **Cernetea**, cu varianta locală *Şernetea*, veche albie a Nistrului la nord-est de sat. Din antrop. *Cernetea*.

11. **Cîrmogea**, cu varianta locală *Cîrmogii*, fost lac format într-o veche albie a Nistrului, la nord-est de sat. Din antrop. *Cîrmogea* < numele de poreclă *Cîrmogea* (<*cîrmoj* „resturi uscate de pîine; posmag).

12. **Coarna**, cu varianta locală amplificată *Valea Cornii*, vale, începe la vest de sat şi se deschide în lunca Nistrului la marginea de sud a satului. Din entop. *vale* „depresiune alungită" + *corn* "o specie de plantă arborescentă". Toponimul ne trimite la o veche pădure cu arbori de corn, dispărută.

13. **Damaschineşti**,cot al Nistrului şi pămînt arabil, la sud-est de sat. Din antrop. *Damaschin* + sufixul patronimic *-eşti*; *Damaschineşti* „oameni de pe moşia sau din satul lui Damaschin".

14. **Gîrla Satului**, gîrlă în lunca Nistrului, la est de sat, cu direcţia nord-vest spre sud-est.

15. **Grinduri**, locuri ridicate în bălţile Nistrului, la nord-est de sat. Din entop. *grind* „mică ridicătură de formă alungită, formată prin depuneri aluvionare".

16. **Grindul lui Chilug**, grind în lunca Nistrului, la est de sat. Din entop. *grind* + antrop. *Chilug* (vezi *Grinduri*).

17. **Iezeru** lac, la sud-est de sat. Din entop. *iezer*,, lac natural, adînc".

18. **Japşa**, baltă la nord-est de sat. Din entop. *japşă* „depresiune în lunca unui rîu, acoperită cu apă".

19. **La Bolniţă**, loc la nord-est de sat, unde pînă la război s-a aflat un spital, construit încă de boierul Donciu.

20. **La Mori, dea**l la vest de sat, unde pe vremuri au fost mai multe mori de vînt.

21. **La Sozme**, loc pe Nistru unde iarna se fac găuri în gheaţă pentru a lua apă sau pentru a pescui. Din entop. *sozmă* „copcă, produh".

22. **Movila Carpinii**, movilă la nord-vest de sat, deasupra obîrşiei văii Bogdana (cota 162 m).

23. **Movila Paşei**, denumită şi *Movila Hamzei*, movilă la sud de sat, deasupra obîrşiei Văii Hamzei.

24. **Movila Vameşului**, movilă (cota 162 m), la sud-vest de sat. Din entop. *movilă* „ridicătură de pămînt naturală, de formă rotunjită" + antrop. *Vameşu* sau apel. vameş „funcţionar însărcinat cu controlul şi taxarea mărfurilor care trec prin vamă".

25. **Păliu**, grind în bălţile Nistrului, la nord-est de sat. Din antrop. *Pălie (Pălii)*.

26. **Plopul lui Harmizon**, plop înalt, reper de importanţă topografică, la sud-est

de sat. Din apel. *plop* + antrop. *Harmizon* (*Harmazon, Farmazon*).

27. **Rusca**, veche albie a Nistrului, la nord-est de sat. Din etnon. *ruscă* „de naţionalitate rusă" sau din apel. *ruscă* „soţia unui rus". Cf. şi entopicul *ruscă* „vale", „albie de rîu".

28. **Sărături**, pămînturi arabile la vest de sat. Din entop. *sărătură* „teren sărături, cu fertilitate scăzută", „păşune pe astfel de loc".

29. **Staniştea**,cu varianta *Stanuştea*, fost lac, pe vremuri parte din albia Nistrului, la nord-est de sat. Din *staniște* „loc unde se odihnesc vitele la amiază; amezătoare", „loc unde se strînge cireada în sat".

30. **Ţarina**, parte de moşie la nord-vest şi la vest de sat. Din *ţarină* „cîmp cultivat; ogor", „pămîntul arabil din jurul satului".

31. **Unghiul Satului**, cot al Nistrului, la nord-est de sat. Din entop. *unghi* „întorsătură, cotitură a unei ape curgătoare" + apel. *sat* „aşezare umană rurală", în cazul genitiv.

32. **Valea Adîncă**, vale rîpoasă cu multe izvoare, începe la nord-vest de sat şi se deschide în lunca Nistrului la nord de Purcari.

33. **Valea Hamzei**, vale, începe la sud de sat şi se deschide în lunca Nistrului la sud-est de Purcari. Din entop. *vale* + antrop. *Hamza*.

34. **Viişoara**, mică localitate la nord-vest de sat. A luat fiinţă pe locul unei şcoli de agricultură fondate încă la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Specialiştii de la această şcoală au practicat cultivarea viţei de vie autohtone, care a fost denumită după localitatea în cauză „*Purcari*". Localnicii mai numeau această instituţie de învăţămînt *Şcoala Seminarului*.

SLOBOZIA

Sat, reşedinţă de comună în raionul Ştefan-Vodă. Este situat la 5 km de centrul admnistrativ raional, la furcitura văilor Ivancea II şi Sălişteа, ramificaţii de dreapta şi de stînga ale văii Suiunduc (Sînduc). 3718 locuitori (1987). Nivelul poziţiei geografice: 50–160 m. Altitudini marcante: 157,7 m, 162,8 m, 168,4 m. Menţionat pentru prima dată pe harta lui Bawr din 1770 (1774) cu denumirea *Gănеasca*, corect *Hăneasca*, adică „a hanului", ceea ce ne sugerează ideea că aşezarea putea fi unul din satele ce ţineau de hanatul tătăresc din secolele XVII–XVIII. Recensămîntul de la 1817 fixează localitatea cu denumirea *Slobozia Hănesei* (R-1817, 180), componentul secund fiind modificat în plan gramatical, perceput ca substantiv în cazul genitiv în locul calificativului adjectival *hănesc* (fem. *hanească*). Atestări ulterioare: *Slobodzeia Ganesi* (PNM-1870/1875, 104), *Slobodzeia* (1859, SNM-1861, 15), *Slobozia-Hănesii* (1904, Arbore, DGB, 192), *Slobodzeia-Gănesi* (SNM-1913, 20), *Slobozia-Găneasa* (HT-1920), *Slobozia* (AR-1930, 590), *Slobozia* (1930, ER, II(I), 128), *Slobozia* (ÎR-1943, 522) ş.a. Dinamica populaţiei: 87 gospodării în 1817 (R-1817, 180), 124 ogrăzi, 674 loc. în 1859 (1859, SNM-1861, 15), 149 case, 868 loc. în 1870 şi 161 case, 9934 loc. în 1875 (PNM-1870/1875, 104), 187 case, 2000 loc. în 1904 (Arbore, DGB, 192), 2672 loc. în 1930 (AR-1930, 590), 2508 loc., dintre care 2368 români în 1930 (ER, II(I), 128) ş.a.

Denumirea satului reprezintă la origine o formaţie toponimică compusă:

Slobozia Hănească „slobozia hanului, hănească". Crearea de slobozii se făcea în trecut, de regulă, printr-o dispoziție specială acordată de domnie. Locuitorii sloboziilor se bucurau de anumite privilegii: nu plăteau dăjdii, erau scutiți pe un timp oarecare de slujba militară etc. Cu alte cuvinte, ei erau locuitori „liberi", în limba epocii „slobozi", pentru care fapt satele respective au şi fost denumite *slobozii* (Iordan, TR, 200, Eremia, NL, 112). Primele slobozii cunoscute datează încă de la începutul secolului al XV-lea. Acestea erau, de obicei, sate „de milă" dăruite de domnitor marilor feudali, dregătorilor şi mănăstirilor, pentru a consolida situația economică a acestora. Mai tîrziu, însă, întemeierea de slobozii urmărea un alt scop - popularea locurilor „de pustie" şi a satelor fără populație sau cu puțină populație. În aceste slobozii aveau dreptul să se stabilească cu traiul oameni străini, veniți din alte regiuni sau țări, precum şi oameni de pe loc, din satele vecine, dar numai cei „fără dăjdii şi fără bir" (Donat, AGT, 114).

În sec. XVIII-XIX termenul entopic *slobozie* devenise atît de frecvent în Moldova, încît aproape toate satele noi erau denumite *Slobozii*.Recensămîntul fiscal din 1817 fixează pentru Basarabia peste 30 de *Slobozii* (R-1817, 3-220). Satul în discuție reprezintă una dintre astfel de localități.

MICROTOPONIMIA

1. **Capul Dealului**, deal la sud de sat, între văile Suiunduc şi Izvoare, mai exact, extremitatea de sud a acestui deal. Din entop. *cap de deal* „început de deal; botul dealului".

2. **Ciumac**, vale, ramificație de dreapta văii Suiunduc, la vest de sat. Etim.: din antrop. *Ciumac* (< ucr. *Cumak* < *cumak* "cărăuş") sau direct din apelativul dialectal *ciumac* (<ucr. *cumak*),,cărăuş", evocînd o realitate istorică - pe aici odinioară trecea un drum comercial numit *Şleahul Ciumacilor.*

3. **Curnuțoasa,** mahala, partea de sud a satului. Din apel. *curnuț* + suf. *-oasa*; *curnuț* „plantă erbacee cu tulpinile spinoase, ale căror fructe reprezintă nişte măciulii ghimpoase, agățătoare"; *Curnuțoasa* „loc unde cresc mulți curnuți".

4. **Dealul Săracilor**, pămînt arabil pe partea dreaptă a văii Suiunduc, la sud de sat. Toponimul redă o particularitate a solului, gradul de fertilitate scăzută. După spusele informatorilor, aici în anii 1922–1924 ar fi primit loturi de pămînt locuitorii care nu aveau proprietate funciară.

5. **Derba**, cu varianta locală *Dereba*, mahala, partea de nord a satului. Din ucr. *derba* „spin; porumbar". Cf. *derbina* „loc unde cresc porumbari", „loc nelucrat; țelină, pârloagă" (ESUM, II, 35).

6. **Hîrtopu**, vîlcea la sud-vest de sat, pe stînga drumului spre Volintiri. Din entop. hîrtop „vîlcea scurtă şi adîncă", „rîpă cu coastele repezi înierbate".

7. **Ivancea I**, vale, cu pîrîu şi iaz, ramificație de stînga a văii Ciumac, la vest de sat. Din antrop. *Ivancea* (< Ivan + suf. -ce/-cea).

8. **Ivancea II**, vale la nord-vest de sat, ramificație de dreapta a văii Suiunduc. După top. *Ivancea I* (*Ivancea* < *Ivan* + suf.-ce/-cea), această vale fiind a doua ca lungime, după *Ivancea* I.

9. **Izvoara**, vale şi pârâu la sud est de sat, ramificație de stînga văii Suiunduc.

Din entop. izvor + formantul toponimic -a, forma de feminin a derivatului fiind determinată de genul substantivului elipsat *vale* (*Valea izvoarelor* > *Izvoara*).

10. **La Ruşi**, partea de vest a satului, unde s-au aşezat cu traiul odinioară şi cîteva familii de ucraineni.

11. **Locul Popii**, pămînt arabil la nord-vest de sat, pe valea Ciumac.Toponimul desemnează fostul ogor al preotului din sat.

12. **Mahalaua Moldovenească**, mahala, partea de est a satului, populată în fond de români moldoveni.

13. **Movila Podişului**, movilă pe terenul agricol *Podişu,* la sud-vest de sat. Din entop. *movilă* + *podiş*, toponimul indicînd tipul de obiect topografic desemnat şi locul lui de aflare pe teren.

14. **Ochiul de Mare**, loc mlăştinos, izvor noroios adînc, la nord de sat, pe valea Săliştea. Toponimul reprezintă entopicul compus *ochi de mare* „ochi de apă; mlaştină".

15. **Podişu**, parte de moşie la sud-vest de sat, avînd înălţimea de 157–160 m. Din entop. podiş „teren plan la o anumită înălţime".

16. **Podişul Cîzîlului**, teren agricol la nord-vest de sat, dincolo de hîrtopul Strachinuţu. Din entop. *podiş* + top. *Cîzîl*, denumirea mai veche a oraşului Ştefan-Vodă.

17. **Săliştea**, vale la nord de sat, ramificaţie de stânga a văii Suiunduc. Din entop. *sălişte* (lit. *silişte*) „loc cu urme de veche aşezare", „vatra unui sat", „imaş în preajma satului".

18. **Străchinuţu**, hîrtop, vîlcea adîncă de formă rotunjită, ramificaţie de dreapta a văii Ciumac, la vest de sat. Din apelativul diminutival, devenit entopic regional, *străchinuţă* „vîlcea mică şi adîncă, de formă circulară". În cazul dat genul toponimului a fost determinat de substantivul neutru *hîrtop*:*Străchinuţu* < *Hîrtopul Străchinuţu* < *Străchinuţa* < apel. *străchinuţă*.

19. **Suiuduc**, cu varianta locală *Sînduc*, vale şi pârâu, începe din mai multe ramificaţii de la nord (Ivancea II, Săliştea) şi nord-vest de sat (Ivancea I, Ciumac, Străchinuţu) şi continuă spre sud, trecînd prin satul Cistovodnoe (reg. Odesa, Ucraina). Hidronim de origine turcică.

TALMAZ

Sat, reşedinţă de comună în raionul Ştefan-Vodă. Este situat în partea de nord a raionului, pe malul drept al Nistrului, la 14 km de centrul administrativ raional. 8236 locuitori (1987). Nivelul poziţiei geografice: 20–100m. Altitudini marcante: 117,9 m, 122,7 m, 132,8 m. Reprezintă una din cele mai vechi localităţi cu populaţie românească din Valea Nistrului. În 1595, împreună cu alte şase sate din partea locului, sunt cedate hanului tătăresc. La 1657 călătorul turc Evlia Celebi o menţionează ca „sat de valahi" (Celebi, 415). E notată frecvent pe hărţile din secolele XVII–XVIII: *Talmaza* (H-1658), *Telmaza* (H-1674), *Telmaza* (H-1736/1739), *Tellmas* (H-1770/1774), *Talmaz* (H-1779) ş.a.

Menţiunile documentare privind situaţia demografică din secolul al XIX-lea a satului sunt sistematice şi bogate în informaţii: 231 gospodării, 500 fălci de pământ

arabil, 1000 fălci de fîneaţă, 600 fălci de păşune, 100 fălci pădure, 80 fălci sub vatra satului (R-1817, 179), 332 case, 1791 locuitori (1859, SNM-1961, 15), 375 case, 2135 locuitori în anul 1870 şi 390 case, 2026 locuitori în 1875 (SNM-1870/1875, 104). Câteva date informative din prima jumătate a secolului nostru: 405 case, 2913 locuitori (1904, Arbore, DGB, 213); 1300 case, 5943 locuitori (AR-1930), 6240 locuitori, dintre care 5295 români, 6 unguri, 5 nemţi, 433 ruşi, 28 ucraineni, 2 bulgari, 308 evrei 2 greci, 1 turc (ER-1930, 464). Toponim de origine antroponimică, avînd şi forma locală *Tălmaza*: top. *Talmaz* < antrop. *Talmaz* < tcc.*Talmaz* < *tali* „soartă", „fericire" + componentul cu semnificaţie negativă *maz* „fără, lipsite de..."; *tali maz* „lipsit de fericire, nefericit"; *tal(i)maz* „nefericitul" > antrop. *Tal(i)maz* > *Talmaz*. N. A. Baskakov explică antroponimul *Talmaz* prin formaţia turcică *tal* + *maz* „neobosit (neobositul)" (Baskakov, RFT, 206). Cf. *Crocmaz*.

MICROTOPONIMIA

1. **Adanaua**, parte din vechea albie a Nistrului, la sud-est de sat. Din entop. *adana* „veche albie de rîu", „rîpă".

2. **Balta Vacii**, fostă baltă în lunca Nistrului. Toponimul ne trimite la un loc de lîngă baltă unde se afla staniştea vitelor.

3. **Bîtlăniţa**, fostă baltă la nord-est de sat. Din apel. *bîtlan* „pasăre de baltă", *Bîtlăniţa* fiind un derivat toponimic cu suf. -iţă, genul aici fiindu-i determinat de entop. *baltă* elipsat.

4. **Branu (Braniu)**, fost lac în lunca Nistrului, de stînga Nistrului Vechi, la nord-vest de sat. Din antrop. *Bran*, numele topic referindu-se la posesorul de altă dată al lacului sau al pămînturilor din apropiere.

5. **Carpa**, fost lac în lunca Nistrului, acum pămînt arabil la nord-est de sat. Din antrop. *Carp* + sufixul toponimic -a sau din apel. *carp* „carp (peşte)", cu acelaşi formant.

6. **Chiscul lui Murg**, deal, la nord-vest de sat. Din reg. chisc „vîrf de deal, pisc" + art. pos. *lui* + antrop. *Murg(u)*.

7. **Cioroiu**, cu varianta fonetică regională Şioroiu, fost lac, acum pămînt arabil la nord-est de sat, în lunca Nistrului. Din *cioară*, toponimul referindu-se, probabil, la păsările care îşi aveau cuiburile în copacii din apropiere.

8. **Cişmeaua (Şuşmeaua)**, şipot în partea de sud a satului, la nord de locul numit *Rădii*. Din entop. *cişmea* „izvor amenajat, prevăzut cu instalaţii de ţevi, prin care apa este adusă din locuri mai îndepărtate".

9. **Cozîlişti**, loc de stînga Nistrului Vechi, la nord de sat. Etim. nec.

10. **Coznilu**, fost lac, în prezent teren agricol la nord-est de sat. Din antrop. *Coznil*.

11. **Cruglicu**, fost lac, acum teren agricol la nord-vest de sat, între Nistru şi Nistrul Vechi. Din entop. *cruglic* „loc (pădure, lac etc) de formă circulară " < rus. *kruglîj* „rotund" + suf. -ik.

12. **Dealul Tîrgului**, loc la vest de sat, unde pe vremuri se făcea piaţă (miercurea).

13. **Frasina**, vale la sud vest de sat, ramificaţie de dreapta a văii Ştiubeiu. Din

frasin (copacul) + sufixul toponimic *-a*. Numele topic evocă existenţa pe această vale a unei vechi păduri de frasini. Aici s-au păstrat urme de veche aşezare.

14. **Gîrla Cucului**, gîrlă în lunca Nistrului, la nord-est de sat. Din entop. *gîrlă* + antrop. *Cucu*, ultimul cu formă de genitiv enclitic.

15. **Gîrla Dubinii**, fostă gîrlă în lunca Nistrului, prin care se scurgea apa din lacurile şi bălţile de la nord de sat în Nistrul Vechi. Din entop. *gîrlă* + top. *Dubina*, probabil un nume de baltă în trecut. Vezi *Gîrla Cucului, Gîrlele Perilor*.

16. **Gîrlele Perilor**, foste gîrle la nord-est de sat, în lunca Nistrului. Din entop. *gârlă* „apă curgătoare în lunca unui râu", „braţul unei ape curgătoare" + *păr* (pomul), ambele componente cu forme de plural.

17. **Grădina Turcească**, cu echivalentul rusesc *Tureckij sad*, teren plantat cu copaci la nord-est de sat, acum frumoasă pădurice, cuprinsă din aproape toate cele patru părţi de un cot al Nistrului, avînd şi o trecere spre ea care se numeşte *Strâmtoarea*.

18. **Grindu**, porţiune de teren la nord-est de sat, în lunca Nistrului. Din entop. *grind* „ridicătură rezultată prin depunerile aluvionare ale unei ape curgătoare".

19. **Grindul lui Cărbun**, pămînt arabil la nord-est de sat,pe un fost grind din lunca Nistrului, dincolo de Nistrul Vechi. Din entop. *grind* +antrop. *Cărbun*(e). Vezi *Grindu*.

20. **Groapa lui Pîrlea**, fostă băltiţă la nord-vest de sat, de stînga Nistrului Vechi. Din entop. *groapă* „gaură în pămînt", „depresiune acoperită cu apă în lunca unui râu" + antrop. *Pârlea*, cu formă de genitiv proclitic.

21. **Harbuzu**, teren agricol, fost lac mic în lunca Nistrului, de stânga Nistrului Vechi, la nord-vest de sat. Din apel. *harbuz* „pepene verde" sau din antrop. *Harbuz*.

22. **Hârtopul**, vâlcea închisă cu coaste înierbate, păşune, la sud-vest de sat. Din entop. hârtop „vâlcea mică, scurtă şi adâncă; rîpă".

23. **Iazul de la Ştiubei**, iaz pe Valea Ştiubeiu, la sud-vest de sat.

24. **Iezurcanu**, fost lac, acum secat, la est de sat. Din entop. reg. *iezurcan*, diminutiv al lui *iezer* „lac adânc".

25. **Iezeru**, fost lac în lunca Nistrului, la est de sat. Din entop. *iezer* „lac adânc".

26. **Jidranu**, lac şi pădure în lunca Nistrului, la nord-est de sat. Din reg. *jidră, hidră* (lit. *vidră*)„mamifer carnivor acvatic" + suf. - *an*.

27. **În Deal**, partea de vest a satului, situată pe panta răsăriteană a dealului.

28. **În Sus**, partea de nord-vest a satului. Toponimul indică poziţia geografică de nord a mahalalei faţă de centrul satului.

29. **În Vale**, parte de sat situată pe vale, în apropierea luncii Nistrului, spre nord şi nord-est de centrul satului.

30. **La Lozie**, loc la est de sat, în lunca Nistrului. Din *lozie* „specie de salcie sau de răchită", precedat de prep. *la*.

31. **La Ştiubeie**, loc cu izvoare în sat. Din *ştiubei* „fîntîniţă", „izvor captat; budăi". Vezi *Valea Ştiubeiu*.

32. **Lunga**, baltă la nord-est de sat, în lunca Nistrului. Din adj. *lung*,cu formă de feminin determinată de entop. elipsat *baltă*.

33. **Mieunata**, cu varianta fonetică *N'eunata*, fostă baltă la nord-vest de sat, în

lunca Nistrului, de stînga Nistrului Vechi. Formaţie toponimică din verbul onomatopeic (*a) mieuna.*

34. **Misiţu**,cu varianta fonetică regională *Nişîţu*, fost lac la nord-vest de sat, acum pămînt arabil dincolo de Nistrul Vechi. Etim. nec.

35. **Movila deasupra Satului**, movilă pe deal, la sud-vest de sat (cota 118 m).

36. **Movila Leului**, movilă la nord-vest de sat. Din entop. *movilă* + antrop. *Leu*,în genitiv cu formă enclitică.

37. **Muncita**, fostă baltă la est de sat, acum teren agricol, grădinărie. Probabil, din *muncit* „lucrat, cultivat".

38. **Nistrul Vechi**, cu variantele *Nistrul Mort* şi *Nistrul Chior*,veche albie a Nistrului, la nord şi nord-est de sat.

39. **Ochiuri**,cu varianta compusă *Patru Ochiuri* (şi *Patru Ochi*), porţiune de teren agricol la nord-est de sat, în lunca Nistrului unde odinioară s-au aflat câteva băltiţe. Din entop. *ochi* „baltă mică de formă circulară".

40. **Păcurariu**, fost lac la nord-est de sat, acum pămînt arabil. Din antrop. *Păcuraru.*

41. **Podariu**, fost lac, la nord-est de sat, acum pămînt arabil. Din antrop. *Podaru.*

42. **Puica**, fostă baltă la nord-vest de sat, între Nistru şi Nistrul Vechi. Din antrop. *Puică (Puiu)* sau din apel. *puică*, prin metaforizare.

43. **Rădii**, pantă de deal, cu desişuri de copăcei şi imaş, la sud-vest de sat. Din entop. *rădiu* (lit. rediu) „pădurice tînără şi deasă".

44. **Rătundu**, lac secat, acum teren arabil la nord-est de sat. Din adj. *rotund, rătund* fiind forma fonetică locală, regională.

45. **Rogojanca**, fostă baltă, acum teren agricol la nord-vest de sat, dincolo de Nistrul Vechi. Din antrop. *Rogojanu* + suf. *-ca* sau din antrop. *Rogoza (Rogoja, Rogogea)* + suf. *-anca.*

46. **Roşiana**,fostă baltă la nord est de sat, în lunca Nistrului, acum teren arabil. Din antrop. *Roşianu,* forma de feminin fiind determinată de genul entopicului *baltă*, elipsat din structura toponimului *Roşiana* (< Roş*ianu* + suf. *-a*) „balta lui Roşianu".

47. **Ruptura**, loc amenajat pentru un drum spre Nistru, prin partea de nord-vest a satului. Din reg. *ruptură* „loc rupt de apă, de puhoaie", „loc săpat, rupt dintr-un deal pentru a face să treacă un drum".

48. **Ruptura**, vâlcea cu hârtoape ponorîte, la sud-est de sat. Din entop. *ruptură.* Vezi mai sus.

49. **Sărături**, teren arabil pe un loc plan la sud-vest de sat. Din entop. *sărătură* „loc cu sol sărături şi cu fertilitatea scăzută".

50. **Staniştea**, loc la Nistru, la nord de sat. Din reg. *stanuşte* (lit. *stanişte*) „locul de odihnă a vitelor pe imaş".

51. **Stinca**, mal stâncos cu pădure, la nord-vest de sat. Din reg. *stincă* „mal stâncos, priporos", „stâncă".

52. **Stinca**, ridicătură de teren, deal cu pădure şi maluri priporoase, la sud-est de sat. Din entop. reg. *stincă (stâncă)* „mal pietros, priporos".

53. **Strâmtoarea**, loc îngust la nord_vest de sat, între malurile Nistrului Vechi,

prin care se trece spre pădurícea numită *Grădina Turcească*. Din entop. *strâmtoare* „loc strâmt, îngust; trecătoare".

54. ***Şesu***, loc întins la nord-est de sat, în lunca Nistrului, destinat pentru păşunat.Din entop. *şes* „teren plan la mică altitudine", „loc de păşunat într-o depresiune".

55. **Şiulinca**, fostă baltă la nord-est de sat,în lunca Nistrului, împânzită în trecut cu ciulini. Din reg. *şiulin* (lit. *ciulin*) + suf. *-ca*, forma de feminin a toponimului fiind determinată de substantivul elipsat *baltă*.

56. **Tinosu**, locul unui fost lac la nord-est de sat, acum teren agricol. Din adj. *tinos* < subst. *tină* „noroi"; *tinos* „noroios, glodos, mlăştinos".

57. **Toloacele (Toloaşili)**, fost imaş la sud-vest de sat, acum teren agricol. Din entop. *toloacă* „islaz, imaş, păşune", cu formă de plural.

58. **Tufea**, cu varianta *La Tufe*, pădurice la nord-vest de sat. Din *tufă* „desiş de arbuşti", în cazul de faţă „pădurice" + formantul toponimic *-a*.

59. **Ţarna**, pământ arabil, fost lac, la est de sat. Din entop. *ţarnă (ţarină)* „câmp cultivat; ogor".

60. **Unghiu**, cotitură a fliviului Nistru, la nord de sat. Din entop. *unghi* „cot, cotitură a unui râu", „teren în formă de unghi, colţ".

61. **Unghiul Boului**, cotitură a fluviului Nistru, la nord-est de sat. Din entop. *unghi* „cot, cotitură a unui râu", „teren în formă de unghi; colţ" + antrop. *Bou* sau top. *Bou* (numele unui teren).

62. **Valea Adâncă**, vale la sud-vest de sat, ramificaţie de stânga a Văii Ştiubeiu. Toponimul redă o particularitate fizico-geografică a obiectului topografic.

63. **Valea Cânepei**, cu varianta regională *Valea Cânichii*, vale la sud-vest de sat, ramificaţie de stânga a Văii Ştiubeiu. Conform tradiţiilor locale, pe această vale se semăna de obicei cânepă.

64. **Valea Dumii**, vale la sud-vest de sat, ramificaţie de dreapta a Văii Ştiubeiu. Din *vale* + antrop. *Duma*, în cazul genitiv enclitic.

65. **Valea lui Moşu**, vale la sud-vest de sat, ramificaţie de dreapta a Văii Ştiubeiu. Din *vale* + antrop. Moş*u* sau apel. *moş*.

66. **Valea lui Tetea**, vale la sud de sat, ramificaţie de dreapta a văii Ştiubeiu. Din entop. *vale* + antrop. *Tetea*, în cazul genitiv proclitic.

67. **Valea Oiţei**,vale, ramificaţie de stânga văii Ştiubeiu, la sud-vest de sat. Pe această vale se aflau mai multe stâni de oi, având în trecut păşuni bogate.

68. **Valea Popii**, vale la sud-est de sat, ramificaţie de dreapta a Văii Ştiubeiu. În această vale se afla ogorul preotului din sat.

69. **Valea Ştiubeiu**, cu varianta *Ştiubeiu*, vale care, începe la nord de satul Popeasca, trece pe la nord-vest, vest, sud-vest şi sud şi se deschide din dreapta în lunca Nistrului, la sud-est de sat. Din entop. *ştiubei*, „fântâniţă", „izvor captat; budăi", precedat de apel. *vale*.

70. **Varticul Mare**, teren agricol, fost lac la nord-vest de sat, de partea stângă a Nistrului Vechi. Din antrop. *Vartic* + adj. *mare*, acesta din urmă referindu-se la dimensiunile lacului.

71. **Varticul Mic**, teren arabil la nord-vest de sat, în lunca Nistrului, de partea

stângă a Nistrului Vechi. Din antrop. *Vartic* + adj. *mic*. Vezi *Varticul Mare*.

72. **Vârâţu**, partea de sud-est a satului. Localnicii explică toponimul prin verbul *a (se) vârî*, în sensul că aici nişte săteni au ocupat, mai mult fără voie, porţiuni de teren pentru a-şi întemeia gospodării şi a-şi construi case; *Vârâţu* < *vârâţi*, prin singularizare. Nu este exclusă o etimologie antroponimică a toponimului.

73. **Volcicut**, teren agricol, fostă baltă la nord de sat, într-un cot al Nistrului, de partea stângă a Nistrului Vechi. Etim.: rus. *volcij kut* „cotul lupilor, unghiul lupilor", fig. „bârlogul lupilor"; rus. *kut* „colţ, unghi".

TUDORA

Sat, reşedinţă de comună în raionul Ştefan-Vodă. Este situat în partea de sud-est a raionului, pe malul drept al Nistrului, la 36 km de centrul administrativ raional. 2.195 locuitori (1987). Nivelul poziţiei geografice: 30–50 m. Altitudini marcante: 94,7 m, 111,6 m. Menţionat documentar cu numele actual la 1817 (R-1817). Pe harta din anul 1770 pe locul aşezării e notată denumirea unui cătun - *Gadji Assan (Haji Assan*; H-1770/1774). Alte menţiuni documentare: *Tudor* (H-1817), *Tudorova* (H-1820), *Tudora* (H-1850), *Tudora* (H-1870), *Tudorovo* (H-1880), *Tudora* (H-1929) ş.a. Dinamica populaţiei: 294 loc. în 1818 (Cabuzan, NB, 94), 448 români, 50 ucraineni în 1850 (Cabuzan, NB, 146), 637 loc. (1859, SNM-1861,15), 875 loc. (H-1870/1875, 101), 1190 loc. (1904, Arbore, DGB, 215), 2267 loc. (AR-1930, 611) ş.a. Denumirea localităţii *Tudora* (cu accentul pe prima silabă) reprezintă la origine o formaţie toponimică cu sufixul *-a* de la numele de familie *Tudor*, frecvent în această localitate. Un oarecare *Tudor* va fi fost primul locuitor al satului sau unul dintre proprietarii moşiei locale.

MICROTOPONIMIA

1. **Baibolu**, teren agricol, fost lac la sud-est de sat. Etim. nec. (probabil de origine turcică).

2. **Balcazia**, cu varianta fonetică locală *Baicazia*, vale care începe la sud-vest de sat, trece prin localitatea Kazaţkoe, numită anterior *Gura Roşie*, şi se deschide în Limanul Nistrului. Denumirea mai veche a văii a fost *Roşia* (vezi H-1870; Arbore, DGB, 178). *Balcazia* reproduce numele unei câşle tătăreşti *Balcazia (Balcazi)* situate pe această vale, mai la nord de Kazaţkoe.

3. **Balta de Jos**, teren agricol, fostă baltă la sud-est de sat. Toponim topografic care indică poziţia geografică a obiectului desemnat.

4. **Balta din Sus**, teren agricol, fostă baltă la nord de sat. Toponim topografic care indică poziţia geografică a obiectului hidrografic.

5. **Cârnicari**, vale la marginea de nord a satului, se deschide în valea Nistrului. Etim. nec.

6. **Câzâlgic**, vale la nord-est de sat, între Tudora şi Crocmaz, se deschide în Valea Nistrului. Etim.: tcc. *kizilcik* „corn" (bot.); cf. tc. *kizil agac* „arin", literalmente „copac roşu", tc. *kizil* „roşu". Toponimul pare să redea la origine o particularitate a vegetaţiei de pe acest teren.

7. **Fântâna la Linie**, fântână, la vest de sat, de stânga drumului principal spre sat. Etim.: subst. *fântână* + prep. *la* + apelat. *linie* „traseu de transport; drum".

8. **Fântâna Robului**, fântână în câmp, la sud-vest de sat. Etim.: apelat. *fântână* + antrop. *Robu* (în cazul genitiv).

9. **Geamăna**, movilă îngemănată (cota 111 m), la nord-vest de sat, de stânga şoselei Căuşeni–Cetatea Albă.

10. **Iriderea**, cu variantele locale *Iridirea*, *Iridrea*, vale la marginea de sud a satului, se deschide în Valea Nistrului. Etim.: tcc. *iri dere* „valea lungă", „valea mare". Este o denumire topografică referitoare la dimensiunile obiectului desemnat.

11. **Movila Câşlei**, movilă (cota 131 m) la sud-vest de sat, dinspre satul Hancâşla (actualmente Udobnoe, reg. Odesa, Ucraina). Etim.: apel. *movilă* + top. *Câşla* (cu formă de genitiv).

12. **Movila de la Deal de Sat**, movilă (cota 68 m) la sud-vest de sat, de dreapta drumului principal spre sat.

13. **Podmolu**, loc la Nistru, la sud-est de sat. Etim.: entop. *podmol* „teren mîlos, cu noroi", „mal înalt, abrupt, ros de ape". Toponimul se referă la o caracteristică a ţărmului Nistru.

14. **Ochiul Boului**, loc în albia Nistrului, la nord-est de sat. Etim.: din termenul entopic compus *ochiul boului* „mlaştină de formă circulară", „vârtej de apă; bulboană".

15. **Rănia**, loc nisipos pe malul Nistrului, la est de sat. Etim.: apel. *rănie* (lit. *renie*)„ mal întins al unei ape, acoperit cu nisip şi pietriş", „loc de acumulare a aluviunilor în preajma unui râu".

16. **Răpşiuza**, vale la vest de sat, între văile Caplani şi Balcazia; începe la vest de Crocmaz, trece prin Starokazacie şi Monaşi, în continuare purtând numele *Alcalia*. Etim. nec.

17. **Suhatu**, loc de păşune, la nord-est de sat. Etim.: entop. *suhat* „păşune, imaş, islaz", „lăcuşor săpat pentru adăpatul vitelor".

18. **Şleahu**, şoseaua Căuşeni–Cetatea Albă care trece pe la vest de sat. Reprezintă denumirea vechiului şleah, ce lega Cetatea Albă cu Hotinul şi cu alte centre economice şi culturale.

19. **Vadul lui Coşolea**, vad în apa Nistrului, la est de sat. Din entop. *vad* „loc de trecere printr-o apă" + artic. pos. *lui* + antrop. *Coşolea*.

20. **Vadul lui Simeon**, vad în fluviul Nistru, la est de sat. Din apel. *vad* „loc de trecere printr-o apă" + artic. pos. *lui* + antrop. *Simeon*.

21. **Valea Bostanului**, vâlcea la marginea de nord a satului, ramificaţie de dreapta a Văii Cârnicari. Etim.: *bostan* „teren pe care se cultivă harbuji; harbuzărie". În Valea Bostanului se pot observa urmele unei aşezări vechi şi ale unui cimitir.

22. **Valea Popii**, vale la vest de sat, ramificaţie de stânga a Văii Răpşiuza. Pe această vale se afla lotul bisericii.

23. **Valea Robului**, vale între satele Tudora şi Palanca. Din entop. *vale* + antrop. *Robu*, în cazul genitiv enclitic.

ABREVIERI

a) Studii, izvoare

Arbore, DGB – Z. Arbore, Dicţionarul geografic al Basarabiei, Bucureşti, 1904.?

AR-1930 – Anuarul României pentru comerţ, industrie, meserii, agricultură, Bucureşti, 1931/1932.

Cabuzan, NB – В. М. Kabuzan, Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Прднестровья Кишинев, 1974.

Celebi – Evlia Celebi, // Călătorii străini despre Ţările Române, Bucureşti, vol. VI, 1976.

Baskakov, RFT – Русские фамилии тюркского происхождения, Москва, 1979.

ER – Enciclopedia României,? Bucureşti, vol. II, partea I, 1935.

H-1562 – Stefano Francese, Carte de la Roma 1562, (1564).

H-1563 – Edvazio Danti, Carte de la Livonia et Lituania, Firenze, 1563 (1575).

H-1584 – Giacomo Gastaldi, Carte de la Romania, Anversa, 1584.

H-1596 – M. Quandus, Evropal, 1596.

H-1658 – Nouvel Altas, ou Theatre du mode (Ukraina, Amsterodami, 1658).

H-1674 – Carte der Ucraine, entworfen von den Gebriidern Banson, 1674.

H-1701/1705 – Carte von Polen, 1701–1705.

H-1736/1739 – Carte des russisch – turkischen Kreigsschaur latzes, 1736–1739.

H- 1770/1774 – F. G. de Bawr, Carte de la Moldavie pour servir a l'Histoir militaire de la guerre entre les Russes et les Turc. Amsterdam (1770–1774), 1783.

H- 1779 – Генеральная карта Новоросийской губернии., 1779.

H-1817 – Карта Бессарабии, Молдавии, Валахии и часть земель к оным прилежащих. Сочинена при Военно-топографическом депо в 1817 году.

H - 1850 – Карта Бессарабской области, 1850.

H - 1870 – Карта Бессарабской области, 1870.

H-1916 – Basarabia. Harta etnografică întocmită de Alexis Nour, 1916–1918.

HT-1920 – România. Harta topografică, 1920–1929.

HT-1948/1976 – Молдавская ССР. Топографическая карта, 1948 (1976).

Iordan, DNFR – Iorgu Iordan, Dicţionar al numelor de familie româneşti, Bucureşti, 1983.

Iordan, TR – Iorgu Iordan, Toponimia românească, Bucureşti, 1963.

Nicu, L M – V. Nicu, Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi, Chişinău, vol. I–II, 1991.

PNM-1870/1875 – Перечень населенных мест. Бессарабская губерния, 1878.

R-1817 – Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года//Труды Бессарабской губернской ученной архивной комиссии, Кишинев, том, 3, 1909, с. 3-230.

SNM-1859 –Списки населенных мест Российской Империи. Бессарабская область (1859), Санкт-Петербург, 1861.

STB-1812 – Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812–1813 г. //Труды Бессарабской Губернской ученной архивной комиссии, Кишинев, том. 3, с.231–296.

b) cuvinte

adj.	- adjectiv
antrop.	- antroponim
apel.	- apelativ

augm. - augmentativ
bg. - bulgar
bot. - botanic
cf. - conferă
dial. - dialectal
dim. - diminutiv
entop. - entopic
Etim. nec. - Etimologie necunoscută
etnon. - etnonim
fem. - feminin
fig. - figurat
gr. - grecesc
hidr. - hidronim
ist. - istoric
it. - italian
lit. - literar
p. - pagină
pl. - plural
pren. - prenume
prep. - prepoziție
reg. - regiune, regional
rom. - românesc
rus. - rusesc
s. - sat
subst. - substantiv
suf. - sufix
tăt. - tătăresc
tc. - turcesc
tcc. - turcic
term. - termen
top. - toponim
ucr. - ucrainean

Ion Gumenîi

ISTORICUL APARIŢIEI ŢINUTULUI HOTIN

Studierea apariţiei şi evoluţiei unei unităţi administrative, cum este, în cazul de faţă, ţinutul Hotin, ar părea că are o importanţă de ordin local, însă nu se poate vorbi despre istoria unui stat, fără a cunoaşte chestiuni ce ţin de specificul tuturor regiunilor sale. Ele prezintă interes din punctul de vedere al istoriei Moldovei ca şi din cel al istoriei generale a spaţiului est-carpatic, deoarece permit elucidarea unui întreg şir de probleme, ca apariţia acestei unităţi administrative, intrarea ei definitivă în componenţa statului medieval Moldova, rolul în dezvoltarea lui social-economică, politică etc.

Cercetarea apariţiei şi întinderii ţinutului Hotin prezintă interes şi din perspectiva aşezării lui geografice: el se află la hotarul cu Polonia, deaceea schimbările care vor interveni în relaţiile dintre Moldova şi această ţară se vor răsfrînge şi asupra evoluţiei sale.

Pînă în prezent nu există lucrări care să confirme că s-a ocupat cineva în mod special de apariţia şi evoluţia istorică a ţinutului Hotin, decît numai cîteva articole, care se referă la diferite perioade din istoria lui şi a cetăţii Hotin. De aceea, drumul de cercetare ce l-am parcurs începe de la investigarea izvoarelor documentare şi a celor narative. Nu am neglijat nici lucrările de sinteză generală a istoriei, cum sunt operele lui A .D. Xenopol[1] , N. Iorga,[2] , Const. Giurescu,[3] precum şi tratatul Istoria României,[4] în care se fac referinţe nemijlocite la tema pusă în discuţie.

O altă categorie de lucrări, care ne furnizează şi informaţii cu privire la apariţia ţinutului Hotin, sunt cele consacrate organizării teritorial-administrative a Moldovei. Unul din primele studii care abordează această temă este cel al lui I. Filitti.[5] Cu toate că lucrarea este într-o măsură oarecare depăşită, o serie de informaţii pot fi folosite şi astăzi. Studiul lui Vasile Lungu, despre care se poate spune că a devenit o lucrare de referinţă,[6] constituie prima sinteză documentară asupra acestei probleme. Acelaşi lucru se poate spune şi despre studiul lui D. Ciurea.[7] De asemenea trebuie menţionată şi lucrarea care are ca obiect de studiu oraşele din Ţara Moldovei elaborată de Const. C. Giurescu.[8] Problema evoluţiei ţinuturilor în Moldova a fost rediscutată recent de Dragoş Moldoveanu în *Introducere la Tezaurul toponimic al Moldovei*[9] şi clarificată definitiv din punct de vedere diacronic de către I. Caproşu în recentul studiu *„Structuri fiscale şi aministrative într-un catastif de visterie din anul 1606*[10]_întocmit pe baza celei dintîi condici domneşti de visterie din Moldova descoperite cu două decenii în urmă la Kiev. Nu pot fi neglijate nici o serie de studii publicate în stînga Prutului. Din rîndul acestora pot fi menţionate lucrările lui P. G. Dimitriev,[11] V. S. Zelenciuc,[12] care au ca obiect de cercetare creşterea populaţiei

© Ion Gumenîi, 1997.

din Moldova, precum şi o serie de articole iniţiată de către Ion Chirtoagă, cu referire la cetatea şi raiaua Hotinului.[13]

În sfîrşit, menţionez o serie de lucrări despre Basarabia, care conţin şi menţiuni despre teritoriul din nordul regiunii. Mă refer la lucrările lui I.Nistor[14] şi Alexandru Boldur,[15] care poartă acelaşi nume şi cuprind o perioadă foarte vastă, de la origini şi pînă în epoca contemporană. Un instrument de lucru necesar pentru identificarea aşezărilor din ţinutul Hotin este şi lucrarea lui Zamfir Arbore.[16]

Însă nu există o lucrare completă, care ar avea ca obiect de studiu ţinutul Hotin. Reperele bibliografice amintite în rîndurile anterioare sunt insuficiente pentru o abordare completă şi argumentată a problemei, izvoarele istorice fiind principala sursă de informaţie. Din această cauză au fost consultate cele mai importante colecţii de documente, cum ar fi: *Documenta Romaniae Historica,*[17] *Documente privind istoria României,*[18] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală*[19] *şi Moldova în epoca feudalismului*[20].

Nu pot fi neglijate nici colecţiile de documente editate de Mihai Costăchescu[21] şi Gheorghe Ghibănescu.[22] Din colecţiile de documente editate în dreapta Prutului amintesc lucrarea lui L. T. Boga[23], apărută în perioada interbelică.

Ţinutul Hotin cuprinde o regiune de margine, situată la hotarul cu Polonia. Din aceste considerente, unitatea administrativă Hotin a ocupat un loc aparte, atît în sistemul defensiv, cît şi în organizarea administrativă a ţării. Datorită acestui fapt, ţinutul Hotin a fost organizat printre primele, el fiind menţionat documentar destul de timpuriu, comparativ cu alte ţinuturi. El a fost numit astfel după cetatea şi tîrgul Hotinului, care au precedat întemeierea statului.

Cea mai veche menţiune despre Hotin este o însemnare italiană de la 15 februarie 1310, care aminteşte „O vescovo Chocina"[24] şi aparţine episcopului catolic de Hotin. De altfel, tradiţia despre sediul episcopal al Hotinului s-a menţinut pînă tîrziu. Pe hărţile Moldovei, alcătuite de C.Reichersdorf pe temeiul informaţiilor obţinute în Moldova în intervalul de timp 1527–1528, acest oraş este înfăţişat prin două turnuri, unul din ele avînd de asupra crucea şi prin legenda „Choczym episc". Acelaşi simbol este întrebuinţat şi pentru Cameniţa, legenda fiind: „Camenecz episc". La Hotin într-adevăr a existat o biserică catolică, dar ea nu a fost ridicată niciodată la gradul de episcopie.

Oraşul Hotin mai apare menţionat şi în *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate* alcătuită între anii 1387 şi 1392. Lista oraşelor se încheie cu „Hotinul pe Nistru".[25]

Aproximativ în aceeaşi perioadă, la 1397 februarie 3, apare în documente un Ştefan de Hotin (Stephanus de Chotin),[26] care este printre martorii salv-conductului dat de Ştefan voievod lui Spiţco palatinul de Podolia. La această dată ţinutul Hotin probabil nu exista. Cert este,însă, faptul că persoana menţionată la momentul dat, îndeplinea funcţia de părcălab sau de staroste al cetăţii. În 1401 iunie 28, cînd Alexandru voievod îl dăruieşte lui Plotin, boierul satului Plotineşti de la Strungă, printre boierii sfatului domnesc apare un Şandru de la Hotin[27]. Acest Şandru este pomenit într-un document din 1395 iulie 2 între boierii lui Ştefan Muşatinul. Sub

Alexandru cel Bun, el apare ca Şandru de la Hotin, dar este acelaşi cu Şandru de la Tudora, din uricele aceluiaşi an, iunie 28 şi august 4, numit astfel după satul Tudora din ţinutul Botoşani, unde îşi avea casa. Este poate acelaşi cu Şandru de la Neamţ din 1403 ianuarie 7 şi 1407 martie 8. Probabil a fost mutat cu însărcinarea administrativă de la Hotin la Neamţ.[28] Deci, la 1403 Şandru este la Neamţ. În schimb, documentul cu aceeaşi dată, cînd Alexandru voievod dăruieşte episcopiei Moldovei două sate, Averăuţi pe Suceava şi Hreţea, în sfatul domnesc apare un Horaeţ de la Hotin. Numele Horaeţ, după cum afirmă şi Mihai Costăchescu, este atestat documentar. În sfat apar doi boieri cu acest nume. Horaiţă vistiernicul şi Horăiţă Micu, unul dintre aceştia fiind, probabil, acel Horaeţ de la Hotin[29]. Numele Horaeţ, după cum afirmă şi Mihai Costăchescu, este atestat documentar. În sfat apar doi boieri cu acest nume. Horaiţă vistiernicul şi Horăiţă Micu[30], unul dintre ei fiind, probabil, acel Horaeţ de la Hotin.

Aceşti boieri nu puteau fi decît reprezentanţii puterii la Hotin. De aceeaşi părere este şi D. Ciurea, care afirmă că în numeroase documente de la începutul secolului al XV-lea sunt indicate o serie de persoane cu menţiunea localităţii. „Cînd acesta este un tîrg, persoana reprezintă, probabil, pe vornicul domnesc. Persoanele indicate pentru Hotin, Ţeţina şi Suceava nu pot fi decît pîrcălabi".[31] Deci, nu putem spune că boierii care primesc determinativul „de la Hotin" erau numiţi astfel datorită proprietăţilor pe care le aveau în această parte. Vedem că Şandru de la Hotin îşi avea moşia în ţinutul Botoşanilor. Nici Stanciul Hotnogul, care apare într-un document de la 1436 aprilie 21 cu titlul de pârcălab de Hotin nu avea proprietatea în ţinutul respectiv ci „la Crasna, unde îi sunt şi casele."[32] Din alt punct de vedere ştim că atît în sfatul domnesc al lui Alexandru cel Bun, cît şi al urmaşilor săi, un loc important l-a ocupat boierul Cupcici, fiind întîlnit cu titlurile de logofăt şi de vornic. Cu toate că îşi are proprietăţile la Hotin, de unde vine şi denumirea satului Cupcici, el nu primeşte determinativul „de la Hotin".[33] Înşiruirea datelor de mai sus conduce la constatarea unui singur fapt şi anume:determinativul „de la Hotin" era folosit atunci cînd domnul îi însărcina pe anumiţi boieri cu vreo funcţie în această zonă.

Din lipsă de informaţie nu pot preciza dacă exista deja ţinutul Hotin. Cert este însă că aceşti boieri îndeplineau funcţii militare, administrative şi juridice, cel puţin în cetatea şi oraşul Hotin. În momentul cînd se constituie însă ţinutul aceste funcţii vor trece şi asupra întregii unităţi teritoriale, astfel încît pîrcălabul va deveni în ţinut reprezentantul puterii domneşti.

După Horaeţ de la Hotin nu mai întîlnim în această zonă reprezentanţi domneşti menţionaţi documentar, pe parcursul a mai bine de 30 de ani. Cauzele nu sunt deocamdată cunoscute. În schimb apare menţionat de cîteva ori oraşul Hotin. Astfel, oraşul este menţionat la 1408 octombrie 6, cînd Alexandru voievod acordă negustorilor din Liov un privilegiu comercial.[34] Următoarea menţiune documentară este din 1434 martie 18 şi este legată de asemenea, de întărirea privilegiului comercial al liovenilor de către Ştefan voievod, care, de fapt nu este altceva decât repetarea celui al lui Alexandru cel Bun.[35] Ştiut fiind faptul că drumul de la Liov trece prin vadul de la Hotin, practic era imposibil ca în aceste privilegii să nu se vorbească de oraşul şi de vama de la Hotin. La 1436 aprilie 21, Ilie voievod şi fratele

său Ştefan, domni ai Ţării Moldovei, îi dăruiesc lui Stanciul Hotnogul, pîrcălab de Hotin, satul de la Crasna, unde îi sunt şi casele.[36] Acesta este primul document în care apare consemnat un „pîrcălab de Hotin". Acest Stanciul pîrcălabul de Hotin, după cum arată Mihai Costăchescu, este totuna cu Stanciul pîrcălabul. Stanciul pîrcălabul de Cetatea Albă e totuna cu Stanciul cel Mare din Letopiseţul de la Bistriţa. „Ţinînd seama de unele date ce ni le dau documentele lui Ştefan cel Mare şi altele de mai tîrziu despre neamul şi satele lui Stanciul pârcălabul admitem că Stanciul pîrcălabul din 1436 e totuna cu Stanciul pîrcălabul din timpul lui Ştefan cel Mare şi că el a trăit şi cîţiva ani şi după 1479 mai 19, cînd apare ultima oară între boieri şi după august 12, cînd Letopiseţul de la Bistriţa ni-l arată că a murit."[37]

În acelaşi an este menţionat documentar pentru prima dată şi ţinutul Hotinului. Prima sa menţiune este în actul dat de către Iliaş voievod lui Vladislav, regele Poloniei, cînd acesta îi întoarce regelui Ţara Şipenicului pentru prada făcută de Alexandru cel Bun în ţinutul Colomeii şi Sneatinului. Documentul spune: „Ţara Şipenicului, pe care Ţara Moldovei a avut-o de la Coroană, cu oraşele acestei adevărate Ţări a Şepenicului, anume Hotinul, Ţeţina şi Hmelovul, şi cu toate ţinuturile, locurile, satele, le dăruim şi întoarcem cu ştiinţa panilor şi boierilor noştri, cu sfatul şi osebita voinţă, ca să le aibă în veacul vecilor şi să le ţie cu toate veniturile şi foloasele".[38] Avînd în vedere faptul că în documentele slavone ţinutul este definit prin termenii "Волостъ" şi "Держава," putem afirma că prima menţiune a ţinutului Hotin este cea de la 1436 septembrie 23. I. C. Filitti, însă, dă anul 1457 ca primă menţiune documentară a Hotinului.[39] Această afirmaţie a fost făcută, probabil, din cauza lipsei de informaţie la acea dată. La rândul său, Dragoş Moldoveanu afirmă că termenul "Волостъ" se folosea pentru definirea ocoalelor târgurilor şi nu pentru ţinuturi, din care cauză plasează prima menţiune a Hotinuului la 1441.[40] Acelaşi autor consideră că ţinutul poate fi definit numai cu termenul "Держава". Nu putem fi de acord cu această afirmaţie, deoarece atît Vasile Lungu[41], cît şi D. Ciurea[42] au demonstrat convingător că între aceşti doi termeni nu există nici o deosebire, ei fiind identici, ca şi în cazul termenilor „Тръгъ" şi „Място".

În altă ordine de idei avem documentul din 1444 februarie 28, cînd Marinca, doamna lui Ilie voievod, şi Manoil pîrcălab de Hotin, îi încredinţează lui Ioan castelanul de Czystov şi lui Petru Odrovanski palatinul din Liov, cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmelovul, cu ţinuturile lor pînă la Sîn Petru, ca aceştia din urmă să intervină pe lîngă regele Poloniei pentru a i se restitui lui Iliaş proprietăţile sale din Polonia.[43] Documentul este redactat în limba latină şi ţinuturile sunt definite aici prin termenul „districtus", cum de fapt sunt numite în toate documentele latine. Avînd în vedere faptul că intervalul de timp este foarte scurt şi că în ambele documente este vorba despre aceleaşi ţinuturi, nu pot admite că la 1436 a fost vorba de ocoalele tîrgurilor respective şi nu de ţinuturile lor.

Amintirea actului dat de către Iliaş regelui polon o găsim şi în două izvoare narative. În cronica lui Dlugosz este amintit acest eveniment, datat însă „1436 septembrie 22", deci cu o zi mai devreme, în care arată că Iliaş i-a dăruit Ţara Şipenicului[44] coroanei polone. Din cronicile interne avem menţionarea din Letopiseţul lui Grigore Ureche, care spune: „După aceea, cum s-au pomenit mai sus,

s-au împăcatu Iliaşcu frate său Ştefan vodă şi s-au împărţit cu ţara. Cetatea Albă şi Chilia cu Ţara de Jos s-au venit lui Ştefan vodă; iară lui Iliaşu vodă Suciava şi Hotinul cu Ţara de Sus, zicînd că după aceia au fostu legătură cu craiul leşescu şi mai mare şi daruri în toţi au fostu trimiţîndu Iliaşu , iară craiul i-au fostu datu Haliciul, ca să-şi ţie avere.[45] Probabil prin „legătură cu craiul leşescu şi mai mare" şi „daruri în toţi ai au fostu" cronicarul are în vedere actul dat de voievodul Moldovei în 1436 prin care ceda şi o parte din teritoriu. Cu toate acestea, ştim că regele Poloniei n-a acceptat acest „dar", fiindu-i teamă, probabil, de reacţia poporului şi a boierilor. Deci, la 1436 cetatea şi ţinutul Hotin n-au intrat în componenţa Poloniei. Acest lucru nu s-a întîmplat nici după actul pomenit mai sus, dat de Marinca, soţia lui Ilie voievod, cetatea rămînînd sub ascultarea partidei boiereşti a lui Iliaş. Prin urmare, problema cetăţii Hotin va persista încă mulţi ani, fiind definitiv rezolvată în timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

Primul sat menţionat documentar ca fiind din ţinutul Hotin, apare într-un act din 1441 septembrie 29. Conform acestui document, Ilie voievod îi dăruieşte boierului său Caloian „în ţara noastră, în Moldova, un sat în ţinutul Hotin, anume Rjavenţi"[46]. Pînă la această dată mai apar documentar sate din ţinuutul Hotin, însă pentru localizarea lor se folosesc numele cursurilor de ape, denumirile unor cîmpii sau dealuri, distanţa şi amplasarea în funcţie de un tîrg. Aceasta se datorează, probabil , situaţiei demografice din acea perioadă. Apoi, este cunoscut faptul că odată cu creşterea importanţei lor ca sursă de venit ocinele sau daniile au început să fie definite cu mai multă strictețe.

Expunerea materialului documentar de mai sus ne conduce la următoarele concluzii:

Atît oraşul cît şi cetatea Hotin sunt anterioare întemeierii satului Moldova, acesta devenind ulterior nucleul în jurul căruia s-a format unul din ţinuturile Moldova.

Oraşul Hotin apare menţionat documentar încă de la începutul secolului al XIV-lea. Prima sa menţiune se datorează unui episcop catolic şi datează din ziua de 15 februarie 1310. La sfîrşitul secolului al XIV-lea îi găsim menţionaţi pentru acest oraş pe primii dregători domneşti. Lista lor începe la 1397 cu un Ştefan de la Hotin, iar şirul va continua cu mici întreruperi pînă la 1715. Odată cu formarea ţinutului Hotin atribuţiile acestora se vor lărgi şi asupra întregii unităţi teritorial-administrative, ei devenind reprezentanţii domnului în ţinut.

Atît materialul factologic cules din izvoarele documentare şi narative cît şi compararea termenilor ce definesc ţinutul în documente ne arată clar că prima menţiune documentară a ţinutului Hotin este din ziua de 23 septembrie 1436. Ştiut fiind faptul că prima unitate teritorial-administrativă de pe teritoriul Ţării Moldovei este atestată în documente la 1408, iar ţinutul Hotin, după cum s-a văzut mai sus la 1436, reiese că ultimul apare printre primele unităţi de acest gen. Datorită materialului documentar existent şi faptului că un anumit ţinut poate să se înfiinţeze mai devreme decît apare prima sa menţiune documentară, pot afirma că ţinutul Hotin a apărut ceva mai devreme de anul 1436, apoximativ în a doua jumătate a domniei lui Alexandru cel Bun, ocupînd un loc important atît în administraţia ţării, cît şi în viaţa sa social-politică şi economică.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE:

1. A. D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia traiană, Vol. III, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, –Bucureşti, 1988.

2. N. Iorga, Istoria românilor, Vol. III, Editura Enciclopedică, Bucureşti 1993.

3. Constantin C. Giurescu, Istoria românilor, Vol. II, partea întâi, Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1937.

4. Istoria României, Vol. II, Editura Academiei, 1962.

5. I. C. Filitti, Despre vechea organizare administrativă în Principatele Române, Bucureşti, 1935.

6. Vasile Lungu, Ţinuturile Moldovei până la 1711 şi administraţia lor în „Cercetări istorice", Vol. XVIII, Iaşi, 1943, p. 40.

7. D. Ciurea, Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV–XVIII), în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" Iaşi, tom II, 19655, p. 143–237 (în continuare se va cita A.I.I.A.).

8. Const. C. Giurescu, Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene (sec. X–mijlocul sec. XVI), Editura Academiei, Bucureşti, 1967.

9. Dragoş Moldoveanu, Tezaurul toponimic al României, Vol. I, Repertoriul istoria al unităţilor administrativ-teritoriale 1772–1988. Partea A-Unităţi simple, Editura Academiei, Bucureşti, 1991.

10. Ioan Caproşu, Structuri fiscale şi administrative într-un catastif moldovenesc de visterie din 1606, extras din A.I.I.A., tom XX, 1993.

11. P. G. Dmitriev, Narodonaselenie Moldavii, Chişinău, 1973.

12. V.S.Zelenciuc, Naselenie Moldavii, Editura „Ştiinţa", Chişinău, 1973; Naselenie Besarabii i Podnestrovia v XIX veke", Editura „Ştiinţa" Chişinău, 1979.

13. I. Chirtoagă, Sozdanie Hotinskoi rai-oserednogo forposta expansionistskoi politiki Osmanskoi Imperii v Vostocinoi Europe, // „Izvestia" A.N. M.S.S.R., n. 2, 1988, p. 71–74; Naselenie hotinskih zemeli v XVIII– naceale XIX vv., în „Problemî istoriceskoi demografii SSSR"; Zapadnoi Evropî period feodalizma i kapitalisma, Chişinău, 1991; Cetatea Hotinului, în „Destin românesc", n.1, 1995.

14. Ion Nistor, Istoria Basarabiei, Editura „Cartea", Chişinău, 1991.

15. Alexandru Boldur, Istoria Basarabiei, Vol. I, „Dreptatea", Chişinău, 1937.

16. Zamfir Arbore, Dicţionarul geografic al Basarabiei, Atelierele grafice I. V. Socecu, Bucureşti, 1904.

17. Documenta Romaniae Historica, seria A.Moldova, Vol.I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu, L. Şimanschi, Editura Academiei, Bucureşti, 1975 (în continuare se va cita D.R.H.)

18. Documente privind istoria României, Seria A.Moldova, Editura Academiei, Bucureşti 1951–1957.

19. Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală, Vol. I–V şi Supliment I, Bucureşti, 1957–1975.

20. Moldova în epoca feudalismului, întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, Vol. I–VI, Chişinău, 1961–1987.

21. Mihai Costăchescu, Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, Vol. I–II, Iaşi, 1931–1932.

22. Gheorghe Ghibănescu, Ispisoace şi zapise, Vol. I–IV, Iaşi–Huşi, 1906–1933, şi Surete şi izvoare, Vol. I–XXV, Iaşi–Huşi, 1906–1933.

23. L. T. Boga, Documente basarabene, Vol. I–VII, Chişinău, 1929.

24. Const. C. Giurescu, Târguri sau oraşe..., p. 233.

25. Al.Andronic, Oraşele moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti, în „Romanoslavica", XI, Bucureşti, 1965, p. 216.

26. Mihai Costăchescu, op. cit., Vol. II, p. 616–617, nr. 168, orig. latin.

27. D. R. H., Vol. I, p. 20, nr. 13, orig. slav.
28. Mihai Costăchescu, op.cit., Vol. I, p. 50–51.
29. D. R. H., Vol. I, p. 25, nr. 17, copie slavă.
30. Mihai Costăchescu, op. cit. , Vol. I, p. 88–89.
31. D. Ciurea, op. cit., p. 153.
32. D.R.H., Vol. I, p. 203, nr. 148, copie rom.
33. Cf. D. R. H., Vol. I, p. 79–153.
34. Mihai Costăchescu, op. cit., Vol. II, p. 635, orig. slav.
35. Ibidem, p. 672, nr. 186, orig.slav.
36. D. R. H., Vol. I, p. 263, nr. 148, copie rom.
37. Mihai Costăchescu, op. cit., Vol. I, p. 435.
38. Ibidem, Vol. II, p. 708, nr. 203, orig. slav.
39. I. C. Filitti, op. cit., p. 19.
40. Dragoş Moldoveanu, op. cit., p. IX.
41. Vasile Lungu, op. cit., p. 3–8.
42. D. Ciurea, op. cit., p. 157.
43. Mihai Costăchescu, op. cit., Vol. II, p. 772, nr. 209, orig. latin.
44. I. Minea, Informaţii româneşti ale cronicii lui Jan Dlugosz, Iaşi 1926, p. 28–29.
45. Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei, ed. de Petre P. Panaitescu, Editura de Stat pentru literatură şi artă, 1952, p. 83.
46. D.R.H., Vol. I, p. 303–304, nr. 218, orig.slav. Probabil D.Moldoveanu s-a bazat pe acest document cînd afirma că prima menţiune a ţinutului Hotin este din 1441.

Dinu Poştarencu

PRIMA MENŢIUNE DOCUMENTARĂ DESPRE SATUL COPCEAC DIN RAIONUL ŞTEFAN VODĂ

Situat în vestul raionului Ştefan Vodă, satul Copceac se învecinează cu moşiile satelor Volintiri, Lazo (numit în trecut Iacobstal), Simionovca şi Lesnoe (Alexandrovca de odinioară aflată din 1940 în componenţa Ucrainei).

Toponimul Copceac „are la bază numele de trib tătăresc kâpceak (kipceak)."[1] Proveniența tătărească a acestei denumiri de sat nu e întîmplătoare, la fel ca şi denumirile multor alte localităţi din Bugeac, unde aproape două secole au sălăşluit tătarii nogai, aşezaţi cu traiul de către Poarta otomană pe acest pămînt strămoşesc al moldovenilor.

După strămutarea de către ruşi a tătarilor bugeceni în Taurida, în vremea cînd erau în plină desfăşurare războaiele ruso-turce din 1768–1774 şi 1806–1812, populaţia românească reîntemeiază pe terenurile părăsite de nogai un şir de localităţi, iar după 1812 aici apar şi alte etnii, aduse încoace, în calitate de colonişti, de guvernul ţarist.

© Dinu Poştarencu, 1997.

Astfel, în toiul repopulării sudului Basarabiei a şi luat fiinţă satul Copceac, menţionat documentar pentru prima dată în cadrul recensământului din 1817, efectuat de către autorităţile ruseşti de ocupaţie. Dacă în privinţa altor localităţi în registrele acestui recensământ au fost fixate o serie de date ce le caracterizau în linii generale, despre Copceac se relatează doar atît: „în ocolul Căuşeni, precum reiesă din actele curţii cu juri", se mai afla încă un număr neînsemnat de aşezări omeneşti, printre care şi „siliştea Copceacu"[2].

Inclusă în componenţa ţinutului Akkerman, localitatea Copceac sa întins „pe ambii versanţi ai văii Caragonţ, unde a fost o silişte tătărească cu aceiaşi denumire"[3].

Prin urmare, anul 1817 poate fi considerat drept an al întemeierii satului Copceac.

Conform informaţiilor culese din documentele ce se păstrau la Arhiva Consiliului Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia, în 1822 Marcu Zagorici ridica în satul Copceac o biserică de lemn, cruciformă, cu hramul Sf. Nicolae, care, ajungînd într-o stare de dărăpănare, în 1840 este reconstruită[4].

După cum a remarcat V. Nicu, satul Copceac este „atestat în anul 1810"[5], dată care, după părerea mea, nu corespunde adevărului. Drept sursă i-a servit, pe cît pare, lista bisericilor basarabene existente la 1812–1813, întocmită de către Ion Halippa pe baza informaţiilor extrase din formularele din arhiva consistoriului chişinăuian. Cea mai veche menţiune indicată în formular referitoare la biserica din Copceac, datează din 1810[6]. Această biserică a fost numită în cinstea Arhistratigilor, adică în cinstea marilor voievozi Mihail şi Gavriil. În cazul de faţă este vorba de biserica din cu totul alt sat numit de asemenea Copceac, pe cînd în Copceacul despre care vorbim noi se făcea slujbă la biserica cu hramul Sfîntul Nicolae.

La 31 mai 1812, isprăvnicia din Tighina îi prezintă senatorului V. I. Krasno-Milaşevici, în acea vreme preşedinte al Divanurilor din Principatele Moldova şi Ţara Românească, un document în care era indicat numărul de gospodării din satele de stat din ţinutul Tighina, împărţit în 6 olate[7]. Printre satele din olatul Cîmpul Căuşenilor (9 la număr: Popovca, Cârnăţeni, Ermoclia, Feştelita, Slobozia Hăneşti, Tocuz, Opaci, Căuşenii Vechi şi Târgul Căuşeni) nu figurează o localitate cu denumirea de Copceac. O astfel de localitate este indicată printre cele 14 sate din olatul Bugeac: Baimaclia, Batîr-Mirza, Chiriet, Dizghenje, Cenac, Copceac, Bozgoz, Taraclia, Chirsov, Caratereşen, Ciocmedean, Selemet, Ciucur Minjir, Cimişlia.

Potrivit acestei liste, în Copceacul din olatul Bugeac, erau 15 case ţărăneşti, 2 case ale preoţilor, una a dascălului şi alta a ctitorului.

Dintr-un dosar din 1814, depistat la Arhiva Consiliului eparhial din Chişinău, cercetătorul Constantin N. Tomescu extrage o informaţie ce se înscrie bine în contextul dat: „Locuitorii din Copceag, ţinutul Benderului, se plîngeau protopopului despre unul din cei doi preoţi din sat că „părintele Vasile" este numai cu numele de preot, ... că este cu totul supus patimei beţiei... şi cerşesc hirotonia în preot a unui dascăl Vasile Tomescu"[8].

Pentru a ne convinge că în extrasul publicat de către C. N. Tomescu nu este vorba despre Copceacul din valea Caragonţ, voi apela la datele constatate în urma recensământului populaţiei din 1817, şi publicate apoi de către Ion Halippa. Inclus în grupul de sate cu genericul „Informaţii despre locurile din Bugeac colonizate de

bulgari", satul Copceac avea „64 de familii de bulgari şi 16 de moldoveni, inclusiv: 2 preoţi (unul din ei – protopopul Gavriil Tegheceanu), un dascăl şi un paracliser"[9].

Bisericii din satul Copceac, cu hramul Sf.Mihail, protoiereul Feodor Maleavinski i-a pus la dispoziţie un registru de stare civilă pentru anul 1812, prima înregistrare fiind trecută în el la 2 aprilie 1812[10]. În acest registru se arată că satul respectiv făcea parte din ţinutul Căuşeni.

La 1814, precum am aflat dintr-o listă extrasă de C. N. Tomescu din dosare de la aceeaşi Arhivă a Consiliului eparhial, el intra în componenţa ţinutului Căuşeni-Bugeac. Reproduc în continuare această listă de sate: Copceag, Beşalma, Cungaz, Cioc Meidan, Chirsova, Chiriet, Dizghinje, Cinac, Cimişlia, Selemet, Batâr, Taraclia, Djavgur, Cicor Minjir, tîrguşorul Căuşeni, Olăneşti, Purcari, Răscăieţi, Ciobruci, Talmaz, Leontieva, Copanca, Slobozia Hănesii, Feştelița, Popovca, Cârnăţeni, Ermoclia, Apaci şi Docuz[11].

În toate aceste informaţii de epocă este vorba de una şi aceeaşi localitate, numită de asemenea Copceac, ce a existat în apropierea actualului orăşel Comrat. Despre ea aflăm dintr-o monografie consacrată comunei Comrat, scrisă în 1942 sub egida primăriei orăşelului Comrat la indicaţia Guvernămîntului Basarabiei. În ea se relatează: „Din actele ce erau păstrate în arhiva primăriei, care sub ocupaţia sovietică au fost distruse, se vedea că comuna a existat înaintea anului 1806 pe locul şi sub denumirea Copceac, unde şi astăzi sunt urme de existenţa ei [...] Comuna cu denumirea Copceac a fiinţat până în anul 1820, cînd, luînd desfiinţare, o parte din populaţie s-au mutat pe vatra existentă şi astăzi, dându-i-se denumirea Comrat".[12]

Deşi scrierea respectivă nu este un document al vremii, ea, totuşi, oferă posibilitatea de a ne lămuri în privinţa acestor două sate cu denumirea identică – Copceac.

Însă pe lîngă aceste două localităţi există încă un sat numit Copceac, inclus în prezent în componenţa raionului Ceadâr-Lunga. El, precum aflăm din datele recensămîntului efectuat în 1817, avea o denumire dublă - Copceac tatar, făcînd parte din ţinutul Ismail, ocolul Ismail.[13]

Prin urmare, în zona de sud a Basarabiei au existat, în deceniul doi al sec. al XIX-lea, trei localităţi cu denumirea Copceac. Una mare, cu biserica Sf. Mihail, la care făceau slujbă doi preoţi, dispărută pe la 1820, alta cu specificarea „tatar", în ţinutul Ismail, şi a treia, mică, aşezată în valea Caragonţ, aceasta fiind atestată documentar pentru prima oară în 1817.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. A. Eremia. Nume de localitтюi. Chicinru, 1970, p. 108.

2. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии. Кишинев, 1907, том 3, стр. 181

3. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака. Аккерман, 1899, p. 172.

4. Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества. Кишинев,1910, I-й выпуск,p. 81.

5. V. Nicu. Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi. Chişinău, 1991, vol. I, p. 248.

6. Труды..., op. cit., p. 294.

7. История Молдавии. Документы и материалы. Том Ш, часть вторая. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии 1812 –1861 гг. Кишинев,1969, p.11–17.
8. Arhivele Basarabiei, 1935, nr. 1, p. 41.
9. Труды..., op.cit., p. 174.
10. A.N. a R.M., f. 211, i.2, d.1, f. 115.
11. Arhivele Basarabiei, 1936, nr. 2–3, p. 39.
12. A.N. a R.M., f. 112, i.1, d. 1616, vol. IV, f. 663.
13. Труды..., op. cit., p. 210.

ÎN AJUTORUL PROFESORULUI

Leonid Bulmagă

AGRICULTURA R.S.S. MOLDOVENEŞTI ÎN DECENIILE 6–9

La sfîrşitul deceniului 5–începutul deceniului 6 recolta medie globală de cereale (în cantitatea înregistrată iniţial) era în toate categoriile de gospodării de cca 1,4 milioane tone, cea de sfeclă de zahăr era de cca 0,5 milioane tone. Producţia de seminţe de floarea-soarelui se ridicase la 170 mii tone, cea de legume la cca 190 mii tone.

La sfîrşitul deceniului 9 sectorul agricol obştesc producea în medie anual cîte 2,3 mii tone de cereale, 2,5 milioane tone de sfeclă de zahăr, cca 1,2 milioane tone de legume şi în jurul a 250 mii tone seminţe de floarea-soarelui. De remarcat, că în această perioadă de timp suprafeţele ce se însămînţau cu culturi cerealiere s-au micşorat mai mult de 2 ori. Cele însămînţate cu floarea-soarelui s-au micşorat de 1,5 ori. În schimb au fost însămînţate cu sfeclă de zahăr şi cu legume suprafeţe respectiv de 9 şi de 3,4 ori mai mari.

Şi mai mult a crescut producţia animalieră. Producţia de carne a crescut de la 9 mii tone în 1950 pînă la 280 mii tone în 1990. Cea de lapte respectiv de la 31 mii pînă la 1,2 milioane tone. Producţia de ouă de la 12 milioane pînă la 820 milioane bucăţi.

Recolta medie la hectar de culturi cerealiere a sporit de la 12,3 q în anii 1951–1955 pînă la 34,8 q în anii 1986–1990, de sfeclă de zahăr respectiv de la 165 pînă la 290, de floarea-soarelui de la 10,1 pînă la 19,6, de legume de la 74 pînă la 158 q. A crescut de asemenea recolta medie la hectar la toate celelalte culturi agricole – tutun, fructe, struguri etc.

Cantitatea de lapte muls calculată la o vacă a crescut de la 1633 l în 1950 pînă la 3972 l în 1990. În cca o sută de gospodării colective (colhozuri), gospodării agricole de stat (sovhozuri) şi complexe intergospodăreşti a fost depăşit nivelul de 4 mii litri, în 9 gospodării – de 5 mii litri. Printre acestea pot fi menţionate gospodăriile colective „XIX siezd K.P.S.S." şi „Rassvet" (r-nul Briceni), gospodăriile agricole „ Mălăeşti" (r-nul Orhei) şi „Mihălăşeni" (r- nul Ocniţa). Asociaţia ştiinţifică de producţie "Dnestr" (r-nul Slobozia).

Totodată în republică existau sute de gospodării, în care cantitatea de lapte muls calculată la o vacă furajată nu ajungea nici pînă la 3 mii de litri.

© Leonid Bulmagă, 1997.

Existenţa printre gospodăriile fruntaşe ce înregistrau ani la rînd indici înalţi de producţie a unui număr impunător de gospodării cu un nivel de dezvoltare sub media republicană constituie în aceşti ani o trăsătură caracteristică a sectorului agricol obştesc. Din această cauză amplituda fluctuaţiilor anuale ale producţiei globale mai la toate culturile agricole era foarte mare. În cincinalul al X-lea, de exemplu, producţia de cereale constituia 2,3 – 3,5 milioane tone, de sfeclă de zahăr 2,8 – 4,1 milioane tone, de floarea-soarelui 226 – 350 mii tone, de struguri 0,9 – 1,6 milioane tone.

Dar pentru gospodăria agricolă a Moldovei în aceşti ani e semnificativă şi scăderea treptată a ritmului de creştere al producţiei. Dacă pe parcursul deceniului 6 media anuală de creştere a producţiei globale a constituit 7,2 procente, apoi pe parcursul deceniului 9 doar 3,7 procente. De menţionat, că pe parcursul deceniului 8 ea n-a atins decît 2,3 procente.

Mai mult decît atît, cel puţin o dată în patru ani gospodăria agricolă a Moldovei ceda o parte din poziţiile cucerite anterior. Folosind o expresie mai plastică, am putea spune, că se poticnea, se rostogolea îndărăt.

În anii 1956, 1959, 1963, 1974, 1975, 1978, 1981, 1985 şi 1987 producţia globală a gospodăriei agricole a a republicii a fost sub nivelul anilor precedenţi.

Constatînd această stare de lucruri în una din ramurile cel mai riguros patronate de către conducerea republicii, e firesc să ne întrebăm: care au fost cauzele? - Prin ce se lămureşte faptul, că deşi era susţinută din punct de vedere tehnic şi material şi asigurată cu cadre de înaltă calificare sfera de producţie în cauză nu numai continuă să rămînă instabilă, ci arată existenţa în cadrul ei a unor tendinţe cu un vădit caracter de stagnare? Pentru a găsi răspunsul la aceste întrebări este necesar să stabilim ce schimbări esenţiale au suferit pe parcursul acestor patruzeci de ani gospodăria agricolă: baza ei tehnico-materială, corpul ei de cadre şi formele de organizare a procesului de producţie? Care au fost factorii socio-economici şi politici ce i-au determinat caracterul de dezvoltare?

Una din cele mai acute probleme ce a apărut în faţa gospodăriei agricole îndată după colectivizare a fost problema cadrelor. Din cei peste 1400 de preşedinţi de gospodărie colectivă cîţi erau în republică către mijlocul anului 1951 doar 186 aveau studii superioare şi medii speciale. Circa 900 din ei n-aveau nici un fel de studii. La fel era situaţia şi în ceea ce priveşte asigurarea gospodăriilor colective cu mecanizatori. Cei cca 8 mii de tractorişti şi combineri existenţi în 1950 erau înscrişi pe listele de cadre ale staţiilor de maşini şi tractoare.

Pe parcursul acestor 40 de ani în Republica Moldova a fost creat un nou sistem de pregătire a cadrelor pentru sectorul agricol, al cărui nucleu de bază îl constituia Institutul Agricol „M.Frunze" din Chişinău. Numărul celor înmatriculaţi la facultăţile acestei instituţii de învăţămînt a crescut de la o mie la începutul deceniului 6 pînă la 6,6 mii către finele deceniului 9, iar numărul anual al absolvenţilor de la 180–200 pînă la respectiv 1200–1300.

Modificări esenţiale a suferit şi sistemul de pregătire a specialiştilor cu studii medii speciale

Pînă pe la finele deceniului 6 cadrele de acest nivel de calificare erau pregătite de tehnicumuri. Mai tîrziu acest lucru era înfăptuit în cadrul unor noi aşezăminte de

învăţământ mediu special – de gospodării agricole de stat tehnicum (sovhozuri-tehnicum) către mijlocul deceniului 8 în republică funcţionau 12 instituţii de învăţământ de acest tip, la care îşi făceau studiile cca 12 mii de elevi.

Mecanizatorii, lucrători calificaţi pentru deservirea maşinilor, a utilajului tehnic erau pregătiţi de şcolile profesional-tehnice săteşti (Ş.P.T.S.). Astfel de şcoli au fost înfiinţate în toate raioanele republicii, în unele din ele – Vulcăneşti, Donduşeni, Camenca, Anenii-Noi, Suvorovo (astăzi Ştefan-Vodă), chiar cîte două.

Dacă în perioada 1951–1970 în republică au fost pregătiţi cca 9 mii de mecanizatori, apoi în perioada 1971–1990, după ce către finele deceniului 7 au fost înfiinţate încă 15 Ş.P.T.S., numărul absolvenţilor acestor instituţii de învăţământ ridicîndu-se la cca 21 mii.

Cu toate acestea numărul tractoriştilor, maşiniştilor, combinerilor, electricienilor etc. din gospodăriile agricole colective creştea foarte încet. Dacă în ansamblu pe parcursul deceniilor 7–9 în republică au fost pregătiţi cca 520 mii de mecanizatori, apoi numărul lor îa crescut în aceste gospodării doar cu 76 de mii. Chiar dacă am presupune că o bună parte din absolvenţii Ş.P.T.S. ocupau locurile de muncă ale mecanizatorilor pensionaţi totuna numărul celor, care îşi abandonau profesia era extrem de mare: optzeci la sută.

Deşi către finele deceniului 9 situaţia gospodăriilor agricole colective din republică la capitolul asigurării cu cadre de specialişti şi mecanizatori era incomparabilă cu cea de la începutul deceniului 6. În 1990 în cele 534 de gospodării agricole colective, 400 de gospodării agricole de stat şi 116 întreprinderi şi asociaţii de producţie intergospodăreşti munceau peste 43 mii de agronomi, zootehnicieni, ingineri, medici veterinari, economişti, planificatori, contabili etc. şi peste 110 mii de mecanizatori.

Conform datelor statistice, la începutul deceniului 6 (a.1953) parcul de maşini şi tractoare al gospodăriei agricole număra 2,4 mii de tractoare, tot atîtea combine de recoltat cereale, 4,5 mii de autocamioane. Electrificate, adică alimentate cu energie electrică în cea mai mare parte de la propriile staţii electrice mici erau doar 17 la sută din gospodăriile agricole. Se făcea în mod mecanizat doar aratul şi semănatul culturilor cerealiere. Cu ajutorul combinelor erau recoltate 16 la sută din suprafeţele însămînţate cu cereale.

La fel, dacă nu şi mai prost, stăteau lucrurile în ceea ce priveşte asigurarea gospodăriilor noi cu imobil şi încăperi de menire productivă – grajduri, magazii, şoproane, ateliere etc. Numai 37 la sută din numărul total de vite cornute mari din gospodăriile colective erau asigurate cu încăperi tip. Un număr mare de animale productive şi de muncă erau întreţinute în gospodăriile particulare ale membrilor gospodăriilor colective. Deosebit de gravă era situaţia la capitolul încăperi pentru depozitarea grînelor şi furajului, care în cele mai dese cazuri erau păstrate în case şi şoproane vechi sau chiar sub cerul liber.

Relativ mai bună era situaţia în ceea ce priveşte şeptelul. La 1 ianuarie 1953 în toate categoriile de gospodării se numărau peste 523 mii de bovine, inclusiv peste 176 mii de vaci, peste 374 mii de porcine, 1,4 milioane de ovine şi peste 172 mii de cabaline.

Suprafaţa plantaţiilor de pomi şi de arbuşti fructiferi era în 1950 de 43 mii de hectare, de viţă-de-vie de 83 mii de hectare. Suprafaţa terenurilor irigate constituia în 1953 20 mii de hectare.

Un indice important al schimbărilor ce au avut loc în gospodăria agricolă îl prezintă mijloacele băneşti alocate. Ele au crescut de la 250 mlioane ruble în ansamblu în anii 1951–1955 pînă la 4,4 miliarde ruble în anii 1986–1990. În total în perioadele menţionate statul şi gospodăriile agricole au investit în această sferă cca 18,2 miliarde ruble, suma medie anuală sporind de la 50 milioane la începutul deceniului 6 pînă la 880 milioane ruble la finele deceniului 9.

Investiţiile capitale pentru obiectivele de menire productivă au crescut de la 226 milioane ruble în ansamblu pe anii 1951–1955 pînă la 3,5 miliarde ruble în 1986–1990.

Majorarea în continuu a sumelor băneşti investite în această sferă de producţie a dat posibilitatea de a reînnoi din temelie baza tehnico-materială. Din 1953 pînă în 1990 în republică au fost construite încăperi pentru întreţinerea a cca 1,7 milioane bovine, 2,5 milioane porcine, 0,9 milioane ovine şi 8,5 milioane păsări.

Suprafaţa livezilor din sectorul agricol obştesc a crescut de la 43 mii hectare în 1950 pînă la 234 mii în 1990. Cea a plantaţiilor de viţă-de-vie respectiv de la 83 pînă la 201 mii hectare.

Un indice concludent al nivelului de dezvoltare a bazei tehnico-materiale a gospodăriei agricole îl constituie gradul de înzestrare tehnico-energetică a muncii, în primul rînd, potenţialul de producţie al parcului de maşini şi tractoare. Către finele deceniului 9 parcul de maşini şi tractoare al gospodăriilor colective, gospodăriilor agricole de stat, întreprinderilor şi asociaţiilor agricole intergospodăreşti numără peste 51 mii de tractoare, cu o capacitate de tracţiune de 3,6 milioane c.p., 4,8 mii combine pentru recoltarea cerealelor, 3,6 mii combine pentru recoltarea plantelor furajere, peste 29 mii de autocamioane, 22,4 mii pluguri pentru tractoare, 16,3 mii semănători pentru tractoare, 23,5 mii cultivatoare pentru tractoare, 10,4 mii maşini şi instalaţii de ploaie artificială şi multe alte mijloace tehnice şi aparataj agricol ce dădeau posibilitate de a efectua în mod mecanizat un mare volum de lucrări.

Pe lîngă faptul că au fost considerabil majoraţi parametrii numerici ai parcului de maşini şi tractoare al sectorului agricol obştesc, în el au avut loc schimbări esenţiale şi sub aspect calitativ. Tractoarele de tip vechi NATI, T- 38, DT-54, KD-35 etc. au fost treptat înlocuite cu altele mai noi: DT-75, T-100, T-150K, MTZ-80, MTZ-82, K-700, K-700A, K-701 etc. Combinele cu remorcă pentru recoltarea cerealelor SK-4, SKP-4 cu cele de tip nou cu autopropulsie SC-5, „Niva”„SK-6-Kolos”.

De pe la mijlocul deceniului 8 în gospodăria agricolă a Moldovei încep să-şi facă apariţia şi astfel de tipuri de maşini cum sunt combinele pentru recoltarea mazărei, combinele pentru culesul strugurilor, instalaţii pentru curăţitul pomilor, pentru uscarea tutunului, maşini şi mecanisme pentru introducerea în sol a îngrăşămintelor organice şi minerale, încărcătoare electrice, sisteme automate pentru prepararea şi distribuirea amestecurilor nutritive etc.

S-a schimbat radical situaţia în ceea ce priveşte aprovizionarea gospodăriei agricole cu energie electrică. Către mijlocul deceniului 7 au fost electrificate toate

gospodăriile colective din republică. Cantitatea de energie electrică consumată în această ramură a crescut de la 70 milioane kwh în 1953 pînă la 3 miliarde kwh în 1990, adică mai mult de 40 de ori.

Cu toate acestea, în multe ramuri de bază ale producţiei agricole şi la finele deceniului 9 nivelul de mecanizare a proceselor de muncă era încă foarte jos, mai ales în pomicultură, viticultură, legumicultură, tutunărit etc. (Curăţitul pomilor şi al viţei-de-vie, plantarea legumelor, culesul fructelor, strugurilor şi al legumelor, culesul şi înşiratul frunzelor de tutun). Multe alte operaţiuni de muncă grele erau înfăptuite manual, prin aplicarea muncii fizice necalificate. Chiar şi în domeniul creşterii animalelor, care este în fond, foarte receptiv la mecanizarea muncii, lucrul acesta n-a fost dus pînă la capăt.

Atît la distribuirea furajelor şi a amestecurilor nutritive, cît şi la facerea curăţeniei în încăperi, volumul operaţiunilor executate manual continua să rămînă destul de mare pe de o parte din cauza nivelului scăzut al calităţii maşinilor şi mecanismelor folosite, unui deficit cronic de piese de schimb, iar pe de alta, din cauza unei exploatări abuzive, negospodăreşti a acestor mijloace tehnice. De exemplu, din cauza defectelor de proiectare şi construcţie, randamentul anual al unui tractor chişinăuian constituia 130—150 zile-tractor, norma fiind de 250–260. Din aceleaşi motive termenul de funcţionare al multor combine nu constituia decît 60–70 la sută din cel prevăzut.

Erau comise încălcări flagrante în ceea ce priveşte păstrarea şi trecerea la pierderi a tractoarelor şi principalelor maşini agricole. Numai în perioada 1960–1990 au fost scoase din exploatare şi trecute la pierderi, bineînţeles, şi de pe urma expirării termenului de folosinţă, învechirii fizice şi morale, cca 130 mii de tractoare, peste 31 mii de combine, cca 10 mii de maşini şi instalaţii de ploaie artificială, cca 8 mii de instalaţii de muls.

Printre mijloacele de producţie ale societăţii terenurile agricole ocupă un loc cu totul deosebit, ele constituind nu numai principala sursă de existenţă, ci şi pilonul de bază al mediului ambiant.

La începutul deceniului 6 suprafaţa terenurilor agricole din Republica Moldova era de 2779 mii de hectare. Către finele deceniului 9 de 2566 mii de hectare. Pe parcursul acestor 40 de ani ea s-a redus cu 213 mii hectare. Anual din circuitul agricol erau scoase peste 5 mii de hectare de teren arabil.

Pe lîngă faptul că s-au redus considerabil ca suprafaţă, terenurile agricole au pierdut şi din fertilitate. Dacă cu o sută de ani în urmă ele conţineau 6–6,5 % de humus, pe la mijlocul deceniului şapte 4–5 %, apoi către finele deceniului 9 numai 25 la sută din aceste terenuri conţineau cel mult cîte 3,5 % de humus.

Solurile din republică pierdeau anual de 2 ori mai mult humus decît recuperau. Ca o metastază se răspîndeau procesele de eroziune. Către finele deceniului 9 practic fiecare al treilea hectar de pămînt era afectat de această maladie. Se luau unele măsuri de protecţie a solului: se introduceau cantităţi tot mai mari de compuşi organici, se înfăptuiau pe suprafeţe tot mai întinse lucrări speciale de prevenire a eroziunii – aratul fără răsturnarea brazdelor, semănatul cu ajutorul unor semănători speciale antierozionale, crearea fâşiilor forestiere de protecţie etc. Cu toate acestea, situaţia continua să rămînă destul de gravă.

O problemă extrem de acută a gospodăriei agricole a R.S.S. Moldoveneşti în această perioadă a devenit sporirea într-un ritm foarte rapid, mai ales de la începutul deceniului 8 a gradului de poluare al solului şi al mediului acvatic. Introducerea pe larg, nu întotdeauna judicios şi gospodăreşte a îngrăşămintelor minerale şi, în deosebi, folosirea substanţelor chimice contra dăunătorilor (unele plantaţii multianuale erau stropite de 14–16 ori pe sezon, cantităţile de substanţe toxice variind de la 10 kg la hectar în raioanele de nord până la 50 kg la hectar în cele de centru), a cauzat pagube ireparabile nu numai mediului ambiant, florei şi faunei. Unele specii de insecte polenizatoare au dispărut cu desăvîrşire din livezile intergospodăreşti ceea ce a pereclitat, în mare măsură, însăşi starea de sănătate a populaţiei. Conform datelor Ministerului ocrotirii sănătăţii al R.S.S.Moldoveneşti de acum la finele deceniului 8 în republică nu existau produse alimentare, în care să nu fi fost depistate rămăşiţe ce depăşeau normele de substanţe toxice.

O acţiune aproape tot atît de periculoasă asupra mediului ambiant au exercitat-o complexele animaliere intergospodăreşti. Conform unor estimări un complex zootehnic pentru 30 mii capete de vite produce tot atîtea deşeuri, cît producea un oraş cu 450 mii de locuitori. E lesne de intuit ce primejdie în acest sens prezentau pentru micuţa noastră republică cele peste 170 de complexe animaliere care au început să funcţioneze de acum din primii ani ai deceniului 9. După densitatea bovinelor la 1 km^2 de teritoriu Moldova se plasa pe locul trei în Uniune, iar după cea a porcinelor şi a păsărilor pe locul întîi. Complexele în cauză produceau anual cca 18 milioane tone de deşeuri. În medie aceasta constituie cîte 540 tone la kilometru patrat de teren, ceea ce la fel situa republica noastră pe locul întâi din Uniune.

Printre factorii ce au provocat pe suprafeţe întinse degradarea solului, scăderea fertilităţii lui se numără şi irigarea. Pe parcursul acestor 40 de ani irigarea era înfăptuită pe o suprafaţă de cca 400 mii hectare de teren arabil. Îndreptăţită şi, probabil, absolut necesară în anumite condiţii pedoclimaterice, însă la noi în republică, unde în structura cîmpurilor predomină ciornoziomurile, acest procedeu de sporire a productivităţii muncii agricultorilor, s-a dovedit a fi în esenţă destructiv. Chiar şi în cazurile, cînd irigarea era înfăptuită prin cele mai cruţătoare metode, de exemplu, cu picătura, ea totuna ducea la schimbarea structurii şi componenţei solului şi, în cele din urmă, la salinizarea lui.

Nu mai puţin nefaste pentru solurile Moldovei au fost şi includerea în circuitul agricol a aşa-numitelor terenuri neproductive sau puţin productive. Au fost terasate dealurile, arate luncile, secate bălţile şi mlaştinile. Ca rezultat s-au înteţit alunecările de teren, a fost distrusă zona de protecţie a rîurilor şi pîrăurilor, multe din ele dispărînd cu totul, a crescut gradul de impurificare al apelor, a fost atacat în modul cel mai serios întregul sistem ecologic al republicii.

Asupra stării lucrurilor din gospodăria agricolă au influienţat negativ şi experimentele interminabile asupra formelor de organizare a unităţilor de producţie.

Încă nu fusese dusă pînă la bun sfârşit colectivizarea gospodăriilor individuale ţărăneşti că s-a şi purces la comasarea gospodăriilor colective recent create. Fără a termina acest proces a fost iniţiat altul nou – cel de transformare a gospodăriilor colective în gospodării de stat şi neducîndu-l nici pe acesta pînă la

capăt, a fost desfăşurat deja un al treilea, şi mai profund, şi mai de amploare – specializarea şi concentrarea producţiei agricole pe baza cooperării intergospodăreşti.

Comasarea colhozurilor a început pe la finele deceniului 5 şi a durat pînă pe la mijlocul deceniului 7. Necesitatea de a înfăptui o astfel de măsură era dedusă din afirmaţia precum că gospodăriile agricole mici, chiar şi cele colective de tip socialist (cum erau multe gospodării colective în perioada lor iniţială de constituire) nu erau capabile să asigure o dezvoltare ascendentă a producţiei sociale, un ritm înalt şi stabil de creştere a stării materiale şi a nivelului de cultură al oamenilor muncii de la ţară.

În perioada lui iniţială procesul de comasare a gospodăriilor agricole aşa-numite coperatist-colhoznice, purta mai mult un caracter sporadic, de finalizare a însăşi procesului de colectivizare. Aria lui de răspîndire era foarte îngustă, fiind supuse metamorfozei doar cele mai mici gospodării, din cadrul unei singure localităţi. Mai tîrziu însă el ia amploare. Numai din iulie 1950 până în decembrie 1951 în republică au fost comasate 1132 gospodării colective numărul lor reducîndu-se cu 672 de unităţi.

Până la finele deceniului 6 procesul de comasare a gospodăriilor colective s-a desfăşurat în două direcţii. Pe de o parte , avea loc contopirea gospodăriilor mici din cadrul unui singur sat. Pe de alta, avea loc constituirea unor gospodării agricole de stat mari pe baza comasării gospodăriilor din 2–3 sate. De la finele deceniului 6 pînă la mijlocul deceniului 7 procesul în cauză s-a desfăşurat în fond numai pe această cale.

Din cele 265 gospodării, supuse comasării pe parcursul anilor 1959–1964, numai 4 au fost din cadrul unui singur sat.

Evoluţia procesului de comasare constituie o probă în plus a caracterului lui subiectiv, ideologic, el fiind condiţionat nu de factori socioeconomici obiectivi, ci de tendinţa de a înrădăcina cît mai adînc în această importantă ramură economică relaţiile de producţie socialiste. Dacă referitor la potenţialul economic, sociocultural şi de folosire a mijloacelor tehnice al unei gospodării colective mici, ce număra 30–40 gospodării individuale şi care aveau în folosinţă 150–200 ha de pămînt arabil, să admitem, că mai puteau exista unele îndoieli, apoi în cazul, cînd comasării erau supuse gospodării colective care numărau sute de gospodării individuale şi care aveau moşii de 2–3 mii hectare de pămînt, scara medie a unui sat moldovenesc obişnuit la acea vreme, apoi afirmaţiile de acest gen nu mai puteau fi valabile.

Despre lipsa unui suport socio-economic obiectiv al procesului de comasare ne vorbesc şi multiplele cazuri de desfiinţare a gospodăriilor colective mari create prin contopirea gospodăriilor colective din cîteva sate. Numai într-un singur an, 1962, şi într-un singur raion, Edineţ, au fost decomasate 4 gospodării colective de acest fel, înfiinţate doar de 3 ani.

Cîte 2 gospodării au fost decomasate în raionele Leova şi Cimişlia, cîte una – în raioanele Căuşeni, Dubăsari şi Rîşcani. Şi toate acestea s-au petrecut pe parcursul a doar 3–4 ani. E mai mult decît probabil, că nici nu toate colectivele, care au avut intenţia şi dorinţa de a face acest lucru au reuşit, dată fiind atitudinea negativă din partea organelor de decizie.

Către sfărşitul campaniei de comasare situaţia economică a gospodăriilor colective în loc să se amelioreze – s-a înrăutăţit. În 1964 cantitatea de lapte muls de

la o vacă furajată s-a redus faţă de cea din 1958 cu 858 l. În 301 gospodării colective (58 la sută din numărul total), acest indice a constituit mai puţin de 1650 l. Producţia de carne la fiecare 100 de hectare de teren agricol în 312 gospodării abia a atins 25 q, în 22 ea n-a depăşit nici cantitatea de 10 q.

Numărul de vite cornute mari s-a redus cu 30 mii capete, cel de oi şi capre cu 40 mii.

Transformarea gospodăriilor colective în gospodării agricole de stat ca formă preponderentă de pretinsă perfecţionare a relaţiilor de producţie şi sociale la sat ia amploare la începutul deceniului 7. Dacă anterior, pe parcursul celor 15 ani postbelici, numărul de gospodării de stat din republică a crescut doar cu 5 unităţi, de la 56 în 1945 până la 61 în 1960, apoi din 1961 pînă în 1986 a sporit de cca 8 ori, respectiv de la 61 până la 484.

Pînă pe la mijlocul deceniului 7 erau transformate în gospodării agricole de stat de regulă, gospodăriile colective slabe, ai căror indici de dezvoltare erau sub media republicană. Fapt interpretat în literatura istorică de atunci drept o măsură de ajutorare, acordată ţărănimii din gospodăriile colective de către stat. De la mijlocul deceniului 7 au început să fie transformate în gospodării de stat de acum gospodăriile colective cu o ţinută economică destul de viguroasă. De data aceasta fenomenul în cauză era explicat prin existenţa, chipurile, a unor necesităţi obiective de modificare a formei de organizare a producţiei agricole şi de integrare a ei nemijlocit cu industria.

E ştiut, că Programul Partidului Comunist adoptat de către Congresul al XXII-lea al P.C.U.S. şi supranumit program de edificare a comunismului, sublinia în mod deosebit că anume gospodăriile agricole de stat sunt acele care vor servi drept model de organizare a producţiei agricole în cadrul edificării acestei noi societăţi. Cu toate acestea, e greu de specificat în ce măsură postulatul în cauză a influenţat asupra procesului de etatizare a producţiei agricole din Moldova la acea vreme. Pe cît de ideologizată n-ar fi fost viaţa social-politică şi economică a ţării, necesităţile reale ale ramurilor producătoare de bunuri materiale nu puteau fi complet ignorate. Rolul hotărîtor în desfăşurarea largă a procesului de transformare a gospodăriilor colective în gospodării agricole de stat l-au jucat totuşi interesele de clasă ale nomenclaturii comuniste, tendinţa ei firească de a lărgi şi consolida fundamentul existenţei sale – proprietatea de stat asupra mijloacelor de producţie. Lucrul acesta se intuieşte clar de acum din acea insistenţă, cu care organele de partid, de stat şi gospodăreşti, în pofida unor realizări economice deloc favorabile, înfăptuiau transformarea gospodăriilor colective în gospodării agricole de stat.

Dacă la începutul deceniului 8 la o rublă de fonduri fixe destinate gospodăriei agricole a republicii, gospodăriile de stat obţineau produse agricole în valoare de 90 copeici, apoi către finele deceniului 9 realizările lor în această privinţă constituiau doar 40 copeici. În gospodăriile colective indicele acesta se ridica respectiv la 1,8 şi 0,5 ruble.

Gospodăriile agricole de stat, în marea lor majoritate, erau în dezavantaj faţă de gospodăriile colective la capitolele preţ de cost, cheltuieli directe de muncă, roadă medie de păioase la hectar. Chiar şi la producerea laptelui, strugurilor, fructelor etc. ceea ce constituiau, de obicei, obiectul lor de specializare, nu întotdeauna

gospodăriile de stat înregistrau indici superiori celor realizaţi de către aşa-numitele gospodării agricole cooperatist-colective. Aproape pe tot parcursul anilor 1960–1973 numărul de gospodării agricole de stat nerentabile a balansat între o cincime şi o treime din numărul lor total. Este semnificativ faptul, că de pe la mijlocul deceniului 9 în cadrul acestui proces intervine un proces contrar: transformarea de acum a gospodăriilor de stat în gospodării colective.

Crearea întreprinderilor, organizaţiilor şi asociaţiilor intergospodăreşti din gospodăria agricolă a republicii a constituit practic o ultimă încercare a conducerii de vîrf comuniste a republicii de a găsi o soluţie universală pentru problemele, ce existau în această ramură, de a spori eficienţa producţiei, iar, în cele din urmă, de a păstra şi consolida relaţiile de producţie socialiste la sat.

Atît după scopurile ce erau urmărite în legătură cu desfăşurarea sa, cît şi după modul cum a fost înfăptuit procesul de specializare şi concentrare a producţiei agricole pe baza cooperării intergospodăreşti în esenţă nu se deosebeau cu nimic de procesul de comasare a gospodăriilor colective şi de cel de transformare a gospodăriilor colective în gospodării de stat. Cît priveşte iniţierea, argumentarea conceptuală şi rezonanţa publică, apoi fenomenului în cauză îi sunt caracteristice şi unele trăsături specifice.

Pentru Moldova atît comasarea cît şi transformarea gospodăriilor colective în gospodării agricole de stat n-au fost rodul unor iniţiative proprii. Toate acţiunile de acest gen au fost rezultatul unui imbold din afară. Mai bine zis, de sus, de la Moscova. Faptul că ambele aceste forme de pretinsă perfecţionare a relaţiilor de producţie la sat au căpătat la noi în republică o dezvoltare, care adesea depăşea cu mult limitele prevăzute de directivele organelor superioare de partid şi de stat unionale se datorau în mare măsură osârdiei activiştilor locali de toate rangurile. Abuzul de iniţiativă, dacă putem să-l numim aşa, din partea unor funcţionari întru realizarea cît mai amplă şi mai integră a indicaţiilor de sus, indiferent de oportunitatea lor, după cum se ştie, este un fenomen caracteristic sistemului comunist.

Crearea însă a întreprinderilor intergospodăreşti sub forma lor concretă, specifică republicii la începutul deceniului 8 – mijlocul deceniului 9 a fost pe deplin opera Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei şi, în primul rând, al primului secretar al lui – Ion Bodiul.

Nu este exclus, ca însăşi ideea de a crea astfel de gospodării să fi luat naştere în capul unei alte persoane, al unui funcţionar de stat sau de partid sus-pus, care, la rîndu-i i-a sugerat-o lui I.Bodiul. Însă cine n-ar fi fost autorul acestei idei şi de unde n-ar fi venit ea, nimeni nu poate pune la îndoială întâietatea acestuia în privinţa eforturilor depuse pentru a o materializa.

Pe lîngă numărul impunător de cărţi, broşuri, articole, publicate sub semnătura „Măriei" sale, care, în fond, nu urmăreau altceva decât propagarea acestor forme de organizare a producţiei agricole, conferinţe ştiinţifice unionale, organizate sub patronajul lui direct cu acelaşi scop, Bodiul a participat nemijlocit la edificarea practic a tuturor complexelor animaliere intergospodăreşti, la înfiinţarea tuturor livezilor intercolhoznice, a dat dovadă de cea mai mare insistenţă la aplicarea acestor forme de gospodărire în toate domeniile vieţii economice a satului. Analizînd

documentele de partid, literatura social-politică şi economică, presa, rămînem cu impresia că la acea vreme întreaga Moldovă nu era preocupată de nimic altceva decît de soluţionarea unei singure probleme – de crearea noilor unităţi de producţie în gospodăria agricolă şi în ramurile de deservire a ei.

Ca atare relaţiile de producţie intergospodăreşti au apărut la sat pe la mijlocul deceniului 6, îndată după colectivizare, în condiţiile, cînd starea economică a gospodăriilor numai ce create, era de aşa natură, încît nu le permitea realizarea unor sarcini gospodăreşti de primă necesitate (construirea staţiunilor electrice mici, repararea şi construirea podurilor, drumurilor, unor obiecte de menire socio-culturală şi de producţie etc.) decît cu eforturi comune. La începutul deceniului 7, odată cu înfiinţarea pe lîngă fabricile de zahăr a unor platforme pentru îngrăşarea bovinelor, această formă de organizare a producţiei a început să cîştige teren şi în ramura de creştere a animalelor. Cu adevărat universală, la noi în republică ea, însă, devine la începutul deceniului 8 cînd relaţiile de producţie intergospodăreşti cuprind în sfera lor de acţiune aproape toate ramurile gospodăriei agricole - viticultura, pomicultura, tutunăritul, mecanizarea, irigarea, protecţia plantelor, transportulrile etc.

În 1970 în republică erau 115 întreprinderi, organizaţii şi asociaţii intergospodăreşti. În 1980 de acum 323. Cu timpul, însă, aria de răspândire a acestor relaţii de producţie începe să se restrîngă. În 1985 numărul de întreprinderi şi asociaţii de producţie intergospodăreşti s-a redus până la 228.

Manifestându-se în flagrantă contradicţie cu necesităţile reale ale gospodăriilor agricole în a doua jumătate a deceniului 9 au fost desfiinţate asociaţiile intergospodăreşti de transport, apoi acele de mecanizare şi electrificare, alte întreprinderi şi organizaţii intergospodăreşti de deservire. S-a redus considerabil şi numărul de întreprinderi şi asociaţii intergospodăreşti agricole de la 196 în 1980 până la 116 în 1990.

La baza creării acestor unităţi de producţie au stat aceleaşi considerente ca şi în cazul comasării şi transformării gospodăriilor colective în gospodării agricole de stat – sporirea eficienţei producţiei agricole, crearea unor posibilităţi mai largi de perfecţionare a vieţii sociale la sat. Cu excepţia, însă, a unor complexe animaliere, indicii de dezvoltare a acestor noi unităţi de producţie nu s-au dovedit a fi cu nimic mai înalţi decît cei înregistraţi în ramurile respective ale gospodăriilor colective şi gospodăriilor agricole de stat. Luînd în consideraţie, însă, pagubele, pe care le-au pricinuit complexele animaliere, livezile intercolhoznice gigantice mediului ambiant, solurilor, crearea întreprinderilor şi asociaţiilor de producţie intergospodăreşti nu poate avea altă apreciere decît numai negativă.

Retehnologizarea periodică a producţiei agricole este un proces firesc şi necesar, însă modul cum a fost el înfăptuit la noi în republică la acea vreme nu numai că lasă de dorit, ci trezeşte nedumerire. Să luăm, bunăoară, aceleaşi complexe animaliere. Dacă ele ar fi fost de proporţii mai mici, ar fi dispus de o bază furajeră adecvată şi, principalul, ar fi fost înzestrate cu sisteme efective de purificare a apelor reziduale, rolul şi importanţa lor în economia Moldovei, nu este exclus, ar fi avut o cu totul altă valenţă. La fel şi cu livezile intergospodăreşti, asociaţiile raionale de producţie a grânelor, legumelor, nutreţurilor etc. Colaborarea intergospodărească ca formă de interacţiune, interajutor şi interdiviziune a muncii, imanent specifică

gospodăriei agricole, este inevitabilă. Însă în formele sub care s-a realizat la noi în repubblică ea nu numai că şi-a pierdut esenţa iniţială, ci a devenit lipsită de sens, absurdă. Nu întîmplător unele formaţiuni economice de acest gen au avut o perioadă scurtă de existenţă. Iar cele ce s-au păstrat pînă pe la finele deceniului 9 se aflau sub semnul întrebării. Dacă e să facem o apreciere generală a cursului politic al Partidului Comunist al Moldovei aplicat în domeniul gospodăriei agricole suntem nevoiţi să constatăm că nici una din măsurile elaborate nu s-a soldat cu efectul scontat, reînnoirea bazei tehnico-materiale, crearea sistemului de pregătire a cadrelor, sporirea investiţiilor, precum şi comasarea gospodăriilor colective, transformarea lor în gospodării de stat, înfiinţarea întreprinderilor, organizaţiilor şi asociaţiilor intergospodăreşti, după cum am avut posibilitatea să ne convingem, fiind complet inoportune condiţiilor istorice reale şi tradiţionale de gospodărire în această ramură, neavînd la bază nici un suport economic obiectiv, n-au reuşit să asigure un ritm înalt şi constant de dezvoltare a producţiei agricole, cheltuieli de resurse financiare şi materiale adecvate timpului, deci, nici să consolideze relaţiile de producţie socialiste la sat, una din coloanele vertebrale ale regimului comunist.

Când stai să cugeţi asupra eforturilor depuse, imensei risipe de timp şi materie cenuşie pentru a materializa aceste idei (în republică la diferite niveluri au fost organizate zeci de mii de adunări, întruniri, şedinţe, conferinţe etc.), de resurse materiale şi financiare (după preţul lor de cost multe complexe animaliere echivalau cu unele palate regale), rămîi uluit de dimensiunile pagubelor, pe care le pot provoca unele idei născocite, false şi te întrebi cu nedumerire: ce a stat la baza lor - necompetenţa sau reavoinţa?

RECENZII

Gheorghe Nicolaev, Viorica Nicolenco

BASARABIA ÎN ANII DE FOC

Editura "Liceum" din Chişinău a scos recent de sub tipar monografia istoricului *Anatol Petrencu*: **Basarabia în al doilea război mondial, 1940–1944.**

În ciuda faptului că s-a scurs mai mult de jumătate de secol de la încetarea celei mai mari conflagraţii mondiale, timp în care au fost publicate documente, memorii ale participanţilor la război, studii etc., au rămas încă "spaţii albe", neelucidate de istorici. Regimurile comuniste au impus restricţii în cercetarea anumitor subiecte. Cercetătorii trecutului au fost impuşi să examineze teme ce nu intrau în contradicţie cu dogmele ideologice ale partidelor comuniste, aflate la putere. În acest context apariţia unei monografii noi, consacrate Basarabiei în anii dramatici ai celui de-al doilea război mondial, este pe deplin întemeiată. Aceasta cu atât mai mult cu cât noua lucrare se bazează pe documente de arhive, accesul în care a fost interzis până nu demult cercetătorilor. Autorul monografiei a folosit documentele originale ale Guvernământului Basarabiei, documentele poliţiei provinciale (rapoarte săptămânale, lunare, anuale), rapoarte şi alte informaţii ale Directoratelor Guvernământului Basarabiei, corespondenţa întreţinută de autorităţile chişinăuiene cu cele de la Bucureşti şi altele.

Cadrul cronologic al monografiei este bine ales şi argumentat. Anul 1940 este timpul când U.R.S.S., după consultări speciale cu Germania nazistă, cu care avea semnat pactul de neagresiune, dar şi Protocolul adiţional secret (Pactul Molotov-Ribbentrop), folosindu-se de împrejurările internaţionale defavorabile României, a cerut Basarabia şi nordul Bucovinei – vechi pământuri româneşti. În virtutea circumstanţelor sus-numite, România a fost nevoită să evacueze teritoriile cerute prin dictatul de la Kremlin şi să suporte consecinţele acestui dictat: zeci de mii de refugiaţi au sosit în restul ţării, importante părţi ale patrimoniului de stat au rămas neevacute, au fost şi pierderi umane. În aşa condiţii s-a constituit opinia publică românească faţă de agresorul sovietic şi dorinţa păturilor largi ale populaţiei de a restabili hotarele Ţării, în aşa condiţii s-au cristalizat sarcinile viitoarei politici promovate de regimul Antonescu în Basarabia eliberată în iulie 1941. Iar anul 1944 este timpul când datorită înfrângerilor suferite de statele Axei pe Frontul de răsătit România a fost nevoită să cedeze din nou acest teritoriu U.R.S.S.

© Gheorghe Nicolaev, Viorica Nicolenco, 1997.

Primul capitol al monografiei a fost consacrat analizei *istoriografiei problemei.* Autorul a supus analizei istoriografia sovietică despre raptul şi comunizarea Basarabiei în anii 1940–1941, precum şi despre politica mareşalului Ion Antonescu faţă de Basarabia (1941–1944). Apoi a fost examinată istoriografia românească a problemelor cercetate. Ultimele două compartimente ale primului capitol au fost consacrate studierii istoriografiei post-comuniste şi celei occidentale, referitoare la Basarabia anilor 1940–1944.

Capitolul al II-lea al monografiei se întitulează "*Raptul şi sovietizarea Basarabiei (1940–1941)*". Autorul împărtăseşte opinia că Kremlinul a recunoscut, deşi indirect, hotarul de stat pe Nistru, semnând în acest sens câteva documente importante. Totuşi, la sfârşitul deceniului al patrulea cele două dictaturi – fascistă şi comunistă – s-au apropiat între ele, semnând Pactul Molotov-Ribbentrop. În vara anului 1940, folosindu-se de o conjunctură favorabilă, U.R.S.S. a răpit Basarabia, nordul Bucovinei, Ţinutul Herţa. Autorul studiului arată comportamentul basarabenilor în situaţia aceasta deosebit de critică, evidenţiind acţiunile de solidaritate ale unor grupuri de cetăţeni cu ocupantul sovietic. Deşi procesul de sovietizare a Basarabiei este deja bine tratat în istoriografia naţională, prezintă neîndoelnic interes activitatea regimului de la Chişinău în perioada scurtă de la 22 iunie până la 26 iulie 1941, timp în care sovieticii au aplicat tactica "pământului ars", evacuând în adâncurile U.R.S.S. bunuri materiale, oameni s.a., iar ceea ce nu au fost capabili să evacueze bolşevicii au aruncat în aer sau au incendiat. Documentele incluse de autor în circuitul ştiinţific în acest sens sunt revelatorii.

Al treilea capitol al lucrării – "*Administaţia Basarabiei eliberate*" – cuprinde analiza restabilirii administraţiei româneşti în Basarabia, precum şi primele măsuri ale acesteia pe teritoriul eliberat. Un interes deosebit îl prezintă compartimentul consacrat analizei structurii Guvernământului Basarabiei, organizat pe baza Decretului-Lege Nr. 790 din 3 septembrie 1941. Nu este lipsită de interes opinia autorului privitoare la regimurile din Basarabia. "Raptul Basarabiei în iunie 1940, scrie autorul monografiei, a dus la extinderea în acest teritoriu a unei forme extreme a totalitarismului de stânga, variantă a despoţiei orientale, cu prezenţa unui mecanism de teroare greu de imaginat şi cu un nesăbuit cult al personalităţii lui I. Stalin. Către 1940 în U.R.S.S. lipsea cu desăvârşire libertatea persoanei: în orice moment, oricine, de la ministu sau mareşal până la simplu muncitor sau ostaş, pe baza unui denunţ fals, putea fi lichidat fizic" (p. 111). Ceva mai jos A. Petrencu încearcă (şi reuşeşte) să prezinte regimul antonescian, considerând că în primul rând a fost vorba de o dictatură militară. I. Antonescu, scrie autorul, s-a impus prin stilul autoritar de conducere. Într-o ţară neînvăţată cu disciplina generalul a vrut să instaureze o ordine similară celei militare, reglementările mergând uneori până la detalii nesemnificative (vezi p. 111).

În Basarabia, subliniază autorul lucrării recenzate, regimul antonescian s-a impus, în primul rând, ca unul anticomunist (toţi activiştii pro-sovietici, indiferent de naţionalitate, au fost arestaţi şi trimişi Curţii marţiale); în Basarabia regimul antonescian a fost antisemit (evreii ce au supravieţuit în urma operaţiunilor militare au fost internaţi în lagăre şi ghetouri, afară de cei cu situaţii specifice – căsătorii legitime mixte, evrei creştinizaţi etc. (vezi pag. 112–113). Regimul antonescian,

constată în continuare autorul, a curmat orice încercare de activitate sectară; regimul a reprimat orice manifestări ale legionarilor descoperiţi în provincie. Administraţia din Basarabia a depus eforturi în vederea lichidării urmărilor nefaste ale ocupaţiei ruseşti. În acest context a fost interzisă folosirea limbilor străine în administraţie, comerţ, instituţii de învăţământ, a fost simplificată Legea numelui etc.

Cel de-al patrulea capitol a fost consacrat analizei activităţii Guvernământului Basarabiei în domeniul economic şi social. Autorul lucrării analizează îndrumările administrativă date de Ion Antonescu în urma inspecţiilor realizate în lunile septembrie şi octombrie 1941 în sudul şi centrul Basarabiei. Autorul a cercetat, pe baza documentelor inedite, activitatea Guvernământului Basarabiei în domeniul restabilirii căilor de transport, a industriei şi comerţului. În domeniul industriei, constată autorul, conducerea chişinăuiană a urmărit câteva scopuri: crearea unei industrii capabile, viabile şi corespunzătoare nevoilor statului prin repunerea eşalonată în funcţiune a întreprinderilor în funcţie de gradul de urgenţăl a necesităţilor locale. Guvernământul a încadrat industriile mari din Basarabia în regii mixte cu scopul de a consolida iniţiativele particulare alături de interesele economice ale statului. Al doilea scop urmărit de administraţia basarabeană a fost românizarea industriilor. Această politică s-a înfăptuit prin încurajarea capitalului românesc şi a persoanelor de origine etnică română; prin introducerea capitalului românesc în întreprinderile industriale înstrăinate; prin favorizarea şi sprijinirea industriilor româneşti la aprovizionarea cu materii prime etc. Alt scop al administraţiei de la Chişinău în domeniul industriei, constatat de A. Petrencu, a fost pregătirea şi promovarea specialiştilor din rândurile băştinaşilor. În vederea realizării acestui scop ucenicii de origine etnică română au fost angajaţi în unităţile industriale. Conducerile întreprinderilor au fost obligate să formeze cadre necesare de origine etnică română prin înfiinţarea Căminelor de ucenici şi cursuri practice (p. 120–121).

Autorul studiului monografic expune în continuare problemele legate de aprovizionarea populaţiei cu mărfuri de prima necesitate, îmbrăcăminte şi încălţăminte, cu produse alimentare etc. Sunt studiate problemele legate de ocrotirea muncii, de asigurări sociale.

Penultimul capitol este întitulat "*Învăţământul, ştiinţa, cultura, ocrotirea sănătăţii, religia*". Aautorul studiază starea dezastruoasă a edificiilor şcolare, distruse de bolşevici la retragerea şi eforturile depuse de autorităţile de la Chişinău în vederea restabilirii şi asigurării procesului de învăţământ. În anul 1943–1944, remarcă autorul, numai pentru repararea imobilelor şcolare primare a fost acordată suma de 23,4 mln lei (din fondurile Guvernământului Basarabiei), şi aceasta având în vedere că legea existentă atunci obliga comunele să aibă grijă de întreţinerea, repararea şi înzestrarea şcolilor primare (vezi pag. 149). Eforturile depuse de Guvernământul Basarabiei în domeniul ocrotirii sănătăţii au fost examinate de autor într-un compartiment aparte, demonstrând că autorităţile basarabene au întemeiat o largă reţea de spitale, puncte medicale, dispensare etc. în toate judeţele Basarabiei.

"*Dinamica creşterii şi descreşterii populaţiei în Basarabia*" este titlul ultimului capitol al monografiei. A. Petrencu a examinat exodul populaţiei băştinaşe, a arătat situaţia unor grupuri etnice ca cea a polonezilor, aduşi de sovietici încă în 1940 şi aşezaţi cu traiul în fostele colonii germane. A fost expusă, de asemenea, soarta

populaţiei evreieşti din provincie. În *Încheire* autorul a tras concluziile principale, axate pe studiul efectuat.

Monografia a fost redactată pe baza unei ample bibliografii.

Un interes deosebit pentru specialişti şi cei interesaţi de trecutul nu pre-a îndepărtat al Basarabiei îl prezintă documentele înmănunchiate în Anexe. Este vorba de *Raportul Guvernământului Provinciei Basarabia despre comportamentul agenturii sovietice la evacuarea Basarabiei în 1940* (p. 231–242); *Proclamaţia Conducătorului Statului Român Ion Antonescu cu prilejul eliberării Basarabiei*; *Instrucţiunile provizorii pentru administrarea şi conducerea Basarabiei*, ş.a. Deosebit de importantă este publicarea "*Decretului-Lege pentru organizarea Basarabiei şi Bucovinei*", document ce a reglementat viaţa administrativă şi politică din provincia eliberată, o constituţie a Basarabiei în anii 1941–1944.

Considerăm că studiul efectuat de A. Petrencu, documentele inedite publicate în monografia recenzată, sunt o reală contribuţie la ştiinţa istorică. Monografia recenzată, documentele şi alte informaţii ce le conţine, pot fi folosite cu succes în predarea Istoriei contemporane a românilor, precum şi de publicul larg de cititori.

Decembrie 1997.

Ion Dron

„DIN ISTORIA TURCILOR DOBROGENI" (BUCUREŞTI, EDITURA, „KRITERION", 1994, 255 p.) DE MEHMET ALI EKREM.

Mehmet Ali Ekrem istoric din Bucureşti, este un autor bine cunoscut în lumea ştiinţelor istorice şi a publicului larg de cititori. E destul să amintim că Mehmet Ali Ekrem este cunoscut cititorilor, cel puţin, prin monografia „Civilizaţia turcă" (Bucureşti, 1981), prin volumele „Bulbul Sesi" (Glasul privighetorii", Bucureşti, 1981) şi „Tepegoz" (Bucureşti, 1985, în colaborare cu Mehmet Ali Hilmiye), prin articolul de mare valoare ştiinţifică intitulat „O menţiune inedită despre românii din secolul al IX-lea în "Oguzname" –cea mai veche cronică turcă" // Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti, 1980, nr.2.

Lucrarea „Din istoria turcilor dobrogeni'' a fost încheiată de autor încă în anul 1977, însă din cauza unor calvaruri şi „demersuri ştiinţifice" ea a văzut lumina tiparului doar în 1995.

Monografia însumează „Cuvînt înainte", 8 capitole, o „Încheiere", cîteva anexe şi o bogată bibliografie la temă. „Cuvînt înainte" este scris de Demeny Layos în care este apreciată valoarea ştiinţifică şi se evidenţiază caracterul pluridisciplinar al

© Ion Dron, 1997.

monografiei, subliniindu-se „spiritualitatea marcată de trăsături proprii comunităţii turce din Dobrogea".

Din primul capitol („Aşezarea primilor grupuri de populaţii turceşti în Dobrogea") aflăm că „sciţii au fost primul popor proto-turc, care sosind din Asia Centrală, a intrat în contact cu dacii". Depăşind aici această mică diferenţă de conceptualitate asupra tratării originii sciţilor ca iranieni ori a sciţilor ca turanici, menţionăm că autorul afirmă şi că ulterior „populaţia scită, stabilită în Dobrogea" a fost asimilată de către geto-daci. Dobrogea a fost ultima provincie dunăreană părăsită de legiunile şi administraţia romană, puţin după anul 600, sub presiunea avarilor şi slavilor.

Următorii vechi turanici migraţi încoace, după „sciţi" şi huni (sec.IV), au fost avarii (mai tîrziu de a.558). Avarilor le-au urmat turano-bulgarii (despre care autorul nu aminteşte), mai apoi pecenegii (aşezaţi, în special, în zonele de nord ale cursului inferior al Dunării pe la finele sec. al IX-lea, iar în Dobrogea în anul 1048, cu învoirea împăratului Imperiului Bizantin Constantin al IX-lea Monomahul). Pecenegilor le urmează uzii, stabiliţi aici (în Dobrogea) în anul 1064, migraţi tot din Asia Centrală, din fostul stat Cangha.

Mehmet Ali Ekrem admite posibilitatea formării şi etnogenezei actualilor găgăuzi de la un nucleu de uzi rămaşi în Dobrogea de sud (acum teritoriu al Bulgariei) şi Macedonia după 1064 în urma mai multor înfrîngeri suferite de la pecenegi, însărcinaţi de către bizantini cu paza frontierei dunărene, şi în urma unei molime groaznice.

Uzilor le urmează cumanii, puţin mai bine cunoscuţi în istoriografia românească în legătură cu „pătrunderea acestora chiar în rîndul clasei stăpînitoare româneşti" şi în legătură cu cunoscuta şi discutata Episcopie a cumanilor de pe Milcov (ori „de Milcov")[1]. După cumani Dobrogea, cronologic, intră în sfera de influenţă a tătarilor din Hoarda de Aur. Mai apoi aici se stabilesc şi alte grupuri de tătari din stepele de la nord de Marea Neagră, inclusiv „tătarii" celor „trei şefi" Kaldubeg (Kutlubuga), Kaizibeg (Hadjibeg ori Cazibeg) şi Dimitrie care au fost înfrînţi în lupte la est de Nistru la „Apele albastre" de către marele duce al Lituaniei, Olgerd (anii de domnie 1345–1377). Aceste grupuri de „tătari" mai tîrziu sînt întărite cu pîlcuri de tătari de Crimeea şi nohai care în Dobrogea îşi păstrează pînă în prezent identitatea şi conştiinţa naţională.

Însă istoria propriu zisă a turcilor selgiucizi din Dobrogea se începe cu anul 1263, cînd la Babadag (şi în împrejurimile lui) s-a aşezat un număr considerabil de turci din Anatolia în frunte cu Sarî Saltîk Dede, constituind „preludiul aşezării turcilor osmanlîi de mai tîrziu". Amintim că mausoleul de la Babadag al lui Sarî Saltîk Dede există şi astăzi.

În concepţia lui Mehmed Ali Ekrem populaţia „de origine turcă din Dobrogea" (numită şi „turcii dobrogeni") s-ar fi format „chiar pe pămîntul (Dobrogei – I. D.) pe care locuiesc şi azi" şi ar descinde „atît din grupurile etnice sosite pe drumul stepelor nordpontice, cît şi din grupurile de oguzi sosiţi pe drumul meridional, balcanic". Autorul afirmă de asemenea, că pecenegii, uzii şi cumanii, iar mai apoi şi „ramura tătară" a „strămoşilor turcilor dobrogeni" sînt grupuri etnice care constituie elementele de bază, principale, alături de turcii anatolieni, populaţia turcă din

Dobrogea (p. 22, 23). Sînt departe de gîndul de a indica cuiva cum se scrie o istorie a unei populaţii şi mai ales cînd este vorba de reflectarea adecvată a etnogenezei unei populaţii anumite. Voi remarca, totuşi, că atît populaţiile tătare (tătaro-crimeeană) şi nohaică – aparţinătoare de grupul de limbi turanice cîpceace, cît şi cea găgăuză – aparţinătoare de grupul de limbi turanice oguze în Dobrogea nu se identifică concomitent cu turcii dobrogeni, care, desigur, nu-şi au pornirea de la pecenegii, uzii, ori cumanii din stepele nord-pontice. În Dobrogea (în general, în partea ei sudică, în prezent teritoriu al Bulgariei) a avut loc doar etnogeneza găgăuzilor pe baza mai multor grupuri etnice – rămăşiţe din ramurile bulgarilor turanofoni (neslavizaţi), pecenegilor, cumanilor şi a înşişi uzilor – strămoşii direcţi ai găgăuzilor de azi, în parte creştini încă în Asia Centrală, însă creştinaţi complet la sud de Dunăre în limitele Imperiului Bizantin[2].

Turcii selgiucizi, iar mai apoi cei osmanlîi, suprapuşi selgiucizilor în Dobrogea, precum şi tătaro-crimeenii împreună cu nohaii care împărtăşesc religia islamică au fost formaţi în calitate de etnii pe alte tărîmuri şi spaţii geografice situate departe de teritoriul Dobrogei. În Dobrogea turcii, tătaro-crimeenii şi nohaii au venit şi au migrat cînd erau deja formaţi ca reprezentanţi ai unor entităţi etnice cu limba, porturile, tradiţiile şi obiceiurile lor specifice naţionale, a căror etnogeneză a decurs în Anatolia, Crimeea şi la est de fluviul Volga. La tratarea istoriei şi etnogenezei turcilor dobrogeni, se pare că se simte atît diferenţa de conceptualitate şi de abordare a problemelor ce ţin de etnogeneza unor popoare ori a unor „aşchii" de popoare, cît şi de confundarea (conştientă ori inconştientă) a noţiunilor şi semnificaţiilor ce sînt cuprinse în înţelesul termenilor „turc" – „turanic" („turcic") şi de includerea, poate, în mod arbitrar în categoria „turcilor dobrogeni" şi a altor grupuri de turanici creştini ori musulmani): tătaro-crimeeni, nohai, găgăuzi etc. Mai nimerit şi mai raţional ar fi dacă în loc de îmbinarea „turci dobrogeni", atunci cînd acest lucru este necesar, s-ar folosi îmbinarea „turanicii dobrogeni" ori „turcicii dobrogeni", sau chiar „populaţia turanofonă din Dobrogea", lăsîndu-le „turcilor dobrogeni" specificul lor naţional. M-am oprit aici mai amănunţit la problemele ce ţin de etnogeneză, fiindcă Dobrogea din timpuri străvechi a făcut parte din arealul daco-geţilor, mai apoi din spaţiul geografic pe care s-a constituit poporul român[3]. Aici mi-a reţinut atenţia mai ales şi faptul existenţei aşa-zisei „probleme" legate de originea găgăuzilor, problemă discutată la noi, în Republica Moldova. Pe lîngă aceasta sînt spulberate încă odată orice tentative (din partea cui n-ar fi) de a emplementa „etnogeneza turanicilor"(aici se va înţelege „a găgăuzilor") în sudul Basarabiei. Dobrogea, mai ales, partea ei de nord (cu judeţele Tulcea şi Constanţa) n-au fost nicicînd leagănul de formare a vreunei seminţii slave ori turanice (excepţie: Dobrogea de Sud – teritoriile de azi ale Bulgariei de Nord-Est, unde în secolele XI–XVII din diferite grupuri de turanici migratori creştinaţi s-au format găgăuzii).

„Modul de viaţă, obiceiuri şi tradiţii ale neamurilor turanice stabilite în Dobrogea" este titlul capitolului II. În capitolul III („Turcii dobrogeni în timpul Imperiului otoman") atenţia mi-a fost reţinută de menţiunea autorului care scrie: „Înclinăm să credem că citac este nume atribuit populaţiei găgăuze din această provincie" (p. 47). Denumirea citac (citak), cunoscută şi azi printre găgăuzii din

Basarabia, a fost cîndva un exoetnonim pentru găgăuzii din sudul Dunării (sudul Dobrogei), format în graiurile româneşti de la sud de Dunăre[4]. Găgăuzii mult timp au fost cunoscuţi lumii înconjurătoare sub numele *citac* (de proveniență românească) şi doar în secolul XIX ei apar în izvoarele scrise sub numele propriu, autohton *gagauz*.

În capitolul IV este descrisă „Situaţia economică, socială şi etnică a turcilor dobrogeni între 1878 şi primul război mondial". Capitolul V este intitulat „Turcii dobrogeni în România interbelică" în care într-un subcapitol este reflectată situaţia musulmanilor din România care constituie un număr de aproximativ 70–80 mii de oameni (turci, tătari-crimeeni, nohai, albanezi etc.).

Mai departe sînt trecute în revistă „Învăţămîntul, organizaţiile cultural-artistice" (capitolul VI) cu descrierea „Mişcării Junilor turci". În capitolul VII este descrisă „Literatura, publicistica şi arta" turcilor dobrogeni. Este amintită aici creaţia scriitorilor şi poeţilor de limbă turcă şi de limbă tătaro-crimeeană: Mehmet Niyazi, Iusuf Isa Halim, Izmail Ziyaed-din. Autorul vorbeşte şi de primul ziar de limbă turcă din Dobrogea „Dobruca Gazetesi" (1888–1894) care avea şi pagini în limba română (p.182). Aici un subcapitol este închinat scurtei descrieri a graiurilor turanice. Toate graiurile turanice din Dobrogea (adică luate laolaltă cu cele tătaro-crimeene şi nohaice) sînt denumite incorect „turceşti". Despre „istoria şi limba comună" a tuturor turanicilor se vorbeşte ca despre un fenomen al „tuturor turcilor" (p.191–193). Însă în context ar fi fost mai potriviţi termenii „turcice" ori „turanice" avînd în vedere totalitatea de graiuri, limbi şi populaţii turanofone).

Ultimul capitol trece în revistă „Contribuţia minorităţii turce la progresul ştiinţei şi culturii din România". Printre alţii aici sînt amintiţi regretatul profesor Mihail Guboglu, unul din marii turcologi pe plan mondial, născut în oraşul Ceadîr-Lunga din Basarabia (care spunea despre sine că este „român de origine găgăuză"), Mustafa Ali Mehmet, autorul volumului „Istoria turcilor" (Bucureşti,1976). În lista reprezentanţilor minorităţii turce autorul a inclus şi numele cercetătorilor Tahsin Gemil (cunoscut cu volumul „Românii şi otomanii în sec.XIV–XVI" ,Bucureşti, 1991 ş.a.), Mahmut Enver şi Mahmut Nedret ş.a. care aparţin prin proveniența sa etnică de comunitatea tătară şi nohaie din România.

Monografiei dlui Mehmet Ali Ekrem i-a precedat lucrarea lui Mustecip Ulkusal intitulată „Dobruca ve Turkler" („Dobrogea şi turcii", Ankara, 1966) care conform spusei autorului „are o mare valoare ştiinţifică" (p. 181), însă fiind publicată în limba turcă, spre regret, nu este accesibilă cititorului de limbă română.

În monografie întîlnim cîteva incorectitudini de ordin poligrafic. Comp.: turciei (p. 73), plăşile (p. 76), Viylaetul viylaietele (p.130), islaz (p. 132), dobrogea (p. 146), române (p. 165), "Turk Biligi" (p. 197) ş.a. Formele corecte fiind: Turciei, plasele, Vilayet vilaet, Islaz (nume de sat), Dobrogea, rămâne, „Turk Birligi". Mai reuşită ar fi fost şi folosirea îmbinării „comunitatea turco-tătară" în loc de „naţionalitatea turco-tătară" (p. 138).

Trecînd totuşi peste unele obiecţii ridicate în prezentul aviz în încheiere voi conchide cu toată răspunderea că volumul „Din istoria turcilor dobrogeni" este o lucrare de valoare ştiinţifică concentrată şi bine structuralizată, scrisă pe baza analizei unui vast material arhivistic şi factologic. Monografia vizată este scrisă de Mehmet Ali Ekrem cu o mare dragoste faţă de ţara numită România, cu stimă faţă de

istoria şi cultura românilor, fenomene atît de rar întîlnite în istoriografia sovietică şi în cea postsovietică din stînga Prutului.

Lucrarea „Din istoria turcilor dobrogeni" este întîlnită cu căldură de cititorii de limbă română.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. P. Parasca: „Episcopia cumanilor sau Episcopia de Milcov// Cugetul, 1995, nr. 1–2.

2. I. Dron. Gagauz-Yeri:Proveniența găgăuzilor. De la politică la adevăr //Tineretul Moldovei, 1996, 5 iunie. Acelaşi autor: A existat oare un stat numit „Ţara uzilor ?" //Revista de istorie a Moldovei, 1995, nr. 3–4.

3. A. Rădulescu, I. Bitoleanu. Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea.– Bucureşti,1979.

4. V. Drîmba. Împrumuturi româneşti din limba turcă //Studii şi cercetări lingvistice, 1993, nr. 1, p. 68. I. Dron. Cîtak etnonimin kokeni //Ana sozu, 1994, 21 decembrie. Acelaşi autor: Знал ли Григоре Уреке о существовании гагаузов? //Дневной экспресс, 1994, 15 februarie.

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Silvia Corlăteanu-Granciuc

DOUĂ MANIFESTAŢII CULTURAL ŞTIINŢIFICE

În ziua de 4 decembrie, 1996, la Casa Oamenilor de Ştiinţă, în cadrul Comisiei pentru Granturi (preşedinte Acad.Ştefan I. Ştefănescu) a Academiei Romîne a avut loc Sesiunea ştiinţifică cu tema: *ACTE ÎN LIMBA ROMÎNĂ DIN BASARABIA DATÎND DIN SECOLULUI AL XIX-lea.* Realizată de către Institutul de studii sud-est europene, în colaborare cu cercetătorii în domeniu de la Chişinău, Sesiunea a fost prezidată de către Prof. dr. Alexandru Duţu, director al Institutului de studii sud-est europene, de către Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei şi Arhiepiscop al Craiovei, membru de onorare al Academiei Române şi al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, moderator fiind dr. Zamfira Mihail,fiica regretatului părinte, Prof. dr. Paul Mihail.

În cuvîntul de introducere dr. Zamfira Mihail a subliniat că aceasta este prima reuniune la care participă doctoranzi din Basarabia ce studiază documente din Arhivele din România.

În prezenţa unor distinse personalităţi din România şi Republica Moldova, precum şi reprezentanţi ai presei, au făcut următoarele comunicări:

Dumitru Grama (Chişinău), *–Statutul juridic al Basarabiei din secolul al XIX-lea reconstituit pe baza actelor în limba română ale guvernului ţarist.* Prin această comunicare a fost pus în evidenţă actul lichidării definitive a autonomiei Basarabiei prin statutul din anul 1828.

Vitalie Varatec (Bucureşti) – Documente româneşti din sudul Basarabiei din cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea culese din Arhivele din România şi cele din Republica Moldova (Chişinău).

Valentina Pelin (Chişinău) – *Manuscrise româneşti inedite din Biblioteca Mânăstirii Noul Neamţ. (*Comunicarea va constitui o parte din teza de doctorat în curs de susţinere la Institutul de studii sud-est europene).

Angela Zubcu, doctorandă la Universitatea din Bucureşti,– *Statutul mânăstirilor închinate din Basarabia în secolul al XIX-lea.* Autoarea a relevat însemnătatea mînăstirilor Căpriana, Noul Neamţ, Curchi, Japca ş.a.

Pavel Balmuş Chişinău care a prezentat un roman inedit anonim din Basarabia în limba română din anii 1860–1871 numit convenţional „Aglaia",în care se

© Silvia Corlăteanu-Granciuc, 1997.

subliniază românitatea Basarabiei. Manuscrisul acestui roman a fost descoperit de istoricul Ion Varta în arhivele Ministeru-lui de Externe al Imperiului rus.

În încheiere Mitropolitul Nestor Vornicescu i-a felicitat cu căldură pe cei care ostenesc asupra documentelor, şi şi-a exprimat bucuria că Institutul de studii Sud-Est Europene se ocupă de aspecte ştiinţifice de o importanţă deosebită, subliniind ideea că Academia Română va sprijini asemenea iniţiative.

Sesiunea s-a desfăşurat într-o atmosferă caldă şi a fost precedată cu o zi înainte de altă importantă manifestaţie din lumea ştiinţifică.

La facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, în prezenţa unui mare număr de cadre didactice, cercetători şi studenţi a avut loc festivitatea acordării titlului de Doctor Honoris Cauza al Universităţii Bucureşti unei mari personalităţi a vieţii ştiinţifice internaţionale, domnului profesor Milutin Garaşanin, membru al Academiei Sîrbe de Ştiinţe şi Arte. Lucrările Domniei sale tratează populaţiile preistorice din spaţiul sud-est european şi se bucură de o aleasă preţuire în plan internaţional. Cu prilejul acordării înaltului titlu, domnului Milutin Garaşanin a susţinut conferinţa *Quelques aspects de l'histoire des populations prehistoriques de Sud-Est europeen.*

Silviu Andrieş-Tabac

AL VII-LEA SIMPOZION DE STUDII GENEALOGICE, IAŞI, 9–12 MAI 1996

Închinat împlinirii unui sfert de veac de la crearea Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române, cel de-al VII-lea Simpozion de studii genealogice şi-a adunat prietenii în sălile Filialei Iaşi a Academiei Române.

Şedinţa omagială de deschidere, desfăşurată tradiţional în Aula Bibliotecii Universitare Centrale „Mihai Eminscu" a fost consacrată înaintaşilor Octav George Lecca, Radu Rosetti, Gheorge Ghibănescu, Artur Gorovei, Ştefan Cernovodeanu, Vasile Panopol, Emanoil Hagi-Mosco, Georghe D. Florescu.

La celelalte şedinţe, s-a discutat în două secţii, despre izvoarele genealogice, ascendenţa şi descendenţa unor familii, înrudirile şi strategiile matrimoniale din societatea românească, probleme de heraldică, sigilografie, antroponimie istorică etc.

Dintre comunicările care prezintă un interes deosebit pentru noi le vom remarca pe următoarele: *Diplomele de indigenat polon ale boierilor moldoveni Grigore Hăbăşescul şi Gheorghe Hâjdău (1676)* de Constantin Feneşan (Bucureşti), *Reprezentarea nobilităţii în elita politică din Bucovina* de Mihai-Ştefan Ceauşu (Iaşi), *Stema* Moldovei *şi a Ţării Româneşti în iconografia polonă, secolele XV–*

© Silviu Andrieş-Tabac, 1997.

XVIII de Ilona Czamanska (Poznan, Polonia), *Originea maramureşeană a lui Ion Creangă* de Radu Mircea (Deleni-Mureş), *Familia cronicarului Miron Costin şi risipirea moşiilor prin descendenţi"* de Paul Păltânea (Galaţi), *Abăzeştii din sudul* Moldovei" de Sorin Gh. Iftimi (Iaşi), *Noi informaţii genealogice din arhiva Societăţii Academice, "Junimea" din Cernăuţi* de Anghel Popa (Câmpulung Moldovenesc) şi altele.

Basarabenii au fost reprezentaţi de către Vasile Malanetchi (Chişinău) cu „O "spiţă a neamului Brăiesc, Gheorghelesc, Vârnăvesc ş.a." de Tadeu Hâjdău", de Zoe Diaconescu (Bucureşti) cu *Un zapis de schimb: explicaţii istorice şi implicaţii genealogice* cu (cu referire la familiile Meleghi şi Costin), de Dumitru Năstase cu *„Sfinţii militari în onomastica unui neam de răzeşi soroceni* şi de semnatarul acestui articol cu „Radu Bogdan "ot Cohoreşti" şi urmaşii lui".

Dan Cernovodeanu (Paris) a invocat în comunicarea sa *Cercul Genealogic Român* care a activat între anii 1943 şi 1945, Gheorghe Gane (Munchen) a prezentat revistele genealogice din Germania. Mihai Sorin Rădulescu (Bucureşti) a vorbit despre înrudirile franceze ale familiei regale a României, Vasile Docea (Iaşi) s-a referit la proiectele matrimoniale ale principelui Carol I al României. Un interes ieşit din comun, prin invocarea unor izvoare nebănuite, a trezit comunicarea lui Matei Cazacu (Paris) *Genealogie şi... gastronomie. Pe marginea celei mai vechi cărţi de bucate româneşti.*

În ziua de 10 mai participanţii la Simpozion au fost invitaţi la Universitatea „I. Cuza" unde în Aula „M. Eminescu", într-o atmosferă înălţătoare, i s-a decernat titlul de Doctor Honoris Causa repurtatului medievist român Petre Şerban Năsturel, invitat special la simpozion de la Paris.

La ultima şedinţă a simpozionului, dedicată aniversării Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române, au vorbit acad. Gh. Platon, preşedintele Filialei Iaşi a Academiei Române, acad. Dan Berindei, preşedintele Secţiei Istorice a Academiei Române şi preşedintele Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, Ştefan Sorin Gorovei, preşedintele Filialei Iaşi ale aceleiaşi Comisii şi însufleţitorul şi principalul organizator al simpozioanelor anuale de studii genealogice de la Iaşi. S-a luat hotărîrea istorică de a se înfiinţa la Iaşi Institutul Naţional de Genealogie şi Heraldică ce va purta numele lui Sever Zotta.

Simpozioanele genealogice ieşene au devenit deja o tradiţie şi o sărbătoare pentru participanţi, iar organizatorii lor sunt de admirat pentru zbaterea continuă întru triumful ştiinţei. Ne exprimăm şi pe această cale recunoştinţa, respectul şi dragostea faţă de Domnia lor.

Valentina Eşanu

SIMPOZIONUL ŞTIINŢIFIC „MITROPOLITUL PETRU MOVILĂ – 400 DE ANI DE LA NAŞTERE".

La 11 decembrie 1996 în incinta Academiei de Ştiinţe a Moldovei a avut loc simpozionul ştiinţific consacrat aniversării de 400 de ani de la naştere şi de 350 ani de la moarte a mitropolitului Petru Movilă (1596–1647), organizat de Secţia de ştiinţe socio-umane, Institutul de istorie şi teorie literară şi Institutul de Filozofie, sociologie şi drept ale Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova. La el au participat cercetători de la instituţii academice, oameni de cultură şi reprezentanţi ai clerului, care au făcut interesante comunicări despre viaţa şi activitatea mitropolitului Petru Movilă.

Un cuvînt de deschidere a rostit academicianul Haralambie Corbu, care a dat o caracteristică de ansamblu activităţii pe tărîm cultural şi religios al marelui nostru înaintaş. Simpozionul a fost binecuvîntat de către părintele Petru Buburuz, care în acelaşi timp a ţinut să sublinieze importanţa activităţii şi operei religioase a înaltului prelat de Kiev, pentru întreaga Biserică Ortodoxă.

Prin comunicarea sa de o deosebit de elevată ţinută ştiinţifică „Petru Movilă şi evoluţia pionieratului cultural", academicianul M. Cimpoi a scos în evidenţă un şir de parametri de dimensiuni europene ai fenomenului cultural şi spiritual – Petru Movilă.

Andrei Eşanu, membru corespondent al A.Ş.M., în comunicarea sa „Influenţa mediului spiritual din Moldova asupra formaţiei intelectuale a lui Petru Movilă" a lansat ipoteza, conform căreia Petru Movilă în copilărie şi adolescenţă a fost instruit la şcoala de pe lîngă mănăstirea Secu, alături de contemporanii săi Grigore Ureche, viitorul mare cronicar şi Varlaam, viitorul mitropolit al Moldovei. Drept argumente au fost aduse un şir de izvoare ale vremii.

Cu mare interes a fost ascultată comunicrarea profesorului bucureştean C.Rezachevici „Dimensiunea polonă a activităţii lui Petru Movilă", în care au fost aduse amănunte privind relaţiile lui Petru Movilă cu autorităţile poloneze şi a fost urmărită calea străbătută de el pînă la urcarea în scaunul mitropolian de la Kiev.

Gheorghe Bobână, doctor în filosofie, în comunicarea sa „Petru Movilă – umanist" a evaluat de pe poziţiile ultimelor rezultate obţinute în cercetarea operei movilene din punct de vedere al filozofiei europene din epoca de trecere de la medieval la modern.

Cercetătorul literar Pavel Balmuş a prezentat în raportul său „«Mărturisirea ortodoxă» în contextul cultural şi literar românesc din sec. XVII" date interesante privind integrarea operei fundamentale a lui Petru Movilă «Mărturisirea ortodoxă» în cultura românească cu începere de la Sinodul de la Iaşi (1642) pînă la finele sec. al XVII-lea.

© Valentina Eşanu, 1997.

O temeinică analiză a predicii rostite de către Petru Movilă cu prilejul cununiei la Iaşi (februarie 1645) a fiicei lui Vasile Lupu – Maria cu magnatul lituanian Janusz Radziwili a fost prezentată în comunicarea lui Vasile Malanețchi „Destinul tipăriturii movilene «Cuvîntarea duhovnicească»".

La simpozion au fost prezentate şi cîteva noi lucrări realizate de editura „Ştiinţa", dedicate activităţii şi operei lui Petru Movilă . Este vorba de lucrările: „Despre taina cununiei" („Mowa duhovna"), „Mărturisirea de credinţă a Bisericii Ortodoxe" opere care îi aparţin lui Petru Movilă, precum şi de micromonografia „Petru Movilă. Profilul unui destin" de G.Bobână.

La şedinţă au fost prezenţi ataşaţii culturali ai ambasadelor României şi Ucrainei la Chişinău.

Cu ocazia simpozionului Biblioteca Ştiinţifică Centrală a Academiei de Ştiinţe a organizat o expoziţie de carte, care a cuprins atît opere ale lui Petru Movilă, cît şi un mare număr de studii dedicate vieţii şi activităţii culturale şi ecleziastice a înaltului erarh român.

Gheorghe Nicolaev

INFORMAŢII DESPRE ACTIVITATEA ŞTIINŢIFICO-ORGANIZATORICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE AL A.Ş.M. DESFĂŞURATĂ ÎN ANUL 1996.

În anul 1996 cercetătorii de la Institutul de Istorie al A.Ş.M. au efectuat investigaţii ştiinţifice în cadrul a 11 teme şi a 29 compartimente, grupate în jurul a 8 direcţii de cercetare ştiinţifică. Cinci dintre aceste direcţii cuprind de fapt toate perioadele de cercetare a istoriei: Cercetări în domeniul tracologiei şi problemelor de etnogeneză; Dezvoltarea istorică a Ţării Moldovei în contextul civilizaţiei medievale europene; Evoluţia istorică a Basarabiei şi Transnistriei în perioada modernă (1812–1918), Basarabia şi Transnistria în perioada interbelică şi a celui de-al doilea război mondial; R.S.S. Moldovenească în perioada postbelică, apariţia şi dezvoltarea statului independent Republica Moldova. Trei direcţii sunt orientate spre cercetarea unor probleme ştiinţifice prioritare cu caracter tematic şi anume: Istoria culturii Moldovei; Istoria ştiinţei şi tehnicii din Moldova; Cercetări privind istoria unor regiuni şi localităţi ale Republicii Moldova.

În total cercetătorii au scris şi prezentat la secţiile respective pentru a fi discutate 174 coli de autor, dintre care 121 coli lucrări finalizate şi 53 coli din lucrări aflate în curs de elaborare.

În ceea ce priveşte activitatea ştiinţifico-organizatorică în anul 1996 Institutul şi-a îndeplinit toate sarcinile de plan prevăzute: au fost finalizate 9 compartimente din

© Gheorghe Nicolaev, 1997.

cadrul a 7 teme de cercetare cu un volum de 121 coli de autor, editate 6 lucrări (54 c.a.) şi 4 numere de Revistă de Istorie a Moldovei (40,7 c.a.), publicate 100 de articole ştiinţifice şi de popularizare a ştiinţei cu un volum de 91,6 c.a., dintre care 24 articole (29,1 c. a.) în „Revista de Istorie a Moldovei" şi 76 (62,5 c.a.) în alte reviste şi culegeri tematice de profil istorico-umanitar. Volumul total al publicaţiilor ştiinţifice realizate de către colaboratorii de la Institutconstituie 145,6 coli de autor.

LUCRĂRI EDITATE

Cercetările de plan efectuate în 1996 şi lucrările editate în cadrul Institutului este rezultatul eforturilor depuse de către cercetători de-a lungul mai multor ani, şi prezintă contribuţii valoroase la studierea şi cunoaşterea istoriei naţionale.

Astfel în lucrarea editată sub formă de manual „Cultura şi civilizaţia medievală românească" (autor – A.Eşanu, vol. 14 c.a., editura ARC), s-a făcut o încercare reuşită de a urmări dintr-un unghi de vedere nou cristalizarea şi evoluţia culturii şi civilizaţiei medievale româneşti ca parte componentă a culturii şi civilizaţiei europene. În ea sînt abordate aspecte teoretice ale evoluţiei civilizaţioniste a societăţii umane cu aplicaţie directă la istoria şi cultura românilor, sunt desemnate izvoarele şi curentele spiritual-culturale şi morale care au contribuit la cristalizarea şi evoluţia culturii şi civilizaţiei medievale româneşti pe parcursul a mai mult de un mileniu. În lucrare sunt examinate de asemenea şi caracterizate cele mai reprezentative personalităţi, principalele valori şi formele de manifestare ale culturii şi spiritualităţii româneşti din Ţara Moldovei, Ţara Românească şi din Transilvania. Lucrarea va fi utilizată în învăţământul superior din Republica Moldova, fiind de mare folos şi tuturor celor care doresc să cunoască cultura şi civilizaţia românească.

Lucrarea „Academicieni din Basarabia şi Transnistria" editată de către Centrul de Editare şi Tipar a Institutului de Istorie (vol. 6,5 c.a.) cuprinde o analiză a istoriei ştiinţei din Moldova din cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea – 1-a jum. a sec. al XX-lea, precum şi 30 de schiţe biografice ştiinţifice ale savanţilor originari din Basarabia şi din Transnistria – membri ai unor academii din alte ţări. În lucrare se evidenţiază aportul acestor savanţi în promovarea progresului ştiinţific mondial din perioada respectivă. Lucrarea prezintă interes atît pentru cercetători ştiinţifici, cît şi pentru un larg cerc de cititori şi poate fi folosită în calitate de material didactic în învăţământul superior din Republica Moldova.

Doctorul habilitat S. Madievschii a editat lucrarea „Societatea românească în 1864–1918" (vol.14 c.a.), elaborată în cadrul Institutului de Istorie a Moldovei al A.Ş. M., dar nefiind recomandată de către acesta spre editare. Autorul, bazându-se atît pe colecţii de documente publicate de istoricii români, cît şi pe realizările istoriografiei româneşti, reconstituie în viziunea sa de orientare marxistă tabloul societăţii româneşti din epoca modernă, evidenţiază trăsăturile caracteristice ale modului de viaţă al păturilor sociale şi claselor societăţii româneşti, rolul lor în societate, mentalitatea şi comportamentul lor din epoca respectivă. O parte din concluziile autorului au un caracter discutabil.

În două caiete aparte sunt editate materialele sesiunilor ştiinţifice de la 21 martie şi 6 iulie 1996, care au avut loc în cadrul seminarului ştiinţific permanent de pe lîngă

Biroul Secţiei de Ştiinţe Socio-Umane al A.Ş.M. cu titlul „Probleme actuale ale istoriei economiei şi culturii moldovenilor de la est de Prut". În aceste caiete sînt elucidate o serie de aspecte referitoare la originea şi dezvoltarea tracilor de la est de Carpaţi, precum şi probleme discutabile ale romanizării în acest spaţiu istorico-geografic. Materialele editate ale ambelor sesiuni care şi-au desfăşurat lucrările în cadrul unor discuţii tolerante şi propice liberului schimb de opinii, constituie contribuţii serioase la tratarea unor probleme-cheie privind diverse aspecte ale istoriei, economiei şi culturii poporului nostru din cele mai străvechi timpuri.

Cartea „Chişinăul în 1941" (ediţie îngrijită de D.Poştarencu, editura "Muzeum", vol. 4 c.a.) reflectă tabloul distrugerilor oraşului din vara anului 1941. Un deosebit interes îl prezintă documentele-faximil, expuse în 30 pagini de carte şi 66 ilustraţii, care reliefează proporţiile devastărilor efectuate la comanda autorităţilor sovietice în timpul retragerii armatelor sovietice. După cum mărturisesc documentele, au fost incendiate sau aruncate în aer cele mai importante clădiri din oraş, unele din ele evidenţiindu-se printr-o aleasă arhitectură şi constituind adevărate monumente de istorie şi cultură.

LUCRĂRI FINALIZATE

Merită a fi menţionate şi lucrările finalizate în anul de gestiune 1996, care după cum s-a menţionat mai sus prezintă un aport esenţial la studierea istoriei naţionale.

1. Relaţiile dintre oraş şi sat din Moldova (sf. sec.XVI-începutul sec. XVIII). Monografie, 8 c. a., Executor L. Zabolotnaia, cercet. ştiinţific.

Această monografie reflectă rezultatele studierii sectorului agrar din economia oraşelor moldoveneşti, procesului de formare a pieţei urbane, corelaţiei dintre producţia agrară şi cea meşteşugărească, locul oraşului în sistemul relaţiilor feudale din Moldova de la sf. sec. al XVI-lea – începp. sec. al XVIII-lea. Materialele monografice vor putea fi folosite la elaborarea lucrărilor de sinteză, a cursurilor speciale universitare, a manualelor universitare şi a celor pentru licee şi gimnazii.

2. Organizarea administrativă a Moldovei şi politica ţarismului rus în Principate (1806–1812) Monografie, 12 c. a. Executor A. Agachi, dr. în istorie.

În această lucrare sunt elucidate, pe baza unui bogat material documentar următoarele probleme: organizarea administrativă a Moldovei şi utilizarea de către administraţia rusă a resurselor economice şi financiare ale principatului pentru deservirea şi aprovizionarea armatei ruse cu provizii, furaje, materiale de construcţie, forţă de muncă etc. Sunt analizate problemele situaţiei financiare şi a comerţului Moldovei, precum şi lupta populaţiei împotriva regimului de ocupaţie. În comparaţie cu istoriografia rusă şi cea sovietică, monografia în cauză se impune prin metoda ei obiectivă de tratare a evenimentelor. Introducând în circuitul ştiinţific noi documente inedite, lucrarea poate fi utilizată la alcătuirea manualelor şcolare, cursurilor de prelegeri, la emisiuni radiofonice şi televizate, etc.

3. Viaţa politică din Basarabia în anii 1917–1918. Monografie, 12 c. a. Executor E. Istrati, dr. în istorie.

În monografia scrisă atît pe baza unui variat material inedit, cît şi a publicaţiilor din presa timpului, precum şi pe baza memoralisticii este elucidat procesul de

antrenare a basarabenilor în viaţa politică de după revoluţia rusă din februarie 1917, constituirea şi activitatea primelor formaţiuni politice autohtone, a filialelor partidelor ruseşti într-o perioadă de mare efervescenţă socială cum a fost cea cuprinsă între martie 1917 – martie 1918. Valoarea ştiinţifică inovatoare a lucrării rezidă în volumul considerabil de documente puse în circuitul ştiinţific pentru prima dată, în multitudinea subiectelor noi, care pînă nu demult fusese ignorate sau denaturate în istoriografia sovietică, în abordări metodologice bazate pe ideile pluralismului politic şi a concilierii sociale ca valori superioare în raport cu valorile de clasă ale metodologiei marxist-leniniste. Rezultatele acestei monografii pot fi utilizate la elaborarea lucrărilor de sinteză, a manualelor, cursurilor de prelegeri, lucrărilor de popularizare, etc.

4. Integrarea Basarabiei în viaţa economică social-politică şi culturală a României în anii 1918–1923. Monografie, 10 c. a. Executor Gh. Cojocaru, dr. în istorie.

În monografie sunt expuse pentru prima dată rezultatele cercetării factorilor fundamentali care au determinat integrarea Basarabiei în viaţa României interbelice. În lucrare a fost studiat procesul de integrare administrativă şi politică a Basarabiei în cadrul statului român unitar, încadrarea agriculturii, industriei, sferei financiar bancare, cooperaţiei şi comerţului în circuitul economic românesc. O deosebită atenţie a fost acordată elucidării contribuţiei aduse de Basarabia la îmbogăţirea patrimoniului cultural românesc. Lucrarea va fi folosită la elaborarea sintezelor privind perioada interbelică din istoria contemporană a românilor.

5. Formarea R.A.S.S. Moldoveneşti. Monografie, 12 c. a. Executor O. Galuşcenco, dr. în istorie.

În monografie, pe baza multor materiale de arhivă noi, este analizat procesul de formare a R.A.S.S. Moldoveneşti. Pentru prima dată în istoriografie sunt scoase în evidenţă cauzele formării R.A.S.S.M., în special este demascat scopul politic al acestei autonomii, este prezentată componenţa naţională a populaţiei R.A.S.S.M., modul în care au fost înfiinţate instituţiile politice, structurile economice ale noiiformaţiuni autonome. Autorul a introdus în circuitul ştiinţific documente şi materiale din arhivele Ministerului Securităţii Statului. În consecinţă au fost abordate problemele care în trecut erau ocolite din motive politico-ideologice. Lucrarea poate fi utilizată la alcătuirea manualeor şcolare şi universitare, cursurilor de prelegeri etc.

6. Moldova în perioada iunie 1940 – iunie 1941. Monografie, 12 c. a. Executor I. Şişcanu, dr. hab. în istorie.

Lucrarea, fiind scrisă pe baza unor materiale de arhivă inedite, reprezintă o primă încercare de a aborda, într-o lumină nouă, locul Basarabiei în cadrul pretenţiilor Uniunii Sovietice faţă de România atât până la 28 iunie 1940, precum şi, mai ales după stabilirea „de facto" a graniţei sovietice pe Prut şi Dunăre. Valoarea lucrării constă în tratarea problematicii ce ţine de Basarabia în cadrul relaţiilor sovieto-germane din 1940, în exclusivitate pe baza argumentului ştiinţific, respingând categoric prisma oricărei doctrine de ordin politico-ideologic. Lucrarea va putea fi folosită de către specialişti la pregătirea lucrărilor de sinteză privind istoria contemporană a românilor şi relaţiile sovieto-române. Pe baza acestei lucrări se ţine

un curs special pentru studenţii de la facultatea de istorie a Universităţii Pedagogice „Ion Creangă".

7. Dezvoltarea social-economică a Moldovei în perioada 1940–1960. Monografie, 16 c. a. Executor Vl. Ţaranov, membru corespondent al A.Ş.M.

În monografie se încearcă de a revedea pe baza unor noi documente procesul de dezvoltare social-economică a Republicii în complicata perioadă 1940–1960. Sunt analizate toate aspectele politicii agrare a statului , urmările secetei şi foametei din 1946–1947, realizarea colectivizării după modelul stalinist şi influienţa ei asupra producţiei agricole în perioada ulterioară. În monografie sunt analizate de asemenea problemele ce ţin de necesitatea reorganizării şi însăşi procesul de reorganizare şi de formare a potenţialului industrial al republicii în condiţiile grele din primii ani postbelici precum şi rezultatele acestui proces. Toate acestea i-au permis autorului să-şi formuleze propria viziune asupra problemelor cardinale referitor la această perioadă din istoria Republicii Moldova.

8. Istoria Bugeacului. Monografie, 8 c. a. Executor I. I. Chirtoagă, dr. în istorie.

În lucrare se tratează evoluţia componenţei etnice a populaţiei Moldovei de Sud-Est din cele mai vechi timpuri până în deceniul 4 al sec. al XIX-lea. Pentru prima dată în istoriografie se fundamentează teza continuităţii populaţiei româneşti în regiune. Sunt cercetate formele de organizare socială şi politică a băştinaşilor, legăturile lor social-economice, politice şi culturale cu populaţia din alte regiuni ale spaţiului românesc. Rezultatele investigaţiilor pot fi utilizate la scrierea unor lucrări de sinteză. Lucrarea poate fi utilizată la citirea unor cursuri speciale de istorie medie a românilor. Ea prezintă interes şi pentru cercurile mai largi de cititori.

MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE DE MASĂ (SESIUNI ŞI SIMPOZIOANE ŞTIINŢIFICE).

În anul 1996 în cadrul Institutului de Istorie a fost organizată o sesiune ştiinţifică în colaborare cu alte organizaţii - 3 sesiuni şi simpozioane ştiinţifice, la care cercetătorii de la Institut au ţinut 34 de referate şi comunicări.

Astfel sesiunea ştiinţifică jubiliară „50 de ani de la fondarea instituţiilor academice din Republica Moldova"organizată de către Institultul de Istorie al A.Ş.M. la 24–25 septembrie anul curent a avut drept scop punerea în evidenţă a principalelor rezultate ştiinţifice, obţinute de către cercetătorii de la Institut în ultimii ani. În cadrul acestei sesiuni au fost prezentate 47 de referate şi comunicări, dintre care 29 din partea Institutului de Istorie, cele mai interesante fiind referatele: „Institutul de Istorie – una din cele mai vechi instituţii academice din Republica Moldova" (D.Dragnev, membru coresp. al A.Ş.M.); „Consideraţii privind istoria ştiinţei din Moldova de pînă la formarea Bazei din Moldova a A.Ş. a U.R.S.S." (I. Jarcuţchi, dr în istorie); „Continuitate şi discontinuitate la elaborarea cronicilor moldoveneşti (sec. XV–XVIII)" (A.Eşanu, membru coresp. al A.Ş.M.); „Organizarea administrativă a Basarabiei aflate sub ocupaţia rusă (1806–1812)" (A. Agachi, dr. în istorie); „Consideraţii privind formarea R.S.S.M. (I. Şişcanu, dr. hab. în istorie); „Manifestări de rezistenţă în Basarabia postbelică (E. Postică, doctorand)" ş.a.

Printre manifestările ştiinţifice de masă, organizate de către Institutul de Istorie în colaborare cu alte organizaţii ştiinţifice menţionez sesiunea ştiinţifică internaţională „Relaţiile moldo-bulgare din epoca medie şi epoca modernă". În calitate de organizatori ai acestei sesiuni în afară de Institutul de Istorie au fost Universitatea Pedagogică „I. Creangă", Societatea ştiinţifică de bulgaristică din Republica Moldova .

La această sesiune au fost prezentate peste 70 comunicări şi referate ştiinţifice, inclusiv 5 comunicări din partea cercetătorilor Institutului de Istorie al A. Ş. M.:I. Niculiţă – "Relaţiile protobulgarilor cu locuitorii spaţiului Pruto-Nistrean în evul mediu timpuriu"; D.Dragnev– „Răspândirea cărţilor din Moldova în ţinuturile bulgare în sec. XIV–XVII"; Gh. Gonţa – „Trăsături comune şi specifice ale dominaţiei otomane în Moldova şi Bulgaria"; N. Rusev – „Contactele bulgaro-moldave de la Dunărea de Jos din sec. XIV"; I. Chirtoagă –„Etapele migraţiei transdunărene pe teritoriul Moldovei (sec.XIV–XIX).

Institutul de Istorie şi-a adus un aport esenţial la organizarea a două sesiuni ştiinţifice: de la 21 martie 1996 („Originea şi dezvoltarea tracilor de la est de Carpaţi") şi de la 6 iulie 1996 („Romanizarea la est de Carpaţi"), care au avut loc în cadrul seminarului ştiinţific permanent de pe lîngă Biroul Secţiei de Ştiinţe Socio-Umane a A.Ş.M. „Problemele actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la est de Prut". Materialele deja editate ale ambelor sesiuni, petrecute în cadrul unor discuţii tolerante, constituie contribuţii serioase la tratarea unor probleme-cheie privind istoria poporului nostru din cele mai vechi timpuri.

Totodată cercetătorii de la Institutul de Istorie al A. Ş. M. au participat la 24 de sesiuni, simpozioane şi conferinţe ştiinţifice organizate în afara Institututlui (34 de referate şi comunicări) inclusiv 13 organizate la diferite centre ştiinţifice din Republica Moldova (23 referate şi comunicări) şi la 11 organizate la centre ştiinţifice de peste hotarele republicii (11 referate şi comunicări).

VALORIFICAREA REZULTATELOR CERCETĂRILOR ŞTIINŢIFICE.

O deosebită atenţie s-a acordat valorificării rezultatelor cercetărilor efectuate în domeniul ştiinţelor umanitare care presupune în primul rînd publicarea şi editarea lucrărilor ştiinţifice. În această ordine de idei o anumită speranţă este legată de crearea pe lîngă Institut în anul 1996 a unui centru de editare şi tipar înzestrat cu tehnica necesară ceea ceea ce va da posibilitate de a mări esenţial volumul producţiei ştiinţifice tipărite. Şi dacă până în prezent la Institut s-au adunat peste 30 de lucrări ştiinţifice, care cer a fi editate, se preconizează ca în viitorii doi, sau în cel mult trei ani, să se editeze cu puterile proprii în tiraje nu prea mari toate aceste precum şi alte lucrări care vor fi elaborate.

O altă direcţie de valorificare a rezultatelor cercetărilor ştiinţifice o constituie scrierea şi editarea manualelor de istorie pentru elevi şi studenţi (cu participarea cercetătorilor de la Institut în anii 1997 se elaborează 3 manuale de istorie) şi a unor lucrări de popularizare a ştiinţei istorice printre toate categoriile de cititori. Astfel cu scopul de a facilita procesul de studiere a istoriei la instituţiile de învăţământ din Republica Moldova şi a poulariza ştiinţa istorică în rîndurile populaţiei, în perioada

1996 – martie 1997 în cadrul Institutului a fost organizată în afara planului de bază de cercetare scrierea a 13 serii de broşuri ştiinţifico-populare cu un volum de 3–5 c. a. fiecare şi a 4 culegeri de documente , consacrate celor mai actuale probleme ale istoriei neamului din cele mai vechi timpuri până în prezent. Credem că până la finele anului curent o jumătate din aceste broşuri vor fi editate cu puterile proprii.

Tot în afara planului de bază de cercetare în 1996 a fost finalizat lucrul asupra lucrării de popularizare a istoriei „Domnitorii Ţării Moldovei" (20 c. a.), iar în prezent se desfăşoară o activitate vastă în vederea elaborării unui dicţionar enciclopedic de istorie (vol.40–45 c. a), lucrare fundamentală care va fi terminată până la finele anului 1998.

Scrierea şi editarea acestor lucrări în afara planului de cercetare şi într-un timp relativ scurt va constitui o contribuţie serioasă adusă de Institutul de Istorie al A. Ş M. la ridicarea nivelului de cunoaştere a istoriei în rîndurile celor mai largi cercuri de cititori şi la valorificarea rezultatelor cercetărilor ştiinţifice obţinute până în prezent de către cercetătorii de la Institutul nostru şi din afara lui.

COLABORAREA INSTITUTULUI DE ISTORIE AL A. Ş. M. CU UNIVERSITĂŢILE ŞI INSTITUŢIILE DE CERCETĂRI ŞTIINŢIFICE DIN REPUBLICA MOLDOVA.

În cadrul Institutului de Istorie s-a acordat o anumită atenţie de colaborări cu universităţile şi cu alte instituţii de cercetări ştiinţifice din Republica .Moldova. Cu participarea directă a Institutului de Istorie pe lângă Biroul Secţiei de Ştiinţe Socio-Umane s-a creat şi funcţionează cu succes Seminarul permanent „Probleme actuale legate de istoria economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut", care în decursul anului 1996 a organizat deja două sesiuni ştiinţifice.

În practica de colaborare cu universităţile în prezent s-a trecut de la participarea unor cercetători de la Institut la predarea unor cursuri de bază şi speciale la diferite instituţii superioare de învăţământ şi la angajarea unor cadre didactice în activitatea de cercetare, la crearea împreună cu instituţiile de învăţământ superioare a unor centre de cercetare cu subordonare şi finanţare dublă. Astfel în anul 1996 împreună cu Universitatea de Stat a Moldovei a fost creat Centrul de tracologie şi probleme de etnogeneză, în cadrul căruia s-a început o fructuoasă activitate de cercetare în vederea rezolvării unei întregi serii de probleme care vizează tracii septendrionali (geto-dacii), romanizarea lor şi procesele de etnogeneză a românilor.

În viitor se preconizează de a forma şi alte centre interdepartamentale de abordare a problemelor de istorie, care ar putea cuprinde majoritatea direcţiilor de cercetare de la Institutul de Istorie al A. Ş. M.

COOPERAREA INTERNAŢIONALĂ.

În anul 1996 Institutul de Istorie a acumulat, de asemenea, o anumită experienţă şi în activitatea de cooperare cu centre ştiinţifice de profil din alte ţări şi în primul rând din România, cu care se efectuează în comun investigaţii ştiinţifice şi se elaborează anumite compartimente de plan. Astfel, Centrul interdepartamental de

Tracologie şi Probleme de Etnogeneză al Institutului colaborează fructuos cu Institutul Român de Tracologie din Bucureşti şi cu Institutul de Arheologie din Iaşi, efectuând împreună cercetări arheologice de teren, organizând conferinţe şi simpozioane ştiinţifice, publicând lucrări ştiinţifice.

Institutul Român de Tracologie din Bucureşti finanţează cercetările arheologice de teren organizate de către Centrul de Tracologie şi Probleme de etnogeneză la Butuceni, Trebujeni şi în alte puncte, unde se găsesc materiale privind tematica investigaţiilor.

Un bun rezultat al colaborării noastre cu Universitatea A. I. Cuza (Iaşi) este pregătirea în comun a corpului de documente medievale „Documenta Romaniae Historica. A. Moldova". În comun cu Institutul de Studii Sud-Est-Europene de la Bucureşti se lucrează asupra culegerii „Documente privind istoria Principatelor Româna în anii 40–50 ai sec. al XIX-lea", 35 c. a. (I. Varta), în prezent culegerea fiind în stadiul de pregătire pentru editare.

Mai puţin fructuoase au fost relaţiile ştiinţifice cu centrele din Bulgaria, Serbia, Ungaria, Ukraina, Rusia, cu care avem probleme ştiinţifice comune. Lipsa de finanţe pentru deplasări a condus la limitarea posibilităţilor de cooperare cu aceste centre ştiinţifice, fapt care într-o anumită măsură a influenţat negativ asupra nivelului de documentare a cercetărilor ştiinţifice la institut.

PREGĂTIREA CADRELOR

În anul 1996 Institutul a acordat ca şi în anii precedenţi, o atenţie deosebită pregătirii cadrelor prin intermediul doctoranturii. Astfel în acest an la doctorantura de la Institutul de Istorie au fost înmatriculate 6 persoane - absolvenţi ai facultăţilor de istorie de la instituţiile de învăţământ superioare din Republica Moldova şi din România, 3 persoane din Republica Moldova au susţinut de asemenea cu succes examenele de admitere şi au fost înscrise la doctorantură la instituţiile cu profil istoric din România.

În cadrul Consiliului ştiinţific de conferire a gradelor ştiinţifice de doctor şi de doctor habilitat a fost susţinută o teză de doctor habilitat „Basarabia în contextul relaţiilor sovieto-române din 1940" (I. Şişcanu) şi una de doctor în istorie „Pregătirea cadrelor cu studii superioare în Republica Moldova (1976–1985)" (A. Sapranov). Cercetătorul ştiinţific dl Gh. Cojocaru a susţinut teza de doctor în România la tema „Integrarea Basarabiei în viaţa social-economică, politică şi culturală a României (1918–1923).

La Institut au fost depuse anumite eforturi pentru a menţine şi a susţine tinerii specialişti, care au fost atraşi la îndeplinirea unor lucrări suplimentare contra unei anumite remunerări. Aceste eforturi, însă, nu pot nici pe departe soluţiona problema menţinerii tinerilor cercetători în cadrul Academiei, pentru care este necesar un program special de susţinere a tinerilor specialişti la nivel de stat.

ACTIVITATEA CONSILIULUI ŞTIINŢIFIC DE PE LÂNGĂ INSTITUT

O anumită activitate s-a desfăşurat şi în cadrul Consiliul ştiinţific de pe lîngă Institutul de Istorie al A. Ş. M., care constituie o verigă importantă în munca de organizare a ştiinţei istorice din republică. La 12 şedinţe de lucru ale acestui consiliu au fost discutate o serie de probleme tradiţionale legate de organizarea ştiinţei istorice cum ar fi: discutarea şi aprobarea planurilor de lucru pentru direcţiile ştiinţifice, aprobarea temelor pentru tezele de doctorat şi a candidaturilor conducătorilor ştiinţifici ai doctoranzilor, aprobarea programelor suplimentare pentru susţinerea examenelor de minimum la specialitatea „Istoria Patriei" (Istoria românilor), discutarea şi aprobarea dărilor de seamă pe jumătate de an şi anuale pe direcţiile ştiinţifice, precum şi a doctoranzilor şi conducătorilor ştiinţifici (atestarea doctoranzilor), discutarea compartimentelor de plan realizate pe parcursul anului 1996 (cu aprobarea lor în calitate de lucrări finalizate ori recomandarea pentru editare). Au fost abordate şi astfel de probleme ca aprobarea planului de lucru suplimentar în cadrul Institutului de Istorie, discutarea nomenclatorului de specialităţi al Comisiei Superioare de atestare, propunerea candidaturilor din partea Institutului de Istorie pentru granturile individuale ale Prezidiului A.Ş.M., pentru Premiul Prezidiului A.Ş.M., (anul 1995) etc.

În cele din urmă voi menţiona că, în anul 1996 a fost efectuată evaluarea activităţii Institutului de Istorie din perioada 1991–1996 de către o comisie specială (din 7 persoane – reprezentanţi de vază ai ştiinţei istorice de la instituţiile de profil din Republica Moldova şi din România) creată prin Hotărîrea Prezidiului Academiei de Ştiinte a .Moldovei nr.63 de la 7 mai 1996. În urma evaluării acestei activităţi comisia a apreciat ca satisfăcătoare compatibilitatea dintre resursele umane, financiare şi materiale ale Institutului şi rezultatele ştiinţifice obţinute în perioada respectivă. Totodată au fost reliefate o serie de măsuri, a căror realizare va contribui la modernizarea organizării ştiinţei istorice şi cercetărilor ştiinţifice în acest domeniu, vor contribui la afirmarea culturii istorice în republică şi la integrarea cercetărilor efectuate de Institut în domeniul ştiinţei istorice mondiale.

Revistă de Istorie a Moldovei, 1997, nr. 1–2

Coli editoriale – 16,5. Coli de tipar – 11,0.

Adresa **Colegiului de redacţie:** *2004, Chişinău, str. 31 August, 82. Tel. 23–33–14*

Editat şi tipărit la
Centrul de editare şi tipar al Institutului de Istorie (CETINI)

Indice 76965

3-26

Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
*HISTIRICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

